

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ÂGEHÎ'NİN CÂMÎ'Ü'L-VÂKIÂT-I SULTÂNÎ ADLI ESERİNİN
TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED İKBAL MÜMİNOĞLU

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

GAZİANTEP
TEMMUZ – 2017

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

AGEHİ'NİN CAMİ'ÜL-VAKİAT-İ SULTANİ ADLI ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU VE
DEĞERLENDİRİLMESİ

Muhammed İktal MÜMİNOĞLU

Tez Savunma Tarihi: 17/07/2017

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU

SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığımı onaylarım.

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Feridun TEKİN

Yrd. Doç. Dr. Dinçer KOÇ

Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

İmzası

ETİK BEYAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Muhammed İkbâl MÜMİNOĞLU

17/07/2017

ÖZET

ÂGEHÎ'NİN CÂMÎ'Ü'L-VÂKÎÂT-I SULTÂNÎ ADLI ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ

MÜMİNOĞLU, Muhammed İkbâl

Yüksek Lisans Tezi, Tarih A.B.D.

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Temmuz – 2017 286 Sayfa

Türkistan cazibe merkezi olmasının yanı sıra tarih bilimi açısından da biçilmiş kaftandır. Barındırdığı yüzlerce devlet, beylik, hanlık ile tam bir araştırma sahası olmuş ve özellikle Türk Tarihçileri için her zaman araştırma konularının başında gelmiştir. Bu hanlıklardan biri de Hive Hanlığı'dır. Hive Hanlığı'nın özellikle XIX. yüzyıldaki tarihiyle ilgili Muhammed Rıza Mirab Âgehî'nin yazmış olduğu Firdevs al-İkbâl ve Câmî'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî adlı eserleri sayesinde fikir sahibi olabiliyoruz. Hive Hanlığı Harezmi bölgesine yerleşmiş ve varlığını yüzyıllar boyunca sürdürmüş bir hanlık olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Bu hanlık genel anlamda kendi iç işleri ve diğer hanlıklar ile savaşmış ve tarihi boyunca birçok aile, sülale, hanedanlık gibi birçok yönetici aile ve kişi ile yönetilmiştir. Bu hanedanların sonuncusu İnak (Kongrat) hanedanlığıdır. Bu hanedanlık ile birlikte Hive Hanlığı iyice zayıflamış ve XIX. yüzyılın son çeyreğinde Çarlık Rusya hâkimiyeti altına girmekten kurtulamamıştır. Hive Hanlığı'nın XIX. yüzyılı ortalarının anlatıldığı eser olan Câmî'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî adlı eser resmi vakanüvis Âgehî tarafından yazılmıştır. Âgehî olayların yaşandığı dönemde Hive Hanlığında Mirablık yani "belli bir bölgenin Su Dağıtım" görevinde bulunmuş ve yaşamıştır. Ancak gördüğü ve duyduğu olayları birebir, tarafsız bir şekilde aktarır, aktarmadığı tartışma konusu olmuştur. Ancak o döneme ait birinci el kaynakların azlığı ve o dönemin çok Hive açısından çok fazla araştırılmamış olması Âgehî'nin eldeki önemli kaynaklardan biri olduğu gerçeğini kuvvetlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hive, Hanlık, Muhammed Emin Bahadır Han, Hiyvak, Türkmen Kabileleri

ABSTRACT

TRANSCRIPTION AND ASSESSMENT OF THE WORK “CÂMI’U’L-VÂKIÂT-I SULTÂNÎ” BY ÂGEHÎ

MÛMÎNOĞLU, Muhammed İkbâl
Master Degree Thesis, Department of History.
Consultant of Thesis: Asst. Prof. Yunus Emre TANSÛ
July – 2017 286 Pages

Turkistan is a perfect place for the science of history as well as being an attraction site. Having possessed hundreds of states, seigniories, khanates, Turkistan has always been a field of research and been one of the foremost research topics for Turkish historians. One of the seigniories mentioned is Khwarezm Harezmi Khanate. We are able to learn a lot about the XIX. century history of Khwarezm Harezmi Khanate through “Firdavs al-İkbâl ve Câmi’Ü’l-Vâkiât-ı Sultânî”, the work of Muhammed Rıza Mirab Âgehî. Khwarezm Harezmi Khanate has taken its place in the history as a khanate having been located in Harezmi region and maintained its existence for hundreds of years. This khanate kept fighting with other khanates and dealt with domestic issues and was governed by various governor groups and individuals like families and dynasties. The very last of these is Inak (Kongrat) Dynasty. Khwarezm Harezmi Khanate got dramatically weaker under the reign of this dynasty and couldn’t escape from being captured by Tsardom of Russia in the end. Câmi’Ü’l-Vâkiât-ı Sultânî which tells us about the Khwarezm Harezmi Khanate during the middle XIX. century was written by the official chronicler Âgehî. Âgehî worked as an official dealing with water supply under Khwarezm Harezmi Khanate. However, whether he was able to convey the events and incidents he witnessed objectively has been a controversial topic. Nevertheless, the fact that there are very few firsthand sources and the fact that Khwarezm has not been researched much makes Âgehî one of the most significant source of knowledge.

Key words: Khwarezm, Khanate, Muhammed Bahadır Emin Khan, Hiyyak, Turkmen Tribes

ÖNSÖZ

Türkistan yüzyıllar boyunca çeşitli devletlere, hanlıklara, beyliklere ev sahipliği yapmıştır. Bunlar dünya tarihi boyunca, tarihin akışını değiştirmiş ve bazı devletler cihan hâkimiyeti ülküsü ile bütün dünyaya hâkim olma çabası içinde bulunmuştur. Türkistan'daki bu hanlıklardan biri Hive Hanlığı'dır. Bu hanlık tarihi boyunca birçok imar, iskân faaliyetlerinden bulunmuş, bayındırlık açısından gelişmiş bir hanlıktır. Ancak diğer hanlıklar gibi çağının ilerleyişine ayak uyduramamış ve Çarlık Rusya'sı tarafından tarihin tozlu raflarına kaldırılmıştır.

Hive vakanüvislerinden olan Muhammed Rıza Mirab Âgehî 1846 – 1855 yılları arasında yaşamış olan Muhammed Emin Bahadır Han, daha sonra çok kısa dönemlerde tahtta kalmış olan Abdullah Bahadır Han ve Kutluk Murad Han dönemini içine alan *Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî* adlı eseri yazmıştır. Bu eser 2012 yılında Özbekistan'ın Taşkent şehrinde Nuryagdi Taşev editörlüğünde Behram Abdulhalimov, Bahtiyar Babacanov, Devin DeWeese, Hisao Komatsu, Şahin Mustafayev ve Jürgen Paul tarafında günümüz Arap alfabesi ile yazılmış ve Merkezi Asya Tedkikatları Halkara Enstitüsü'nde yayınlanmıştır. Tezde bu eserin Türkçeye aktarılması ve değerlendirilmesi konusunu işlenmiştir. Aynı zamanda konunun iyi anlaşılması açısından Türkistan hakkında genel bilgi, yazar Âgehî'nin hayatı hakkında bilgiler ve eserin geçtiği dönem olan 1846 – 1855 yılları arasındaki Hive Hanlığı'nın durumu işlendi.

Son olarak değerlendirme kısmında *Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî adlı eserde ve diğer kaynak eserlerde bulunan ortak bilgiler, Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî adlı eserde olmayıp diğer kaynak eserlerde olan bilgiler ve Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî adlı eserde olup diğer kayna eserlerde olmayan bilgiler* olarak 3 başlık altında değerlendirmeye alınan tezde Muhammed Emin Bahadır Han, Seyyid Abdullah Han ve Seyyid Kutluk Murad Han'ın saltanatları dönemi, bu dönemlerde yapmış oldukları sosyal, siyasi faaliyetler ve vefatları gibi önemli konular tarih verilerek

anlatılmıştır. Eserin bazı bölümlerinde 12 Hayvanlı Türk Takviminin yıllarından bahsedilmiş ayrıca güneşin astronomik konumuna da yer verilmiştir. Böylelikle eserin dönemin Hive Hanlığı için çok önemli bir kaynak olduğu yorumu yapılabilir. Ayrıca eserdeki bazı Türkmen topluluklarının hareketlerinin daha iyi anlaşılması için Yuri Bregel'in "An Historical Atlas Of Central Asia" adlı eserinden iki harita teze eklenmiştir.

Son olarak tez yapım aşamasında her aşamada yanımda olan ve hiçbir yardımını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ hocama ve Araştırma Görevlisi Özgür YÜCEL hocama, maddi ve manevi yardımını esirgemeyen aileme, Betül BAYRAM'a ve özellikle bu tezin yapım aşamasında her zaman yanımda olan ve hiçbir zaman hakkını ödeyemeyeceğim babam Abdurrahim MÜMİNOĞLU'ya teşekkürlerimi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR VE SEMBOLLER.....	viii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ.....	9
1. 1. MUHAMMED RİZA MİRAB ÂGEHÎ'NİN HAYATI VE TÜRKİSTAN.....	9
1. 1. 1. MUHAMMED RİZA MİRAB ÂGEHÎ'NİN HAYATI.....	9
1. 1. 1. 1. Tarih Eserleri.....	10
1. 1. 2. TÜRKİSTAN.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

HİVE HANLIĞI'NIN 1845 – 1856 YILLARI ARASINDAKİ DURUMU.....	14
2. 1. HİVE HANLIĞI (1845 – 1856 YILLARI ARASI).....	14
2. 1. 1. Ekonomik Hayat.....	16
2. 1. 1. Yönetim ve Ordu.....	16
2. 1. 1. Sanat ve Eğitim.....	17

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MATERYAL VE YÖNTEM - CÂMİ'Ü'L-VÂKIÂT-I SULTÂNÎ ADLI ESERİN TRANSKRİPSİYONU.....	18
3. 1. MATERYAL VE YÖNTEM.....	18
3. 1. 1. Transkripsiyonda Uygulanan Yöntem.....	18
3. 1. 2. Bulgular ve Tartışma.....	18
3. 2. CÂMİ'Ü'L-VÂKIÂT-I SULTÂNÎ ADLI ESERİN TRANSKRİPSİYONU..	19
3. 2. 1. ÖNSÖZ.....	21
3. 2. 2. Söze başlarken sayfaların satırlarında kalem oynatmak ve Büyük Hakan Gitistani Hazretlerinin doğumu sırasında meydana gelen olayları, doğum haberini ulaştıranlara süs eşyaları ve hediyelerin ulaştırılması, doğan veliahtın sıfatlarından ve özelliklerinden bahsetmek, doğum zamanından saltanata geçinceye kadar geçen olayları özet şeklinde yazılması.....	31
3. 2. 3. Büyük Hakan Gitistani Hazretlerinin saltanat yüzüğünü mübarek parmağına takmasından sonra kendi saltanatını kabul ettirmesi, Hazarash hükümetine mensup olup, kademlerinin bereketi ile o memleketin cennet bahçesini yermesi.....	37

3. 2. 4. Büyük Hakan Gitistani Hazretlerinin mutluluk getiren gelişi, saltanat tahtını göklerin atlasına ve saygınlık payesine ve mübarek hilafet yolunun nurlu tacı ve saygınlık gölgesinde geçirmesi.....	41
3. 2. 5. Büyük Hakan Gitistani Hazretlerinin tahta çıkışının ikinci yılındaki kutlu olayların anlatılması bu arada o hazretin gönlü doğan havası ile havalanıp av alanına ulaşmıştı. O sırada sevinç ve ferahlıkla gönüncü avlanıp dönüş yuvasına uçuşu.....	80
3. 2. 6. Hudy-u Kamkâr hazretlerinin saadetli bir şekilde tahta çıkışının üçüncü yılının uğurlu olayları, onlardan biri Bekman Bey'in bozguncu ve hırsızları yakalama büyüklüğü göstermesi.....	115
3. 2. 7. Büyük hakan Gitistani hazretlerinin saadetli tahta çıkışlarının dördüncü yılının olayları ve onlardan büyük emir, aydın kişilikli Rahmanberdi'nin fani dünya aralığında ebedi cennet göğüne göç etmesinin makaleleri.....	133
3. 2. 8. Gök kuvvetli büyük hakan hazretlerinin kutlu tahta çıkışının beşinci yılının olayları. Eşi benzeri olmayan birçok olaylardan biri ki; o hazretin savaş iradesi ile devlet atını Horasantarafına sürmesi ve coşkulu akan nehir gibi coşan orduyu Dağıstan eteğine götürmesi ve o bölgede bazı sebepler ile gidiş yönünü Fendi tarafına çevirmesi ve haydutlar ve isyancıların mallarını ve eşyalarını yağma ve talan edip Muri suyunun kenarına varması ve o mevkiden dönüp yol esnasında Salur ve Sarık ve Teke bozguncularının toplanıp zaferli ordunun karşısına çıkarak savaşması ve zafer sahibi orduya saldırmaması ve bu saldırılara dayanamayıp kesin yenilgi almaları ve liderleri ve birçok kahramanlarının öldürülmesi ve ihtişamlı yüce zatın sapa sağlam Harezmi vilayetine varması.....	139
3. 2. 9. Sultan Gitistan hazretlerinin kutlu tahta çıkışının altıncı yılının yenilik dolu vakalarından o ki.....	149
3. 2. 10. Büyük hakan hazretleri kutlu tahta çıkışının yedinci yılının olaylarının anlatılması ki onlardan o ki:.....	154
3. 2. 11. Büyük hakan hazretlerinin saadetli, tahta çıkışlarının sekizinci yılında meydana gelen olayların açıklaması.....	162
3. 2. 12. Dünya sahibi büyük hakan hazretlerinin kutlu tahta çıkışlarının dokuzuncu yılının olayları.....	175
3. 2. 13. Büyük hakan hazretlerinin kutlu tahta çıkışlarının onuncu yılının olayları.....	185
3. 2. 14. Büyük hakan hazretlerinin nurlu iradesiyle Serahs yönüne gidişi ve Allah'ın takdiri şehadet derecesine ermesi.....	189
3. 2. 15. Adalet sahibi Hudy-u Kamkâr hazretleri Seyyid Abdullah Bahadır Han'ın bereketli gelişi ve kutlu farklılığı şerefiyle saltanat tahtının yükseklik ve yüceliği ve hilafet tacının onur bulması.....	197
2. 2. 16. Yemut'un danışma ışığının düşmanlar tarafından söndürülmesi ve haydutluk rezaletinin öncülüğünde eski yurdu bırakıp, Hive yakınlarına göçen ve rahmetli Abdullah Han'ın kızgınlık atına binip, onun kasdıyla yola çıkıp, Yeke Denk mevkiinde yenildiği savaş meydana gelip, Allah'ın takdiri ile şahadet derecesine ulaşması.....	210
3. 2. 17. Bağışlanan padişah saadetli şehit Seyyid Kutluk Murad Bahadır Han Allah'ın ruhu, cennet kokularından bir kokunun hanlık tahtına devlet olma ayağını götürmesi ve hükümranlık tacını izzetli başına giymesi.....	216
3. 2. 18. Muhammed Niyaz Bey'in Yemut bozguncuları ile birlikte Hiyvak tarafına bozgunculuk ve nifak atını sürmesi ve rezalet olan sonucundan korkmayıp, onlarla birlikte şehre girip, cennet mekân Kutluk Murad Han'ı	

zulüm kılıcıyla şehadet derecesine erdirmesi ve cezanlandırıcı Tanrı'nın gazabına uğrayıp, ecel merkebinin zindan gibi öbür dünya tarafına koşturması ve Yemut bedhahları yaptıkları suçların cezasına yakalınıp, derhal yenilgi ile katliama uğramaları 231

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÂGEHÎ'NİN CÂMÎ'Ü'L-VÂKİÂT-I SULTÂNÎ ADLI ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	241
4. 1. CÂMÎ'Ü'L-VÂKİÂT-I SULTÂNÎ ADLI ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	241

SONUÇ	256
KAYNAKÇA	258
ORJİNAL METİN VE TRANSKRİPSİYON	260
HARİTALAR	272
ÖZEL ADLAR DİZİNİ	275

KISALTMALAR VE SEMBOLLER

Adı geçen eser	a.g.e.
Bakınız	b.k.z.
Cilt	C.
Doçent	Doç.
Doktor	Dr.
Hazret-i	Hz.
Profesör	Prof.
Sayfa	s.
Sayı	S.
Türk Tarih Kurumu	T.T.K.
Ve benzeri	vb.
Yardımcı	Yrd.

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1. 1. MUHAMMED RİZA MİRAB ÂGEHÎ'NİN HAYATI VE TÜRKİSTAN

1. 1. 1. MUHAMMED RİZA MİRAB ÂGEHÎ'NİN HAYATI

Resmi olarak Hive tarih yazıcılığı XVII. yüzyıldan 1872 yılına kadar devam etmiştir. Muhammed Rıza Mirab Âgehî de Hive Hanlığı döneminde Hive tarihini yazmakla görevlendirilmiş vakanüvislerden biridir. Amcası 1800'lü yılların başında Hive Hanlığı'nda yönetimi ele geçiren Kongrat Sülalesinin ilk vakanüvisi Şir Muhammed Mirab Munis'tir. Munis'in 1829 yılındaki ölümünden sonra Âgehîamcasının vakanüvislik görevini devam ettirmiştir.¹ Âgehî mahlası ile tanınan Muhammed Rıza Er Niyazbek nam-ı diğer Muhammed Rıza Mirab Âgehî², Hive yakınlarında 1809'da Kıyat'ta doğdu. Türkistan'ın büyük şair ve âlimlerinden olan amcası Şir Muhammed Munis'in yanında yetişti. 1829'da amcasının ölümü üzerine Hive Hanlığı'nda yüksek bir makam olan mirablığa (sulama nazırlığı) getirildi. 1839'da, Hive Hanı Allah Kulu Han'ın emriyle, amcasının yarıda bıraktığı Hive tarihi olan Firdevs Ül-İkbal'i tamamlamakla görevlendirildi. 1851'de hastalığı yüzünden mirablıktan ayrıldı ve bundan sonraki hayatını eser yazmakla geçirdi. Hive Hanlığı'nın 1872'de Rus işgaline uğradığı döneme kadar bizzat şahit olduğu olayları yazan Âgehî, aynı zamanda resmî vesikalardan, raporlardan da faydalanmış ve değerli bir külliyat ortaya koymuştur³. Âgehî tarih yazarlığını 1872 yılına kadar yani Hive Hanlığı'nın Ruslar tarafından işgaline kadar devam ettirmiştir⁴. 1874'te doğduğu köy olan Kıyat'ta hayata gözlerini yummuştur.⁵

¹ YILMAZ, Salih, "Muhammed Rıza Âgehî'nin "Gülşen-i Devlet" Adlı Eserinde Geçen Karakalpaklarla İlgili Bölümlerinin Tercümesi", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 472, Yıl 40, Ağustos 2002, s. 496

² YILMAZ, Salih, "Âgehî'nin 'Riyazu-d Dovle' Adlı Eserinde Geçen Karakalpak Türklerine Dair Kayıtlar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 146, Eylül - Ekim 2003, s. 231

³ PALA, İskender, "Âgehî Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 449

⁴ YILMAZ, Salih, "Gülşen-i Devlet...", s. 497

⁵ TEKİN, Feridun, "Muhammed Rıza Âgehî ve Ta'vizü'l-Âşıkîn Divanı", *Türk Kültürü*, S. 446, Yıl 38, Haziran 2000, s. 799

Yazdığı eserlerin yanı sıra tercüme, şairlik yönüyle de öne çıkmıştır. Yaşadığı devir Türk Edebiyatçıları ve Türkologlar tarafından Çağatay Edebiyatı için çöküş dönemi olarak adlandırılmasına rağmen kendisi o dönemin şartlarına göre eşsiz eserler ortaya koymuştur⁶. Prof. Dr. Feridun Tekin “*Muhammed Rıza Âgehî ve “Çay” Redifli Bir Gazeli*” adlı makalesinde Âgehî’nin beş tarihi eseri olduğunu belirtmiştir. Ancak Zeki Velidi Togan’ın *Tarihte Usul* adlı eserinde bu sayı altı olarak belirtilmiştir. Feridun Tekin’in bu bilgiyi belirtme sebebinin Munis’in başlayıp Âgehî’nin bitirmiş olduğu “*Firdevs-ül İkbâl*” adlı eserin bazı tarihçi ve edebiyatçılar tarafından Âgehî’ye atfedilmediği için olduğu söylenebilir. Ayrıca Feridun Tekin aynı adlı makalesinde Âgehî’nin bir divan 19 tercümesinin de olduğunu belirtmiştir⁷. Yine Feridun Tekin 2001 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi’nde Doktora Tezi olarak verdiği çalışması olan “*Âgehî Divanı (Ta’vizü’l-âşıkîn)’nin Dil Özellikleri (Ses ve Şekil Bilgisi)*” adlı eserinde Âgehî’nin divanını çok güzel bir şekilde tahlil etmiş, Âgehî’nin bu divan üzerinden diğer özelliklerinden ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir⁸.

1. 1. 1. 1. Tarih Eserleri

Âgehî’nin Hive altı tarih eseri vardır:

1. Riyâzü’-d-devle: Allah Kulu Han devri (1825-1842) tarihi olup Rahimkulu Han döneminin ilk iki yılını da içine alır. Bu eser yüksek lisans tezi olarak Kailibinuer AIBAI tarafından Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’nde 2013 yılında hazırlanmıştır⁹.
2. Zübdetü’t-tevârîh: Rahimkulu Han’ın şehzadelik ve hanlık zamanından bahseder (1843-1846).
3. Câmî’Ül-Vâkıât-ı Sultânî: Muhammed Emin Bahadır Han (1846-1855), Seyyid Abdullah Han (1855) ve Kutluk Murad Han (1855-1856) devirlerini anlatır.
4. Gülşen-i Devlet: Seyyid Muhammed Han tarihidir (1856-1864).
5. Şâhid-i İkbâl: II. Seyyid Muhammed Rahim Han’ın saltanatının ilk sekiz yılını ihtiva eder (1864-1872).

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Tekin: Muhammed Rıza Âgehî ve Ta’vizü’l-Âşıkîn Divanı, s. 799

⁷ TEKİN, Feridun, “Muhammed Rıza Âgehî ve “Çay” Redifli Bir Gazeli” Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 21, Bahar 2006, s. 130. Ayrıca Âgehî’nin eserleri hakkında detaylı bilgiler için bkz. Feridun Tekin; 19. Yüzyıl Harezm Tarih Yazıcılığı (Munis, Agehî, Beyanî), *Gazi Akademik Bakış*, Cilt II, S. 3

⁸ TEKİN, Feridun, “*Âgehî Divanı (Ta’vizü’l-âşıkîn) nin Dil Özellikleri -Ses ve Şekil Bilgisi- (Yayınlanmamış doktora tezi)*”, Erzurum, 2001, s. 18

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kailibinuer AIBAI, “*Âgehî’nin Riyâzü’-d-Devle adlı eseri*”, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul 2013.

6. Firdevs Ül İkbâl: İltüzer Han'ın emriyle yazılmaya başlanan bu eser 1806 yılında Munis tarafından başlandı¹⁰. Amcası Munis'in başlayıp Âgehî'nin tamamladığı bu eserin Leningrad'da bulunan ve biri müellif nüshası olan iki yazması, karşılaştırmalı olarak, Munis ve Âgehî'nin biyografileri, nüshaların özellikleri, kaynakları ve telif safhalarını ihtiva eden bir girişle birlikte, Yuri Bregel tarafından neşredilmiştir. Tamamı St. Petersburg Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'nde bulunan bu eserlerden Riyâzü'd-devle ve Zübdetü't-tevârih'in ayrıca İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde birer örneği bulunmaktadır¹¹. Bu eser Serpil Yazıcı Şahin tarafından Kocaeli Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı'nda doktora tezi olarak 2016 yılında incelenmiştir¹². Bu eserle ilgili bir başka doktora tezi ise Hayrullah Kahya'nın 2010 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde yayınlanmış olan Munis ve Âgehî Firdevsü'l-İkbâl (vr. 1b-156b) (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin) adlı doktora tezidir¹³. Firdevs-i İkbâl ile alakalı bir başka çalışma da Şenel Gerçek'in 2011 yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda yazmış olduğu "Muhammed Rızâ Âgehî'nin Firdevsü'l-İkbâl'i" adlı eseridir¹⁴. Yapılan araştırmalara göre bu eser hakkında yapılan başka bir doktora tezi ise Sevda Kaman'ın 2012 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde yapmış olduğu Firdevsü'l-İkbâl: Giriş-transkripsiyonlu metin (Vr.156b-336a)-inceleme-dizin adlı doktora tezidir¹⁵. Ayrıca Doç. Dr. Muhammed Bilal Çelik'in 2004 yılında sunmuş olduğu "*Firdevsü'l-İkbâl'e göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*" adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır¹⁶. Bu eser ile ilgili araştırmalar Yüksek Öğretim Kurumu'nun Ulusal Tez Merkezi arşivinden yararlanılarak alınmıştır. Hive Hanlığı'nın Kongrat hanedanlığından önceki dönemi olan 1512 – 1740 yılları arası Şibanî

¹⁰ KOÇ, Dinçer, "Hive Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı (Hazırlayan Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu)*, Ötüken Yay., İstanbul 2016, s. 624

¹¹ TOGAN, Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1950, s. 242

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Serpil Yazıcı Şahin, "*Mûnis Harezmi & Rızâ Agehî, Firdevsü'l-İkbâl [200b-300a] (Giriş, transkripsiyonlu metin, inceleme, dizin-sözlük, tıpkıbasım)*", Basılmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2016

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayrullah Kahya, "*Mûnis ve Âgehî Firdevsü'l-İkbâl (vr. 1b-156b) (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin)*", Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Bilim Dalı, İstanbul 2010.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şenel Gerçek, "*Muhammed Rızâ Âgehî'nin Firdevsü'l-İkbâl'i [100b-200a] (giriş, transkripsiyonlu metin, dil-yazım özellikleri, dizin-sözlük)*", Basılmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2011.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sevda Kaman, "*Firdevsü'l-İkbâl: Giriş-transkripsiyonlu metin (Vr.156b-336a)-inceleme-dizin*", Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Bilal Çelik, "*Firdevsü'l-İkbâl'e göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2004.

– Yadigâr hanedanlığını araştırmak isteyenlerin Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu’nun *Hive Hanlığı Tarihi (Yadigâr Şibaniler Devri: 1512 – 1740)* adlı eserinden faydalanmaları yararlarına olacaktır¹⁷.

Genellikle Türkçe yazdığı gazel, kaside, mesnevi tarzındaki manzumelerini bir divanda toplayan Âgehî, bunun yanı sıra Ravzatü’s-safâ, Târîh-i Cihângüşâ-yı Nâdirî, Gülistân, Dürre-i Nâdirî, Yûsuf u Züleyhâ, Zübdetü’l-hikâyât ve Kabusnâme gibi birçok Farsça eseri de Çağatay Türkçesi’ne kazandırmıřtır¹⁸. Eserlerinde çok süslü bir dil kullanan Âgehî, özellikle Farsça dilindeki ustalđını olduğunu eserlerinde göstermektedir. Özellikle Câmi’Ül-Vâkıât-ı Sultânî adlı eserinde hanın yaptığı işleri, yaptırdığı eserleri ve gittiği yerleri çok güzel betimlemiş ve onlara övgülerini biraz abartılı ve çok süslü bir dil ile eserinde anlatmıştır.

1. 1. 2. TÜRKİSTAN

İran’ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan dâhil Pamir ve Hindukuş-Kunlun (Karanlık) dağlarının kuzey eteklerinden Çin’in Tun-huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya’nın batısına ulaşan, Moğolistan’la birlikte Güney Sibirya’nın tamamını içine alan, batıda Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kaplar¹⁹. Amu Derya Nehri’nin öteki tarafında bulunan bölgelere Arapçada “Maverahünnehir” yani “nehirin öteki tarafı” deniyordu²⁰. Maverahünnehir gerek nüfusunun fazlalığı, gerek topraklarının tarım için verimli olması sebebiyle Türklerin egemenlikleri altına almak istedikleri bölgeler açısından ilk sırada yer alıyordu²¹. Milattan sonra VI. yüzyıldan sonra Turan ismi de Türkistan için kullanılmıřtır²². Bu alanın tarihî kaynaklardaki adı XIX. yüzyıl ortalarına kadar Türkistan’dır (Türk yurdu). Çoğunluğunu günümüzde Uygur ve Kazak Türkleri ile diğer Türk gruplarının oluşturduğu Çin Halk Cumhuriyeti hâkimiyetindeki bölgeye Doğu (Şarkî) Türkistan, 1924’ten sonra Sovyet hâkimiyetine giren alana Batı (Garbî) Türkistan adı verilmektedir. Doğu Türkistan’ın yüzölçümü 1.828.418 km², Batı Türkistan’ın 3.836.503 km²’dir. Türkistan adını ilk defa eski İranlıların, daha sonra Arapların Orta Asya’da

¹⁷Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Gündoğdu, *Hive Hanlığı Tarihi (Yadigâr Şibaniler Devri: 1512 – 1740)*, Tutubay Yayınları, Ankara 2007.

¹⁸ PALA, İskender, “Âgehî Maddesi”, s. 449

¹⁹ TAŞAĞIL, Ahmet, “Türkistan Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 41, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 556.

²⁰ BARTHOLD, V. V., *Orta-Asya ve Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Çev. Ragıp Hulusi Özdem, T.T.K. Yay., Ankara 2013, s. 46

²¹ BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, T. T. K. Yay., Ankara 1990, s. 67

²² BARTHOLD, *Orta-Asya*, s. 70

Türker'in yaşadığı bölgeleri tanımlamak için kullandıkları bilinmektedir. Ermeni tarihçisi Sebeos'un eserinde de (Ms. VII. yüzyıl) Türkistan'ın Amu Derya'dan (Vehrot) başladığı vurgulanır. Arap coğrafyacısı Ya'kubî, Pamir yaylasının Türkistan denilen yer olduğuna işaret eder. Sâsânîler döneminde ve İslâm fetihleri devrinde Türkistan adı Mâverâünnehir'in doğusundaki dağlara ve kuzeyindeki ülkelere verilmiştir. İslâm öncesinde Sâsânîler dönemini inceleyen Musa Horenaki eserinde Turkastanak kelimesinin eski Yunanlıların Skythia (İskit ülkesi) karşılığında kullanıldığını belirtmiştir. XV. yüzyılda kaleme alınan Timur seferleriyle ilgili eserlerde Türkistan, Mâverâünnehir dışında yaşayan Türklerin ülkelerini gösteriyordu. Bununla beraber Hazar denizinin kuzeyindeki alanlara İbn. Fadlân'ın Seyahatname'sinde Bilâdü't Türk, Ahmed Tûsî ve diğer Farsça eser yazarlar ise Türkistan demişlerdir. Bazı Batı kaynaklarında 580'lere doğru Orta Asya için Turkhia (Türkiye) adı yer almaktadır²³.

Türkistan konumu sebebiyle Asya kıtasının ortasında yer alır. Birçok yeraltı ve yerüstü zenginliklere sahip bir coğrafyada bulunur. Bunlar; doğalgaz, petrol, kömür, linyit, kurşun, bakır krom gibi madenlerdir. Bunların yanında pamuk ve tahıl üretimi oldukça ileri seviyededir. Sovyetler birliği zamanında pamuğun %60'ı Türkistan'dan temin ediliyordu. Ayrıca Doğu Türkistan'da pirinç üretimi de yapılır. Ayrıca Altay, Tanrı, Aladağlar gibi dağlar ile Balkaş, Bağraç, Issık gibi göller bulunmaktadır. Ceyhun, Seyhun ve Ertiş nehirleri coğrafyanın önemli su kaynaklarıdır. Fergana, Zarefşan ve Tarım Havzası ülkenin tarım arazilerindedir²⁴.

Günümüzde üzerinde birçok devleti bulunduran Türkistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan gibi Türk devletlerini barındırmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bu devletler bağımsızlıklarını ilan etmiş ve Bağımsız Türk Cumhuriyetleri olarak Dünya Siyaset Literatüründeki yerlerini almışlardır. Bu dağılmada Gorbaçov'un izlediği bazı kendi yerel siyasetleri gösterilebilir²⁵.

²³ TAŞAĞIL, Ahmet, "Türkistan Maddesi", s. 556.

²⁴ GAYRETULLAH, Hızırбек, *Sömürülen Vatan Türkistan*, Töre-Devlet Yayınları, İstanbul 2013, s. 18 – 19.

²⁵ ŞİMŞİR, Sebahattin, *Türk Dünyası Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 288

İKİNCİ BÖLÜM

HİVE HANLIĞI'NIN 1845 – 1856 YILLARI ARASINDAKİ DURUMU

2. 1. HİVE HANLIĞI (1845 – 1856 Yılları Arası)

Tarihler 19. yüzyılı gösterdiğinde Türkistan için Çarlık Rusya tehlikesi başlamak üzereydi. Buhara, Hokand, Hive gibi Türkistan hanlıkları kendi aralarında hâkimiyet mücadelesi içindeyken, Çarlık hem teknolojik hem de askeri bakımdan kendini geliştirmek adına birçok girişimlerde bulunuyor ve gözünü her anlamda verimli sayılabilecek Türkistan'a dikiyordu. Rusların Türkistan hanlıkları üzerinde hâkimiyet kurmasındaki en büyük engel her zaman Hive Hanlığı olmuştur. Zira Hive Hanlığı, Türkmen kabileleri ile birlikte Hazar Denizi'nden Aral Gölü'ne kadar uzanan hattın güney kısmında kalan bölgelerde bulunuyordu ve etrafı çöllerle çevrili olduğu için işgal edilmesi de kolay değildi. Rus devleti bu hanlığı himayeleri altına almak için birkaç defa sefer düzenlemişlerse de bütün seferlerinden mağlup olarak geri dönmüşlerdir. Bu sebeple Ruslar özellikle 1842'de Çin devleti ile olan sınır anlaşmazlığına çözüm bularak Türkistan'ı işgal etmeye Hokand ve Buhara Hanlıklarını ele geçirmeye mecbur kaldıktan sonra, Hive'yi almak için gereken hazırlıklara başlamıştı²⁶.

Rusların Hive Hanlığı'nın yakınlarına askeri üsler kurmaya başlaması Hive hanı Muhammed Emin Bahadır Han'ı rahatsız etmişti. Ruslara birçok kez elçiler gönderen Han, onların bu hareketlerinden vazgeçmelerini elçilik vasıtasıyla istemiştir. Bu elçilere Ruslar karşılık olarak, orada bulunmalarının sebebinin ticari nedenler olduğu ve kendilerinin endişeye kapılmamaları gerektiği bildirilmiştir. Ancak daha sonra Rusya, Amu Derya'da geçit elde etmek istiyordu. Hive Hanlığı direnenler arasındaydı. 1940'lı yıllarda başarısızlığa uğrayan seferden sonra 1854 yılının ilkbaharında Çarlık yönetimi, Petrovskiy'nin idaresinde 17.000 askerin Hive'ye yürünmesi emrini verdi. Bunlar Aral Gölü'nde (Amu Derya'nın aşağı mecrası) yenildiler ve bir barış antlaşması yaptılar ve geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar²⁷.

²⁶ SARAY, Mehmet, *Genel Türk Tarihi*, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 701

²⁷ HAYİT, Baymirza, *Rusya ve Çin Arasında Türkistan*, Otağ Yayınları, 1975, s. 100

Türkistan doğal kaynakları ve geniş toprakları ile üzerinde insan varlığı bulunduğu sürece her zaman bir cazibe merkezi olmuş ve birçok devlet, beylik, hanlık vs. tarafından hâkimiyet altına alınıp tek parça olarak yönetilmek istenmiştir. Türkistan'ı bir bayrak altında toplamaya çalışan hanlardan biri de Buhara Mangıt hanedanlığından olan Emir Nasrullah'tı. Kendisi birçok Türkistan hanıyla mücadele etmiştir. Bunlardan biri de 1845 yılında fethetmek için geldiği Hive Hanı Muhammed Emin Bahadır Han'dır. Hive'yi almak için 1845 yılında Pitnek'e kadar gelmiş ancak bir barış antlaşması yaparak geri dönmüştür²⁸. Muhammed Emin Bahadır Han (1845 – 1855) Horasan ve Merv'e ondan fazla sefer yaptı²⁹. Muhammed Emin Bahadır Han hükümdarlığı boyunca birçok irili – ufaklı isyan ve başkaldırı hareketlerine müdahale etmiştir. Ayrıca Türkmenler üzerine sekiz adet sefer girişiminde bulunmuş ve Gazavat üzerinden sulama kanalları açarak ülkeyi iskân etmeye çalışmıştır. Bunların yanında Hanlığın çeşitli yerlerinde birçok medrese ve cami inşa ettirmiştir³⁰.

Muhammed Emin Bey aleyhinde İran ve Ruslar birleşti. 1852 sonlarında Rusya savaşı açarak 1853 Kasım'ında Hive önlerine geldi. Hive aleyhine olan bir antlaşma imzalandı (1855). Acem, Hive aleyhinde savaşta ısrarla devam etti. Han'ı Serahs bölgesinin Giryas adlı mevkiinde kendi Türkmenlerinden biri ihanet ederek hançerle öldürdü³¹. Başını Acem şahı Şah Nasreddin'e eski usul üzere sundular³².

Saltanatı çok az süren ve Türkmenlerin saldırılarını püskürtmeye çalışırken onlar tarafından öldürülen Seyyid Abdullah Han (1855) tahta Hive tahtına geçmiştir. Ardından genç yaştaki halefi Kutluk Murad Han da yalnızca altı ay süren saltanatında kendi otoritesini kabul ettirmeye çalışmış ancak pek başarılı olamamıştır. Hatta bazı Türkmen kabileleri kendi hanlarını kendileri seçmişlerdir. Bu genç han Muhammed Niyaz'ın komutasındaki Türkmenlerle itaat bahanesi ile saraya girmiş ve Kutluk Murad Han'ı ve yanındakileri öldürerek iktidarı ele geçirmeye çalışmış ancak bu işte pek başarılı olamayarak bütün adamlarıyla birlikte orada öldürülmüştür³³.

²⁸ TOGAN, Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, C. 1 (Batı ve Kuzey Türkistan), İstanbul, 1942 – 1947, s. 217

²⁹ ALPARGU, Mehmet, *Genel Türk Tarihi*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 252

³⁰ KOÇ, Dinçer, "Hive Hanlığı", s. 599

³¹ ALPARGU, Mehmet, *Genel Türk...*, s. 252

³² ÇAY, M. Abdulhalik, Ali Suavi'nin Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması, Orkun Yayınları, İstanbul, s. 89, 90.

³³ KOÇ, Dinçer, "Hive Hanlığı", s. 600

2. 1. 1. Ekonomik Hayat

Hive Hanlığı'nda Amu Derya Nehri'nden yapılan çeşitli kanallar Harezmi vadisine dağıtılmış, çiftçilikte ve günlük hayatta bu kanalların çok önemli yeri olmuştur. Bu kanallar her zaman aynı şekilde kalamamış, çeşitli sellerde ve taşkın zamanlarında büyük tahribatlar görmüşlerdir. Bundan başka her yıl bahar mevsiminde kanallar ve değirmenler halkın katılımıyla ortaklaşa bir şekilde temizlenip, düzenlenmiştir. Ancak bu durum binlerce kişinin katılması gereken zahmetli durumlardan, hanlığa büyük bir güç ve zaman israfına neden oluyordu. Topraklar devletin ve özel kişilerin elinde olup bunlardan bazıları vakıflara bağlanmıştır. Buğday, pamuk, arpa, mısır, kavun, karpuz, vb. çeşitli tarım ürünleri ekilip biçilmiştir. İpekçilikle de uğraşan Hiveliler için usta ve çalışkan kişiler oldukları söylenegelmiştir.

Hayvancılık, sarraflık – kuyumculuk, demircilik, gibi zanaatlar gelişmiş olup, ticaretle de hanlıklar arasında önemli bir yere sahiptir. Hanlık İran, Afganistan, Hindistan ve Rusya gibi komşu ülkelerle de başarılı ticari ilişkiler kurmuştur³⁴. Hayvancılık olarak tarlaya koşma adına öküz, at deve ve nadir olarak eşek kullanıyorlardı. Koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanlar da hanlığın önemli geçim kaynaklarındandı. Ticari mal olarak da işlenmiş deriler, ipekli ve pamuklu yine işlenmiş kumaşlar, bazı boyalar, kaplar ve diğer yiyecek metalleri de ticari olarak Hive Hanlığı'nı canlı tutma adına alım satımı yapılıyordu³⁵. Hive Hanlığı ile Hokand Hanlığı arasında gidip gelen kervanlar Buhara Hanlığı içerisinde geçmek zorundaydı. Bu durumda da kervanlar her geçişlerinde Buhara'ya para ödemek zorunda kalıyor ve böylece malların fiyatları artıyordu. Fakat yine de özellikle kumaş ürünleri Hive ve Hokand hanlıkları arasında ticari eşya olarak ticareti oldukça fazla yapılıyordu³⁶.

2. 1. 1. Yönetim ve Ordu

Hive Hanlığı, Muhammed Rahim Han'dan sonraki büyük savaşların ardından birkaç defa Horasan'a hücum edip buraları talan ettiler. Hanlık yönetiminde han sınırsız yetkiye sahipti. Ondan sonra gelen en yetkili kişi vezir ya da kuşbegi denilen kişilerdi. Bunlar ordunun toplanması, vergi toplanması ve genel olarak hanın emirlerini yerine getirme görevindeydiler. Aynı zamanda mehter, kadı, reis, yesavul gibi diğer unvanlar da mevcuttu. Ayrıca şeyhülislam (ahund) ve müftü de önemli yere sahipti.

³⁴ ZİYAYEV, Hamid, *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, TTK. Ankara 2007, s. 19.

³⁵ KOÇ, Dinçer, "Hive Hanlığı", s. 616, 617.

³⁶ KOÇ, Dinçer, *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı (XIX. Yüzyılın İlk Yarısı)*, İdeal Kültür ve Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 80

Ordu aslen atlılardan oluşuyordu ve leşkerbaşı denilen kişilerin emri altındaydılar. Askerler barış zamanında çiftçilik ve diğer mesleklerle uğraşmışlar. Asker olanlar vergi ve diğer devlet görevlerinden muaf tutuldukları için XIX. asrın ilk çeyreğinde kırk bin kişi askeriye yazılmıştır. Bunlar görevlerine ve hizmetlerine göre çeşitli maaşlar almışlardır. Orduda genel olarak çağın gerisinde donatılmış askerler mevcuttu. Az sayıda dolma tüfek ve top da vardı. Özbeklerin yanında Türkmen, Kazak ve Karakalpaklardan da askerler bulunurdu³⁷.

2. 1. 1. Sanat ve Eğitim

Edebi ve Tarihi olarak da önemli eserler ortaya koymuşlardır. Munis'in başlayıp vefatından sonra yeğeni Âgehî'nin bitirdiği "Firdevs Ül-İkbal" adlı eser Türkistan tarihi açısından özellikle Hive Hanlığı konusunda çok değerli bilgilere sahiptir. Ayrıca Âgehî'nin "Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî" adlı eseri de Hive Hanlığı'nın XIX. Yüzyılı ortaları tarihine ışık tutan çok önemli eserler arasında yerini almaktadır. Çağatay Türkçesinin en çok gelişim gösterdiği hanlıklardan biri olan Hive Hanlığı, Otamış Hacı, Ebu-l Gazi Han, Hoca Semender Termezi gibi müellifler ile çok önemli eserler vermiştir³⁸. Ayrıca inşa edilen birçok medresenin yanında Muhammed Emin Bahadır Han'ın 1851'de yaptırdığı medrese de bulunmaktadır.

Medreseler de eğitimin ileri derecede olduğu ve sanata da önem verildiği hanlık içinde sık rastlanan olaylar arasındadır. Ancak XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki iç çekişmeler ve sık sık yapılan savaşlar burada bilim ve kültürün gelişmesine çok fazla fırsat vermemiştir³⁹.

³⁷ ZİYAYEV, Hamid, *Türkistan*, s. 18.

³⁸ KOÇ, Dinçer, "Hive Hanlığı", s. 623, 624.

³⁹ ZİYAYEV, Hamid, *Türkistan*, s. 22, 23.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MATERYAL VE YÖNTEM - CÂMÎ'Ü'L-VÂKİÂT-I SULTÂNÎ ADLI ESERİN TRANSKRİPSİYONU

3. 1. MATERYAL VE YÖNTEM

3. 1. 1. Transkripsiyonda Uygulanan Yöntem

Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî adlı eser Çağatay Türkçesi ile yazılmış bir vakayinamedir. 246 sayfa olup, Hicri 1262 – 1272 Miladi 1846 – 1856 yıllarında Hive Hanlığı'nda yaşanan olayları yazmıştır. Yazımında tarihleri gün be gün vermiş, dönemde oluşan bazı astronomik hareketlerden de bilgiler vermiştir.

Eserin aslı el yazması olup, orijinalinin matbuaya çevrilmiş haliyle Türkçeye aktarma yapılmıştır. Bu sayede belgenin okunabilirliği artmış ve geleceğe miras kalması konusunda çok önemli adımlar atılmıştır. Eserde yer alan bilgiler orijinaline sadık kalınarak kronolojik sırayla transkrip edilmiştir. Gelecekte yapılacak olan Hive Hanlığı hakkında araştırmalar için bu duruma ehemmiyet verilmiştir.

Çalışmadan yeteri şekilde faydalanılabilmesi için, birebir Çağatay Türkçesi ile değil günümüz Türkiye Türkçesine aktarılan eserde ileride yapılacak çalışmalar için kolaylık sağlama amacı güdülmüştür. Gerektiği yerlerde Çağatay Türkçesi Sözlüklerine başvurulmuş ve Türkiye Türkçesi'ne aktarılmasında azami özen gösterilmiştir. Ancak yer adları, kişi isimleri ve bazı hanlığa özgü makam adları (Yesavul vb.) ve hükümdara övgüler gibi terimler Türkiye Türkçesine aktarılmamış, olduğu gibi çevrilmiştir. Anlamı çözülemeyen bazı kelimeler ... ? ... şeklinde tez içerisinde belirtilmiştir.

3. 1. 2. Bulgular ve Tartışma

Sorunsal / Konunun Tanımı: Hive Hanlığı'nın resmi vakanüvisi olan Âgehî'nin hanlığın 1846 – 1856 yılları arasını anlattığı eseri özellikle Türkistan tarihinin bilinmeyen dönemleri için çok büyük yol gösterici konumundadır. O yüzden Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî adlı eserin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi tezin konusu olarak seçilmiştir.

Araştırmanın Amacı: Özellik Genel Türk Tarihçileri ve son dönem hanlık tarihi çalışmak isteyenler için yol göstermesi için bu tez yapılmıştır. Ayrıca yapılan kaynak taramasında özellikle Hive Hanlığı'nın 1846 – 1856 yılları arası dönemi çok fazla çalışılmaması tezin gerekliliğini arttırmaktadır.

Araştırmanın Önemi: Türkistan tarihi ve özellikle Hive Hanlığı tarihi çalışmak isteyenler için önemli bir kaynak olan eserin Türkiye Türkçesine aktarılması hanlık hakkında daha fazla bilgi sahibi olunmasına ve yapılacak araştırmaların daha sağlıklı, ulaşılabilecek kaynağı arttıracak olması çalışmanın önemini arttırmaktadır.

Sınırlılıklar: Eserde aşırı süslü bir edebi dil kullanılmıştır. Ayrıca o coğrafyaya has bölge isimleri ve o hanlığa özel makam ve mevki isimleri eserin Anadolu Türkçesine aktarılmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca eserin çok büyük bir kısmında kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler ve bazı yerlerde geçen Urduca kelimeler eserin transkrip edilmesindeki bazı zorluklardır. Bir diğer sınırlılık ise hanlığın bu dönemi hakkında çok az bilgi sahibi olunması ve eserin çevrilirken çok fazla eserden yararlanılamaması da gösterilebilir.

3. 2. CÂMÎ'Ü'L-VÂKİÂT-I SULTÂNÎ ADLI ESERİN TRANSKRİPSİYONU

Sayfa 4

İÇİNDEKİLER

6. Önsöz

17. Söze başlarken sayfaların satırlarında kalem oynatmak ve Büyük Hakan Gitistani⁴⁰ Hazretlerinin doğumu sırasında meydana gelen olayları, doğum haberini ulaştıranlara süs eşyaları ve hediyelerin ulaştırılması, doğan veliahdın sıfatlarından ve özelliklerinden bahsetmek, doğum zamanından saltanata geçinceye kadar geçen olayları özet şeklinde yazmak

23. Büyük Hakan Gitistani Hazretlerinin saltanat yüzüğünü mübarek parmağına takmasından sonra kendi saltanatını kabul ettirmesi, Hazarasb⁴¹ hükümetine mensup olup, kademlerinin bereketi ile o memleketi cennet bahçesini yermesini

28. Büyük Hakan Gitistani Hazretlerinin mutluluk getiren gelişi, saltanat tahtını göklerin atlasına ve saygınlık payesine ve mübarek hilafet yolunun nurlu tacını parlak güneşin üstünden geçirmesi

⁴⁰ Gitistani: Dünyayı zapteden, cihangir. Kaynak: Osmanlıca Türkçe Lügat, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2001, s. 372

⁴¹ Bin atlı

71. Büyük Hakan Gitistani Hazretlerinin tahta çıkışının ikinci yılındaki kutlu olayların anlatılması

109. Hudy'u-Kamkâr⁴² Hazretlerinin tahta çıkışının üçüncü yılında meydana gelen olaylar

128. Büyük Hakan Gitistani Hazretlerinin tahta çıkışının dördüncü yılındaki olayların anlatılması

134. Büyük Gerduntavan Hazretlerinin hümayun meclislerinin beşinci yılındaki olayların anlatılması

146. Sultan Gitistani Hazretlerinin hümayun meclislerinin altıncı yılındaki olayların anlatılması

152. Büyük Hakan Hazretlerinin hümayun meclislerinin yedinci yılındaki olayların aktarılması

161. Büyük Hakan Hazretlerinin saadet belirtisi olan saltanatlarının sekizinci yılındaki olaylardan söz edilmesi

174. Dünya sahibi Büyük Hakan hazretlerinin kutlu tahta çıkışlarının dokuzuncu yılı

186. Büyük Hakan Hazretlerinin hümayun meclislerinin onuncu yıl dönümü olayları

189. Büyük Hakan Hazretlerinin Allah'ın isteğiyle Serahs bölgesinin yönetimini üstlenmesi ve Allah'ın takdiriyle şahadet derecesine yükselmesi

Sayfa 5

198. Adaleti şiar eden mutlu hâkim Seyyid Abdullah Bahadır Han Hazretlerinin uğurlu gelişi şerafetinden saltanat tahtının yükselişi ve gelişmesi ve hilafet tacının izzet ve onur bulması

212. Yemut'un barış anlaşması, muhalefet ışının söndürülmesi, ezeli bahtsızlık yüzünden eski yurdunu bırakıp fazla sıkıntılardan dolayı göç etmesi ve Merhum Abdullah Han'ın gazap atına binip onun kastı ile intikamını almak için Yekedin bölgesinde savaşa azmetmesi ve mağlup olması ve Allah'ın takdiriyle şehit olması

219. Bağışlanma işaretine sahip Kutluk Murad Bahadır Han Allah'ın ruhu Cennet rüzgârının hanlık tahtına ve iktidara geçmesi, hükümranlık tacının giymesi

235. Muhammed Niyaz'ın Yemut bozguncuları ile anlaşması Hiyvak bölgesinde birleşmesi ve nifak olaylarının çıkması. Rezil olmaktan korkmadan şehre girip Cennet

⁴² İsteğine erişen.

mekân Kutluk Murad Han'ı zulüm mızrağı ile şehit etmesi, Allah'ın gazabına uğrayarak Cabbar'ın intikamıyla karşılaşması, kendi eceline koşturması ve ahiret zindanı girmeye acele etmesi ve Yemut canilerinin kendi yaptıkları yüzünden ceza almayı hak edip kısa zamanda katliama maruz kalmaları

Sayfa 6

3. 2. 1. ÖNSÖZ

Övgü ve yüceltme kulluk ve kölelik o kesin padişah mülkün sahibinin hak etmesi zati muhteremine vacip ve lazımdır ki amacı hükümet olan sultanların iktidarının elinde “Dilediğine mülkü verir”⁴³ özgünlüğü ile devlet ve memleket yönetiminin mührünü teslim etti ve hakanların itibarının fark ettiren büyüklük kaftanını “Dilediğine izzeti verir”⁴⁴ iddiasıyla izzet ve başarı yularını giydirdi. Büyüklüğü divanhanesinde insanlar oturduğu mahfili alçaktır ve hikmet ana yolunda yücelikler meydanının menzili kısaltılmıştır. Kudretinin yokluğunun baharının bir esintisidir. Adım atışı sanatının bilinmesinden dolayı kötü vaziyette olan mekânlar disipline girer. Yüceliğinin eserlerinde çeşitli bedendeki ruhlar irtibat halinde olur kudretinin yüceliğinden. KITA:

İşte! Sanatçının kendine has sanatından

Bari⁴⁵ (Yaratıcı) eşyayı yoktan var etti

Dünya bağında lütfunun baharı

Nice türlü bahçeler var etti

Aslında gizli kıldı ama her çiçekte bir koku

Zihinleri onun idrak yetersiz kıldı

Zatının tekliği öyle emsalsizdir ki örtülü ortaktan bile uzaktır ve zevalsiz vücudunun başlangıç ve sondan beridir. BEYİT:

Yok, zatına ortaklık ihtimali

Öyle ki ne başlangıcı var ve sonu

Sıfatı kahhar olan Allah, yüksek makamda hedefine ulaşmış bir kişinin söz dinlemezlik yapan şeytanı izzetten düşürüp “Çık oradan! Çünkü sen kovulmuşsun”⁴⁶ alçalma cezasına çarptırıldı. Bağışlamalığı o ki “Kim ki fesat çıkarırsa”⁴⁷ uzaklaştırılan düşük birinin

⁴³ Ali İmran Suresi, 26. ayet

⁴⁴ Ali İmran Suresi, 26. ayet

⁴⁵ Yoktan var eden

⁴⁶ Hicr Suresi, 34. ayet, Sad Suresi 77. ayet

⁴⁷ Bakara Suresi, 30. ayet

pişmanlığı sebebiyle miskinlikten kurtarıp onu “Yeryüzüne halife”⁴⁸ hilafet mertebesine getirdi. KITA:

Bir kahır ile gör ki kapısından

Meleklerin hocasını uzaklaştırdı

Bir lütuf ile gör ki aşağılıktan

Âdemi⁴⁹ çıkarıp etti hoşnut

Sayfa 7

Hâkim O’dur ki, sonsuz hikmet bilgisiyle yüksek tarım ilanı ve yeryüzünü topraktan bir kilimle örtüp, onun çeyreğini yaşamaya müsait bir alan yaptı. Gök ile yer arasındaki boşluğu güzel mahlûklarına temiz hava ile doldurarak onlara yaşanacak bir mesken yaptı ve onlar arasında insan zatına şerefliendirmesiyle, mükemmelliğe ve yüksek makama erdirdi ve adil padişahlarının devlet sancağını yükselterek, dünya hâkimiyetinin gemini onların eline bıraktı. Tertemiz mücahitlerinin cesaret yumruklarını zafer mertebesine ulaştırıp dünya hâkimiyetine ve dünya ehline, mücahitlerin eliyle düzen verdi. MESNEVİ:

Kadir O’dur ki insanlığa her defasında,

Kendi kudretinin izlerini bize yansıttı.

Gök binasını oldukça yüksek yaptı,

Yeryüzünü de yeterince geniş yaptı.

Mahlûkata mesken etti onu,

Âdem ile süsledi onu.

İnsanoğlunu da çeşitli topluluklar halin getirdi,

Bu toplulukların her birine şan ve şöhret verdi,

Her topluluk çeşidine bir padişah verdi.

Başkalarından yüksek bir makama yücelterek,

Onun emrine herkesi itaatkâr kıldı.

Devletinin sancağını yükseltti.

Kendi döneminde huzurlu zamanlar verdi.

Dünya ehline böyle düzen verdi.

MÜNACAT: İlahi! Benim düşüncelerim ne kadar yüksek olurlarsa olsunlar, senin mutluluğa eriştiren tavsiyelerinin yansıması karşısında adeta kirli ve paslı düşünceler halindedir, beni pırıl pırıl tevfikinle yardımına kavuştur. Başarısızlığa mahkûm olan ve söyleyebildiğim en güzel beyanım gemisini, değerli kılan sahilin kıyısına ulaşmasına

⁴⁸ Bakara Suresi, 30. ayet

⁴⁹ Hz. Adem

yardım et ve bu perişan eserimin yazılıp birikmesi için gayret ederek dua ettim. Bu eserimi bitirmeme yardım et. Cömertçe davranarak bitirmeye çalıştığım ve kendi zimmetime aldım ama bitiremeyeceğim düşüncesiyle korku ve endişe içerisindeyim. Beni bitirmeme muvaffak eyleyerek mutlu et. Bu kullandığım kelime tabirlerimi, içimden gelen derin ve gizli hazineden ortaya çıkarttım. İnsanların anlaması için onların tabiatlarına uygun hale getir. Örtülü manalarla süsleyerek verdiğim lafızları herkesin anlayabileceği şekilde gönlüne

Sayfa 8

oturt ve sevdire. KIT'Â

İlahi yazdığım her şeye⁵⁰

Derin manalar bahşeyle

Söylediğim her sözüme gevher⁵¹ kıymeti ver

Bana eyle sonsuz cömertlik pazarını

Gönüllere sal şevk ve hevesi,

Cihan ehlini eyle tamamen istekli

Bilhassa şahın âlimler meclisine

Mübarek eyle onu çok çok

Hürmetli, Âlemlerin seyidine ve ailesine ve muhterem dostlarına, övgü, hesapsız dua. O sultan ki dünya büyüğü ve şahların şahı, ayın bölünmesi o şerefli zata nasip olmuştur. O ki “nitekim (ikisi arasındaki uzaklık) iki yay kadar (oldu) veya daha yakınlaştı⁵²”, meydanının hızlı süvarisi, velilerin Allah ile beraber olduğu gecelerin yakını ve mahremidir. Onun vücudu “Biz seni âlemler için yalnızca bir rahmet olarak gönderdik⁵³” hazinesinin baş tacı ve gönderilişinin “ancak O, Allah’ın Resulü ve peygamberlerin sonuncusudur⁵⁴” cevheriyle bezenmiş ve kâfirlere karşı hazin sonuçlu çarpışmaların pır pır eden gönülleri birbirine bağlı () başları daima aydınlıktır. Onun yiğitliğinden ve cesaret güneşi ile zalim geceler parlak ve bahar gibi feyzlerinden kurumuş dikenlikler gül bahçesine ve şefkat güneşinden nasip almış ve yaratılıştaki rahmet deryasına kaynak olan o hürmetliye.

MESNEVİ:

Gönderilenlerin arasında şahların şahı olan

Onun vücudu ile buldu ve güzellikle bezendi

⁵⁰ İbarettir

⁵¹ İnci

⁵² Necm Suresi, 9. ayet.

⁵³ Enbiya Suresi, 107. ayet

⁵⁴ Ahzab Suresi, 40. ayet

Gerçeklik âleminin gerçek ülkesi

Nebilik atının⁵⁵ sahibi ve süreni

Onun gittiği yer yedi kat göklerdir

Melekler onun askerleri ve hizmetçileri

Başına vahdet nurundan konulan şey taçtır

Miraca gitmek onun için sıradan bir yolculuk

Sayfa 9

Gelerek zat-ı peygambere o at ...?... gökyüzüne

Parlak dini güneşiyle birlikte ufuğa

Küfür ehline kılıcıyla gittiğinde

Dünyadan kâfirlerin resmini yere de vurdu

O millet ki dinden nasiplerini aldılar

Amaçlarına sünnete uyarak ulaştılar

Nebilik atı şah-ı müeyyid

Gelerek ism-i hümayunu⁵⁶ Muhammed⁵⁷

İlahi! Bize gönderdiğin dini yücelt

Asiler ehline lütfunu bahş eyle

Ulusunu şefkatinle mutlu eyle

Bu arada beni de ümitsiz bırakma

MENKABET⁵⁸: Övgüye layık sözler, gereklidir evvela dört imam ki, güzel sona layık ve münasip, halifelik divanının yüksek mertebesi ve imamet denizinin en nadide gevheri, en yüce şerafet dünyasının en parlak güneşi ve sapkınlık vadisine yolu düşünlerin yardımcısı ve rehberidirler ve bütün millete baş olup, yol gösteren güneş gibi ve bu davaya kanıt, yıldızları gibi olan zatlardır. MESNEVİ:

Birisi olur şeref âlemine siper

Birisi olur din siperine mühür

Birisidir sadakat âlemini coşturan

Birisidir sadakat kadehini paylaşan

⁵⁵ Burak: İslam inancından Hz. Muhammed'i Allah katına çıkarmak için görevlendirilen at.

⁵⁶ İsm-i Hümayun: Güzel isim

⁵⁷ Hz. Muhammed (S.A.V)

⁵⁸ Menkabet: Meşhur kimselerin ahvaline dair hayat hikâyesi. Kıssa. Hikâye. Menkıbe.

Her devlet sahibi ki onların sevgisine ve muhabbetine gönül bahçesini kendine yol edindi; murad ve maksadına vardı ve her kim ki onlar buğz⁵⁹ ve düşmanlığına cüret etti; iman diyarına girmekten vazgeçti. MESNEVİ:

Biri Ebubekir sadakatşiar

Dostluk bahçesine bahar bulutlar gibi

Birisi, onun Ömer'dir adı

Adalet ve cömertlik denizinde nadide gevher

Sayfa 10

Birisi Osman hilafet sahibi

Yumuşak huylu hayâlıların güneşi gibi

Birisi Ali şah yiğit ve korkusuz

Savaş meydanında aslan gibi

Her biridir hilafet mülküne şah

Her biridir imamete ay gibi

Her biri insanlara uyumlu

Her biri (elit ve avam) herkese saygılı

Her biri en iyi dost olup

Her biri aydınlatan mescid ve mihrab idi

Her biri peygambere yar idi

Yar olunca itibar da buldular

Her kim ki onlardan birini inkâr eder

Onun imanı küfür darbesi yer

Allah'ın rahmeti onlara yakın olsun

Ve diğer sahabelere de aynen

Sonra: Bu derginin açıklanması ve tasnifi ve bu yazıların açıklığını onaylayan o yazar ki hilafetin korunmasına muhtaç, devletine bağlı, devletine hizmetkâr ve bu konuda samimi üzölmeye ve eleştiriye her zaman açık, pişmanlık ve üzgünlük sokağının dilencisi ve küçümseneni mülk sahibi, bağışlayan Allah'ın fakir kulu Âgehî lakaplı Muhammed Rıza Mirab Niyaz Beg oğlu Allah-u teala amellerini güzel eylesin ve Allah muradını versin. Şöyle arz eder ki hilafet ve dünya hâkimiyeti ve saltanat ve hükümranlığı bir yüce mekân padişah ve âlemin şahlarının şahı ve devletin bekçisi ve hizmetçisi ve milletin

⁵⁹ Buğz: Düşmanlık etmek. Hasım olmak.

saadetini kollamakta usta olan “Seni şüphesiz insanlara imam kılacağım⁶⁰” hitabıyla ulu ismi bununla güzelleşen kişidir. “Şüphesiz Allah, adaleti, ihsan⁶¹” emri ve mutluluğuna haiz, devlet sancağına “Şüphesiz, Biz sana apaçık bir fetih verdik⁶²”

Sayfa 11

ve zırhla kaplanmış yiğitlik kılıcı “Ve Allah, sana ‘üstün ve onurlu’ bir zaferle yardım etsin⁶³” parlatması ile bezenmiş büyük divan “Saf bağlayarak çarpışanları sever⁶⁴” konusuna uygundur ve adalet divanına “Kim oraya girerse o güvencindedir⁶⁵” manasına eşittir. MESNEVİ:

Şah ki gelip şahlara olur şah

O şah ki ona sultanların şahı olur sipah

Yücelikte o zat olur benzersiz

Şahların şahı ondan ferman kabul eder

Göklerdir onun tahtının olduğu yer

Yeryüzü küçük bir tezgâhı onun

Güneş gevheri onun tacının etrafı

Göklerden geçer tahtının ayakları

Zaferlerinin sonu hilal misali kılıcı

Olur, sancağı bağda ağaç gibi

Zuhal⁶⁶ sarayının bekçisi olur

Utarit⁶⁷ onun masal okuyanı

Bütün sultanların kiblegâhıdır⁶⁸

Baş olur izzet ve büyüklük halkasında

Süleyman mekânı İskender yatağı

Feridun nişanı ve benzersiz

Adaletin Anu Şirvan’ı cömertlikte Hatem

Etrafı cevherle bezenmiş deniz gibi cömert

Miskinlere izzet eden dini koruyan

Yeryüzündeki halkı seven

⁶⁰ Bakara Suresi, 124. ayet

⁶¹ Nahl Suresi, 90. ayet

⁶² Fetih Suresi, 1. ayet

⁶³ Fetih Suresi, 3. ayet

⁶⁴ Saff Suresi, 4. ayet

⁶⁵ Ali İmran Suresi, 97. ayet

⁶⁶ Satürn

⁶⁷ Merkür

⁶⁸ Farsçada “baba”.

Yiğitlikte her yeri fetheder genç devlet gibi
Tecrübede, bilgide, tedbirde yaşlı dede gibi
Olur, adaletinden memleket cennet gibi

Sayfa 12

Olur ya cennetteki bahçeler bile kıskanır onu
Bellidir cömertlikte yüzü güneş gibi
Açıktır sözleri Manevi gibi
Görünüş saltanat elbisesi giymiş
İçindeki ise ev kisveti

Diliyle halkı büyüler konuşurken
Ama gönlü haktan ayrı değildir.
Ata babalarından han ve hakan olup
Cihan mülkünde şahların sultanıdır
Nesebi şahlardan gelir
Cihandarların yatağı ona layıktır
Nesebi Kongrat sülalesinden gelir
Yapacağı işlerde sınır ona çok geniş tutuldu
Veli Ombay itibarı onda buldu

Büyük işleri başardı gururla
Hiçbir sultan nesepte ona benzemedi
Hiçbir hakan iyilikte ona yetişemedi
Oldu onun mezarı rahat ettiği yer
Geçti dünya çarkından izzet ve azametle
Vücudu oldu meleklerin süsü

Rahatta olan halk onun huzuruna geliyor
O ki, yüce zat, yüksek mertebeli, durduğu yer güneş, yüzü ay, huyu müşteri⁶⁹, zihin açıklığında Utarit⁷⁰ gibi, en adil sultan, iyi bir hakan, yüksek mertebeli sultan, dünyayı fetheden hükümdar, yüksek makamlı hizmetçi, devleti koruyan, ferman buyuran, devlet kuran, emniyet ve korkusuzluk bayrağını diken, adalet ve mutluluğun önünü açan, küfür ve aşırılığı yıkan, fesat ve isyan hareketlerinin önün geçen, Allah'ın dediklerine uyan, özgürlük savaşlarına yardımcı olan, hakan oğlu hakan oğlu hakan, dini devlet ve saltanatı kurmakta başarılı olan ve başaran, Gazi oğlu Muhammed Emin Bahadır Han Allah yardım

⁶⁹ Jüpiter

⁷⁰ Merkür

etmiş ilamı devletle fakirlerin başına ve şevketli günlerinin maksadının hâsılına Allah'ın onayıyla

Sayfa 13

Harezmşahlık tahtının oluşmasına adım attı ve saltanatın iktidar yüzüğünü taktı ve hükümeti kendi ihtiyarına aldı. Adalet ve cömertlikte elitler ve halk tabakasının sevinmesine ve bundan hem küçüklerin hem büyüklerin istifade etmesini sağladı. Devlet kapısına ihtiyaçla gelen herkes bir vasıta ile o hazretin yardımıyla birçok maksadını elde etti ve herkes bir vesile ile o zatın hediyelerinden istifade etti ve amacına ulaştı. Ancak bazı fakirler kabiliyetsizlik cihetiyle hiçbir vasıta ve vesileye başvurmadan sabahtan akşama dek belki devamlı o yüce kapısında bekleyip mahzunluk ile beklerken aniden bir nida kulağına bir beyit gibi ulaştı. MESNEVİ:

Ey eleştiriden üzülen kişi
Etme kendini böyle şeylerle mahzun
Bir şeyler bul bir vesile ile
Ulaşır amacına mekr-u hile ile
Sende vardır güzel vesileler
Birçok insanda o vesile yoktur
Sende vardır her zaman sana bağlı olan
Senden başkasına el vermez
Mülk sahipliği Müslümanın olmuş
İlim ganimeti ile dünya dolmuş
Gevşeklik etme gayretli ol
Gayret etmeyi kendine gerekli bil
Kendi ilmini padişaha belli et
Kendine devlete hizmetkâr et
Tembelliği aklından çıkar
Tabiatımı külfetten azat et

Çünkü bu iç açıcı nidaları duyunca hatırıma güçlü olduğum geldi ve tabiiyetime hareket gücü almasına vesile oldu ve arayış gösterdim fakat bu mutluluk nişanı rahmetli sultan ve mübarek hakan mekânı cennet olan Gazi oğlu Rahimkulu Muhammed Bahadır Han Allah'ın ruhu onun ruhunda olsun cennet kokulu saltanatı süresince ortaya çıkan bitmiş olaylar ve fetihlerine düzen verdiğini düşünürken aniden

Sayfa 14

aklıma geldi ki o alemi koruyan zata bundan daha güzel bir hediye bulunmaz ve bundan başka hiçbir vesile ile iltifat edilmez. Gerçi aklıma gelen bu mutluluk verici olayı araştırıp sordum ve o güzel olayları yazıya döküm ve onu ümit ile sayfaların kucağına güzel kafiyeli bir şekilde döküm ve onu büyük hakan hazretleri Gitistani'nin safa dolu meclisine ve cennet misali mahfili arasına yüz bin boynu bükük ümit ederek bu hediye çok edepli bir şekilde ona kul olma arzusu ile takdim ettim. O hazret bu mana dolu dergiyi görüş kimyası ile ulu devlete müşerref etme lütfü ihsanına layık gördü ve iltifat ederek bu konu ile ilgili şu dizeleri dile getirdi. MESNEVİ:

Ey bilgi güneşinin doğduğu yer!

Senin benliğin görüş nurunun çıkış yeri

Sana mana dünyası olmuş teslim

Ki fazıl sahibi kişilerinin arasındasın

Sen ki bizim kulumuzun kulusun

Eskiden beri yolumuza düşen topraksın

Bizim dergâhımıza doğruları yerleştirdin

Her zaman hizmete amadesin

Bilirsin ki bu dünya geçicidir

Dünyaya gelenler vefasızdır

Ne sonsuza kadar devlet ve varlık kalıcıdır

Ne de sonsuzdur izzet ve şevket

Dünyada olan her şey sultanındır

Bütün herkes hanlığa aittir

Kişiden ancak güzel isim kalsa

Her duyan her gören nasiplensin

Çoğalmakla amaca ulaşılmaz

Sayfa 15

Bina dikmeye zaman kalmaz

Çünkü zamanla değişime uğrar

Her şey zamanla viraneye döner

Ancak baki kalır sözler bina gibi

Ancak bunun cefasını söyleyen çeker

Nice afetlerle isyanlar olsa da

Sözün yazıldığı evrak perişan olmaz
Şimdi dilini güzel sözlere alıştı
O sözleri de sayfalara dök
Tertip et güzel konularla kitabı
Açık sözler hikmet doludur
Bütün kelimeleri kafiyeli bir şekilde
İnci vasıflarına sahip eserler yarat
Senin şahsında sadakat ve kabiliyet görünce
Sana bu hizmeti layık gördük
Sen eğer bilirsen bu lütfü dostluğu ve ihlası
Bu işi verdik sana özel olarak
Göreceğiz senin bu işe olan muhabbetini zamanla
Bulursun başarı ve mutlu sonu

NÜKTE: Her padişah ki iktidar sahibi olup ülkesini genişletmek arzusuyla bilgi sahiplerine danışarak iyi isim çıkarmak isterse ona iki işi yapması lazım ve vacip olur. Biri kılıç, kalkan ve yiğitlik eğitimi biri de güzel söz, güzel yazı ve şiiri öğrenmek. Çünkü eğer bu saydıklarımız insanlar olmasa dünyayı elde tutmak ve memleketin ilerlemesini elde etmek mümkün olmaz. Eğer bu cemaat olmasa birçok fetih hareketleri ve güzel sıfatların zamanla ortadan kalkar. Bu manada Şeyh Sadi'nin (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) bostanında olan bu beyit konuyu açıklamaktadır. BEYİT:

Güzel yazı yazan, iyi kılıç kullanan korur
Ancak çalgıcı evdeki kadın gibi olur

Sayfa 16

Allah'a hamdolsun ki büyük hakan Gitistani hazretlerinin saadet nişanının taşıma sıfatına sahip olup, kimyagerlik konusunu bu şerefli devlete şamil edip kemâle ermiş. MISRA:

Padişahların iltifatı devletin kimyasıdır

Bu mısranın konusu önce merhamet bezemesi ile bezenip tuti⁷¹ gibi konuşma yeteneğine sahip olan ve aynı zamanda merhamet duygusu ile hareket edip ve de cesur bir şekilde kalem oynatan. MESNEVİ:

Eğer şah birisine lütuf gösterirse
Fetihten her kişi faydalanır
Eğer dilencilik derdinden kurtulursa insan

⁷¹ Papağan

Devletin verdiği mutluluğa erişir
Konuşmaktan aciz ise eğer bir kişi
Kendi kendine bulduğu şey ona mesih gibi gelir
Eğer muhtaçlık ayaklarının altında olsa insanların
Bütün dünya ehli mutlu olur
Eğer bütün amaçlar elde edilirse
Herkes muradına erişmiş olur

Çünkü bu kısa örnek ve bu derginin saadet eserine başlangıcı soruldu, o da Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî'ye yönlendirdi. NAZİM:

Çünkü örneğe başvurdum
Başlangıcı bulmak için kalem oynattım
İsim koyma zamanında onu gördüm
Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî

Muheymin-i Karsaz hazretlerinden ümidim o ki başlangıcından sonuna kadar bütün arzularıma ulaşayım ve gönlümün istediğimi elde edeyim. (Âmin ve Allah başarılı kılsın.)

Sayfa 17

3. 2. 2 Söze başlarken sayfaların satırlarında kalem oynatmak ve Büyük Hakan Gitistani Hazretlerinin doğumu sırasında meydana gelen olayları, doğum haberini ulaştırınlara süs eşyaları ve hediyelerin ulaştırılması, doğan veliahtın sıfatlarından ve özelliklerinden bahsetmek, doğum zamanından saltanata geçinceye kadar geçen olayları özet şeklinde yazılması. MESNEVİ;

Gel ey saki⁷² naz ve eda ile
Mutlu et bizi sonsuz lütfun ile
Aşikâr eyle şefkat şekillerini
Gelip gurbetime misafir ol
Güzellik bezeyen bereketli adımlarınla birlikte
Cennet güzelliğini yalnızlığıma yetiştir
İnince kalbime ferahlık ver
Baştan ayağa kıskanılacak duruma getir
Yüzünü eyle gece yanan mumlar gibi
Görünce gözlerim olsun hayran
Her sözünden etrafa inci saçılır

⁷² İçki dağıtan

Hem de incilerle meclisimi doldur
Bir an kerem edip benim yanına oturan ol
Refikim arkadaşım yârim dostum ol
İnayet şişesini eline al
Dünyayı saran anlamlı sözlerini topl
Bana o şişe ile ikramda bulun
Dopdolu tut adım adım
Ki ben her onu içeyim
Olup eğlence ile kucaklaşayım
Beynim neşe ile olsun mest
Güzel konuşanlar çok usta olur
Mana âleminde amacıma ulaşayım

Sayfa 18

Çekip dil kılıcını, kimseye rahat vermeyeyim
Göster pehlivanlığın şekillerini
Edeyim söz dünyasına sahipkiranlık⁷³
Öyle ki göstereyim çokça emek verdiğimi
Gece gündüz demeden dinmeden azap çekeyim
O ham şeyleri (kelimeleri) elime alıp
Bu devran adına şahların şahı yapayım
Soyu şah, şahların şahı o
Sultanların hepsinin başlangıcı ol
Adalet hükmü konusunda şahenşah⁷⁴
Cihangirlik ve Cihanbanlıkta⁷⁵ yeri çok yüksek
O zat ki dünyada mihir sahibi
Bulunan adalet ve ikram zatına teslim
Süleyman mülkünde devletin padişahı
İskender gibi şanlı şevketli ve taç sahibi
Dünya şahı şikâyetçi temkinli
Devletin ve mülkün başı ve dinin hamisi
Mutlu olur onun şahsından her yer

⁷³ Sahipkiran: Güçlü ve üstün hükümdar.

⁷⁴ Şahenşah: Şahların şahı.

⁷⁵ Cihanban: Dünyanın bekçisi olan.

Bellidir ondan peygamber ahlakı
Sadakatiyle dostluğu meşhur etmiş
Ömrünü adaletle yaşadı
Hayâ ve yumuşak başlılıkta Osman⁷⁶ gibi
Yiğitlikte Ali⁷⁷,nin yanında yegânedir
Hükümrânlık şekillerinin tamamı vardı
Pehlivanlık sanatını kendi adına bitirdi (Ustalık makamına erişti)
Cömertlik konusunda herkesin üstesinden geldi
Büyüklik mertebesinde yolun sonuna geldi

Sayfa 19

Alnı nurun çıkış yerine muvafık⁷⁸
Yüreği bilginin mahzeni muhakkak
Adalet nuru yüzünden fişkirir (Şimşek çakar gibi)
Sözünden kaynar bal ve tatlılık
Ona layıktır ülkeyi büyütmek
Dünya mülküne tamamen kethüda⁷⁹
Bellidir sahipkıranlık onun hayatında
Saadet nuru bellidir yüzünden
Çünkü bellidir nasıl yöneteceği
Dünyadan silindi gelenek haline gelen bidat
Şeriatı revaca sokmak için çok çalıştı
Dinin olgunlaşması için her şeyi yaptı
Cihan mülkü onun adaletinden abat oldu
Bütün dünya ehli güzel sözlerinden mutlu oldu
Asker ehli verdikleriyle zengin oldu
Halk onun lütfu ile amacına ulaştı
İhsan ve şefkatinden hisse alamayan
Dünya ehlinden kimse kalmadı
Hiç yorulmadan her an yaparlardı
Dua ederler devletine sabahtan akşama
İlahi! Dünyada onun eserleri olduğu müddetçe

⁷⁶ Hz. Osman.

⁷⁷ Hz. Ali

⁷⁸ Denk

⁷⁹ Yönetici

Padişahlık alametleri onda belli olsun

Onun baht açıklığı ömrüne daim et

Onun devleti sürdüğü müddetçe mutlu eyle

Bu kısa nüshanın okuyucusu: Zeki ve ustalık ehlinin kendisi o ki yeni manalı cevherinin madeni ve olayların yüksek sesli yıldızlarının göğüdür, herkesçe bilinsin ve keşfedilsin ki o hazretin kutlu doğumu büyük cediti bağışlanmaya layık cennet mekân sultan sahipkıran, affedilmenin nişanı Gazi oğlu Muhammed Rahim Bahadır han (Allah günahlarını affetsin) Saltanatı hicri takvime göre bin

Sayfa 20

iki yüz otuz dörde denk, tavşan yılı güzel vakitler ve hayırlı saatlerde vuku bulmuştur. Yokluk âleminden dünya âlemine Allah'ın lütfu ve Rab'in teyidi ve hidayeti ile mutluluk gösterdi ve yokluk aleminden sonsuzluk köşküne Allah'ın lütfu ve sonsuz şekilde oldu, hayır! Hayır, belki sabah rüzgârının sevinç veren esintisi dünya bahçesine açıldı ve beklenen güneşin değerli nuru ile nurlandırıldı. MESNEVİ:

Zamanı geldiğinde gayet yüksek şerefe

Mutluluk geldi sonsuz saadetle

Saadet yayılarak her yana

Uğursuzluk bitti ve bizden yüz çevirdi

Güneş yüzünü çevirdi o şerefli eve

Yıldızlar saçıldı bu toprak her tarafa

Dünya içene doldu saadet

Kimi mesut idi doğum vakti geldiğinde

Dünyayı bezeyen parlak güneş

Parıldayan inciler saçıldı her tarafa

Geldi o kişinin vücudu dünyaya

Mekân oldu sonsuzluk bostanı dünyaya

O doğarken dünya övündü

Yıldız gibi olduğu için her tarafa sanki inci saçıldı

Güzelliğinden dünya oldu aydınlık

Her taraf gül bahçesi oldu onun yüzünden

Her tarafa mutluluk yayıldı

Mutluluk gelince halk mesut oldu

Dünyaya gelince beraberinde bereket getirdi

Varını yoğunu her şeyini ona feda etti
Onun terbiyesi için mürebbiyeler tutuldu
Çok süt buldu bahtı çok açık
Saadet tahtını ona beşik etti

Sayfa 21

Her dem ona verilen süt bal gibiydi
Dinlenmeksizin ona terbiye verdi
Sabah akşam demeden onun hizmetinde bulundular
Ki önce dünyaya bağlanıp güzel yaşasın

Onun kemale ermesi için uğraştılar devamlı
O hazretin kutlu doğumu ve saadetli günler Harezm vilayetinin baştan sona her tarafa emniyet ve refah getirip büyüğünden küçüğüne mutluluk ve neşe yaydılar. Fakirinden zenginine ferahlık ve mutluluk bağında yaşayanlar gibi oldular. NAZİM:

Kutlu doğumundan dünya oldu abat
Saadet eserinden kullar mutlu oldu
Doğumunun feyzi ile mutlu oldu dünya
Güzel gelişiyse herkes muradına erdi

Sonra çocukluk döneminden gençlik mertebesine yükseldi. İlim talebi farzdır öğüdüyle ile ilim ve olgunluk kazanmak için erdem ve fazıl kazanmak için ceht edip gayret gösterdi. Kısa zamanda dini ilimler ve çağın sorunları konusunda maharet sahibi oldu, bilim ve zekilikte en yüksek mertebeye eriştiler ki zamanın erdemli insanları ve dönemin arifleri onun yanında okula yeni başlayan çocuklar gibi kaldı. MESNEVİ:

Erdem kazanmaya başlayınca
Öğrendi ilimleri baştan sona kadar
Şöhret buldu erdem ve olgunluk bilgisiyle
Erdem ve olgunluk ehlini etti dilsiz

Tabiatı öyle ki her dakikada düğümler açar
Konuşurken cevherler saçtı
Dilini konuşmak için açtığında
Yüceldi söz sanatçıları arasında

Akıllar durur işler beklerdi
Bekleyen işler onun fikirleriyle hallolurdu
Bilgiyle akıllara yol gösterirdi

Sayfa 22

Onun öngörülerinden Eflatun⁸⁰ bile utandı

İlim dünyası ona teslim oldu

Hiç müphem bilgi kalmadı onun öğrenmediği

Sözleri akıcılığa akıcılık getirdi

Ama şirinlikte can bahşeden gibi oldu

Çoğu vakitler zorlu sorunların halledilmesi ve bilinmeyenlerin keşfi için âlimler ve erdemliler ile cennet misali oturumlar ve bezenmiş dost meclisleri düzenlerdi ve çok renkli ve çok manalı ve çok tatlı konuları içeren toplantılara katılanlar nasiplerini alırlardı ve bazen yiğitlik unvanının hevesin ve gençlik döneminin gerektirdiği sorunların giderilmesi ve daha sakinleşmesi için sahraları gezmeye ve gül bahçelerini seyretmeye özen gösterip, çevre illere ve kuşların çok olduğu yerlere hızlı süvariler gibi hareket edip güzel yüzlü ve tatlı hayatlı avcılık için kuşları salıp ve bu kuşlar kartal gibi avcılık yaparlardı. MESNEVİ:

Hızlı süvari gibi sürüp her tarafa

Salardı kuşları av için sonsuzlara

Avcı ehli çevresine afet gibiydi

Afet değil, sanki kıyamet

Bazen ecel pençesini salar gibi

Avlardı kolay bir şekilde dikkatsiz ahuyu

Bazen kartal güzel kanadını açardı

Amaçsızca hızlı giden keklığı avlardı

Bazen havaya doğanı uçururdu

Avcıların hepsini başına bela oldu

Avların üstüne kuşunu hızlıca salıp

Onu acayip şekilde hızlı alırdı

Kısa zamanda birçok kuşu salardı

Seyrederek amacına ulaşırdı

Sayfa 23

Ve bazen yüksek gayretle ve celalet isteğiyle o şerafet ve cevher sahibi askerlere yakınlık gösterip, devlet işleri ve maliyenin doğru yönetilmesine dikkat edip zulüm ve sitem yapanların elini fakirler ve halkın başından çeker ve onları refaha erdirirdi. KITA:

Küçüklükte adaletli olmak gerekir

⁸⁰ Platon

Bil ki eserler izzet ve celalet gibidir

Sitem ortadan kaldırmak

Dünyada hilafetin alametidir

Ve o hazreti gençlik günlerinde ve beylik döneminde acayip olaylar ve garip fikirler ortaya çıkardı ki dünya yöneticiliği gibi sahiplenirdi. Ki o olayların her birinin yazılıp okunması bu kısa yazıya sığmasa bile yine de kısa bir şekilde anlattı.

3. 2. 3. Büyük Hakan Gitistani Hazretlerinin saltanat yüzüğünü mübarek parmağına takmasından sonra kendi saltanatını kabul ettirmesi, Hazarasb⁸¹ hükümetine mensup olup, kademlerinin bereketi ile o memleketin cennet bahçesini yermesi: Yazım divanının oturak sahibi ve okuma divanının hükümet yetkilisi ve söz açıklayıcısı oturarak şöyle bir vakıa çizer. Hicri takvimin bin iki yüz elli sekizinci pars yılı dünyayı aydınlatan güneşin kıvrılan köşesinin çilekeşi idi. Zülkade ayının dördüncü günü ki Çarşamba idi şahların şahı ve yüksek şöhretli padişah hazretleri, gerduntavan Gazi oğlu Rahimkulu Muhammed Bahadır Han bağışlanmış nişanının sahibi saltanatın Hiyvakdarı Harezmsahlık tahtına oturdu. Büyük hakan Gitistani hazretlerinin kaftanı ile bezenerek Hazarasb Kalesi'nin mensup hükümetini onun

Sayfa 24

gurbetteki vatandaşlarına işittirdi. Bu müjdenin duyulması dünya ehline mutluluk üstüne mutluluk ve sevinç üstüne sevinç yarattı ve o zat saadetli saatler ve sayısız yıldız ve sonsuz şan ile Hazarasb Kalesi'nin bekleyiş kucağına, ballı ulaşması ile doldurdular ve şeref ve iftiharın yayılmasıyla kale burçlarından içeri girdiler. **KITA:**

Bereketin ortaya çıkmasıyla Hazarasb kalesi

Buldu cennet bağı gibi gönül ferahlığı

Kademlerinin toprağını yastık yaptı

Buldu siper kalesi huzur

Ve o zat o kale yönetimi tarafından büyük hürmetle ve güzel sözlerle adalet ve siyaset yolundan ve cennet bahçeleri tazelik ve Reyyan'dan geçtiler. Hediyeler ve cömertliklerinden önce yörenin halkı küçüğünden büyüğüne arzu meyveleriyle onlara sevinç ve mutluluk verdiler. O diyar ehli emniyet ve refaha kavuştu ki hiçbir zaman bu kadarını görmemişlerdi. Düzenlenen eğlencelerde güzel yüzlü sakiler musiki kadehinden içip ve murat neşesinden sarhoş oldular. Büyüğünden küçüğüne kadar bu eğlencende

⁸¹ Bin atlı

oturup mutluluk yatağında istediğiyle kucaklaşıp bu dua ve terane ile şarkı söylediler.

RUBAİ:

Âlemi koruyan bey sağ olsun

Devletimizin beyni mutlu olsun

Adaleti ile cihan oldu abat

Halka evi geniş olsun

Ve o dönemin fuzelası ve o dönemin şairleri kasideler ve sanat tarihindeki nazımları tertip edip o zatın şahane lütfundan ve hediyelerinden nasiplerini aldılar. Onların arasından bir fakir saadet harflerini bir kasideye döküp Hazarasb diyarının tarifini ve o zatı yücelmesini gösterin nazım yazmış ve onun buraya yazılması münasip görülmüştür. KASİDE:

Her nice cennet bağı feyz ve sefa doludur

Sayfa 25

Yüz hisse ancak Hazarasb mülkü gibi olur

Tazelik sahraları geldi benzersiz

Cennet şehrinin köşkü gibi ferahlatıcı olur

Gilmen huri gibi olur cariyeler yollarda

Sevgililerine nazlı ve işveli olur

Dere gelip derelere selsebil gibi

Sular neşe dolu sonsuzluk iksiri gibi olur

Tuba ağacı gibi olur faydalı

Dünya ehline, gölgesi rahat saçan olur

Yüzün rengi gibi bağlarında olur elmalar

Güzellerin yanağı elma gibi gönül çelen olur

Belli olur inşalara marifet sırrı

Her köşesinde nice evliyalar olur

Cennet bahçesini bile etmez heves

İçinde yaşayan herkes bahtiyar olur

Birçok belde ister onun onun gibi şerefli olmayı

Bereketi ve sefası ile sonsuz olur

Budur onun cömert olmasına sebep

Hâkimin yetkilisi burada ferman sahibi olur

Kademlerinin bereketi ile buldu izzet

Onurlu

Hangi bey ki adil ve cömerttir

Dünya ehlinin başına Allah'ın gölgesi olur

Herkesin güzel iltifatı ona geldi

Güneşin dünyaya gelen nuru gibi olur

Ona Hak vermiştir izzet ve büyüklük

Dar-u cem de kimse öksüz kalmaz

İskender gerçi dünyaya padişah oldu

Sayfa 26

Lakin onun kapısında dilenci gibi olur

Layık gördü fakirlik kispetini iç dünyasına

Aslında atlas⁸² bile ona az olur

Gerçi dünyada emsalsiz yükseslere çıktı

Tevazuda kaşları duta olur

Her sabah ki güneş yükselir

Yüzünü dergâhına koymak onun için amaç olur

Onun içindir Allah'a kulluk arzu

Bütün düşmanların kanını akıtmak olur⁸³

Gönlünde Allah'ın birliği ağızında hak sözü

Her yönüyle yolu Allah'ın yolu olur

Zamanın şehzadesi Muhammed Emin İnak

Yüce ismi devletin koruyucusu olur

Zatına yakışan ilim ve amel

Peygamberlerin yolunu geliştiren olur

Düşmanları ona ne zaman saldırırsa

Allah tarafından onun koruyucusu Murtaza olur

Şahlar ona hizmet etmeyi arzu eder

Bütün gün onun için yarışanlar olur

Cömertlikte kendini geçti

Cömertliğinden bütün eller ona açık olur

Rüstem'in yiğitliği onun kılıcındaydı

Cesaretin yolları onda has olur

Zülüm ehli kahrından oldu avare

⁸² Değerli kumaş

⁸³ Sefk'ul-duma

Yokluk diyarının köşesinden inziva olur
Dünya şikâyetten dayanamaz olur

Sayfa 27

Yeryüzündeki dağlar bile dayanamaz olur
Hizmet için askerler kuşaklarını bağladı sabah akşam
Sanki beline bağladığı ustuva⁸⁴ olur
Kim dünyada onun emrine uymazsa
O fiili yapanın başına kılıcıyla bela olur
Her kim ki Allah'a yüzünü döner
Gündüz gibi ona izzet ve âlâ olur
Bereketli bahar olup bütün yıl sürsün
Yeryüzü cennet bağı gibi ferahlatıcı olur
Her an lütuf ve kereminden nasiplenir
Fakir olan birçok insan zengin olur
Ya Rab! Ömür binasını kuvvetli eyle
Kim bu dünya köküne bağlı olur?
Devletini günden güne güçlü kıl
Yabancı düşmanlar hep pusuda olur
Lütfundan ayırma her tarafı
Her istediğini
İlahi! Cömertlikle kabul ettir
Ki ağzında gece gündüz bu dua olur

Çünkü o zatın aynakit zamanı ve avan imaretinde yiğitlik eserleri ve gayretli tavırları çok olaylar ve fetihler ortaya koydu. Ki orduları dağıtan Rüstem ve Tunç bilekli İsfendiyar'ı bile geçti. Öyle ki Emir Nasrullah'ın Turan askeri bile Harezmi almak kastı ile gelmiş o zatı savaş gücüne takat ve mukavemet getiremeden fahiş mağlubiyet alıp firari olmaya ve o zatın Harezmi ordusuyla beraber Buhara halkının karakol etrafındaki bütün kale ve beldeleri fethedip sonra Harezmi dışına göç ettirip ve kendisi oranın halkına güneş ışığı gibi eskisinden daha iyi oldu. O zat-ı sultanî bağışlanan mübarek hakan şahların şahı cennet mekan Gazi oğlu Muhammed Rahimkulu Muhammed Bahadır Han Allah'ın hizmetkârının

⁸⁴ Ekvator çizgisi

Sayfa 28

Tezkiret'ül-vakiatinde⁸⁵ her biri ayrı bir şekilde açıklamalarıyla birlikte teker teker beyan edilmiştir. Bu yüzden olayları geniş bir şekilde tekrar bu kısa mecmuada zikretmekten vazgeçip o zatın tahta çıkışını anlatan vakanüvis sayfa aralarında bunu gösterecektir inşallah-u teala.

3. 2. 4. Büyük Hakan Gitistani Hazretlerinin mutluluk getiren gelişi, saltanat tahtını göklerin atlasına ve saygınlık payesine ve mübarek hilafet yolunun nurlu tacı ve saygınlık gölgesinde geçirmesi: ve mana cihanının sultan sahibinin ve divan sayfalarının yukarıda oturan hakanın belagat kalemi sözün dayanağına oturup böyle hükümler ve mücevher saçanlık göstererek ki hicri takvimde 1262'de yılan yılının sonları Muharrem ayının 11'inde Cuma günü hazret-i padişah bağışlanmış cennette yeri olan şahlar şahı hakan Havrapasban Gazi oğlu Rahimkulu Muhammed Bahadır Han Allah'ın nuru üzerine olsun avcılığı seyretmek ve hizmetçiler gibi esnafından sanılmak iradesiyle saltanat kapısından ayrılıp ve Allah'ın izniyle ata binip Hazarasb Kalesi'ne varıp yükleriyle beraber Amu Derya'yı geçti ve büyük hakan hazretleri dahi devlet ebet medet rehberliğinde Allah affetsin Seferdehan ile yol arkadaşlığı yaptı. Sonra Amu Derya'nın kuzey sahilinden menzil menzil avcılık edip Şeyh Celil Atatağı'nın at harasının güney tarafında Kebir Kalesi hara mevzisine varıp indiklerinde Safer ayının 2. günü ve Delu⁸⁶,nun 15'i ve Cuma akşamı idi. Sabahleyin Karip han (Allah onu bağışlasın) ağır hastalık şiddetinden "Allah barış yurduna çağırır"⁸⁷ eğlence salonuna varıp "Her nefis ölümü tadıcıdır"⁸⁸ kadehinden damlalar içip neşeye boğulmuş vaziyette cennet bağlarının sakinlerinden oldu. Ve Cuma günü sabah idi İkinci vaktinde taziye merasiminden sonra kötülüklerden korunan hakkın ve dinin necibi Seyyid Abdullah Hoca, imaret sahibi halkın başvurduğu yere bağlı Muhammed Salih Atalık ve vezir-i azamın desturuna ve keremine sadık Muhammed Yakup Mihterbaşı ve bütün emirler ve ihtişamlı büyükler ve erkan-ı devlet ve ayan hazret ve muharif hizmetkarları ve ordu komutanları ittifak ile büyük hakan Gitistani'nin gök misali konağına kutlu eşğine hizmet için varıp izn istedikten sonra dileklerini saltanat tacının o

⁸⁵ Olayların yazıldığı yer

⁸⁶ Hicri – Şemşi takviminin bir ayı

⁸⁷ Yunus Suresi, 25. ayet

⁸⁸ Ali İmran Suresi, 185. ayet, Enbiya Suresi 35. ayet, Ankebut Suresi 27. ayet

Sayfa 29

Hazretin yakınına varıp kutlu yüksek hilafet tahtına oturmasını istediler. O zat olgunluk ve yüksek irade ve tevazu ile bu işten imtina gösterip güzel sözler ve inci dağıtırcasına; MESNEVİ:

Ey mülkün direkleri yüksek mertebeliler
İyiliğin nasıl yapıldığını iyi bilenler
Vardır bu dünyada yükselmek düşmek
Devlet zilletten aman olmuştur
Öyle mülkler var ki bekaları imkânsız
Malın dahi vefası imkânsız
Her mutluluğun yanında mutsuzluk vardır
Her rahatın yanında bir zorluk vardır
Mülkün sonsuzluğu ümit edilmez
İzzet büyük ve devlet sonsuz değildir
Neyleyim mülkü ve itibarı
Şahlığı bile istesem
Kuş ki ona bütün gökyüzü yuvadır
Tuttuğu yer ise küçücük bir mekân
İstemem bütün dünyayı tacı ve yatağı
Kim bilir belki elimdedir hakirlik
Dünya, gayretim layığı değildir
Şah olduğumu belirtsem ne olur ki
Kimse kendi isteğiyle kötü olmaz
Düşük mertebeye kimse itibar göstermez
Sadece meclise danışarak

Sayfa 30

Kendinize yakın olanlara danışınız

Devlet erkanı ve şevketli emirler o hazretten öğütleyen ve alıkoyan sözler duydular. Bazıları birden bağırarak acizlik ve boynu bükük yalvarırcasına dediler ki; aslında biliyoruz ki büyük gayretlerinize dünyanın bu küçük padişahlığı layık değildir. Ancak adalet ve cömertlik ile sonsuzluk alemini dahi mülkünüze katsanız çünkü her padişah ki adalet ile saltanat sürdürürse o adalet neticesinde onu Tanrı-yı Teala iki dünya padişahlığı mertebesine erdirtir ve adalet ile o yakinen büyük sevap mertebesini kazanır ki hiçbir

güzel amelde bile bu sevap yoktur. Bu sözlere bir saat adalet en büyük ibadetten daha değerlidir doğru sözünü doğru söyleyen ve bu davaya adalet ve hayırlı işlerin delilinin ispatıdır ve bu babda şöyle de rivayet ederler ki; geçmiş zamanda bir büyük padişah vardı. Aklına hacca gitmek arzusu düşmüş, dilerdi ki Kâbe ziyaretine nail olsun. Devlet erkânı engeller gösterip şöyle arz ettiler: “Padişahlıkla görevlendirilen kişinin kendi ilinden uzaklaşması güvenlik zaafı ve bilgi alışverişinden uzaklaştırır. Eğer Kâbe’ye varmaktan maksat hac sevabı kazanmak ise kolaylık ile elde edilebilir. Çünkü kendi buyruğu altında olan bir derviş miskin ve tek başına yaşayan yaşlı ve yetmiş bir kez yürüyerek hacca giden bir hacının sevabını satın alsanız o hacı bol miktarda paraya malik olur ve fakirlikten kurtulur ve siz bir hacın sevabına sahip olursunuz.” Bu söz padişaha makul düştü ve dervişi meclisin huzuruna getirip sordu ki: “Ey derviş! Yetmiş bir kez hacca gitmişsin sen. Bir hacının sevabını satar mısın?” Derviş dedi: “Evet satarım.”, Padişah dedi: “Değerini söyle.” Derviş dedi: “Hac iradesiyle attığım adımların her birinin sevabı bir dünya hazinesinin malları değerindedir.” Padişah dedi: “Eğer böyle olsa bizim hazinelerimizin bütün mallarının değeri bir adımın sevabının değerine denk olamaz. Fakat bir hacın sevabına layık değer bulmak gayet imkânsız ve ihtimal dışı görünüyor.” Derviş dedi ki: “Ey âlemin padişahı! Eğer isterseniz sizin için gayet kolaydır.” Padişah dedi ki: “Nasıl böyle kolay olur?” Derviş dedi ki: “Eğer adalet ile bir mazlumun imdadına yetişmenin sevabını bana verirseniz, ben yetmiş bir kez yaptığım hacın sevabını sizi veririm ve de ben çok çok kâr

Sayfa 31

ederim ve sen çok çok zarar edersin.” Bu sözden padişah çok mutlu olup ve dervişe kendi büyük lütfundan faydalandırdı ve kendi saltanat tahtına oturup adalet merasiminin gerçekleştirdi. Adı geçen emirler ve büyük zatlar bu güzel hikâyenin aktarılmasından sonra o hazretin huzurunda yine mükerreren biraz da mübalağa gösterip bu mesnevinin konusunu dile getirdiler. MESNEVİ:

Ey padişah! Mübarek olsun

Lütuf eyleyip arzımızı kabul et

Ki lütfundan kesmeyiz asla ümit

Kerem eyle. Etme bizi naümit

Eğer etmezsen bize cefa edersin

Bizim el mahşerde olur senin eteğinde

Sonra o hazret büyük emirler ve büyük kerametli zatlar ve bütün has kişiler ve avamın teveccühte abartmalarını görünce günahsız kalplerin ümidvarlığına elinin tersi ile vurmuyup onların isteği üzerine ve bir kısım güzel yalvarış ve güzel taleplerinin olduğu o gün yani Cuma günü ikindi sularında şerefli zamanlar ve lütuflu saatler idi ve Allah'ın inayetleri ve sonsuz yardımıyla saltanat tahtının mübarek adımı ulaşması yüksek mertebeli hilafet tac-ı hümayuni kabulü ile mutlu kılıp cihan hükümdarlığı ile kucakladılar ve bu yakınlık büyük devlet ve sonsuz saadet müjdesini duyan asker ehli ve bütün ordu belki de bütün cihan ehli bir baştan çok korunup ve hissedar olup birbirilerini tebrik ettiler. Ve başarı ve mutluluk davullarının sesi gökleri aştı. MESNEVİ:

Cülusundan oldu ordu ehli mutlu

Sadece asker değil bütün dünya muradına erdi

Bütün dünya ehli mutlu olup

Sadece mutlu değil daha fazlası oldu

Saadet dünya içinde yüzünü gösterdi

Mutluluk şarkıları herkesin yüzüne vurdu

Emniyet ve amanlık her tarafa yayıldı

Kalmadı sevinmeyen hiç kimse

Sayfa 32

Sonra o hazret kutlu cülusunun son günü ki cumartesi idi. Öğlen vakti Akasi han rahmetlinin cenaze namazına birçok emirler, büyük insanlar ve askerler ile kılıp bağışlanmış naaşını görevli olan kişiler alıp yola çıktılar. Sonra kendileri dahi zikredilen konu yani kısnağın güney tarafında kibir kalesinde ki kutlu ordu ona mensup idi ve oradan da mübarek adımını rikab-1 saadete koyarak atın üzerine bindi. Hakani şevket ve Süleymanî büyüklükle atını meydana doğru sürdü. Kara Tal bölgesine teşrif buyurup oranın bir köşesini kalmak için seçti ve herkes gece ferman-1 ali gereği sabahladılar. Sabah süratli tekneleriyle bir kısım asker ve ordu ile deryadan geçtiler ve sonraki gün ki Pazar idi dünyayı aydınlatan güneş doğu tarafından doğup deryayı geçip nur gemisini her tarafa sürdü. O hazret dahi kaldığı yerden çıkıp devlet erkânı ve büyük zatlar ile hilal şeklindeki kayıklara binip deryayı geçmeye başladılar. BEYİT:

Padişahım müminiyet gemisi Ceyhun'un üzerindedir

Ya güneş mi? Ya ki ay üstünde gezmek üzeredir

Ve öğle sularında deryanın güney sahiline bereketli adımını sonsuz tazeliğiyle oraya yetiştirdi ve sonra göklerde yüzen ipeğimsi bineğine bindi ve padişahlara yakışır şekilde

gideceği yere doğru yola koyuldu ve yatsı sularında Şah Abat mevkiindeki rubat ⁸⁹ına dinlenmek için teşrif buyurdu. Güneş ışığı misali gittiği yer aydınlandı ve bahar gelir gibi gittiği yeri gül bağına çevirdi. KITA:

Onun gelişi geceye güneş gibi oldu

Aydınlattı her bekleyen gözü

Merkebinin ayağından kalkan toprak oraya ulaştı

Göklere çıktı gelişinin gururuyla

Bütün yükleriyle saadete kavuşan o yerde iki gece dinlenip Çarşamba günü dünyayı aydınlatan güneş tepeye çıkınca bineğine binip şaşalı ve yıldızlar gibi hayret uyandırarak şehre adım attı ve Rafi'nin köyünün sınırına ulaştı. Büyük âlimler ve ihtişamlı büyükler belki de bütün bütün elitler ve avam şehirde onu karşılamaya çıkıp ve o hazretin güneş misali yüzünü

Sayfa 33

görmeyi bekleyip aydınlık ve bereketli bahar yüzü ile dikenliği gül bağına çevirip bu duayı dile getirerek terennüm ⁹⁰ ettiler. MESNEVİ:

Ey Allah'ın mübarek kıldığı insan!

Padişahlık sırası sana mübarek olsun

Uzun süreli saltanat günlerini

Adaletin ile versin herkesin dileğini

Devletine zeval vermesin

Adaletin başından eksik olmasın

Yükleriyle o gün akşam namazı vaktinde ki güneş gökyüzünü meydanını bitirip batı tarafına doğru dinlenmeye çekildi. O hazret kalıplı cüssesi ve güneş gibi görünüşüyle Allah onu daima adaletli ve nizam ve doğruluk ve susuz bedenlere hayat suyu girmiş gibi dâhil edip saltanat tahtının saadetli kademlerinin gelmesiyle en güzel günlerle beraber belki büyük göklerle beraber kılıp oturduğu yeri divan-ı istirahat ve neşeli devlet sahibi olması ile onu bekleyenler suya kavuşanlar ve güneş ışığını bekleyenlerin bu amacına ulaşması ve adalet deryasından ülke dikenliğini gül bahçesine ve yemyeşil bahçelerin ve fakir halkın gönüllerini mutlu ettiler. MESNEVİ:

Adımlarını buldu saltanat tahtı

Evrenge'den ⁹¹ daha yüksek mertebeye

⁸⁹ Kervansaray, dinlenme tesisi.

⁹⁰ Güzel ve alçak sesle şarkı söylemek

⁹¹ 6. Babür İmparatoru

Başına ulaştı hilafet başlığı

Oldu yükseklikte güneşin yoldaşı

Kutluluğundan devlet etti iftihar

Bu acayip hizmetleri gün yüzüne çıkardı

Geleceği korumakta özel oldu

En yüksek rütbeye layık oldu

Onun hâkimiyetine girdi bütün cihan

Bütün her yer oldu emniyet ve aman

Adaleti bütün âleme yüz vurdu

Sayfa 34

Feyzinden oldu gül bahçesi, tuz dağı

Her cülusundan her tarafa haber yayıldı

Bu haber her tarafa müjde oldu

Halk sonsuz mutluluk buldu

Her tarafa sevinç üzere sevinç yayıldı

Herkes birbirine mutlulukla sarıldı

Tebrik etti ve kutladı

Mutlu olmayan kimse kalmadı

Mutluluktan sarhoş olmayan kalmadı

Çölde yaşayanlar bile amacına ulaştı

Çölde yaşayanlara demeyin yabancı

Övgüleri herkes dile getirdi

Saltanatın uzun olması için dua ettiler

Ve hem de güzel sözlü bilginler ve şairler ve söz üstatları o hazretin cülus-u devleti için sanatlarını konuşarak kutlama mesajları, açıklayıcı tarihi şiirler yazıp ve arz ederek padişahın iltifatlarını ve hediyelerini alıp mutlu ve amaçlarına ulaşmış oldular. Onlardan fakir olan ben bu nüshayı düzenledikten bir müddet sonra nazım haline getirip o hazretin şerefli bakışlarının okumasına ulaştırıp ve padişahi övgüyle başı göğe erip o anlatıda bu evrakı yazıp yetiştirmiştim. ANLATI:

Ülkesini büyüten şah Muhammed Emin

Padişahların haşmetli yol göstericisi

Zatı alisinde bütün sıfatlar vardı

Güneşin doğuşu gibi adalet ve cömertlik

Onun kızmasından Araplar korktu

Farslar onun kapısının kulu

Devletin hamisi, dinin yayanı

O cenabın evi çok yüksek

Sayfa 35

İskender ve Cem onun yanında küçük kalırdı

Bütün dünya padişahlarına

Ona izzet etmek lazımdır, elzemdir

Çok kuvvetliler bile acze düştü

Onun karşısında hürmetle boyun eğdi

Ona övgü beyan etmek için

Güzel konuşan diller bile sustu

Çok mübarek bir zamanda Mahmud

Saadet tahtına adım attı

Onun adımlarından Yemen Harezm oldu

Gayreti ile her taraf gül bahçesi oldu

Oldu devletinden çok mutlu

Gitti dünyadan cümle zorluklar ve gam

Çoğaldı halk içinde mutluk ve şarkı

Yenilik buldu âlem meclisi

Âgehî onun cülusunu etti tarih

Şikâyet etti rakamlar geç kalmasından

Ki o hazret saltanat tahtında kalıcı olmuştu. Sonra memleket işleri ve hilafet düzenine tam özen ile durup büyük amirlerin ve hürmetli hâkimlerin ve yüksek mertebeli çalışanların ve yüksek rütbeli askerlerin onun muhteşem övgülerinden ve sonsuz iltifatlarından sevinç ve mutlulukları için her birine münasip bir şeyler söyledi ve rütbelerini yükseltip değişik vazifeler ile başarılı ve seçkin hale getirdi. Adaleti ve merhameti sayesinde fakirler ve reyanın durumlarını düzeltti, devletin işleri, şariat ve millet ahkâmının yükselmesi ve bunların icrasına çaba gösterdiler. Zulüm ve bidat, ayrımcılık ve hırsızlık kanunlarını siyaset yoluyla ortadan kaldırdı. MESNEVİ:

Emirler lütfundan oldu mutlu

Fakirler adaletinden oldu gamsız

Şeriatın gücünü arttırdı

Bidatın yayılmasını önled

Sayfa 36

Adaletinden memleket buldu düzen

Lütfu ile halk buldu asayiş

Onun ihsanıyla amaç hâsıl oldu

Bütün âlem muradına ulaştı

Bazı kaynaklara göre büyük hakan Gitistani hazretlerinin saltanatı istikrar bulduktan sonra yaptığı icraatından ilki: O bahtı açık işler ve yapma kudretine sahip saltanat divanını oluşturup ve hilafet mesnedi refaha kavuştuktan sonra memleket işlerini düzene koyup ve halkın durumuyla ilgilenip onları düzelttikten sonra rahmetli Akasi Han'ın vefat haberleri üzerine ondan boşalın Harezmşahlık tahtına çıkması için etraftaki vilayetlere güzel sözlü elçiler gönderdi. Onların arasından bilgili, güzel şair saadet sahibi Damolla⁹² Eşmurad Reis ile sadakat ve ihlas sahibi Vukufi Allahberdi Sufi'nin Rebi el-evvel ayının dördünde Pazar günü Buhara vilayetinin padişahı büyük abidesi Emir Nasrullah'a, ki Bahadır han adıyla meşhurdur, gönderdi.

Büyük hakan Gitistani hazretlerinin çölü seyretme iradesiyle ata binmesi ve çölde yaşayan fakir ve miskinlerin hal ve ahvalini ve Köhne Ürgenç havalisine güneş gibi süzülerek oraya huzur götürmesi ve ondan tam ferahlık ile yola çıkmaya kalkışması; hız nişanı olan kalem bu yolla cömertliğinden istifade etmek ister ki, oralarda yaşayan zalimlerin ortadan kalkması için düzenlenen merasimler ve zengin çöl gezmesi ve çölü seyretmesi sebep oldu. Ayrıca bu gidiş ve gezme bahanesiyle Allah velilerinin ziyareti ve fakirler ve gariplerin ahvalinden haber alması için düzenlendi. MESNEVİ:

Kim ki rahat olduğu halde içi sikkinsa

Sahrayı gezmeyi ahenk etsin

Bu gezme onun mutluluğuna sebep olur

Onun mutluluğu her dem artar

Kaybolur kederleri kesinlikle

Olur, gönül gözüne cila

Sayfa 37

Seyrederek amacı hâsıl olur

Mutluluğa şahit olmaya ulaşır

Özellikle şah gezse

⁹² On mollanın başı

Hayır işleri ona malum olur
Çok tecrübe kazanır
Padişahlık işlerinde olgunlaşır
Yabancıların halinden de haberdar olur
Birçok gizli işleri keşfeder
Ayrıca halk da onu tanımış olur
Onun iyi mi kötü mü olduğunu öğrenir
Her lütfu yerli yerinde yapar
Bu da onun yönetiminin belirtisidir
Hem hakkı hem halkı hoşnut eder
Bundan daha fazla bir fayda var mı?

Ki büyük hakan Gitistani hazretleri rehberliğinde Rebi el-evvel ayının on yedisi cumartesi günü ki mutlu saat ve güzel zamanda hilafet atlarından biri ki Allah onu yangın ve uzaklıktan saklasın, dik başlı ve melek gibi olan ata bindi ve büyük ihtişam ve ihtiram ile bir kısım askerlerin yaverliğinde güzel bir şekilde süzülerek yola koyuldu. MESNEVİ:

Azim ile yola çıkmaya koyulunca
Onun görünüşü herkese hayran bıraktı
Kendine has merasim kendine göre bir ihtişam
Tozu dumana kattı güneş gibi
Etrafını aydınlattı kendi nurundan
Başarılı oldu herkes ondan bulduğu huzurdan
Yıldız takımını gibi askerleri
Cilveli mühür gibi aralarında padişah
Herkes altına boğuldu

Sayfa 38

Güneş ile arasında bir fark kalmadı
Bir yol sapağına geldiğinde
Sanki güneşi gözüne sürme etti
Sapağı dönerken yıldız oldu
Yeryüzüne şaşalı sesi yayıldı
Hayli çok oldu fazlaca
Bu sesler kıyametten bile fazla oldu
Yürüdü oralarda kalabalıkla

Belli oldu onun azameti tam olarak

Onu görenleri hayran bıraktı

Halkın aklını bu hayranlık aldı

Ki yaklaşmasının heybetli güzelliğiyle ve en cömert binici gibi yatsı sularında ki ay ışığı geceyi aydınlığa ve yıldız güllerinin etrafını çevirdiği gibi Şah Abat mevkiindeki saraylara ki cennetteki saraylardan daha iyi ve havası tazelikte cennetten daha iyi olan yere vardı. Varışının feyzi ile herkesin bulduğu itibar gökler misali idi. MESNEVİ:

Buldu o havali mutlu sonu

Zamanın şahının kademinin feyzinden amacına ulaştı

Onun gelişi ile yapılan işler

Göklerde yapılan işlere denk idi

Gidenler gece mutlu bir şekilde meclis kurup, dinlendikten sonra ertesi gün Pazar sabahı güneş altın misali ışıklarıyla doğu menzilinden çıkıp bulunduğu yere adım basınca o hazret zikredilen yerden ata binip güneş misali Nurdelik yolundan hızlı bir şekilde geçerek Taş Havuz mevziine ulaştı. Onun onuruna devlet büyükleri bereketi cennet kokuları misali olan iki gece düzenlediler. Bu eğlenceye devlet erkânı ve büyük zatlar mutluluk kadehleriyle meyil gösterdiler. KITA:

Sayfa 39

Düzenlendi öyle güzel ve gösterişli eğlence ki

Ona İskender, Cemşit hiçbir zaman ulaşamaz

O eğlence içinde meclisi bezeyen şahın iltifatından

Devlet şarabından sarhoş olmayan kimse kalmadı

Sonra bu ferahlatıcı olaylardan sonra Salı günü fakir ve acizlerin halinin arzı, zayıf ve biçare halkın dertleriyle ilgilenmesi bittikten sonra Kevkebe taraflarına harekete geçip baharın gelişi ve bereketin yayılışı gibi Kılıç Niyaz Bay adlı kişinin geniş olan kervansarayına ulaştığında oraya cennet misali nezihlik ve yeni sonsuz güzellikler getirdi. Orada da iki gece durup fakirler ve miskinlerin arz ve imdadıyla meşgul oldu. Perşembe günü ata binip Keyanî büyüklüğü ve Sasani azameti ile çöller ve vadileri kat ettikten sonra Niyaz Muharrem'in dört bağına bahar şarkısından mutluluk ve cennet gibi sonsuz huzur bağısladı ve o bağlar bir gecede devletin ilgilenmesiyle mutlu ve sarhoş olup ertesi gün Cuma günü oradan ayrılıp mahşeri bir izdiham ve kıyamet gibi bir son ile yüksek hilalli Kevkebe Kalesi'ne ulaştı ve oranın bekleyiş kucağının amacı olan bal misali gelişi ile doldurdu ve göklerin suru gibi olan kalelerini kuşattı. MESNEVİ:

Güzel adımından oldu şehrin hilali

Oldu en yüksek döneminden daha yüksek

Gelişinin bereketiyle buldu nezihlik

Oranın havası cennet havasına rakip oldu

Ve o cennet gibi süslenen kalede iki gece konaklamış ve rahat ederek şikâyeti kişilerin arz ve ahvalini sorarak adalet ve şefkat işleriyle ilgilendi. Ve cömertlik ile fakirlerin ve miskinlerin aklında kötü kalan intibaları düzeltme siyaseti ile zalimler ve kötülerin hayat bağımlı kesti. Ve o bölgenin Yesavulbaşı olan Abdurrahman kabiliyetsizliği yüzünden yesavulbaşı mertebesinden indirip yerine Mahmud Niyaz Bay'ı atayıp kendi hemcinsleri arasında onu yüksek mertebeye ulaştırdı. Pazar günü zikredilen kaleden ata binip mahşer kadar kalabalık askeri ile yola çıkıp Aktopa mevziindeki nezaret bağına ki bu padişaha özel bir bağ olur, ulaştı ve oraya kademlerinin şerafeti ve bereketi ile yeşillikler ve güzellik götürdü ve bir akşam o cennet misal bağda eğlenildi ve şarkılar söylendi

Sayfa 40

Gülleri kokusundan burunları açıldı. Ertesi gün pazartesi sabahı, gökyüzü avcılarının başı dünyayı aydınlatan güneşini yeryüzüne salıp yıldız ceylanını aldı ve o hazret zikredilen bağdan ayrılıp yol esnasında av için şehla gözlü ceylanlara kuş salıp avcılığı seyrederek oradan kutlu ordu ve felek misali dergâha ki Mehmet Emin Yüzbaşı'nın ayağına varıp ayağa kalkıp hazır olmuş idi. Gelişi şerefine şehir Çin misali güzellikle bezenip ve cennet bağlarına yakın bir tazelik ile onların hizmetine konulup ve Allah'ın rahmeti üzerine olsun halife ki han ve cennet mekân bağışlanma nişanının sahibi sultan Rahimkulu Muhammed Bahadır Han Allah'ın bağışlamasına nail olanın fermanı gereği sefaret merasimi ile Buhara'ya varmış idi. Emir Nasrullah hanın birlik ve beraberlik açıklaması için yanındaki elçisi ile şehre gelip kendisi şehir kapısına huzur-u kamil şerefine nail oldu. O zatın evinden Salı günü Semend-i Devlet'e binip Köhne Ürgenç'teki etrafı yüksek ve sefa bağına ki bereket ve temzilikte "Direkleri (yüksek binaları) olan, İrem şehrine Ki ülkeler içinde onun benzeri yaratılmamıştı"⁹³ konusuna denk yükseklik ve güçlülükte "kenetlenmiş bir yapı gibi"⁹⁴ manasına sadık ve Zülal ırmağında "altından ırmaklar akan"⁹⁵ deryasından ve Nihal ağaçları "kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan"⁹⁶ havasından nasibini alandır. MESNEVİ:

Sefalılıkta yoktur onun benzeri

⁹³ Fecr Suresi, 7 – 8. ayet

⁹⁴ Saff Suresi, 4. ayet

⁹⁵ Tevbe Suresi, 72. ayet

⁹⁶ İbrahim Suresi, 24. ayet

Dünya ehli olur ona candan bağlanır
Sarayları cennet sarayların daha iyi
Havası bahçelerden daha iç açıcı
Nezihlikte bağları gönül ferahlatıcı
Cennet bağları gibi gelişmiş
Hazırdır her tarafında güller
Gülmek, eğlence, şarkı söylemek her tarafta
Bezenmiş her tarafta yüksek havuz
Dolmuş her havuz Zülal suyundan

Sayfa 41

Çıkmış yüz tane güzellikle ağaçlar
Yüksekliğiyle güzelleri utandırdı
Yumuşaklık ile her tarafa akar su
Sanki her tarafa akıyor bu su
Gönülleri açar güzel havası
Verir canlara rahatlar sefası

Dostları çeken düşmanları uzaklaştıran Kevkebe'ye büyüklük inmişçesine ikbal sarayındaki tahta oturmuş ve büyüklük döşeğine bereket inmiş gibi ve o gönül ferahlatan makama şeref yayılmış gibi sefa getirdi. Ertesi gün Çarşamba günü konaklama yatağında kalıp, hâkimin isteklerine yetişip garipler ve miskinlere bolca nakit ikramda bulunup, adalet ve cömertlik dağıttı ve ertesi gün perşembe günü ki nevruz idi, öğle saatlerinde mezar ziyareti peygamber ziyareti gibidir öğüdüne uyararak halis niyet ile ve temizlenerek bütün yanındakilerden sükûnet bulan evliyaullah mezarının ziyareti için yola çıktı. O hazret şeyhlerin şeyhi, âlemin kenarı, büyük gavs, velilerin seyidi, müttakilerin senedi, kâmillerin büyüğü, ulaşanların başı şehitlerin padişahı, ariflerin açıklayıcısı, şeyh Necmeddin El-ekber (onun içi temiz ve mübarek olsun) Aziz'in mezar-ı şerifini ziyarete nail olup nazik bir kalp ile yardım istedi ve temiz ruhların imdadından önce o hazretin nurlu vücud-u cismaniyesine ilahi feyz kapısı açılıp sonsuz fetihler yağmurundan yeşerme ve mutluluk yetişti. KITA:

Eğer amacını isteyip varma yoluna adımını atsan
İlk önce ihlas ile velilerin mezarını tavaf et
Eğer amacının yüzüne seyretmeyi arzu ediyorsan
Gözlerine sürme eyle o evliyaların toprağını

O hazret ziyaret merasiminden sonra yüce kapısının etrafındaki temizlikçileri çokça sadaka ve hediyelerle ödüllendirip mutlu edip, kendisini mutlu edip aslında büyüklerin mezar-ı şeriflerini ziyaret edip, onların mübarek mezarlarını tavafa müşerref olarak güneş gibi ruhlarından imdad ve ödül bulup öğlen sularında dönüp tekrar zikredilen bölgeye gidip saltanat tahtına kondu ve ertesi gün Cuma günü nevrüz deyip yeni yıla müşerref olanların hoşça vakit geçirmesi için bir çok ilin geleneği olan ... ? ... ve Rüstem kuvvetli pehlivanları

Sayfa 42

bağına münadilerle çağırarak güreş müsabakaları düzenlemesine memur etti. O hazreti bir kenarda olan devlet çadırının içinde seyretmek için oturdu ve müsabakaların başlama fermanı ile seyirciler bağın sahnesinde halka oluşturup ünlü pehlivanlar tam gösterişli vücutlarıyla müsabakalara başlayıp, çok oyun ve çabukluk ile birbirleriyle kucaklaşıp seslerini ve büyük kavgalarını gökyüzünün kulaklarına işittirdiler. MESNEVİ:

Birbirilerine heybetle yaklaşıp

Naraları gökyüzünü aşıp

Ellerini birbirilerine yetiştirdiğinde

Aslan gibi zor ile pençe atıp

Gâh bir tarafa güçlü bir şekilde çekilerek

Öbürü de zor ile buna karşılık vererek

Her biri türlü türlü iş yaptı

Sanki birbiri ile savaşıyorlar gibi

Gâh biri uykudan uyandırırçasına sallardı

Gâh biri hiç görmediğini alır gibi

Gâh ikisi birbirinin belinden tutardı

Kuvvetle sarılıp birbirini içine çekerdi

Gâh biri birinin tutardı boyun

Gösterirdi dünya ehline oyunu

Gâh biri birinin yan tarafına sarılıp

Seyirciler bu işe hayran kalıp

Biri üzerinden atardı gâh ötekisi

Eliyle kolunu tutardı gâh biri

Ne zaman birisi zor ile birisini yıkarsa

Halkın gülüşleri gökyüzüne çıkardı

Yıkısa biri birini savaşarak

Yenilen onu ön tarafa çıkarırdı

Sayfa 43

Yıkan kişi bayrağı eline alıp hesapsız sevinirdi

Padişahın ikramını almayı başarırdı

Seyircilerin amacı seyretmekti

Güreş ehli buna tam cevap verdi

ıktılar köşke güzel adımlarla

O köşk ki cennet-i ala misali

İzzet mekânına oturdular

Eğlence meclisinde kadehleri gördüler

Eğlence düzenledi o gece Cemşit gibi

Devlet kadehinden herkes istediğini aldı

Ve ertesı gün Cumartesi günü parlak güneş doğudan çıkıp av alanı doğru merkebinı sürdürdü. O hazret zikredilen yer havalisinden zikredilen gönül açıcı dik başlı atın gelişi gibi avcılık yoluyla Muhammed Emin Yüzbaşı Yafi'nin ayağına ki eskiden zikredilmişti, geldi. Büyük ordu ve yüksek dergâh bu konuda ayaklanmış ve hazırlanmış idi. Varışının bereketi ile cennet misali gibi oldu ve ertesı gün Pazar sabahı ki güneşin hızlı nuruyla, gül desenli elbisesini giydi. Büyük hakan hazretlerinin hediye ettiğı dikiş evinden hediye edilen elbiseleri büyük emirler ve keramet sahibi büyükler bezenerek özel ordu şeklinde seçkinlik ve yüksek mertebe verdi. Öğle sularında o yerden yeni bir yol ve hesapsız büyüklük ile ayrılıp yol boyunda şimşek hızıyla hareket eden ceylanların avlanmasını seyredip tam haz alıp Aktopa bağına vardı. Pazartesi günü oradan ayrılıp yine av alanı yolu ile Kökçe'ye doğru üzerine rahmet olan Ata civarındaki bağıları gelişi bereketiyle cennet misali eyledi. Ondan Salı günü o yakınlarda kırları geçerek Kalesi'nin doğu tarafına devlet çadırını gösterişiyle kurup oraya gelişinin heybetini gösterdi. arşamba günü kalabalık bir şekilde kutlu nizam askerleriyle oraya gelip feleğın köşesi, cevher deryasının gerçeğı, feyzlerin bulunduğı yerin yolu, şefkat mülkü hazret-i ism-i Mahmud, ki ona hürmet ve övgüler layık görülmüşün yakınlardaki gönül açıcı kervansarayına cennet bağıları gibi sefalı adımlarını attı. Yatsı sularında "Kim ki mezarları ziyaret ederse Allah onun her adımına bir yıllık ibadet sevabını yazmıştır" konusundan yola çıkarak o zatın mübarek mezarını ziyaretine müşerref olup ziyaret merasiminden sonra o şerafetli mezarın hizmetçilerine sadaka yolu ile çokça para ve hediye verip temiz ruhundan

Sayfa 44

yardım bulup, yanındakilerle beraber kaldığı izzetli yerine geri döndü ve istirahate çekildi ve ertesi Perşembe günü oradan ayrılıp kalabalık bir şekilde Zi mevzii Dağı büyük kervansarayına varıp şeref adımlarından onlara yüksek merteye götürdü. Ve Cuma günü öğle sularında yanındakilerle kervansaraydan mutluluk ve ferahlıkla ayrılıp şehir tarafına merkebinin sürdü. Yol boyunca zafer kapısının gerekli bekçilerinden hızlı giden ve tam sadık Yusuf Muharrem ve Yemut ariflerinden yiğitliği belli Hal Niyaz Bay hırsız ve bozgunculardan beş kişi ve bir esir getirip o hazretin çevik atlarına hediye verdiler. Bu konunun tefsiri şöyle ki: Zikredilen yiğitler birkaç kişiye baş olup Merv bozguncularının tutuklanması için o zattan izin alıp yola koyulmuşlardı. Tesadüfen yanındakiler hırsız ve haramilerden sekiz atlı gelip Hiyvak ahalisinden kavmine girmiş odunculardan on iki kişiyi çok deve ile yakalayıp firar etmişler idi. Zikredilen halk o haramilerin böyle işler yaptığından haberdar olup büyük bir himmet ve kahramanlıkla rüzgâr misali birkaç gün tam sürat ile yol alıp Tajn hududuna vardığında bozguncuların izine yetişip beş kişiyi keskin kılıçtan geçirerek başlarını, acı çektirerek, haset dolu cesetlerinden ayırdılar ve birilerini esaret zinciri ile bağlayıp bir kısım aletler ve bineklerine el koydular. Ancak iki topluluğu geçme esnasında firar yardımı ile halkın intikam pençesinden kurtuldu ve yiğitlerle birlikte bu zafere yetinip sağ ve muzaffer ve mansur dönerek zikredilen gün yol esnasından o hazretin şerefli hizmetine müşerref oldular. Ve padişahın iltifatlarına ve hediyelerine ve güzel elbiselerine ve övgülerine ve seçkinlik ve yüksek mertebeye eriştiler. Ve büyük hakan Gitistani hazretleri o gün Rebi el-evvel ayının sonunda öğle vakitlerinde şevketli bir şekilde Süleyman heybeti ile hilafet yurdu Hiyvak'a, Allah düzenini bozmasın, güneş gibi, şehir sakinlerinin gözüne nur götürdü ve saltanat tahtına oturup bereketli geliş ile hilafet divanını gül bahçesine çevirdi. BEYT:

Ey adımlarının feyzi ile mübarek oldu şehir

Oldu gözü bezeyen cennet gibi şehir

Sayfa 45

Hica köşesinin ve Vega savaşının kahramanı Bekman Bey'in arsız bozguncular kervanını talan etmesi: Terekeme taifesinden hırsız ve çapulcu topluluğundan, ki hırsızlık ve rezalet konusunda çok müstesnadır, cehalet ve zelillik yapıp dört yıldan beri itaatten uzak boyun eğmeden inatla muhalefet işlerinde ısrar ediyorlar, büyük hakan hazretleri yanındakilerle baş kaldıranları uyarmak ve kulağını çekmek için meşhur ve yiğitlik örneği başlıklardan devlet ve geleceğin öğretmeni Bekman Bey'i ki ... ? ... Nur Muhammed ve

Kurban Niyaz Pehlivan önderliğinde Yemutiye savaşçılarından üç yüz kişilik atlı ile Rebi el-evvel ayının sekizinde Perşembe günü buyurmuşlardı. Onlar vacip olan ferman gereği zikredilen gün gayret bineğine binip maksat meydanına yola çıktılar ve Amu Derya sahilinden, etapları geçerek ve yola alarak Kabaklı mevziine vardılar ve ondan sonra çöl tedariki için meşk⁹⁷ ve mataralara su alıp Yedi Kum Harezmi'yi geçmeye başladılar. Ki her yükseklik gökler gibiydi ve her yokuş ... ? ... denk idi. Öyle ki toprak çok yumuşak idi ve eşekler adım attığında karnına kadar batardı. Belki atların beyi durumun böyle olacağını bilseydi yerinden kımıldamadan yatarı. O kadar düz olmayan, engebeli kumluğa hudy-u kamkar hazretleri ve devletinin yardımıyla adım atıp taht mevziine vardılar. Ve oradan binek ve eşyaları alıp Merv vilayetinin yukarısına yayılan bağlara baskın yapmak niyetiyle hızlı atlarla bir miktar yol aldıktan sonra Yari Hacı adındaki kuyunun yanına indiler. Oradan su alıp susuzluklarını giderdiler ve mutlu oldular. Sonra yola çıkmak, yol almak, mesafeleri kısaltmak merasimi ile gidiş yoluna düşüp, bir kuyu başına indiler. Orada istirahat ettikten sonra atlarına binip aynı sürat ile ayrıldılar ve üç menzillik yol kat ettikten sonra bir yola vardılar ki orada hırsız ve çapulcu bozguncularının kervanı Buhara vilayetine gidip gelir idi. Tesadüfen askerler Nusret Tezgâhı yoluna giren o Merv bozguncuları ve meşhet kaçakçılarının iki bölüm kervanını ki aslında yürüyen hazine idi, biri Merv'den çıkıp Buhara'ya, biri Buhara'dan ayrılıp Merv'e varırdı, gördü. Derhal mükemmel ve hızlı bir şekilde aralarına atları salıp koyun kafasına kurt girer gibi bütün kervanının içine karışıp çok savaş ve vuruşma merasiminden sonra ele geçirip bir kısmını katliam edip mal ve metalarını ki üç yüz deve yüküyle değerli eşya ve kumaş

Sayfa 46

altın ve gümüş idi, ele geçirdiler. Kendi himayelerine aldılar. Satıştan kâr eden kervanda bulunan çok malları, devenin üzerindeki oturaklara ve yük hayvanlarına yükleyip, çok sevinç ve mutluluk ile gülererek geri döndüler ve çokça menzil ve etap kat ettikten sonra Rebi el-sani ayının on üçünde Perşembe günü Gülban bağı köyünün yakınındaki büyük hakan Gitistan hazretlerinin ata ve ecdadının desturu ile Hive nehrinin kenarına çıkıp yanındakilerle birlikte istirahate çekildiler ve şerefli ihtiyaçlarını giderdiler. O hazretin şahane övgülerine ve Hüsrev misali atıflara sahip güneş nuruna bezene pahalı elbise ikramı ile kendi denkleri arasında güneşe yaklaşmış gibi başı göğe erdi. Bu olayların olduğu bir önceki gün ki Çarşamba idi, Buhara padişahı Emir Nasrullah'ın bu dünyayı koruyan dergâha giden elçileri ki, fazilet sahibi Damolla İşan Murad Reis ile sadakatle Allah'a bağlı

⁹⁷ Hayvan postundan yapılan su kabı

olan Allahberdi Sofi idi, onlara hazret-i han rahmetlinin vefatı nedeniyle taziyesine ve büyük hakan Gitistani hazretlerinin kutlu mübarek cülusunu tebrik etmek için birlikte gönderdiği iki elçisi gelip eşiğini öpüp şeref buldu ve zikredilen ayın yirmi üçünde cumartesi günü bütün elçilere dünyayı koruyan büyük hakan yanındakilerle beraber sadakat ve ihlas ile Beykiş Halife'nin sefaret merasimi ile birlikte Buhara'ya gönderdiler ve Cemazi El Evvel ayının on üçünde Cuma günü gök mertebeli yanındakilerden Abdulhalim ki, rahmetli hanın büyük emr-i mucibi ile Hokand vilayetinden gelen elçiye sefaret yoluyla birlikte olup zikredilen vilayete varmışlardı, onlar vilayet hâkiminin birlikte gönderdiği elçisi ile gelip birliktelik belirtmek için teslim ettiği muhabbetnamesini yüksek mertebeli hizmetçilerin göz nuru okumasına ulaştırdı ve Cemazi el-Sani ayının ortasında kutlu Meşhed hâkimi Allahyar Han ki, asıf-ı devleye meşhur olmuştu, İran hükümrânlığının kralı Muhammed Şah tarafından vekâleten bütün Horasan vilayetinin hâkim ve hükümrânı idi. Bu devlet eşiği nişanına sahip görevlilere sadakat ve ihlas yoluyla gönderdiği elçisi gelip devlet vekâletine mensup ve evinin hizmetçisi vasıtası ile gönderip ve huzurlu ve mutlu bir şekilde getirdiği bağlılık yazısını kimya bakışlı okumasına müşerref kıldı Allah bilir. Bilinsin ki Buhara padişahı Emir Nasrullah'ın Beykiş Halife ile birlikte gönderdiği elçisi ki Parsa Hoca idi Recep ayının yirmi dördünde Cuma günü yüksek mertebeli kişilerin şerefine müşerref olup emirin gönderdiği muhabbetnamesini sunup ve hediyesi ile yüksek mertebeli görevlilerin önüne götürüp padişahlık övgüsünden başı göğe erdi ve yine malum olsun ki Hokand elçisi ki, anlaşma ve bağlılık belirtmek için gelip,

Sayfa 47

uzun zamandan beri Hiyyak şehrinde yaşıyordu, ona büyük hakan Gitistani hazretlerinin yakınlıklar gösterip dünyada korunan dergâh hizmetçilerinden Abdulhalim'i elçi atayıp ve muhabbet mektubu ile Şaban ayının başında Hokand vilayetine gönderdi.

Büyük hakan Gitistani hazretlerinin gül bahçesi ve av bağına bütün büyük âlimler ve keramet sahibi fazılları çağırıp büyük bayram yapmaya ve ihsan sofrasından birçok yukarıda ve aşağıda olanların korunması hissedar olması için o hazretin takip ettiği yol ve sürekli âdeti o idi ki, hep fesahat sahibi âlimler, faziletli konuşmacılar onuruna, “kim âlimlere ikramda bulunursa bana ikramda bulunmuştur” hadisinin konusu gereği izzet ve hürmet gösterip misafir sarayının ihsanını teklif edip onları faydalandırdı. o cemaat büyüklerinden birilerine Allah'ın kelamının mübarek surelerinden bir surenin tefsirini ders olarak vermesini emretti ki, kutlu konusundan işitenler korunup faydalanırlar, bu yol ile

zikredilen ay yani Şaban ayının ikinci günü Pazar idi Gülban bağı köyündeki neşe kaynağı ve iç açıcı kervansaraya ki, temizlikte cennet köşklerini küçümseyen tazelikte cennet bağına ayıp yakıştıran idi, her tarafı iç açıcı havuzlar, içinden süt ve bal akar misali arıklar, lezzetli ve süzölmüş sular akıp “altından ırmaklar akan Adn cenneti”⁹⁸ konusunu belli ediyordu, ve her tarafta güzel ağaçlar ve iç açıcı dalla türlü türlü meyveler yetişip “Ve (daha) birçok meyveler arasında, Kesilip-eksilmeyen ve yasaklanmayan (meyveler)”⁹⁹ manasını ortaya koyardı. MESNEVİ:

Pişer her tarafta meyveler hesapsız

Dünya lezzetinde muradına ermiş

Yeşil yaprak içinde sıra sıra kızarmış

Zümrüt gibi lal¹⁰⁰ olur belli

Seyrinden can şirinlik bulur

Tadından damak lezzet bulur

Akar her tarafa şırası üst üste

Aktı her tarafa şeker ırmakları

Havuzların içi hayat suyuyla doldu

Oldu hoş kokulu sanki can suyu

Sokaklar oldular bezenmiş

Sayfa 48

Sofalar dahi yan yana dizilmiş

Duman bin gül etrafında açılıp

Gölün üstüne sümböl saçılıp

Verir feyz ile canlara ferahlık

Küçümser Cennet’in gülistanını

Eğer her kim seyrederse burayı

Yok olur onda Cennet isteği

O hazret zikredilen iç açıcı Kevkebe bağına hayretler ile teşrif buyurup padişahın ziyafetine ve Hüsrev bayramının gereklerini yerine getirdi. Şehirden büyük âlimler ve kerem sahibi fazıllar ve nam sahibi bütün medrese mensuplarının Humul bağına çağıldılar. Bu duyuru gereği birçok âlim ve ilim talep edenler şehirden gruplar halinde çıkıp mutluluk ve sevinçle zikredilen bağa vardılar. İç açıcı ortama döşenmiş altın gibi halılar ve ipek

⁹⁸ Taha Suresi, 76. ayet

⁹⁹ Vakıa Suresi, 32 – 33. ayet

¹⁰⁰ Parlak kırmızı renkte, billurlaşmış, saydam bir alüminyum oksidi olan değerli bir taş.

döşekler ve üstünde her kişinin rütbe ve derecesine göre yerli yerinde tam bir tertip ile saf düzenleyip makam ve rahatlık gösterdiler. MESNEVİ:

Meclis içinde şerefli cemaat
Rahat ettiler iki safta
Bir tarafa oturmuş âlimler
Bir tarafta saf tutmuş emirler
Düzenlendi saf baştanbaşa
İkisi de birbirine denk oldu
Bir tarafta kerem sahibi şah
Kendine özel hücrelerinde rahat etti
Hücrelerinden açılmış Humul'a doğru bir kapı
Meclisin içini seyrediyordu şah

Öyle ki fesahat sahibi âlimler ve ev sahibi gibi amirler kutlu meclise dâhil olup her biri kendi makamına göre tam bir şevket ile rahat ettiler o hazret tam bir ihlas ile Tanrı (tebarek ve teala)'nın kelamından mübarek surelerden İhlas Suresi'nin tefsirini ders olarak açıklayıcı sıfatlı âlimlerin arasından izzetli yere sahip fazilet sahibi Damolla Rahmenberi Ahunda¹⁰¹ merhamet ederek buyurdu ve zikredilen ahund bu merhameti yerine getirmek ve saygı gösterme merasimini yerine getirdikten ve devlete dualar ettikten sonra geri çevrilmeyecek ferman gereği zikredilen

Sayfa 49

surenin tefsirine tam bir açıklık ile dile getirip güzel kelimelerle bütün meclisin içine öbek öbek inci saçtı. Ve bazı dikkatli damollalar ve kemale ermiş ilim talipleri konuyu aralarında tartıştılar ve değişik konular ve manalar ortaya atarak ve nezaket göstererek konuşmalar yaptılar. MESNEVİ:

Çok edepli bir şekilde söze başladılar
Mananın her yönünü ortaya koydular
Kimisi amaca uygun çabuk soru sordu
Biri ise cevabını açıkça verdi
Birisini tartışmaya konusunu açtı
Biri onun sorusuna karşılık verdi
Biri her ne kadar çok konuşsa
Diğeri bakıp ondan geri kalmadı

¹⁰¹ Farsçada din alimi

Birisi evet der birisi hayır der

Birisi hayır dese öteki evet der

Bu manaların birbirine yakınlığını görüp

Hakikat sırlarını ortaya koydular

O şah ki çok dikkatli ve bilgili idi

Manaları dinleyerek isteğine erdi

Ferahlık buldular gayet çokça

Gayet demeyim sondan da daha uzun

Meclis ehli de nasibini aldı konudan

Baştanbaşa herkes mutlu ve sevinçli oldu

Öyle ki tefsir dersinin okuması ve soru cevap faslı bittikten sonra hizmetçiler edepli bir şekilde meclisin ortasına çıkıp bütün halk ve elitlerin önüne altın misali sofralar açıp renkli ekmekler ve şekerli çaylar ve tatlı reçeller ve leziz reşallalar¹⁰² ve çeşitli yemekler ve rengârenk meyveler ve çeşitli sebzeler ve öbek öbek tatlılar arka arkaya getirdiler.

MESNEVİ:

Hizmetçiler ortaya koydu lezzetli şeyler

Hayat verici birçok yiyecekler

Sayfa 50

Bellerini hizmet için bağladılar sıkıca

Sofraları yaydılar hızlı bir şekilde

Çektiler sofrayı düzenlemek için birçok şey

Getirdiler renk renk yemekler

Çeşitli nimetler geldi sayısız

Çeşitli içecekler hadsiz (sınırsız)

Her biri lezzetliydi candan

Zevkten melekler heves etti ondan

Açsam olanların anlatmak için ağzımı

Bir ömür içinde bile bitiremem

Öyle ki tarifini imkânsız bildim

Bu kadarı ile yetindim

Öyle ki yüksek mertebeli âlimler ve yüksek mekânlı emirler ve bütün elitler ve avam içecekleri içmeye doydular. Sonra padişah hazretleri bu ikramın sonunda devlet için yapılan

¹⁰² Bir çeşit yöreye has tatlı

duaya tam bir ihlas ile ayağa kalıp ve o hazretin izni ile kutlu meclise müracaat edip kendi mekânına vardı ve ertesi gün sabahı zikredilen ayın üçünde pazartesi sabahı ki, âlemleri aydınlatan ve göklerin güneşi Çarbağ'ı seyretmeye gitti, büyük hakan Gitistani hazretleri Gülban Bağ bağından hızlı ve çevik bir ata binip bütün bütün âlim ve emirlerle beraber av bölgesine ki, cennet misali bağ ve iç açıcı bostana, öyle ki temizlikte cennet bağından daha temizdi, tazelikte feleklerin gül bahçesini utandırırđı. BEYİT:

Eğer vasıflarını yıllarca anlatsam

Bitmez binde biri bile

tam bir büyüklükle varıp kendine özel makamında istirahate çekildi. Ve orada da büyük ziyafet hazırlatıp iç açıcı bağın içinde oturup Damolla Nurniyaz Ahund'a ki, fazilet ve hüner ehli arasında seçkin ve yüksek makamlı idi, bakarak Kur'an-ı azmi üş-şan surelerinden "Ey Muhammed! De ki: "Ey kâfirler!"¹⁰³ suresinin tefsirini ders olarak vermesini buyurdu. Bütün surenin kutlu konusunu işitenleri doyurup, amaca ulaşma ve sonsuz mutlu oldular. Ve meclis ehline sofrada tatlı ihsan edip cömertliğinden nasiplendirdi. Ve tam izzet ile dönüş için izin verdi ve o hazretin

Sayfa 51

kendisi de bütün gece gayet mutlulukla bütün konulardan nasiplenip kendi hilafet merkezine gelip izzet yatağında yattı ve zikredilen ayın on ikisinde Salı günü Buhara valisi Emir Nasrullah'tan gelen elçiye ki, o Parsa Hoca idi, baştan ayağa şahane hediyeler ile başını göğe erdirdi ve dönüşüne izin verdi ve ona devlet kapısının hizmetçilerinden ihlas sahibi ve itikatlı Rahmetullah Karagöz'ü elçilik yoluyla birlikte dostluk ve birliktelik açıklaması için bir mektup teslim edip Buhara'ya gönderdi.

Yüksek binalı köşkünün tamamlanması ve devletin görünen binasının inşaatının bitmesi: Bu binanın temelinin sağlam olması ve sözü edilen bir bina olması ve mimarlık eseri olması için büyük hakan Gitistani hazretleri her şeye sahip İskender gibi şariat hükümlerini uygulayan adalet uygulamasında şefkat saçan, saltanatın parlak incisi ve hilafet deryasının yükseklik ve celalet dayanağı ve devletin geleceğini emniyetini ve selametini koruyan, din dışı uygulamalar ve bozgunculuğu yıkan, yardım konusunda temiz olan yardımcı olan, yardım edenlerin şahı olan Allah saltanat ve dine izzet katan, fakirlerin, gariplerin ve miskinlerin hamisi olan, yüksek makamlı padişah, şahların şahı, yüksek mekânlı, zafer sahibi, savaşları kazanan, fetih sahibi Muhammed Emin Bahadır Han, Allah onu yükseltsin, fetih ve savaşları kazanması ile anılan ve yeniliklerin ve buluşların

¹⁰³ Kafirun Suresi, 1. ayet

yayılmasında öncü olan bu işe gerekli kişi, bu emsalsiz köşkün yapılmasında çok zahmet çekerek inşa etti. Onun binasına layık temizlik konusunda hayal edip kendisinin özel mülkü gibi iç açıcı bağların şarkı havasında olması için tayin etti. MESNEVİ:

Öyle bir bağ idi ki uçsuz bucaksız

İçindeki ağaçlar idi hesapsız

Dünya bağı gibiydi büyüklükte

Gökyüzü onun gibisini hatırlamıyor

Açmış gül bütün ağaçlarda

Türlü türlü meyveler ortaya çıktı

Yetiştirdi her tarafında meyveler

Yiyerek herkesin ağzı tatlandı

Cilveli bir şekilde güller açtı

Bülbüller mutluluktan şakırdadı

Sayfa 52

Serv ağaçları her taraftan baş gösterdi

Çıktı her taraftan kumrular öttü

Temizlikte her ağaç uyumlu ve düzgündü

Tuba ağacı bile ona gıpta ile bakıyordu

Her taraf ölçsüz reyhanla dolu

Etrafa koku yayardı nafe¹⁰⁴ gibi

Güzellikten gül üzerine sümbül düşmüştü

Sanki güzel kadınların kâkülü gibi

Irmaklardan her tarafa su akardı

Suların tadı Tesnim'i¹⁰⁵ andırırdı

Güzel havuzlar çok iç açıcı idi

İçindeki Zülal¹⁰⁶ Kevser¹⁰⁷ gibiydi

Verdi içine hayat lezzeti

Hayat değil belki can lezzeti

Çok güzel sofalar her tarafta dizilmiş

Feyz veren şarkıcılara mesken olur

Eğer onu cennet hurileri görse

¹⁰⁴ Çin'de ceylanın göbeğinden çıkarılan güzel koku

¹⁰⁵ Cennetteki bir ırmağın adı

¹⁰⁶ Cennet suyu

¹⁰⁷ Cennetteki bir havuzun adı

Devamlı ona bakmaya rağbet eder
Ferahlık verir iç açıcı ortamı
Cana can katan havası şarkı söyletir
İnsan eğer onda bir an dinlense
Cennet bağlarını arzu etmez

Ve ferahlık ve mutluluk veren Hiyvak'ın hilafet merkezi olan o bağı, Allah afetten, uzak kalmadan, yangından korusun, sonra inşa edilen bütün surların batı tarafındaki duvarına bitişik bir şekilde konulmuştu. Ve Rafi'nin¹⁰⁸ bağı olarak anılmaktadır ve bütün bağın doğu tarafından baştanbaşa ırmak akardı. Ve büyük hakan Gitistani hazretlerinin bilgili özüne devamlı yeni işlerin başlaması ve acayip binaların yaratılmasına rağbet ederdi. Anılan köşkün yüksek binasının Minu sarayına benzer su üzerine bina edilmesi gerekirken bahsedilen nehri bütün bağın içinden yarararak geçirdi.

Sayfa 53

Öyle ki o nehir bağın havasını Selsebil¹⁰⁹ gibi tam akıcı bir şekilde akıp yine dışarı çıkarak kendi yatağına giderdi. O hazret bütün yüksek binalı sarayın işlerini veziri olan, iyiliksever, güzel görünüşlü, sadık ve vezirlerin arasında yer alan, devletin direği olan, iyi bir soya mensup, mübarek insan Ata Murad Kuşbegi'nin dürüstlüğüne inanarak üzerine bıraktı. Ve Kuşbegi bu hizmetten sorumlu olması sebebiyle diğer vezirler arasında başı göğe erdi. Övgü ve iftihadan başı gökyüzü kasrından da yukarı çıktı ve fermenda belirtildiği gibi bu şirin kasrın düzenlenmesi ve güzelleştirilmesi için usta ressamlar ve çok hünerli marangozlar ve yiğit işçileri toplayıp her birinin kendine layık hizmeteler emretti. Ve şair misali olan mühendisler ittifak ile düşünerek rece¹¹⁰ ipini ve hayal dairesi pergelini çekip o kasrı önemli ölçülerini çıkardılar ve zihin uyanıklığına binaen temelini sağlam olması için ağaçlarla kuvvetlendirip o nehrin ki tarafını Kevser kenarı misali bezeyip belki dilberdudağı gibi yumuşattılar ve hızlı çalışan mimarlar ve kahraman üstatların mermer ve tuğla ile tamir ve tesis konusunda teşekkürle layık çaba ile takdim için yetiştirdiler ve bu sarayın yüksek ses ile her tarafa yayılan haberi en büyük saraylarda oturanların aklını kaçırdı. MESNEVİ:

Bütün yetenekli ustalar bir yerde toplandı
O kadar çoktular ki saymaya akıl yetmedi
Birisi üstlendiği görevi yerine getirdi

¹⁰⁸ Allah'ın yükselten sıfatı

¹⁰⁹ Cennetteki bir çeşmenin adı

¹¹⁰ Eski zamanlarda inşaat ustalarının duvarın düz olması için çektikleri ip

Biri tamir işinde oldu hızlı
Ustaların her biri kendi dalında tekti
Her birini alkışladı
Vardı her birinde öyle bir maharet
Ki açıklamasında acizdir kelimeler
O büyük sarayın planını çizmek
Onlara bir tavuk kümesinin planını çizmek (gibiydi)
Onların yanında nice keser sahipleri
Onları ne kadar övsem yine az
Biri keseri vururken çıkardı ahenk

Sayfa 54

Yontulmaktan gece gündüz durmadı taş
Onların keserine mermer taşı
Mum gibi yumuşak geldi hepsi
Yontardı taşlarını görseydi Ferhat
Onlardan birini kendine üstat ederdi
Yine sayısız işçiler de
Eteğini beline sıkı bağlardı
Onlara üstatlar hizmet ederdi
Süratleri şimşek gibi belliydi
Nice kerpiç taşına kürek salladı
Çaba gösterdi kim bilir kaç yıl
Kimisi kireç taşımayı görev edindi
Sadakatle hizmet edip sırtını eğri yaptı
Kimisi şarkı söyleyip taşırdı kireci
Kimisi çabuklukla duvar örüp
Kimi balçık taşımayı görev edindi
Her biri mesleğinde oldu devamlı sürdürdü
Yine bir birçok işi bitirip
Kendi işinde tecrübe kazandı
... ? ... dan yere düşüp sallandı
Uğultular göğe yükseldi
Belli oldu onun gibi gürültü

Sanki kıyamet kıyamet koptu
Ustalar her tarafta coştı
Tamir işini hızlı ve çabukça yaptı
Birisi tuğlayı aldı birisi de tahtayı
Birisi taşı aldı birisi mermeri
Binanın üstüne yerli yerine koydular
Göklerde sanki gürültü koptu

Sayfa 55

Baştanbaşa temeli sağlam tuttular
Bezediler binayı iç açıcı yaptılar
Düzenlediler divanını da
Baştanbaşa sarayının köşelerini de
Bağladıkları kubbe Kehkeşan¹¹¹ gibi
Büyük kubbeyi yaptılar gökyüzü gibi
Öyle üst üste çıktı binalar
Sanki göklere çıktı melekler
Başladıktan sonra hiç durmadılar
Binayı yapmakta sabahtan akşama kadar
Günlerce revakları bağlamaktan canları çıktı
Sanki gökyüzü sarayına taklar yaptılar
Ancak kubbesi öyle bir yükseldi ki
Dünya çatısını bile deldi
Ne zaman ki tamir işi son buldu
Hazır oldu yeri kubbesi ve damı
Bütün ressamlar orada toplandı
Her biri yüz bin nakış çizdi
Onların çizdiği her yüz resmi
Seyretmesi herkesi hayrete düşürdü
Maharet her yerde kendini gösterdi
En iyi ressam bile o kadar usta değildi
Onlar eğer çizse kâğıda her nakış
Göreni kendinden bihaber eder

¹¹¹ Samanyolu

Bunu yapan yüzlerce usta ressam

Nakışları ile her tarafa hüner saçtılar

Kalemlerini çok çalışarak her tarafa çektiler

Büyük köşkün içine Ziver gibi oldu

Yüzlerce renk hazırladılar

Sayfa 56

Bu zamana kadar bu kadar renk yoktu

Birçok üstatlar altını erittiler

Bütün işlerde gevşeklik etmediler gece gündüz

Kimisi laciverti eritti

Eritti hiç beklemeden

Kimisi kırmızı boyayı sabah akşam ezdi

Sabaha kadar hiç dinlenmedi

Kimisi safranı eriterek

Kimisi işten kaçarak

Kimisi durmadan suda ... ? ...

Kimisi belli eder bin parça ... ? ...

Düzüp bazıları gök kuşağı rengini

Kimisi parmaklarıyla çalıştı çokça

Ancak ressamlar hiç işi yavaşlatmadı

Kalemi ele almış çabuk ve çevik

Kimisi iç açıcı resimler yaptı

Kimisi kubbeye nakışlar yaptı

Sarayın içine baştanbaşa yüzlerce resim yaptılar

Ancak içinde birbirine benzeyen yoktu

Bu resimler öyle resimlerdi ki

O zamana kadar kimse öyle bir şey görmemişti

Her resimde yüzlerce renk görünürdü

Onu seyredenlerin aklı hayran kalırdı

Ancak ressamlar dinlenmeden sabahtan akşama kadar

Zamanlarını resim yaparak geçirirlerdi dinlenmeden

Kısa zamanda çok çalışıp çabaladılar

Baştanbaşa resim yapıp işi bitirdiler

Sayfa 57

Öyle bir güzellik buldu büyük saray

Ki mevcut değildi örneği hiçbir zaman

Benzeri olmaz bu gülzarın gerçekten

Gülzar değil gerçek cennetin bile

İçinden akan soğuk

Temizlik sıfatı bile az gelir ona

O suda kendi yansıması öyle cilvelidir ki

Seyreden bir daha seyrederek Allah Allah

Avlusu mücevherlerle sıvanmış olup

Lalden boyanmış yeri

Sofalar yeşimden taşıyla doldurulmuş

Bölmeler baştanbaşa altın

Fezası inci lal ile bezenmiş

İpek halılar döşenmiş

Havası cana can katar baştanbaşa

İsa'nın¹¹² üfürüğü ile denk

Yaşasa biri bir müddet orada

Cennet bağına heves etmez hiçbir zaman

Ancak benzerini görmez ufuklar

Bina bulmaz benzerini tektir

Kişi eğer onu övmeye ağzını açarsa

Sanki çığ suyundan ırmağa akıtır gibi olur

Ki yani bu emsalsiz binayı

İnsan övmekten çok yüceltti

Öyle ki o büyük sarayın binası üç ay müddetinde Ramazan ayının sonunda bitire aşamasına gelmiş ve sağlamlıkta söze gerek kalmayacak şekilde bitirilmiş olup zamanın yazarları ve o dönemin şairleri, bitmesi adına dikkat çekici yazılar ve iç açıcı kasideler düzüp büyük hakan Gitistani hazretlerinin ilimleri bakışlarının okumasına gönderip padişah iltifatına ve padişahlara yakışır bir surette elbiselerden nasibini alıp ve onların arasında fakir (ben) de bir anlatıyı

¹¹² Hz. İsa

Sayfa 58

inci gibi şiiri ipe dizercesine çekip ve bu konuda kabul görmek nasip oldu. ANLATI:

Ülkeyi genişleten dünya şahı

Ki onun makamı Cem'den bile fazla oldu

Kutlu adı o geldi Muhammed

Emin onunla hakkın lütfu ile beraber

Şu âlâ sarayın inşası ile

Çok çalıştı çaba gösterdi sürekli

Bina etti büyük ırmağın üstüne

Benzeri dünyada bulunmaz ve yoktur

Kubbesini o kadar yüksek yaptı ki

Onun yanında yeryüzünün revakı eğildi

Onun nakşı için bütün ressamlar gece gündüz

Çokça çalışarak kalemlerini oynattılar

Sarayın içinin her tarafı nakışlarla doldu

Güzel insanların kalbi gibi saf oldu

Baştanbaşa altın ve lacivert ile

Bezendi İrem sarayı gibi

Altından saf sular revan oldu

Sanki "altından ırmaklar akan cennetler"¹¹³ oldu

Havası mutluluğu çoğaltan oldu kalplerde

Onu seyretmesi insanın gamlarını yok etti

Havası çok fazla bereketli oldu

Padişahın özel makamı muhteşem oldu

Tarihin bir ucuna yazıldı bu bina

Şahların şahının kasrı safada birinci oldu

Öyle ki o hazret, kamil dindarlığın gereği olan, o büyük kasrın temiz havası için büyük emirler ile hatm-i kelam¹¹⁴ kılmayı gerekli görüp o dönemin Kur'an okuyanlarının başı ve açıklayıcısı olan Mümincan Kari'yi, ki tecvid

Sayfa 59

ilminin kurallarında İmam Asım'ın vekili ve Hz. Nafi'nin yerine geçen kişiydi, padişahın merhametinden başı dik olup zikredilen ramazan ayının ikinci dehesinde (10'u ile 20'inci

¹¹³ Tevbe Suresi, 72. ayet

¹¹⁴ Kur'an-ı Kerim'in tamamını okumak

günü arası) Allah'ın kelimini teravih namazı ile beş gecede hatim indirip okuyucu ve dinleyicilerini bolca nakit ve güzel elbiseler bağışlayarak izzetli ve şerefli kıldı ve sonraki gece o hazretin hediye deryasının coşmasıyla birçok devlet erkânı ve emirleri bağış eli ile bol miktarda nakit hediye etti. Cömertlik deryasından mutlu ve suya doymuş hale getirdiler. Ancak ben ki düşük talihli ve düşük bahtın uğursuzluğundan o sonsuz hediyelerden ümitsiz ve elim boş kaldım. KITA:

Kime ki bahtı ona yaver gitmese

Kıskançlığı ona gösterir Tanrı

Susuzluğu gidermek için eğer su istese

Bulamaz sonsuz denizden nem

Ve azametli Şevval ayının başlarında o hazretin büyük köşkünün binasının bitmesi için bütün âlim ve büyük ihtişam sahibi emirler ve büyükler, cennet misali köşke ve gökyüzü kubbeli iç açıcı havası şerefine bir ziyafet tertip etti ki, bütün katılanlar türlü türlü yemekleri ve lezzetli içeceklerine haddinden fazla hayranlık gösterdi, bayram tertip ettiler ki dünya sofrasında bile bu kadar çeşitli ve hayrete sebep olan beğenme ve övgü merasimi düzenledi. MESNEVİ: Hazırlandı padişahlara layık bayram hazırlandı

Öyle ki mutluluk zamanı diyeceksin

İnsanlar kasrın içine girip yer tuttular

Devlet erkânı ve eğlence düzenleyenler

Tutuldu iki saf karşılıklı

Aralarından aktı nehir suyu

Sanki o meclis sonsuz cennette idi

İçinden akan saki Kevser şarabı idi

Döşendi üst üste gibi sofralar

Üzerindeki yemekler yüzlerce çeşit

Şaraplar, tatlılar ve şekerler haddinden fazla

Sayfa 60

Cana can katan sebzeler haddinden fazla

Onlardan birinin vasfını yazmaya kalkarsam

Geçer ömür ancak biri bile açıklanamaz

Bütün mecliste birçok elit ve halk

Görmedikleri şeylerden doyuma ulaştılar

Padişahın lütfu ile amacına ulaştı

Her zaman dua etmeyi adet edindiler
İlahi! O köşk abat olduğu müddetçe
Bütün kasrın içindeki dünya ehli mutlu olur
Kıl o şahın devlet sarayını abat
Bütün saray içinde onu mutlu et

Ve şerefli zihinlere ve özden anlayanlara malum olsun ki büyük hakan Gitistani hazretleri bütün köşkün yüksek makamlı binasının ihlas sahibi Ata Murad Kuşbegi'ye buyurduğu ve onda Hiyvak saltanatının merkezi ve saadetli görüş salonunun ki bağışlanan sultan Muhammed Rahim Bahadır Han'ın yüksek fermanı ile bina edilmişti, ancak çokça aylar, yıllar ve günlerin geçmesiyle köşeleri gevşemeye başladı ve o hazretin şahane talebiyle yeni bina yapma zarureti hâsıl olmuş olup, keremli destur sahibi, yumuşak huylu itikat ve dostluk sahibi vezir-i azam; MESNEVİ:

Çok iyi niyetli ve sert rüzgâr gibi olan vezir
Devletin dinin ve dünyanın düzeni
Kendisinden hikmet sırları çıkar
Alnı devletin geleceği gibi parlak
Giydiği elbise vücuduna çok layık
Cömertlik onunla arkadaş gibi
Anlayış incisini derin denizi

Fazilet ehlinin şefkatli yâri

Ona, ki bilim sahibi güçlü rüzgar gibi Muhammed Yakup Mihter'dır Allah onu yükseltsin, emretti. Ta ki bütün devletin görüşme salonunun köhne yapısını yıkıp yeniden bina edilmesi ve duvarlarını taştan ve köşeleri nakışlı

Sayfa 61

ve rengarenk ve zikredilen vezir bu şerefli emir ile gayet sevindi ve mutlu oldu. Uyulması gerekli ferman gereği korunan memleketlerdeki ince düşünceli mühendisler, hüner sahibi müessisler¹¹⁵, şirin elli mimarlar, bilgi sahibi nakkaşlarını yığıp tamir işlerinde tam mesai ile çalışan ve kelimelerle anlatılamayacak gayretle çalıştılar ve az kaygı ve tam özen ile bütün uğurlu görüşme salonunun inşasını tamamladılar. Ve o da çok güzel ve çok yüksek gösterişli bina oldu ki eskiye doyan gök o binayı seyretmeye yüz bin göz ile hayran kalıp ve dünya ehlinin dili bu sarayın yüksek vasıflarını beyanda eksik ve bu iç açıcı kasrın güzelliği cennet saraylarını küçümser ve insanın için ferahlatan divanının yükseklikte

¹¹⁵ Tesis eden

gökyüzü kalelerine gölge düşüren ve emsalsiz evleri himmetli kalpler gibi sefalı ve mutluluk veren her üst odası sevgililerin odası gibi ve şarkı söyleyen koridorları cennet sokakları gibi bereketli ve havası Rıdvan bahçesi gibi “Yer, şiddetli bir sarsıntıyla sarsıldığı”¹¹⁶ depreme dayanıklı ve divanı “Ki ülkeler içinde onun benzeri yaratılmamıştı”¹¹⁷ ayetine mutabıktır. MESNEVİ:

Olmuş ki öyle yüksek bir bina
Ki bir ayıp ve eksiklikten uzak
O kadar güçlü bir bina ki
Onu kıyamet bile yıkamaz
Saray o kadar nakışlı ve rengârenk
Huld-u Berin¹¹⁸ sarayı bile o kadar değil
Divanı göklerden baş çıkarmış
Gökleri bile hayran bıraktı
Öyle güzel sütunlar vardı ki
Sanki güzel bir kadının yürüyüşü gibi
Taş direkleri o kadar temiz idi
Ki dünyanın yansıması onda cilveliydi
İç açıcıydı kapısı ve duvarı
Görenler ona âşık olurdu

Sayfa 62

Odası iç ferahlatan sefa yuvası
Sanki baştanbaşa altın yuvası
Var onda yüksek oda
Alçaktır ondan yüksek gökyüzü
Yüzlerce renk ile bezenmiş
Üst üstü Huld bağdan daha renkli
Olmuş bereket ile zengin
Eder görenleri dilsiz
Olmuş yeri gümüş tuğla ile
Sahnesi bezenmiş inci ve cevher ile
Kapısı lal ile zümrüt gibi

¹¹⁶ Kıyamet suresi, 4. ayet

¹¹⁷ Fecr Suresi, 8. ayet

¹¹⁸ Cennette bir saray

Eşiği olmuş zebercetten¹¹⁹

Görseydi onu bu kadar güzellikte

Durmaz idi huriler cennette

Öyle güzel koridorları vardı ki

Feyz ve sefa ile dopdoluydu

İç açıcı idi gökyüzü

Cana can katardı gelip havası

Dünyada mülk olduğu müddetçe

Kimse onun benzerini söyleyemez

Mübarek Allah onu abat tutsun

Padişaha onu mübarek kılsın

Ve bu yüksek bina o yıl Şaban ayının sonlarında bitmiş ve şerefli bir şekilde bitmeye müşerref oldu. Fakir (ben) o yüksek binalı görüşme salonunun bir tarihte hayal edip şiir söylemiş idim ve o tarih çok yakında gerçekleşecektir İnşallah. ANLATI:

O şahların şahı ki onun lütfundan

Bütün dünya şahları oldu başarılı

Başları göğe ermiş acizlikten

Onun karşısında topraktan nasibini almış

Sayfa 63

Gökyüzü yüksek başlıdır onunla gece gündüz

Ona hizmet etmek için hızlı davranır

Bütün ufukları aydınlattı

Adaletinin ışığı güneş nuru gibi

Eğer Muhammed'in ismini okursan Emin'le birlikte

Onun mübarek isminden nasiplenirsin

Bu dergâh onun hükmü ile bina edildi

İç ferahlatıcı cennetin temizliği gibi

Onun sarayının divanı siper gibi oldu

Kuvvette de en yüksek bina

Baştan sona her taraf nakışlarla bezendi

İç açıcı geldi gençlik çağı gibi

Onun için bir tarih söyledi Âgehî

¹¹⁹ Zümrütten daha açık renkte yeşil taş.

Ali cenap padişahın dergâhı

Harez m askerinin, duyulması gerekli fermanı üzere, Merv diyarına varan talan askerinin ve inat ve bozgunculuk ehlinin bir kısım mal ve hayvanlarının çöp çıra gibi Harez m tarafına gittiği ve bozguncu hırsızların haydutlukta karınca ve çekirge kalesinden çıkıp zafer ordusunun takip ettiği ve yiğitçe saldırılarından yenilip can alıcı dişler ve kan akan kılıçlar darbesiyle kırılışı ve zafer sahibi ordunun sağ salim geri dönmesi ve merkebi döndüğü tarafa sürmesi ve mutlulukla devletin dergâhına gelmesi: Savaş meydanının şimşek gibi hızlı süvarisi ve savaşların yiğitlik göstereni ki o sırada Merv diyarında yaşayan ve mekân sahibi olan hırsız ve Salur taifesinin ki bozgunculuk ve zevk düşkünlüğü gereği dört yıldan beri inat ve isyan yoluna başvurup fesat ve isyan şarkılarını söylerlerdi. Öyle ki büyük hakan Gitistani hazretleri saltanat ve hükümlerlik tahtına cülus ettikten sonra yüksek himmet ve gayet temiz kalp ile o cemaatin bütün cürümlerine af perdesini çekiş ve merhamet vaadi ile onların teslim olması için mektuplar gönderdi ve o grup devlete karşı bu kadar

Sayfa 64

şefkât ile bu konuda itaate yanaşmayıp ve muhalefetten vazgeçmediler. Belki gün geçtikçe kötülük şiddetini ve delalet kuvvetlerini çoğaltarak o tayfanın bazı talancıları ve hırsızları, hırsızlık yolu ile gelerek Harez m memleketinin ilçeleri, oduncu ve kömürcülere dahi ilişirlerdi. Öyle ki fesat ehlinin böyle hareketlerinin çoğalmasından o hazretin kahır ateşini harladı ve o cemaatin bozguncu ve azmış tayfasını tembih ve kulaklarını çekmesi belki de idam ve ortadan kaldırılması için himmet ve kuvvete başvurmayı gerekli bilip devleti korumaya görevli büyük emirlerden Cemşidiye grubunun yiğitlik sahibi izzetli emiri Mir Muhammed Han'ı ordunun başına tayin edip Kıyat hanedanının özel seçilmiş başlarından devlet yiğidi Hüdayar Bey ve Seyyid Nazar Bey ve Münkat hanedanın kaplan savaşçısı Bekman Bey ve yüksek kapının hizmetçilerinden dostluk ve ihlas ehlinin kollayıcısı Rahmetullah Yesavulbaşı ve Hemdem Kura hanın yakını Gökkan, Yemut ve Taze Kongrat ve Karadaşlu askerinin ve alemleri koruyan dergâh hizmetçi ve çalışanlarından bazı istekli yiğitler ile ki zikredilen tayfanın adedi dört bin kişiye yakın idi, hırsız ve Salur bozguncusunun tutuklanması ve yola getirilmesi için Merv vilayetinin çapulcularının ortadan kaldırılmasına aday kıldılar. Ve zikredilen başlar (yukarıda anılan kişiler) uyulması gereken ferman ve adalet cereyanı gereği ile az zamanda sefer gereçlerini ve ordu askerlerini hazır ve amade kılıp zikredilen yılın yani at yılı¹²⁰ sene bin iki yüz altmış iki de

¹²⁰ On iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl

Şevval ayının yedisinde Pazar günü ki birçok günlerin övüleni ve bütün saatlerin en mutlusu idi, büyük hakan hazretlerinin devlet izni ile mübarek duasını alıp, saltanat kapısından fetih ve zafer amacıyla ata binip amaç yoluna kararlılıkla çıktılar. Ve sekiz gün menzil kat edip ve yol alıp iki gece dinlendiler ve ondan ayrılıp nehir boyunda birçok yol kat edip sekiz gün sonra Kabaklı menziline varıp meşk ve mataralarını su alsın diye iki gece istirahat ettiler ve ondan sonra yola sancaklarını kaldırarak yola çıktılar. Heft-i Rek Harezm'i geçtiler ve büyük kuvvetli deve sürüsü gibi süratli olup iki menzilde taht bölgesine varıp istirahat ettiler. Ve oradan su alıp ve merkeplerini sulayıp oradan ayrılarak üç menzillik yol yürüyüp Yarihaci kuyusuna vardılar onun havalisinde şanlı orduyu konuşlandırdılar ve orada kuyu kazıp birçok asker su içip mutlu olduktan

Sayfa 65

sonra atlara binip beş menzillik mesafeyi kat edip Keşman adlı meydanda ki oradan Merv kalesine kadar, tahminen iki menzillik yoldur, tam kalabalık bir şekilde varıp konakladılar. Hepsi gece o mevkide durup bir kısım asker tezgâhta sabaha kadar ağırincaya kadar at ve silah ve savaş malzemelerine ve vuruş aletlerine bakım yapıp savaş ve öldürecek aletlerinin kullanmasına şükürlü çalışma ve sonsuz gayret ile meşgul oldular. MESNEVİ:

Tan ağırına kadar göstermeden rahat olma

Silahına düzen verdi

Birisi atın yanında eyerini düzeltti

Birisi ise atların dizgini ile ilgilendi

Birisi kılıcını keskinleştirdi

Ki körelmesin eğer düşman ile savaşa

Birisinin yaptığı iş süngüsü oldu

Ki onu düşman sinesine sapsın

Birisi biledi okunun ucundaki demiri

Ki gitsin doğrudan doğruya düşmanın karnına

Birisi tüfeğin içini temizledi

Tutukluk yapmasın diye temizledi

Birisi kör olan şeyleri keskinleştirdi

Bütün düşman silahlarından daha keskin oldu

Biri taşa sürdü hançerini

Ki düşmanın kafasını kessin

Biri verdi zırhına nakışlar

Biri ... ? ... genişletti

Birisi kalkanına cila verdi

Sanki biri aynasını cilaladı

Bu işler idi birçoğuna meşgale

Tan ağarana dek askerinin hali buydu

Öyle ki tan ağarıp seherin gümüş levhası görünene kadar ve aydınlık ordusu siper kalesi karanlık çapulcuların üstüne ikramda bulundu. Başları Mir Muhammed Han olan bir kısım başlar ittifakla develer ile Merv deryasına

Sayfa 66

Çilburç adlı mevziye gönderdiler ta ki bir kısım malları çıkarıp meşk ve mataralara su alıp yine geriye gelmeye koyuldular. Ve kendileri dahi ata binip muzaffer sancağını önlerinde gösterip ve başarılı orduyu iki saf halinde düzenleyip tam sürat ve tarif edilemez sürat ile ılgar gibi öğlen vaktinde Bayram Alihan'ın kalesine varıp bir yerde durup sancaklarını dikip tam temkinli bir şekilde dinlendiler. Ve birçok kahraman yiğitler ve askerlere kalenin etrafının yağma ve talanı için izin verdiler. Sel gibi akan ordu ve zaferli askerler başlarının izni ile şimşek gibi alıp götüren şiddetli rüzgâr gibi etrafa yayılıp ve her tarafa hızlı koşan atlarla inat sahiplerini ve bozguncuların kadınları ve yakınları ve aletleri ve mallarına el uzatıp talan edip öldürmeye ve çapul ve talan işlerinde hiç boş durmadılar. MESNEVİ:

Biri aletlerine ve malına kast etti

Biri çoluk çocuğuna kast etti

Birisi deve almakla şad oldu

Birisi koyun sürüp isteğine ulaştı

Birisi atı sürüp isteğine ulaştı

Bir at değil belki bin at

Birisi birinin malına tecavüz etti

Esir etti bazı çocukları

Birisi genç kızı yakaladı

Onunla açık açık birlikte oldu

Biri kelle keserken erişti isteğine

Birisi kan dökmekten yüzü kırmızı oldu

Harap ettiler yerini yurdunu

Biri miskininin mekânını da

Talan ettiler hasırlarına kadar

Evlerin temeline kadar bozdular
Kimisi sayısız ganimetler aldı
Ki gören kişi hayretler içinde kaldı
Amacına ulaşmayan kimse kalmadı

Sayfa 67

Kalmadı muradına ulaşmayan kimse

Öyle ki şimşek gibi olan ordu ve seller gibi akan asker etraf ve köşeleri iki menzillik yere kadar belki deryanın güney tarafına geçip talanla çiğneyip ve yağmalamak adımları atıp bir kaldırılması zor mallar ve hayvanlar ve akla hayale sığmayacak kadar alet ve edavatla öğlen suları başlarının karşısına gelip zafer sancağının gölgesinde birleştiler. Ve başları başarılı ve muzaffer mutlu, sevinçli ordu ve sınırsız asker ile dönüş alanına gelip atlarını sürerek Çilburç mevziine ulaştılar. Gördüler ki kimi deveci ve yanındakiler develer su yükleyip yola çıkmış idiler. Birçok ganimet mallarını dahi kendi develerine ve yanındakilere yükleyip acele ederek önden gönderdiler. Ve kendileri yiğitlikte Rüstem gibi ve öldürmede Behram gibi saf alıp arkalarından süratli bir şekilde yol alıp dönüş yoluna adım atıp gidecekleri yere vardılar. Birden fesatçılar ve inat kalesinden atlı ve yaya erkek – kadın, yaşlı - genç hep beraber ellerinde kılıç ve sopalar alıp sel nedeniyle evleri bozulan karıncalar gibi kuvvetli deve hışmından ayaklanan çekirge grupları gibi tam hücum ve kelimelerle anlatılamayacak kalabalık bir şekilde zafere ulaşan orduyu takip edip arkasından yetiştiler ve baştakiler ittifak ile savaş emrine gecikme göstermeden kötü niyetli fasitlerden ve onları fesada yöneltenlerden, engebeli yerden çıkması için biraz atlıları savaş ve telaş ile meşgul edip izlerine erişip ve savaş kurallarını terk edip çok süratli bir şekilde savaştılar ve ikinci sularına doğru Keşman meydanına vardılar. Gördüler ki büyük talihsizlik erbabı hırsızlık ve soygunculuk telaş ve savaştan ellerini çekmeyip belki olduğundan daha fazla bahadıra zorluk gösterdiler. KITA:

Yetse her il başına adalet kılıcı

Kendini felakete götürür

Hangisinden devlet elini çekerse

Kendini atar felakete

Suçsuz başların yiğidi, aslan sesli kahramanların ve cesur askerleriyle birebir çarpışma konusunda destan yazan Rüstem'i bir zayıf karınca ve yumuşak rüzgâr kadar bile önemsemeyen idiler, düğün gününün zıfak gecesinden lezzet alıp ve savaş meydanının eğlence divanının tatlılarından daha çok haz almış oldular. Savaş silahı ile baştan ayağa

silahlanıp ve mükemmel olup savaş davulunu çalıp Rüstem gibi naraları, göklere yetiştirip kaplan gibi hücum ile

Sayfa 68

Kötü düşman üzerine hepsi birden dörtnala atlarını sürdüler. Talihsiz düşmanlar yiğit askerlin şiarına ve aslan gibi hamlelerine mukavemet göstermeyip takat kabiliyetinden yoksun bir şekilde sineklerin büyük devenin koşuş sesinden kaçır gibi büyük yenilgi alıp avarelik çölüne yüz vurur oldular. Meşhur kahraman ve kin tutan askerler sulu kılıçlar ve ejder dişi gibi savaş amacıyla şimşek gibi hızlı giden merkeplerine kamçı vurup öyle katil ve kan dökme işlerine koyulup gayret gösterdiler ki kan içen Behram ve hızlı koşup kılıç vuran Rüstem ve muradına erişme safasından vazgeçtiler. Öyle dağıldılar ki inat ehli yüz öbek ... ? ... devran öbeğinin üzerinden geçirdiler ve cansız bedenleri hayatından önce o meydana ulu dağlar gibi belli olan akan kanın hızı ile o vadiyi büyük kan deryasına çevirdiler. MESNEVİ:

Gördüler hızlı bir şekilde meydana sürülen

Düşmana saldırıp onu yendiler

Narası dokuz kat semayı geçti

Acıma duygusu onlardan yüzünü sakladı

Sıçradı atların nalından her tarafa kıvılcım

Her taraf ateşe boğuldu

Yerden öyle sıçradı ki ölçüsüz

Kimi yer altı oldu dünya sekiz

Dişlerin ucundan her tarafa kan sıçradı

Kimi de ejderha gibi ateş püskürttü

Kılıçlar düşmanlara öyle bir vuruldu ki

Gömdüler bir vuruşta yere nice kılıç

Oklar yağmur ve baltalar yağmur gibi yağıyordu

Ezdi düşman sürüsünün başını ve ciğerini

Öyle darbeler vurdu ki ağır gürz

Kimi yıktı düşmanın başına göğü

Sardı her tarafı yılan gibi kement

Düşman ehlinin boynunu bağladı

Öyle hançerlerle düşmanın başını kestiler

Sayfa 69

Kimi yığıldı dağ gibi yerde yüzlerce leş

Ecel o gün hayretini gizleyemedi

Kimisi bir an önce aldı can

Atın ayağını ve başını her tarafa sürüp

Köyü çöken evini güya koruyup

Her tarafa öyle bir kan döküldü ki

O vadide deryalar akmaya başladı

Orada her taraf cesetlerle doldu

Oldu o çöl üzerinde ... ? ... görünür

Ordunun tamamı çok gayret gösterdi

İsteklerine ulaştılar katletmekten

O gün büyük bayram gibi oldu

Düşmanlara kıyamet günü gibi oldu

Öyle ki bütün gün muzaffer ordu ve yiğit zafer tezgâhı fesat erbabı ve inat topluluğunu ikindi zamanından akşam namazına kadar öldürüp ve esir edip böyle zafer ve sevinç nedeniyle Tanrı teala yardımı ile elde ettiklerinden bir kısmını fesat ehlinin haset dolu cesetlerinden iki yüz canlının başını kestiler ve altı kişiyi esir edip sayısız at, silah ve mühimmata el koyup bolca ganimet ile dönüp develerine yetişip bütün mevziye geldiler ve bütün gece rahat bir şekilde istirahat ettiler. Ve ertesi gün o bölgeden büyük şan ve kelimelere sığmayan mutluluk ile dönüş yoluna koyuldular. Gündüz yürüyüp gece istirahat ettiler. Yantaklı üzerinden beş günde tahta geldiler ve oradan su alıp merkeplerini hayvanlarla birlikte sulayıp ve mutlu olduktan sonra ayrılıp Ceyhun deryasının kenarına gidip Kabaklı köyüne vardılar. O mevzide altmış kişiyi düşmana karşı zafer kazandıklarını ilan için hızlı bir şekilde gönderdiler ve kendileri dahi Kabaklıdan ayrılıp menzil menzil yürüyerek sekiz günde Zülkade ayının on yedisinden Perşembe günü saltanat merkezine girip yüksek dost mertebesine ulaşip büyük hakan Gitistani hazretleriyle buluşma şerefine layık oldular. Sonra devletle görüşme ümitleri yerine geldi ve o hazret dahi o çok sadık gayretli grubun yaptıkları hizmet mukabilinde sayısız hediyeler verip başında Mir Muhammed Han Cemşidi olan gruba altın, kumaş, tosun yavruları ve bulunmaz elbiseler, altın hediyeler ve altın desteli bıçak hediye edip her birine güneş ışığı gibi elitlik ve yüksek mertebeler verdiler ve

Sayfa 70

övgü gören ordudan yüz kişiye hançer ve tam takım elbise hediye edip yine bin kişiye baştan başa altın hediyesinden nasibini aldı. Ve baş kesip getiren kahramanlara her baş için ihsan pençesinden on altın hediye ile mutlu edip ve yaralanan yiğitlere bu yolda cömertlik ve hediyeler ile faydalandırıp ve kendi askerlerine de şahane iltifatlar ve hediyelerle onurlandırdılar. MESNEVİ:

Ey kutlu sıfatlara layık olan padişah

Keremi ile Dünyada adı çıkmış

Birçok kişiyi lütfu ile mutlu eden

Şaha ulaşmayı herkes murat etti

Gördüler hediyeleri her tarafta

Faydalandı ondan birçok genç ve yaşlı

Ve bu kısa öyküyü okuyan ilim sahiplerini aydın kişiliğine yol gösterici ve ön açıcı olsun ki bütün yıl Şevval ayının on birinde Çarşamba günü bazı memleket meselelerini konuşmak büyük hakan Gitistani hazretlerinin kapısına vardılar. Çok zeki olan Şükrullah Ağa, derin sezgili Kılıçcan Bay'ı elçi kılıp Rus memleketinin padişahına gönderdiler ve yine o ki zikredilen ayın yirmi ikisinde Pazar günü Rahmetullah Bay Karagöz ki Buhara büyükelçisi merasimi ile vardı. Öyle ki daha önce zikredilen Emir Nasrullah Han yumuşak başlılık ve bağlılık bildirmesi yanında gönderdiği Suphankulu Mirahor ile gelip Emir'in birliktelik konusu ile verdiği muhabbetnamesini gönderdiği hediyeleriyle getirip hilafet merkezinin hizmetçilerinin gözleri önünden geçirdiler ve yine o ki Zülkade ayının on beşinde Salı günü Hokand vilayetinin padişahı ihlas ve itikat yoluyla Muhammed Kerim Bey denilen bir güvenilir kişi elçilik tarafından gelip eşik öpme şerefine nail oldu ve Zilhicce ayının ortasında Perşembe günü zikredilen elçiye dergâhın siper tezgâhının itibarlı hizmetçisi Rahmetullah Bay Karagöz'ün birlikte muhabbet ve sevgi mektubunu teslim edip elçilik yolu ile Hokand diyarına gönderdi. Ve zikredilen ayın bitişinde Çarşamba günü Buhara elçisi Suphankulu Mirahor'a Rahmenberdi Ahund'u sorumlu kılıp birliktelik konusu ile mektubu teslim edip elçilik yoluyla Buhara vilayetine gönderdi.

3. 2. 5. Büyük Hakan Gitistani Hazretlerinin tahta çıkışının ikinci yılındaki kutlu olayların anlatılması bu arada o hazretin gönlü doğan¹²¹ havası ile havalanıp av alanına ulaşmıştı. O sırada sevinç ve ferahlıkla gönlünce avlanıp dönüş yuvasına uçuşu

Doğan gibi kanat çırparak

Her tarafa açtı yürekli pençesini

Sözün av alanında şarkılar söyleyerek

Mana evine pençe attı

Öyle ki büyük hakan Gitistani hazretleri ki, eşiği gökyüzü idi, dünyanın koruyucusu, yeri İskender'in yanı, Süleyman alametine sahip, büyüklüğün güneşi, sevincin şahı, zühre yıldızı gibi, ay yüzlü, adil sultan, fazıl sahibi hakan, denizin ve yerlerin kahramanı, yeryüzünde Allah'ın gölgesi, MESNEVİ:

O cihan padişahı ki ayağının tozu gelip

Göklerden fazla tezgahı gelip

Şahların şahının şahlarının şahı

Yüksek mertebelilerin yüksek mertebesi

Sultanlar kapısına hizmetkâr olur

Şahlar ona kulluk ve hizmet eder

Büyük yedi gökten o cenap

Yeni aydan daha parlak onun üzengisi

Felek ona devlet yayını çaktı

Verdi ona dünyanın en büyük yüceliğini

Din ve devlete düzen verdi

Ülke ve millet buldu onda nizam

Dışını haşmet ile düzenledi

Ancak içini zühd ve itaat ile düzenledi

Adalet güneşine parlaklık verdi

Zulmeden aslanı mahvedip üzdü

Cömertlikte Hatem'i¹²² bile utandıran

Adalette Neşirvan'ı¹²³ bile utandıran

¹²¹ Kuş türü

¹²² Eski zamanlarda, çok cömert bir kral

Sayfa 72

Savaş zamanında Rüstem bile ona benzeyemezdi

Eğlencede Cem bile ona benzemezdi

Cömertlikte işi altın dağıtmak

Cihan ehlinin gönlünü avlamak

Vermiş Hak ona cömertlik huyunu

Çok temiz bir ruh ve yumuşak bir mizaç

Dünya krallığının alameti Âgehî

Teslim edilmiş ona şahların şahının makamı

Öyle ki Rahman olanın halifesi, yüksek makamlı, başarıya erişmiş, Allah inancını sağlamlaştıran, kendisinden yardım beklenen padişah, hakan oğlu hakan, saltanat, hilafet ve dinin koruyucusu, fetih babası, Muhammed Emin Bahadır Han Allah onu fetih ve zaferle yükseltsin, sıkıntısızlık ve mutluluğun alameti, aydın ruhlu, gönülleri ve kalpleri korkutan, şerafet vadisi ve saadetin tevazu, adalet ve cömertliği ile memleketi mamur edip, rahata kavuşturdu ve lütuf dolu gücüyle halkın gönüllerini şad edip memleketin korunması konusunda amacına erişti. Sonra sıkıntılı günlerin ve olayların verdiği yorgunluğun giderilmesi için çözü ve avı seyretmeye konuldu. KITA:

O ruh ki rahatlığa ihtiyacı olsa

Seyahat et durgunluk gösterme

Temiz su nasıl değişsin

Devamlı aynı çukurda kalsa

Bak güneş bile durmandan döner

Her gün açar dünyaya aydınlatır

Ve yolculuk gereçlerinin hazırlanması ve padişaha layık at süren hizmetçilerine hazineler ihsan ve hediyelerinden etek etek, avuç avuç inci bağışlayıp, talep keselerini dopdolu ve istek torbalarını mücevherlerle doldurdu. MESNEVİ:

Kerem avucunu açtı inci şanlı padişah

Sayısızca saçtı halka gümüş ve altın

Ordu ehlini çok sevindirdi

Verdi istediklerini, onları amaçlarına ulaştırdı

Büyükleri kıldı cömertlikle şad

Küçükleri de muradına erdirdi

¹²³ Eski zamanlarda, çok adil bir kral.

Sayfa 73

Verdiklerinden halk mutlu oldu

Hatem'in hediyelerini bile utandırdı

Bolca vermesinden bir sürü halk

Silahlar yolculuğa meyletti

Öyle ki sefer gereçlerini hazırladıktan sonra o hazretin oğullarından izzet sahibi, yüksek dereceli, zeka sahibi, devlet bağının gülü, güzellik gülistanının bülbülü şehzade Tanrıkulu Töre¹²⁴ Allah onun ömrünü uzatsın, vekaleten atandı. Ve vezir-i azam keremli destur sahibi, büyüklerin başvuru makamı ve küçüklerin taleplerini gideren, memlekete, millete ve dine düzen veren ihlas ve itikada mensup bilgi sahibi Muhammed Yakup Mihter'i, Allah onun derecesini yükseltsin, da bazı memleket işlerini yürütmesi ve kollaması için vali olarak atayıp yıl hicri bin iki yüz atmış üçte at yılı güneş ışığının altın misali kanatlarının çark-ı cedi av alanında at koşturdular. Muharrem ayının on üçünde Cuma gününde Cuma namazını kılmasından sonra mutlu saatler ve güzel vakitler geçirdi. Yüksek makamlı emirler ve subaylar ile devlet atına binip dünyayı aydınlatan güneş gibi olan Hiyvak saltanat diyarından ki Allah onu afetlerden yangından ve fakirlikten korusun, çıkıp fakirler ve halkın başına huzur güneşi gibi doğup ve onları kendi cemalini seyretmeleriyle mutlu ve sevinçli kıldı. MESNEVİ:

Ata binip padişah büyük azametle

Av amacıyla için yola çıktı

Cüssesine hayran kaldı gökyüzü

Adımlarının şiddetinden yer sallandı

Adı büyüklükte gök kubbe gibi

Yüzü görünüşte ay ışığı gibi

Etrafından askerler yıldız topluluğu gibi

Sayfa 74

Ay çevresine hücum etmiş

Başında cilveli altın taç

Bir güneş gibi her tarafı gevher

Giydiği elbise altın işlemeli

Güneş gibi her tarafa nur saçar

Binip kafa tutan aslana

¹²⁴ Dini bir sıfat

Kullandığı aletler altın sırmalı
Eyeri de altın yuları da altın
Üzengisi altın kılıcı da altın
Eyerinin örtüsü altından
Etrafı lal ve inciden
Baştanbaşa altınla boğuldu
Ayırt edemedi kimse onu güneşten
Böylece tam bir büyüklükle
Yola çıktı sınırsız kalabalık ile
Etrafında şahların şahı yürüdü
Birçok ilim sahibi abilerle
İzinde nice şah ve şehzadeler
Kendilerini hizmete amade kılmış
Deste deste eylediler ... ? ...
Gök kubbeye yükseldi haykırışlar
Yine sayısız avlar
Kuşları saldılar aslanı avlamak için
Kuşları saki demir pençeli
Kanatları açarak Anka'ya pençe vurdu
İtleri sanki hızlı tazı gibi
Bütün her yeri bir adımda geçer
Çölde birisi avlanmak istese
Koymaz vahşi hayvanlar ve kuşlardan eser

Sayfa 75

Yine de ay yüzlü görevliler
Hızlı gitme konusunda ustalar
Yürüyüşte gösterirler ellerindeki ahengi
Bellerine asıp güneşten çan
Her birinin kendine özel usulü vardı
Her biri padişaha güzel göründü
Tozu dumana katmadan gittiler
Ufuklar mühür gibi parlaktı
Büyüklüğünden İskender'i bile utandırdı

Haşmetinden Kayser bile utandı
Çemşid'in büyüklüğü bile karşısında kırıldı
Onun yüksekliğinden güneş bile düşük kaldı
Gökyüzünü kapladı ... ? sürüsü
Yumdu ondan güneş açık gözünü
Ağırlığından yeryüzü eğildi
Endamına bir sarsıntı verdi

Öyle ki arada Çemşidane görkem ve sevinç gösterileriyle yatsı sularında ki ay meşalesi oranın gecesinin aydınlık etmişti ve o şahane güneş batıdaki sevinç evine oturmuş idi. Yeni Arık mevkiindeki çok neşe dolu kervansarayına varma büyüklüğünü gösterip büyük çadırlar kurdular ve o iç açıcı yerde bir gece eğlenip, yiyip içip, eğlence ve mutluluk dolu vakit geçirdiler. NAZIM:

Öyle eğlence düzenlemişti ki cihan şahı
Ki onun gibisini gökyüzü bile görmemişti
Güneş istediği halde böyle bir şeyi bulamadı
İskender bile onu elde edemedi

Ve ertesi Cumartesi sabahı ki güneş doğu İskenderi eğlence yerinden yükselip oranın yeşil meydanına sonsuz nurunu sürdürdü. O zat zikredilen yerden büyük ihtişam ve muzaffer askerlerle ata binip Nayman altındaki cennet bağı ve ferahlatıcı sarayına, gerçek bağına ve cennet bağlarından bile daha iyi olan yere gelmesiyle tazelik ve temizlik ve gelişiyile sonsuz bereketini getirdi. Bir gece dinlenerek, kadeh kaldırarak ve içki içerek, şarkı söyleyerek isteklerine ulaştılar. Pazar günü âlemi aydınlatan güneş

Sayfa 76

en tepeye geldiğinde ondan hızlı koşan deve gibi olan benekli ata binip dünyayı aydınlatan altında tam sürat ile yol alıp As mevziinde yüksek temelli ve gök kubbe gibi çadıra hilal başlı sancağı Kimme oyuğundan geçirerek huzurlarına varma şerefine eriştirdiler. Ve Pazartesi günü görkemli bir şekilde at sürerek haşmetli sultan ve Süleymanvari bir şekilde kalesine varmayı şerefli kademleri ile göklere iftihar zirvesi olan gök hisarı burçlarına girdi. NAZIM:

Şahın adımlarından Yumni'nin başı göğe erdi
Geniş kubbe ucuna eyledi arkadaşlık

Ve o gök gibi olan kalede bir gece eğlenip şarkı söylediler ve kadehlerinden susuzluklarını giderdiler ertesi gün Salı günü fakirler ve halkın halini sorarak sonra krallık

azameti ve mülk sahibi haşmetiyle devlet merkebine binip yol almaya koyuldu ve akşam namazı sularında ki, güneşin nurları yeşil Sipher Hisarından çıkıp batı menzilgâhında istirahatete çekildi, evliya hazretlerin köşe başı olan, dindarların önderi, padişah şefkat dergâhı, Pehlivan Mahmud (k.d.s.) Aziz'in bereketli ve taze sevgilisinin elinden su içerek ki bu konuda geliş şerefi vesilesi ile mutlu olup ve temiz duygularla gittiler. Ve bütün gece o mekanda eğlenerek rahat yatağa girip Amu Derya'dan geçmek için askerlerine izin verdi. Ve tan ağırınca askerler çok çalışıp ve azim gösterip mallar ve eşyaları ve çadırlar ve ahırları ile geçtiler. Ertesi gün Çarşamba sabahı güneşin İskender gibi altın nuru gök kubbenin yeşil denizini gezmeye gemisini sürdü. O hazret de İskender gibi emirler ve hizmetçileri ile hilal gibi olan kayıklarına binip Ceyhun deryasını geçmeye başladılar.

NAZIM:

Padişahımdır ki Ceyhun'un üstündedir

Ya güneş mi ki dünyanın üstündedir

Kayağın içine çok yakıştı

Yoksa altın nokta mı oldu nun¹²⁵ üzerine

Öyle ki öğle sularında deryanın kuzey yakasına geçip, devlet atına binip büyük amirler ve kerem sahibi büyükler ve ordu ve etrafı çevrilmiş asker ile birlikte ceylan avına bütün havalideki kırları seyretmek için azametli yürüyüş ile çölü geçti. MESNEVİ:

Öyle geniş bir kır idi ki orası acayip

Sefa bulmak için Cennet avlusuna denk

Havası iç açıcıdır onun öyle ki

Sayfa 77

Havası dahi cana can katar öyle ki

Kumu dahi cennet gülistanı gibi

Fesleğeni sanki cennet fesleğeni

Orada yüzlerce güzel ceylan geziyordu

Biri çabuklukta rüzgâr gibi

Onun görünüşü güzel olup

İzleyen gözlerin istediği olup

Gözü yaramazların gözü gibi sarhoş olup

Bakışı gönüllere ateş salardı

Oldu her taraf yüzlerce cilveli

¹²⁵ Arap alfabesinde "n" harfi,

Sesleriyle baştanbaşa her tarafı şenlendirdiler
Görününce kaçıp her taraftan
Dili tutuldu ulusun, kaçışından
Sıfatları barındıran padişah o tarafa sürdü
Atını sayısız şarkı ve neşe ile
Koluna altın işlemeli behleyi¹²⁶ giyip
Deme altın işlemeli de ki inci işlemeli
Alıp eline rağbet ışığı ile
Saldı ceylanlara haşmet ile
Köpek onun peşinden atladı
Kovalayıp onu gayretle hızlı ve çabuk
Padişah her tarafa ayağının tozunu sürdü
Geride kaldı bir kısım asker dahi
Bazen kuş başına gelip pençe attı
Bazen köpek, ayağına dişini geçirip
Bazen kuş gelip gözünü kör etti
Bazen köpek yıkıp, zorla çekti
Bu tarafta çekişme içinde
Öbür tarafta av üzerine saldıranlar

Sayfa 78

Bunun gibi nice kat kat kuşlar salıp
Bir tarafta nice sefer avlar alıp
Kılıp kaç gece çöl üzerinde eğlence
Eğlenceden muradına erip istediğine ulaştı

Öyle ki dünyayı aydınlatan güneş yükselip, o kuş cennetinin seyrinden sonra batı dergâhına dönüş gösterdi. O hazret av alanından tam mutluluk ve kelimelerle anlatılamayacak sevinçle döndü. Keyhanpu¹²⁷ ordusuyla dünyada korunan divana ki nehir kenarında hazırlanmıştı, oraya kutlu varışının şerefi ile geceyi aydınlatıp ve bütün gece o menzilde tam mutluluk ile istirahat edip ertesi Perşembe günü yine bütün destur ile ata binip önceki günden daha fazla kuş salıp daha fazla av aldılar ve sonsuz neşe ile dönüp Miskin Seyyid adında büyüğün bereket eseri olan yanına gidip, ki ona Ayrı Tam Ham derler, orada bulunan divanına çekinerek padişaha has perdelerle orayı konaklama yeri

¹²⁶ Yırtıcı kuşlarla uğraşanların giydiği eldiven.

¹²⁷ İran'da bir ordunun ismi

kılarak oraya saadetli adımlarının varışıyla mutluluk verdiler ve Cuma günü orduyla zikredilen yerden ayrılıp yine av merasimine koyuldular. Av seyri bittikten sonra Şora Han mezrasının yukarından bir mevkiinde çadır kurarak gelişinin büyüklüğünü ve baharının tazeliğini oraya serdi. Ve cumartesi günü tam haşmetle ve mahşer düzenindeki ordu ile atlara binip yine eski planla av seyrinden nasiplenip Çarderele bölgesine inip gelişlerinin şerefi ile iftiharın en yüksek zirvesine ulaştırdı ve orada iki gece tahta oturan hükümdar gibi istirahat edip ve şahlara layık eğlencenin alet ve edevatını hazırladılar ve devlet kadehiyle meşgul olup ve işret bardağından sarhoş oldular. İki gün av seyrinden seyrinden sonra dönüş yoluna koyuldular. Ve güçlü deve misali ceylanlara saldırıp çeşitli seyirler ve kutlu akıllarında sayısız ferahlık ve mutluluk anıları kaldı. Pazartesi günü oradan ayrılıp Çüngöl adlı bir gölün etrafına indiler. Orada üç güne kadar orduyu ayırmadan o havalide av merasimi ile meşgul oldular. Perşembe günü oradan saadet divanını ve mutluluk ve düzenli çadırları kaldırıp av amacıyla gelip Şora Han'daki ulu avluya padişaha has perdelerle orayı konaklama yeri kılarak orada üç gün durdular. Ceylanları yakalamayı seyretmekle, aydın kişiliğiyle doğan ile birlikte avlandılar ve o sonsuz çölde avın çokluğuyla meşhur olan havaliden Pazar günü saltanat korumalarını yukarıya gönderip üç güne kadar menzil menzil av merasimi ile huzur buldular. Salı günü Seyyid'in

Sayfa 79

kutlu mezarının etrafına varıp zafer sahibi askerlere ordugâh yaptılar. Ve ondan sonra Çarşamba günü yine aşağıya inip yüksekten uçan doğanların güzel hileleriyle yapılan avla meşgul oldular. Menzil menzil yanındaki korumlar eşliğinde hareket edip tarikat dairesinin merkezi, hakikat göğünün güneşi, arifleri örnek aldığı, bilgi sahiplerinin tabi olduğu, insanların önde geleni, Hz. Şeyh Abbas-ı Veli (k.d.s.)'nin tahminen iki fersahlık doğu tarafında bir yere vardılar ve orada av esnafı ve av çeşitleri bol miktarda vardı ve bunlar o kadar çoktu ki sonsuz çöle sığmazdı. MESNEVİ:

Acayip kuşluk idi sonsuz

Tazelikte öyle ki sanki cennet avlusu

Hotan¹²⁸ bağı gibi seyretmeye layıktır

Havası gayet iç açıcıydı

Birçok yeri ekilen yer idi

Ne kadar översen o kadar övgüye layık

Yeteri kadar çok idi onda avcılar

¹²⁸ Doğu Türkistan'da bir bölge

Biri görmemiştir ömründe tuzak
Hızlı giden endamı hoş olan sayısız
Ve de Ötücü keklikler sayısız
Gezersen o havaliyi baştanbaşa
Güzel görüntülerin cilvesini görürsün
Orayı seyretmek gözlerini hayran eder
Tahrikleri görenin yüzünü güldürü
Tavşanlar bile taraftan çıkıp
Kaçarlar şimşek gibi, yüzlerini her tarafa çevirip
Yine türlü türlü vahşi hayvanlar ve kuşlar
Dolu o bölgede yakında ve uzakta
Askerlerin coşkusundan uçar her tarafa
Havada uçar sanki çekirge sürüsü
Oldu yerde birçoğu can çekişircesine

Sayfa 80

Verilen zehirlerle bazıları öldü
Yer ve gök tarafına ne kadar bakarsan
Av olayı üst üste kendini gösterir
Bütün yerlerde padişah isteğine ulaştı
Şahlara layık doğanı eline aldı
Avcılar her tarafa saldırdılar hızlı ve çabuk
Sayısız avı aldılar hızlı ve çabuk
Gâh saldılar hızlı bir şekilde kuşlarını
Almasın başkası onun avını
Gâh atmacasını cömertçe uçurdu
Aldı avını ve oradakileri
Gâh toygununu¹²⁹ coşturdu
Avları içinden kırıp geçti
Gâh saldı hızlı uçan kuşunu
Dünyada avdan eser bırakmadı
Öyle ki dünya şahı bütün kuşları uçurdu
Eğer avı Anka kuşu ise onu da avladı

¹²⁹ Çakırdoğan

Yakaladığı avı çok ağırdı
Talih her birinde göründü
Aldı seyretmekten iyi doğan şah
Bütün gün isteğine daha erişti
Yine de nice büyükler ve şehzadeler
Yeri gökyüzünde olan emir
Biri istediği kadar kuş saldı her tarafa
Sayısızca av altı her taraftan
Yine ... ? ... ehli adetsiz tuttular
O kadar ki akıl bile hayret içinde kaldı
Bütün gün av almayan kimse kalmadı
Kalmadı avlamayan kimse o gün

Sayfa 81

Orada eğlence seven şah yanındakilerle
Seyirden yeteri kadar amaçlarına ulaştılar

Öyle ki o hazret avcılık seyrinden sonra av alanından dizgini çevirip o gün ki Cuma idi öğleden sonra Hazret-i Şeyh Abbas-ı Veli'nin etrafa ışık saçan Yavaki'deki bereketli bağına ki Çin bağından daha güzeldir ve cennet bağı gibiydi, vardılar. Gelişinin baharı ile orası yemyeşil ve Reyyan gibi oldu. Tüm bütün saadet ve gerektiği gibi iki gece eğlence düzenleyip ve şahane kadehinden içip, şarkılar söyleyip doruğa ulaştı. Ve Allah'ın zafer mührü üzerinde olan Sefer ayının sekizinde Pazar sabahı ki güneş süvarilerin şahı gibi doğu yönünden gök kalesi tarafına hareket edip zebercet tahtının üzerinden yükseldi. O hazret dahi zikredilen yerden zafer kazanmış askerler ile dönüp yerden toz kaldırına binip mahşeri bir kalabalık düzeni ile mesafe katına koyuldu. Ve Amu Derya'da bir süre batı rüzgârı misali geçerek Hüsrev ihtişamı ve padişah debdebesi ile Ürgenç beldesi içinden devlet ... ? ... sürüp ikindi namazı sularında tam azamet ve kelimelerle anlatılamayacak bir şekilde hilafet merkezi olan Hiyvak'a varıp saltanat tahtını ve hilafet dayanağında istirahat ve duruş gösterip Kasan şehrini devlet huzurundan nasiplendirdi. NAZIM:

Etti şehirdekileri mutlu gelişin
Belki yeniden can verdi gelişin
Baştanbaşa şehir ehlini mutlu edip
Bahtları açtı senin gelişin

Bazı vukuatın belirtilmesi ki o hazret avdan döndükten sonra saltanat tahtına oturduktan sonra zuhur edenlerden biri o ki; Merv deryasında oturan hırsız, bozguncu, harami ve zorbalardan yirmi üç kişi ittifak ile birbirleriyle anlaşp baskıncılık yolu ile zikredilen ay yani sefer ayının on sekizinci günü yani Perşembe günü kavim içinden gelip Hiyvak'a bağı kömürcülerden beş, altı deveyi çalıp, altı kişiyi esir edip süratli bir şekilde firar etmişler. Bu vahşetengiz haber büyük hakan Gitistani hazretlerinin yüksek kulağında bütün gün yankılandı. Hemen gök misali eşiğinin hizmetçilerinden dostluk ve ihlas sahibi vazifesini yiğitlikle yapan Beykiş Halife'yi grubun başı tayin ederek Türkmen ve Özbek savaşıclardan altmış kadar atlı ki her biri bin kuş besleyen yiğit gibi kısacası, idi. Kısacası o baskıncıların ardından kovalamaya seçti.

Sayfa 82

Memurlar uyulması gerekli ferman gereğı bütün gün at ve silahını tımar edip ikinci esnasından tam sürat ile kuma girip hırsızların izinden dörtnala gittiler ve yolda birçoğunun atı semizlik ve tosunluktan dolayı işe yaramadan dönüp otuz üç atlı acil bir şekilde yol kat edip yirmi üç menzillik yol gittiler ve haramiler obasına menzillik yol kaldığında bir gece bir mevzide konaklayıp, atlarını bağlayıp, ateş yakıp her şeyi bırakıp oturmuşlardı. Yiğitler yarım gün müddetiyle aniden gelen bela ve gökyüzünden gelen kaza gibi hırsızların üzerine tam gürültü ile koyuldular. Tesadüfen o mevzi yoğun sazlık ve meşe ağaçlarıyla kaplıydı. Hırsızlar şaşırıp ve ürkererek at ve silah ve aletlerini bırakıp “Sanki onlar, ürkmüş yaban eşekleri gibidirler; Aslandan korkup-kaçmışlardır”¹³⁰ can havliyle canını kurtarmak için sazlıkların arasına girip “Geceyi bir örtü yaptık”¹³¹ konusunca karanlık gece perdesinin yardımıyla zafer askerlerinin pençesinin intikamından kurtuldular ve yiğitler onların bir kısım at ve silah ve aletlerini ve ulaklarını (atlarını) tasarruf altına alıp deve ve esirleri alıp tan ağarınca durup haramileri uygun görmeyip o yerden geri döndüler ve sürat kılıcı ile çokça menzil kat edip on gün müddetiyle zikredilen ayın yirmi sekizinde Pazar günü devlet eşiği hizmetine gelip padişahın övgüsüyle başları göğe erip ve padişah elbisesi ile yüksek mertebe kazandılar. KITA:

Ey her kim ki sana kötülük diler

Kendi kendine kötülük eder

Her kim ki devletin işlerine mani olsa

Kendi can ve malından ayrılır

¹³⁰ Müddessir Suresi, 50 – 51. ayet

¹³¹ Nebe' Suresi, 10. ayet

Yine o ki zikredilen zikredilen ayın yirmi yedisinde Cumartesi günü Buhara padişahı Emir Nasrullah'ın Rahmanberdi Ahund ile birlikte gönderdiği elçisi gelip zikredilen emirin gönderdiği muvafakatname ve beğeni yazısını okumasına takdim etti.

Büyük hakan Gitistani hazretlerinin memleket işlerinin düzenlenmesi, fakirler ve halkın ahvalini sorması ve itina göstermesi için büyük şehri gezme gereği hâsıl Köhne Ürgenç ve Köhne Vezir tarafına devlet merkebinin sürmeyi ve Şark-ı Revak nehrine bağlamak için o havalideki engebeli yerleri kazdırıp ziraata uygun yerlere su yetiştirmeye ve kutlu binicilere ve de emirler ve askerlere iyi ekin ve güzel evler lütuf ve kerem

Sayfa 83

etmeye ve gelecek kaydı ile birlikte müracaat edip hilafet merkezine gelişi: Öyle ki zikredilen yıl, hicri yılı bin iki yüz altmış üçte at yılı Rebi el-evvel ayının on sekizinde pazartesi günü ki güzel saatler ve mutlu zamanlar idi, büyük hakan Gitistani hazretlerinin tam şerefli kişiliğiyle memleket işlerine ehemmiyet verip ve halkın haliyle ilgilenip seyir ve av yolu ile Hiyvak saltanatının merkezi, Allah onu güzelleştirsün ve dini güçlendirsün, devlet atına binip güneş gibi büyük ve sayısız haşmetle yoluna koyuldu ve yatsı suları ki gökyüzü gecesinin aydınlık lambası olan ay, gecelerin süslü cevheri olan yıldızlar kendini göstermiş idi, Şah Abat mevziindeki kervansaraya dilenmek amacıyla ki o hazretin özel mülküdür, tam gösteriş ile varıp özel çalgı evinde tahta oturup istirahat ve neşe veren kadehten mutluluk bulup, o kervansarayın üzerine iftihar saçtı ve o saadetli mekanda bir gece tam neşe ile istirahat edip ertesi gün Salı günü sabahı ki dünyaya ışık saçan güneş gök kubbe arasından süvarilerin şahı gibi ata bindi, zikredilen havaliden güneş gibi büyüklük ve padişah haşmetiyle gökleri aşan atına bindi ve mutluluğa adım attı. Ve parlak ay ve sonsuz yıldız ile hareket eden yıldız ordusuyla birlikte yol alarak ahenkli bir şekilde o bereket ve temizlik abidesi Taş Havuz mevkiindeki iç açıcı avluya varış şerefi ve yetişme bereketi ile sonsuz güzellik ve bezeme götürdü ve o saadet inen menzilde iki akşam konakladı. Ve güzel eğlenceden kadeh bulup birçok fakir ve garip ve yaşlı erkek ve yaşlı kadının ahvalini sorup, haklarında bilgi alıp adalet ve ihsan ile üzüntülülere mutlu ve gülümser kıldı. Perşembe günü o mekândan ayrılıp Kılıç Niyaz Bay adındaki bölgedeki avlusuna ki o hazretin özel mülkündendir, teşrif-i huzur buyurup kademlerinin bereketini gülistanlar kısılandı, belki de cennet bahçeleri onun gibi olmak istedi, o sevinç dolu yerde iki gece konaklayıp zulüm görenler ve biçarelerin ahvalinin arzını sordu ve adalet dağıttı. Zikredilen yerden Cumartesi günü kalkıp Kудay Niyaz'ın çarbağına indi. Pazar günü oradan ayrılıp atına binme ikramıyla tam ihtişam ve söze sığmayan tantana ile Hilali

mevziine varıp, kendisinin mutluluk veren iç açıcı sarayı olan kervansaraya ki yükseklikte ve sağlamlıkta gök hisarına gölge düşüren ve temizlik konusunda cennet bağını eleştiren idi, geliş balıyla onun bekleyen kucağını doldurup, gelişinin şerefiyle iftiharın zirvesini feleğin şişesinden geçirdi ve orda iki gece istirahat edip, adaletin divan tahtı olup fakir ve halkın arz ettiği hallerini sorup, özen göstermek konusunda hiç boş durmayıp lütuf ve ihsan bulutundan yağın damlalarla amaç ve istek bağlarını sulayıp ve güzellik

Sayfa 84

yetiştirdi. Salı günü görkemli bir şekilde ve Hüsrev gibi tantanalı bir şekilde hızlı giden deveye binip mesafe kat etmeye koyuldu. Ve öğlen sularında Aktopa mevziindeki bahar gibi cennet bağına gelişle tazelik, sınırsız temizlik bağışladı. Bir gece istirahat edip eğlendi. Sonra Çarşamba günü devlet askerleriyle birlikte hızlı giden atını kamçılıyıp Kara Yılgun'un batı tarafındaki ferahlık verici bağa, ki o hazretin özel mülkü idi, teşrifi ile orayı güzelleştirdi. Ve Perşembe günü oradan kalkıp yol esnasında Şark-ı Revak nehrine gölden su getiren yerleri görüp Köhne Ürgenç'teki yüksek avlusuna, ki yükseklikte ve korunaklıkta gök kubbe surlarının burçlarına güzellik revaklarını yetiştirdi, temizlikte ve bakımlılıkta cennet bağının tazeliğiyle eşitti, padişahlık büyüklüğü ile vardı. Yüzünü gösterip devlet ihtişamı ile o yerde bir gece murat kadehinin mutluluğundan nasiplendi. Ve ertesi Cuma günü oradan ayrılıp güzel merkebine binip Köhne Ürgenç'in güney tarafının yüzüne kurulan bağ ki Köhne Ürgenç kalesine tahminen yarım menzillik mesafededir, ve o hazretin şerafetli fermanı gereği yüksek mertebe eşliğinin özel ve güvenilir hizmetçileri zümresinden dostluk ve yürekten bağlılık üst mertebesi konusunda yıldız olan Nurbası Muhammed Emin Yüzbaşı geçen sene ark kazdırarak sulatıp yükseklik abidesi olan duvarı güçlendirmiş ve tümüyle yeniden inşa etmişti. Baharın gelişi ile çok tazelik ve sonsuz güzellik verdi. Ve o hazretin yüksek isteğiyle ki hep susuz ve harap yerleri abat etmek ve sulamak gerekli idi. O bölgedeki yerlere kimya gözüyle bakıldığında tarıma uygun görünüp ihya etme yoluna gidip arkı geniş kazdırıp ayaktan uzağa çekmek için yardım dileyip Karakalpak halkından kazıcı getirip Cumartesi günü yarısının bütün arkını kazmayı emredip onun çalışkanlığını vezir-i azam cömert buyurucu, sert rüzgâr gibi olan ve çok sadık mülk ve dünya düzeni, itikada gönülden bağlı, Muhammed Yakup Mihter'e bu hizmetleri üzerine verdiler. Ve yarısını Köhne Ürgenç arkının kazılmasını buyurup onların başına sadrazam gibi olan, bakanlığa bağlı, asil soylu, itikat sahibi Murad Kuşbegi'ni görevlendirdiler. Ve Pazar günü ki dünyayı aydınlatan Nevruz idi, o hazret tüm bağdan kalkıp Köhne Ürgenç'e varıp "mezarı ziyaret etmenin her adımı bir yıllık ibadete denk"

konusu gereği ile halis niyet ve dinin sefası, evliyanın başı, dindarların sultanı, kâmillerin delili, gök kubbe güneşine varan gerçek çemberinin merkezi, hidayet mesleğinin habercisi Şeyh Necmeddin Ebu'l Cenabu'l-Ekber (k.d.s.) aziz başlık ve büyük velilerin kabirlerini ziyaret şerefine nail olup, aziz ruhlarından yardım ve destek dileyip, fetihler elde etti. Yüksek kapıdaki temizlikçi ve süpürücülere çokça sadaka ve bağış ile mutlu ve nasipdar edip ziyaret merasiminden sonra ata binip o mevziideki kervansarayına vardı. Ve orada üç gece durma rahatlığını bulup öyle eğlence

Sayfa 85

meyil ve rağbet gösterdi ki Çemşid'in eğlence efsane defterine yazıldı ve Çarşamba günü eğlenceli mekandan saltanat büyüklüğü ve hakani görünüş ile devlet atına binip arada bir konup, Perşembe günü Köhne Vezir Kalesindeki gelecek çadırının en büyüğü ve büyüklük göstergesi, yeri varış şerafeti ile şereflendirdi. Malum olsun ki sultan-ı cennetmekân Eb'ul-Gazi Bahadır Han Allah onu bağışlasın, o mevkide bulunan nehre set çekip tarıma uygun yerlere ark açtırıp aziz babası hakan-ı Gitistan Allah tarafından bağışlanan Muhammed Bahadır Han'ın Allah onu susuz bırakmasın, Buhara'nın çevresinden geçirip getirdiği akıllı kimseleri ki Münkat ile Kıpçak aralığındaki su geçidinin kenarında oturuyorlardı, kaldırıp o bölgeye gönderip ev ve arazi ihsan etmiş idi, o hazret o bölgeden ertesi Cuma günü tam bir debdebe ile hızlı giden deve gibi olan güzel ata binip av için yola koyuldu. Botan Dağı'nın doğu tarafındaki göl kenarı askeri karargâh ve kendi dergâhına mutluluk feyzi ile ki Çin'deki şehristanı küçümser ve cennet bahçesi gibidir, vardılar. O yerde iki gece durup o havalide hızlı giden develer gibi olan ceylanlara demir pençelerini atıp avcılık seyretti ve tam keyif aldı. Ve Pazartesi günü o yerden ata binip yine önceki bahisteki gibi avlanma yoluyla Muhammed Emin Yüzbaşı'nın bozkırda yaptırdığı bağa ki daha önce zikredilmiş olup, gelişiyile bolca tazelik getirdi. Ve orada üç gün şarkı söyleyip istirahat edip kaldıktan sonra kazıcılar ki Muhammed Emin Yüzbaşı'nın bozkırda kazdığı ark ile Köhne Ürgenç arkını kazmak ile memur olmuş idiler, on bir gün müddetle Köhne Ürgenç arkının ayağını Köhne Vezir çevresinden Şumah şehrinin yakınına götürüp kazı işini tamamladılar. İzin alma ile gönülleri mutlu ve şad ettiler. Perşembe günü zikredilen bağdan kalkıp set bağlamak için Şark-ı Revak kenarında gök kubbe ihtişamı ile askeri karargâh ve devlet konağı kurdular. Aklınızda bulunsun ki Şark-ı Revak nehrine gölün bütün suyu akıp gayet büyük bir nehir olup selden Köhne Vezir'e bağlı birçok mezarlar ve ekin yerleri su alıp dalgalanma ve biriken su gücünün bazen seddi yıkardı. Bu yüzden o hazret tam gayret ve özen göstererek öyle ulu nehrin bir gece ve bir gündüz zarfında bağlatıp Köhne Vezirin

mezralarına yetişecek kadar su bağlatıp seddin güney tarafından bir su geçidi açtırıp suyu akıttı. Ve Cuma günü öğleden sonra Şark-ı Revak'ın kenarından

Sayfa 86

kalkıp zikredilen bağa varıp ferahlık ve mutluluk tahtında rahat edip Cumartesi ve Pazar günü verilen ferman gereği vezir-i azam Muhammed Yakup Mihter ile düstur-i mükerrem¹³² Ata Murad Kuşbegi eşliğinde birçok emirler, büyükler ve askeri erkana Köhne Ürgenç'teki padişah memleketinden herkesin kendi haline göre yer verip dilek tarlalarına padişahlık iltifatından akan damlalardan sulayıp tazelik ve temizlik verdiler. Pazartesi ve Salı günü zikredilen bağın etrafındaki yerlerden zikredilen iki vezir askerlere verilen emir gereği temizlik tarlası gibi olan mutluluk evleri dağıtıp bir kısım yüksek ve alçak gönülleri sonsuz mutlu ve sevinçli kıldılar. O hazret iyi niyet ve kendi eliyle zikredilen bağın içine fidan dikip özen ile onun sağlamlaşmasıyla uğraştı. KITA:

Öyle bir iyi niyetli ve adil şahların şahı ki

Her zaman uğraşır mülkünü abat etmek için

Harap olan yerler cennet bağı gibi abat

Hızır gibi her tarafa bereket ve huzur götürür

Onun bu huyuna kimse eşit olamaz

Her zaman devletine çokluk getirir

Ve o cennet bağı gibi olan bağın imarına zamanın şairleri ve dönemin fazıl insanları tarihe not düşmüş olup onlardan ben (fakir) de dünyayı güzelleştiren bu bağ konusunda biraz fazlaca yazdım ve büyük hakan Gitistani hazretleri o bölgede gayet geniş ve çukur bir suyolu hazırlamışlardı. Adı Han Abad olarak anılırdı. Ondandır birçok arklar su alıp çokça mezraları abat ederdi. Malum olsun ki o nevahi Cengiz Hanın oraya hâkim olduğu günlerden viran ve harap idi. Öyle ki han-ı cennetmekân ve bağışlanan sultan, emniyet ve aman sebebi ve küfür ve bozgunculuğu bitiren zafer sahibi, Ebu'lgazi Muhammed Allahkulu Muhammed Bahadır Han Allah kabrini nur eylesin, güzel günlerin sonunda Amu Derya'nın suyunu o tarafa çevirip Lebdan su geçidi ulu nehir olup ve yine nice ulu su geçitlerinden çok sular akıp Hocaeli ile Köhne Ürgenç arasında ki kurak ve susuz tarımlık çöller idi, oradan geçenlerin ayağına bir damla nem bile değmezdi, o aralıktan geçerlerdi. Gayet ulu göl olup Köhne Ürgenç ondan abatlık buldu ve birçok yer ondan su içip uzun yıllar menfaat buldular ve bazı sular Hocaeli'ni aşarak sonra yine deryaya bırakılırdı ve bazı suları

¹³² Vezir; sadrâzamlara vezirlere tâzim makamında verilen unvan

Sayfa 87

Ay Bögür kırının eteğinden gönderip at yolundan geçip denize akardı. Bilhassa üç dört yıldan beri Ceyhun deryasının suyu o tarafa daha fazla akıp gölün suyu fazlaca yükselip Kara Yılgın'ın aşağı tarafındaki eski derya ondan su akardı. Büyük Gitistani hazretlerinin kimyager bakışı ile o suyu seyredip yüksek görüşü zikredilen bozkıra ki hala zikredilen bağa kurulmuştur, su götürmek gerekli olup gök kubbe mertebeli hizmetçilerden dini ve bağlılığı tam olan Muhammed Emin Yüzbaşı'nın şerafet dolu fermanının gereği ile eski deryaya bent inşa edip geçen yıl ark kazdırıp o bozkıra su götürüp zikredilen bağın duvarını inşa etmiştir. Ki bu yıl o hazretin kendisi o yere gidip o suyunu kazdırıp ulu su geçidi yapıp birçok yere su götürdü. Ümit odur ki, o hazretin teveccühü ve bereketi ile o bölge ebede kadar mamur, abat ve gelişmiş ve akan bu sularla cennet bağları gibi yemyeşil ve hoş kokulu ola (âmin rabb'ül-âlemin). Ve o hazret Çarşamba günü Rebi el- Sani ayının yirmisinden zikredilen bağdan dönüş amacıyla ata binip avcılık isteğiyle yola çıktı. Gökçe mevkiindeki teravet kokan bağa varıp şeref arttıran feyzi ile son derece yeşillik getirdi. Ve ertesi gün Perşembe günü oradan ayrılıp atına binip hayret verici ihtişamla hazret-i ism-i Mahmud Ata (ona saygı ve övgü olsun)'nın yakınlarındaki yüksek avluya varıp haşmetini gösterip feyz götürmekle cennet gibi yaptı. Ve o akşam son derece temiz vücut ve niyet, tam ihlas ve kelimelere sığmayan itikat ile o meleklerin yuvası eşiği ziyaretine erişip ondan yardım istediler ve sessiz ziyaretten sonra hayrat yoluyla bol miktarda parayı o kapı civarındakilere lütuf ve ihsan etti. Yine dönüp zikredilen havalide istirahat tahtına oturdu. Ve ertesi Cuma günü zikredilen ayın yirmi üçünde orada tam anlamıyla kalabalık ve mahşer düzenindeki askerle yola çıkıp dönüşe koyulup akşam namazı sularında saltanat merkezi Hiyvak'a girdiler. Saltanat makamında ikamet ve dinlenmede bulundular ve güneş görünüşüyle şehir sakinlerinin yolu bekleyen gözlerine nur ve arzu dolu hatırlarına mutluluk üzerine mutluluk verdi. Ve bu şerefli yolculuk otuz üç gün sürdü. Ve Hudy-u Kamkar hazretleri hilafet merkezinde bulduktan yedi gün sonra Buhara elçisi ki daha önce kapı eşiğini öpme şerefine nail olup şehirde kalıyordu, Cemazi el-Evvel ayının ortasında Cuma günü yanına elçi vermeden muvafakat mektubu ile birlikte Buhara'ya gönderdi.

Sayfa 88

Düşman avlayan Hudy-u Kamkar hazretlerinin sayısız asker ve savaşçılarla İslam kubbesi Harezmi'den Allah onu afetlerden korusun, çıkıp tam ihtişam ile Merv diyarı tarafına hareket etmesi ve kutlu alayın ... ? ... büyüklük tokadının kuvvetinden o havalinin

diken deryası ve baştan başa kanlı bölge gibi olması ve aslanın kükremesinden tilki sürüsünün korku köşesine kapanması gibi hırsız ve bozguncuların dar bir bölgede etrafı çevrilerek kuşatılmasının hali ve ordu ehlinin kalabalık karınca ve çekirge sürüsü gibi o vilayetteki mezraların ekinlerini ayak altına alıp yok etmenin makalesi ve büyük hakan hazretlerinin geleceği gösteren ön görüşüyle muzaffer ve başarılı, mutlu, sevinçli, şahane kanunu ile dönüş şarkısının yazılması ve Allah'ın lütfu ile refakatinde gelip saltanat merkezinin tahtına ihtişam ile oturup orada yaşaması: Öyle ki bu kutlu seferin görünen seferi ve görünmeyen nedeni o idi ki Serahs vilayetinde oturan Teke halkının liderleri ki Uraz Yağlı ve Hocam Şükür idiler, uzun yıllardan beri bu azametli hanedan ve bu saadet akan kapının bekçisi ve hizmetkâryıldılar ama Uraz Yağlı kötülükler dağı ve doğuştan gelen kötülük gereği kendine tabi olmakla beraber büyük hakan hazretlerinin kulluk kemendini kölelik boynuna dolamış olduğu halde Buhara padişahı Emir Nasrullah Han'a da gelip gidiyordu ve Hocam Şükür nankörlük vebalini boynuna almadan ve himmetsizlik karasını yüzüne çalmadan iyilikseverlik, doğru yolda olma ve ayağı düzgün bir şekilde sağlam idi ama kötü isyankâr fesat ehli, kötü düşünen yani Uraz Yağlı'nın hırsızlık ve azgınlığının zararlarından uzaklaşmak için ve o hazretin gazabından ve kahrından endişe ederek kendisine beraberlik ve bağlılık gösteren halkıyla Serahs'tan ayrılıp Merv'in beş menzillik aşağısında Karaburun adlı mevkiye gelip o hazretin gölgesini başına kalkan bilip oraya yerleşip orayı vatani bilip oturdu. Ve hırsız ve bozguncuların başlarından ve liderlerinden olan Ağa Niyaz Pervaneçi ve Kadı Mustafakulu vs. işlediği günahlar ve isyanlardan vazgeçip ve pişman olup o hazrete kul olma arzusunu gönüllerinde yer tutup kendilerine tabi aşiret ve soyları ile kendisinden ayrılanlardan ayrılıp Merv'den kalkıp çıkarak Karaburun'a gelip Teke halkına karıştılar ve Hocam Şükür suç ve günahlarından dolayı bağış dileyip tam özür ve kelimelere sığmayan boyun eğme ile gelip dünyayı koruyanın eteğini öpme şerefine nail olup hakanın cömertliği ve sultanın iyiliğinden isyan yüzünü ve utanan çehresine af ve bağışlama perdesi çekilip mutluluk ve sevinç ile geri döndüler ve onlar obalarına varmadan önce hırsız ve bozgunculardan çok atlı Merv'den gelip aşireti ve yakınlarını talan edip gitmişler. Obalarına varduktan sonra bu olaydan haberdar Hocam Şükür liderliğinde birçok

Sayfa 89

ünlü ve irfan sahibi ile danışma meclisini coşturan ve önemli işler için toplandılar ve ittifak ile bozguncuların saldırmasından davacı olmak için zulme uğradıklarını bildiren ve o hazretin hizmetçilerinden yardım ve destek görüp Ağa Niyaz Pervaneçi'nin ki önceden bu

günleri güzelleştiren devletin yükselmesini isteyen ve sadığı idi, divanı gök kubbesinin toprağını öpmeye gönderdiler. O hazret önceden kendi buyruğunda hareket eden, inatçı ve bozguncuları kınayıp, kulaklarını çekip onları mutluluğa çekmişlerdi, onların ağlamalarını ve sığınmaları ve istekleri o hazretin harekete geçmeye tahrik edip üzerlerine yürümede acele etmesine sebep oldu. Kadı fermanının yürütmesi gereği korunan memleketlerin etrafı ve himaye edilen vilayetlere bağlı olan yerler zafer sahibi askerler ve kazanmış orduların konuşlandırılması ve toplanması için Behram sağlamlığında muhafızlar ve Mars büyüklüğünde korumalar şimşek gibi ve sert esen rüzgârlar gibi haşmet ile yola çıktılar. Ve devlete mensup binici hizmetçiler dahi sultanın ihsan pençesinden bolca nakite sahip olup tam acele ile sefer silahı hazırlamak ile meşgul olup özen gösterdiler ki az zamanda sefer gereçleri hazır oldu ve bütün ordu toplandı. Hicri tarih bin iki yüz altmış üçte koyun yılında dünyayı aydınlatan güneş dönencesinin son seyri ve boğa burcunun sonu idi Cemazi el-Sani ayının altısında Cuma günü ikinci sularında ki yıldız ehlinin söylemi ile bütün saatlerin en hayırlısı ve birçok zamanların eksiksiziydi. **BEYİT:**

Öyle kutlu ve iç açıcı zaman idi ki

Geldi öyle saadetli saatler

Düşman avalayan Hudy-u Kamkâr hazretleri devlet ayağını saadet üzengisine koyup ayaklarının tozu çölü aşan ata binip yeni ihtişam ve ölçsüz debdebe ile sonu zafer olan emir ile mahşer nizamlı orduyu harekete geçirip hilafet merkezi Hiyvak'tan, Allah onu afetlerden, yangından, uzaklıktan ve korusun, çıkıp etraf ve bağlı bölgeler yüzünün nurundan güneşe yakın bir nur yayma gösterdi ve yatsı sularında ki gök kubbe evi yıldızların lambasıyla bezenmiş olup hızlı süvari olan ay oraya konuşlandı, padişahlık merasimi ve şahlara yakışan düzen ile Yeni Arık mevziindeki devlet korumasındaki ve şerafet evi olan avluya ve etrafına bereket ve temizlikte bağlardan ve cennetten daha iyiydi, varıp, o gece şahlara layık bir şekilde durdu. Ve ertesi gün Cumartesi günü ki güneş doğunun altın işlemeli sancağından doğu menziline yüz gösterip gök kubbe arsasına adım attı, o hazret zikredilen yerden kayan yıldız gibi olan devlet atına binip yola çıkma sancağını ele alıp Nayman mevkiindeki temiz bağ, iç açıcı sarayına teşriflerini gösterip ve bereket getirme ve varma şerefi ile herkese kendi gösterdi ve onlara tazelik getirdi ve Pazar günü oradan yüksek ihtişam ile kalkıp kıyamet

Sayfa 90

misali kalabalık ile Hazarasb kalesine girip bir gece istirahat yatağına yatıp ve tahta oturdu ve ertesi gün Pazartesi günü sabah kendini gösterdikten sonra o hazret liderlerin ki hizmet

ve gayret konusunda gayet tembel ve kabiliyetsiz idiler, tuğlarını alıp büyük amirler ve kerem sahibi asker başlarından ve bazı sadakat ve yiğitlik sahibi hizmetçilere hediye ettiler. Öyle ki İvaz Hoca şeyh'ül-islam'ın tuğunu alıp devleti koruyan, asil, sadık, din ve devletin yardımcısı ve insanların başvurduğu aydın kişilikli emir Muhammed Salih Atalık'a lütfetti ve Er Nazar İnak'ın livasını alıp izzet sahibi ve savaşçı ruhlu, ihlasın yoldaşı, tam kahraman, hizmet yeteneğine sahip olan, devletin gücü, Emir Töre Murad Atalık'a ikram etti ve Karlı Yüzbaşı'nın defterdarlığını alıp kahramanlık sahibi, feraset sahibi, gizli işlerin başı Devlettamam Begişi Halife'ye hediye etti ve Yahşi Murad Yüzbaşının alemini alıp iman sahibi, yiğitlik göstergesi, gök kubbeli divana hizmetkârı olan ihlas sahibi Ahmet Bey'e hediye etti ve böylece padişahlık merhametini ve şahane lütfuyla zikredilen liderlerin yükseklik derecelerini benzerleri arasında yüksek mertebeye ulaştırdı ve başka amirlere de rütbelere göre hediye ve nimetler verip gönüllerini sonsuz mutlu etti. O cümleden Tağa Yimirab'a şahane hazinesinden iki yüz altın ve Baba İnak'a elli altın lütuf ve merhamet edip ve ordu arasında elitlik ve yüksek mertebe bağışladı.

MESNEVİ:

O ki kerem tezgâhının padişahıdır

Ki ordunun durumunu gözetlerdi

Verdi her birinin durumuna göre rütbe

Bağışladı birçok altın ve gümüş

Ordunun gönlünü aldı lütuf ile

Bol bol bağışladı lütuf ile

Muradına erdirdi gönülleri başkaca

Padişahlara yakışır bir şekilde düzen verdi başkaca

O gün öğlen sularında yüksek ve debdebeli ordu Hazarab'ten hareket edip Fitenk'ten geçip Şeyh nehrine vardı ve o mevzide dünya benzeri otağ kurup ve zafer yuvası çadırlar ile Çin şehri gibi dolup taşıtı ve Salı günü oradan ayrılıp Üçtopa adlı yere vardılar. Geliş baharı ile Amu Derya'nın kenarı Kevser kenarı gibi feyz dolu belki cennet bağı gibi tazelik getirdiler ve sonra Çarşamba günü muzafferane bir kalabalık ile zafer sancağını önüne alıp baharın geliş bereketi gibi birçok yeri dikenlik yerine bağ ve güneş nuru ile aydınlatıp ve geceleri ışık dalgalarıyla bezedi. O gün zikredilen ayın yirmisiydi Cuma günü

Sayfa 91

Kabaklı ormanına büyük debdebe ile girip bahtlı ordugâh çadırını kurdu ve askerleri de ordugâha girdiler ve o bölgede çokça asker ve bölükler ... ? ... sonradan gelip kutlu

orduya ve saadetli ordugâha sonradan katılmış olup öteki taraftan izdiham ve tam uğultulu bir kaynaşma gösterdiler ki dünya ehli sarsıntı geçirdi ve gökyüzü ehlinin kulağını sağır etti. MESNEVİ:

Onun gibi oldu bir sürü asker

Ki ona asıyısını akıllar almaz

Sığmadı çöl ve sahraya

Ne çöl ne sahra hatta dünyaya

Ayaklarının hareketinden yer sarsıldı

Seslerin şiddetinden her taraf korku saldı

Ve o gün Cemşit gibi olan şah Korlan ve Kıpçak ve bazı Karakalpak askerinin ünlü ve yiğit liderlerinden beylik sahibi Töre Murad Atalık ve bölge yöneticisi Hoca Niyaz Bey'i ileriye gönderdi ta ki yüksek ihtişam ile önceden varıp kuyuları kazıp orayı abat etmesi zikredilen ayın yirmi birinde Pazar günü kendilerine güvenilen liderlerden sadık ve ihlas ehlinin yoldaşı Rahmetullah Yesavulbaşı'yı bütün Yemut ve Yumralı'nın dörtte biri ile ön takım ve zafer ordusuna tezgah tayin edip Mahmud Niyaz Yesavulbaşı ve Muhammed Murad Muharrem'i çavdar ve ... ? ... yığını ile sağ kolunun korunmasına Hüdayar Bey ve Seyyid Nezir Bey'i Gökkan ve Taze Kongrat askerleri ile sol kolunun korunmasına ve Muhammed Salih Atalık'ı birçok Kongrat ve bazı Karakalpak topluluğuyla arkadan gelen askerlerin gözcülüğünü yapmaya tayin edip öğle sularında Kabaklı ormanından çıkıp kendi kendine ordunun merkezinden parlak güneş ve sayısız yıldızlar arasında dolaşarak Heft-i Rek Harezmi bölgesine ki her tepesi yükseklikte en yükseğin de üzerinde ve her bir çukuru çukurların çukuru, efsane ederler ki soğuğu hayat meşalesini söndürecek soğuklukta ve sıcağı ömür ağacını yakacak sıcaklıkta, susuzlukta baştan ayağa kadar baştan ayağa kadar harap ve onu kat edene su hayalden ibaretti.

MESNEVİ:

Acayip kumluk idi sonsuz

Ve lakin baştanbaşa cehennem gibi

Orada haddinden fazla iniş – yokuş

Ki her biri birbirinden heybetli

Ve lakin baştanbaşa domuz yavrusu olup

Sayfa 92

Ona giren herkesin takati kalmaz

Kimse orada sudan eser bulamaz

Ancak su arayarak ciğerleri su olup akar

Yatıp yolda leşler ve kemikler

Onu geçerken ölenlerden belirtiler var

“Kim de Allah’a tevekkül ederse, O, ona yeter.”¹³³ Dayanak noktası ve sağlam imanla istediğine pençe atıp “en de işimi Allah’a bırakıyorum”¹³⁴ anlamına binaen bütün yetkinin Tanrı tealanın iktidar kabzasına teslim edip yola koyulma lütfunda bulundu.

NAZIM:

Her padişah ki yüksek himmetli ise

Allah ona kuvvet versin

Tevekkül atına eğer binerse o

Olur dağ ve kum ona dümdüz yol

Ve Havuz Han adlı bölgeye varıp inme büyüklüğünü gösterdi ve ertesi gün Pazar günü kıyamet düzeninde bir kalabalık ile hızlı koşan deve gibi olan atını sürüp bahtın da yardımıyla Taht Kuyusu havalisine varmış olup orada konuşlanan dünyayı geçen ordu ve yiğit askerlin bulunduğu ordugâha varıp o bölgeye bereket ve tazelik götürdü. Aynı gün o yerde durdular ta ki askerler meşk ve mataralarına su alana kadar. Ve Pazartesi günü zikredilen menzilden kalkıp hızlı seyreden ay gibi atlarına binip hayır duası ile yola çıkıp gece uyumadan sarp geçitli dağlar ve gök kubbe gibi tepelerden batı rüzgârı gibi hızlı giden deve gibi sürüp üç menzilde Salı günü öğle sularında deniz dalgası gibi orduyu ve kıyamet gibi asker ile Yari Hacı adlı kuyunun etrafına varıp çadır kurup ve ihtişam merkezi yaptılar ve o kuyunun başında zaferli askerler ve kıyamet gibi ordu iştima için iki gün iki gece durdular ve iki gün müddetince izinden gelmekte olan askerler kutlu orduyla birleşip ve orda öyle bir izdiham oldu ki o çölün tamamı baştan başa insanla doldu. Perşembe günü o kuyu başından dünya ordusu ve bütün yanındakiler yola çıkıp gece yatmadan yol alıp menzil kat edip dört menzilde Merv bölgesine dahil olup Kışman adlı büyük meydandan geçtiler. Zikredilen ayın

Sayfa 93

yirmi sekizinde Cumartesi günü Bayram Ali Han’ın kalesi ki hırsız ve bozgunculardan bir grup oraya yerleşmiş idi, kuşatıp arka taraftan bir ekinliği lüzumlu olan işler için ve zaferli orduya ordugâh kılıp gök kubbeye benzeyen, dünyaya nur saçan güneşin ışınlarından geçirdi ve saadet dolu çadırların ve toplulukların çokluğundan o bölge Çin’e benzedi. Belki mahşer günündeki meydana benzedi. NAZIM:

¹³³ Talak Suresi, 3. ayet

¹³⁴ Mü’min Suresi, 44. ayet

O kadar çok kalabalık oldu ki

Askerler yeryüzünü kapladı

Gökyüzüne uğultular yükseldi

Yeryüzünde sanki deprem oldu

O gün olgunluk gösteren, fakirleri kollayan kerem gösteren Hudyu hilafet hizmetçilerinden Veyis Niyaz Bay ve Bekiş Halife'yi kendi hizmetçileriyle ordu mensuplarından bazı kimseler ki çöl ve susuzluk nedeniyle atları yorulup geriden geliyorlardı, onların yanına gönderdi ta ki onlardan o cemaatin önüne çıkıp su ve yiyecek ile yardım götürüp sağ salim büyük orduya yetiştirdiler. Ve o hazret o gece o yerde istirahat edip ve devlet kadehinin neşe kaynağı olup ertesi gün Pazar sabahı ki padişahlık yıldızı doğu yüksek divanından çıkıp feleğin büyük çadırına doğru koştu. Ve oradan atına binerek sayısız askerle Bayram Ali Han'ın kalesi üzerine sancak diktiler ve uzaktan bakarak kalenin burçlarına tedbir kemendi hangi taraftan daha kolay zafer zirvesine bağlanacak, bunun hesabını yapmak için kalenin etrafına dikkatlice baktılar. Doğu tarafından kuzey tarafına atlayıp halis niyet ve gönül rahatlığı ile evliyayı ziyaret etmek için niyet edip Sultan Sencer Mazi'nin kalesinde rahata erişen büyüklerin mezarı bereket eseri ve cennet gibi kabirlerine, kapısında melekler bekleyenleri ziyaret ettikten sonra ruh-u tayyibelerinin imdadından tam fetih hâsil edip ziyaret merasiminden sonra yine kale üstüne gelip duruş sancağını diktiler ve yüksek hüküm işareti ile kutlu orduyu kaldırıp kalenin gün batır tarafına ön kapısını indirip mutluluk dergâhı kubbeleri mavi göğün zirvesine götürdü. Ve o hazret öğle sularında kalenin üstünden dönüp kutlu ordugâha gelip devlet divanına vardı ve o gün bazı kuş besleyen ve büyüklük gösteren ve savaş talep eden yiğitler ki her zaman kendilerine rakip isteyen ve onlarla savaşmayı arzu eden askerlerle çıkıp karavullar ile etrafı kolaçan ederlerdi. Aniden hırsızlardan üç yüz atlı ki Niyaz Bay'ın kalesinden çıkıp bu kalede bulunan direnişçilere yardım için

Sayfa 94

geldiler. Başarılı yiğitler o felaket grubunu uzaktan seyredip birçoğu birden hızlı bir şekilde atlara bindiler. Hâlbuki karşı tarafın sayısı zaferli askerlerden daha fazla idi, yine de yiğitlerin hamlelerine ve darbelerine takat ve mukavemet edemedi başarısız olup ve iflas bayrağını avarelik meydanına sürdüler. Yiğitler o guruh fitnecinin arkasından kahramanlık tosununa kamçı vurup keskin kılıç ve kan akıtan dişlerinin darbesiyle düşman grubunu çökertip ve değersiz kılıp çoğunu acımasız kılıç darbesiyle ecel yüzünü ve yokluk çukurunun dibine düşürüp kaldırarak gönderdiler. Ve kalanı yüz bin meşakkat ile her biri

bir tarafa can havliyle firar ettiler. Kendilerini uzak yerlere ve gizli köşelere çekip yiğit düşmanlara av olmaktan ve onların intikam duygusundan kurtuldular. Bu sevinçli zaferin eseri olan ölenlerin cesetlerinden on beş baş kesip ve ikisini diri olarak getirip ve kendi üzerlerindeki amirlerine hediye ettiler. Ve padişahlık hediyelerinden ve Hüsrevane lütuftan başları göğe erip şereflendiler. Ve o cemaatten Atacan Yüzbaşı Kıpçak ki savaş alanında en önde idi, haydutların dişlerinden yaralanıp kerem sahibi Hazret-i Hudyu'nun iltifat merhemi ve hediyesinden yarası iyileşip kendi benzerleri arasında yüksek dereceye yükseltildi ve o gece kale etrafında oluşan gürültü ve patırtıdan büyük hakan Gitistani hazretlerinin şerafet nişanına sahip olup dediler ki; Askeriye ehlerinden herkes kendi haline göre kaleyi kuşatacak aletleri hazırlasınlar ki yarın bir kısım şanlı ordu ile kaleye yürümek izni ile başları göğe ersin ve bu dinlenmesi gereken ferman birçok duyan yiğit askerler belki bütün küçük büyük mutlu ve sevinçli olup tan ağırınca kaleyi kıracak aletleri kullanmaya başladılar ve ertesi gün Pazartesi sabahı ki padişahlık yıldızları felek çadırını fethetmeye başladı, büyük hakan hazretleri kalenin fethi için yolu çıktığı sırada saadet kapısının mutemedi ve hizmetçilerinden Bekiş Halife ki hakani hediyeden yeni lütuft alıp yüksek Ali İli askeriyesinin liderlik mensebine mensup olmuştu idi. BEYİT:

Padişahların iltifatında olur o nişan ki

Öyle denir ki karıncanın gücü aslan avlar

O lütuft nişanının sarhoşluğu ve fitri yiğitlik atına binerek, düşman avcısı Hazret-i Hudyunun ata binmesinden önce kendisine verilen askerler ile varıp izinsiz kaleye koştu ta ki herkesten önce çaba ve gayret gösterip kaleyi fethetmeye ve o fetih ehli arasında kendi adına şöhret kazanmaya ancak bu mısra konusundan gafil ki MISRA:

Sayfa 95

Bir kişi Rüstem dahi olsa yine bir kişidir

Öyle ki tam yiğitlik ile kılıcını kalenin dibine kadar gidip hep beraber duvara tırmanıp kale üstüne çıktığı zaman aşağılık düşman tam hücum ve kelimelere sığmayan gayretle kaleyi korumaya koyulup tüfek ateşi ve kılıç darbeleriyle Şah Muhammed Onbegi liderliğindeki beş altı kişiyi şahadet derecesine ulaştırdılar ve Bekiş Halife liderliğindeki üç kişi yaralandı. Bu olaydan sonra kendini korumak kalenin üstünden dönüp meydana çıktılar. BEYİT:

Eğer kim ister ki mutlu olmak

Gerek o ki önce akıllıca davransın

Ki çözü sallayan bu haber o hazretin hiddetlenmesine sebep oldu ve kalenin üstüne çıktı ve askerlerini ve kendisine tabi orduyu bile grup grup ayırıp her gruba ... ? ... ve ... ? ... tayin edip kale etrafına gönderdi ta ki her taife kendi ... ? ... ve ... ? ... hazır ve amade olup padişahın yüksek işareti verilince hep birden hücum edip kaleye doğru koşular ve o hazret kendisi de kalenin güney tarafına gidip duruş sancağını herkese gösterdi. O esnada yüksek mertebeli emirler ve emin kişiler ve haşmet sahibi büyükler edep göstererek dediler ki “Eğer Çin’deki heybetli ve zaferli askerlerin sel gibi akan hamlelerinden ötürü kalenin dayanıklılığı karınca yuvası kadar korunaklı değildir ve bu bilinsin ki zafer sahibi askerlerin bir hamlesiyle fethedilecektir. Ancak ihtimal dâhilindedir ki kahraman sıfatlı bazı kişilerin kişilik gevherine hanel ve eksiklik gelse ki o eksiklik miktarı onların yüz binde birinin ayağının tozu kadar değerli olmaz ve yine biliniyor ki her şehir ve vilayet ki zorla ve şiddetle fethedilse katliam yaşanıp çok kişinin can ve malına büyük zararlar gelecektir. Ancak bu iş mürüvvet kanunundan uzaktır. Çünkü kale ehli eskiden beri hizmetçi ve kadim hademelerdir, gerçi başta şeytanın yoldan çıkarmasıyla inatla ve açıkça reddetmişlerdi, ancak sonradan işledikleri günah ve isyanlarından vazgeçip, pişman olup, özür beyan edip, baş eğip koruyucu devletin eşiğini öpmeye geldiler ve bu dünyayı koruyan divandan başka sığınacakları ve gidecekleri yer yoktur. Bu eski kul ve değersiz kölelerin padişahlık lütfundan talepleri iltimas ve talepleri o dur ki bu kara günlerin ve cürümlerinin nazar-ı

Sayfa 96

itibara almadan kalenin fethinin uğultusunu terk etseniz ta ki bu merhametin bereketinden devletiniz ömrünü Allah-u teala uzun yıllar mülk sahibi ve payidar kılsın.” Öyle ki o hazret büyük emirlerinin bu iltimasını büyük lütufla kabul edip kale üstünden dizginlerini geri çevirerek döndü ve şahane büyüklük ile kutlu orduya gelip gök kubbe misali dergâha güneşin doğuşu gibi aydınlattılar ve o gece şahlara layık eğlence düzenleyip sevinç ve neşe kadehine meyil gösterdi ve ertesi Salı günü sabahı ki güneş hakani pençesini açıp gök kubbeye altın saçtı, büyük hakan hazretleri krallık tahtına oturup yaralanan ve etraf ve çevreden direnişçilerle acele edip kafa kesip getiren ve huzuruna iyi hizmet getiren yiğitlere ihsan pençesinden altın dağıtıp birçoğunu zengin ve dünyadan gönlü tok etti. Ancak o üç gün müddetinde zafer kazanan ve bozguncuları yok eden karınca ve çekirge ordusu gibi o çevreden bir menzillik yere kadar direnişçileri ve fesat erbabının mezra ve ekinlerini merkeplerle ayakaltına alıp ve çiğneyip ümit hasatlarını yokluk rüzgârına savurdular ve düşmanı avlayan Hudy-u Kamkâr hazretleri ertesi Çarşamba günü Bayram

Ali Han'ın kalesi etrafından kalkıp Merv deryasının kuzey tarafında bir göl kenarında askeri karargâh ve ordugâha saadet getirip oraya azametli bir şekilde iniş gösterdi. O gün korkusuz savaşçılar ve heybetli kelle kesenler savaş isteğiyle Niyaz Muhammad Bay kalesinin etrafına varıp hücum borusunu ülfediler. Bozguncular tayfası utancından atlı ve yaya tam takım hücum ettiler ve kahramanlarla karşılaşarak savaş ve telaşa kapıldılar ve korkusuz yiğitler kükremiş aslan ve bağırarak kaplan gibi peş peşe hamleler ile sonu kötü olan düşmanı yıkıp ta kaleye girip yüz kadar kişiyi öldürüp ve yaraladılar ve on beş kadar kelle ve esir getirip padişahın huzurundan üstünlük ve seçkinlik buldular. Perşembe günü uyulması gereken emir ile yüksek mertebeli vezir asil soylu Ata Murad Kuşbegi halktan olan askerlerine deryadaki setini yıkmayı emretti. Suyu önceki aktığı yola akıttı ta ki bozguncuların ümit mezarları susuzluk cihetinden kuruyup o bölgeye sıkıntı ve zorluk çıkarsın ve Cuma günü mahşeri bir kalabalık ile kalkıp kalenin arka gün batır tarafından bir mezra arasına inip devlet nişanı taşıyan askerler ani bir bela ile yüz yüze geldiler ve başka ekini talan edip ve birçoğunu ayakaltı ederek, el uzatarak yağmalayıp ve yolundan çıkanlara zarar vermeye çalıştı. O gün düşmanları avlayan hükümdar hazretlerinin itaat çizgisine boyun eğmeden canını feda edencesine hizmetkârlık yolunda sürekli sağlam olup Karaburun adlı mevkide yerleşip oturan Teke ve Sarık ehlinin övülen ve ünlü olanlarından Hocam Şükür Aksakal ve Gazi Mustafakulu ve Ömer Bey liderliğinde dört yüz atlı padişaha verilen ve sınırsız kuvvet ile gelip kapı eşiğini öpme şerefine nail olup galip ordu olma düzenine kavuştular. Salı günü yüksek ordu durduğu yerden

Sayfa 97

ayrılmadan yüksek emir gereği göklere denk yüksek divan hizmetlilerinden işyerinin baş ustası ihlas sahibi Muhammed Yakup Bay gelen koyunları büyükler ve amirler ve subaylara her birinin mertebesine göre bölüştürüp verdi ve ordu ehli dahi o gün ekin talanı ve yağmaya el uzatıp birçok ekin yeri ve mahsullerini ayakaltı ve çapul ettiler ve Pazar günü kutlu gruplar o mevkiden ayrılıp kalenin gün batır tarafındaki ekin yerini ordugâh kılıp Çeryek ehlinin ekin talanına hücum ettiler. O gün Serahs Tekesinden çok atlı bozguncu ehli yardım ve imdada gelip kaleden topyekûn hücum ve büyük gürültü ile çıkıp savaş ve vuruş talebiyle meydana çıktılar ve bu taraftan ünlü kahramanlar ve kindar askerler ki savaş alanını bahar bayramına tercih ederlerdi ve düşman kanını tatlı şarap içmekten daha üstün bilirdiler. Tam bir güler yüzlülük ve tarifsiz mutluluk ile dinsiz inatçılar ve fasit sapkınların karşısına varıp kılıçlarını çektiler ve iki tarafından at koşturup savaş meydanını kızdırdılar. MESNEVİ

Çıkıp her tarafta savaşçılar hızlı ve çabuk

Gösterdiler birbirilerine düşmanlık

Gâh bu ona hamle gösterirdi

Gâh o buna çok kast ederdi

Atlıları her tarafa saldı iki ordu

Yaptı yüzlerini yolun tozu ay gibi

Öyle ki savaş esnasında Allah'ın güçlendirdiği din severler “Ve Allah, sana ‘üstün ve onurlu’ bir zaferle yardım etsin”¹³⁵ anlamı ile zafer ve galibiyet rüzgârı kahraman ordunun sancağının etrafında hazır olup hamleler peş peşe hamlelerle kaçan düşmanlara fahiş bir yenilgi verip savaş meydanından kaçırdılar. Ve yenilgi yolunu tuttular. Ve bazıları gayet dehşetengiz şekilde düşe kalka kendi kalesine varıp ve bazıları kaleye girme fırsatı bulamadan etrafa kaçıp çukurlara ve mağaralara girip bin bir meşakkat ile canlarını tehlikeden kurtarıp ve haşmetli ordunun yenilgiye mahkûm düşmanları takip edip kan içen kılıç ile kafalarını kestiler. Direnişçilerin itibarlı ve kahraman yiğitlerinden yüz kişi kadarını öldürüp padişahın lütfundan başları göğe erdi ve Pazartesi günü o hazret o mevkiden sancak kaldırıp ayrılarak kalenin batı tarafında yarım menzillik mesafe kat edip bir göl kenarına dünya ordusu ile inip bozguncu ehlinden Semanduk taifesinin

Sayfa 98

buğday ve başka ekini merkeplerle ayak altına alıp ve hayvanlarla çiğnediler ve o gün Hocam Şükür Aksakal ve Kadı Mustafakulu ve Ömer Bey liderliğinde olan itaat ve boyun eğme ehlini ödüllendirerek onurlu elbise bahşişi ile başlarını göğe erdirdi ve onur bahşedip köylerine geri gönderdiler. Salı günü oradan çıkıp deryanın güney kenarında geniş bir ekinliğe ordugâhı kurup içeri girdiler. Çarşamba günü deryanın arka tarafına geçip bir ekinliği askere karargâh yapıp birçok ekini yok ettirip, kaybettirdiler. Perşembe günü o mevziden kıyamet kalabalığı düzeni ile hareket edip deryanın yine bir kolunun kenarına gök kubbeye benzer askeri divan kurup zafere uyanan askerlere yurt ettiler. Cuma günü kutlu ordu ve mahşeri kalabalık ile o koldan batı rüzgârı gibi karşıya geçip şeref nişanı bir mevziye ulaşıp içten gayret etiler. Öyle ki on dört gün müddetince Merv şehrinin birçok oturulan yer ve mezralar sayısız askerlerin bineklerinin çiğnemesi ile harap ve bitap oldu. Büyük hakan Gitistani hazretlerinin devlet büyükleri ve şevketli büyüklerin iltiması ve talebiyle gidiş yönü dönüş yoluna geri çevirip on beşinci gün ki Pazar idi, çölü kullanmaları için gök kubbe develere bulut gibi meşk yükletip, Çil Burç mevziiden rüzgâr

¹³⁵ Fetih Suresi, 3. ayet

hareket edip Heft-i Rek Harezmi bölgesine yol alıp beş menzilde Pazartesi günü Yari Hoca kuyusu avlusuna ulaşmış o gece orada kaldılar ve Salı günü oradan devlet sahibi keremli yolculuğuna çıkıp üç menzilde Çarşamba günü baht açıklığının yardımı ile Taht kuyusu etrafına dâhil olup vardılar ve o mevzide o gece yolculuk edip iki menzil sonra Perşembe günü Amu Derya'nın kenarına çıkıp Kabaklı ormanının içini feyizli gelişleriyle beraber cennet misali yaptılar. Cuma günü o mevzide ordu ehlinin binekleri ve hayvanlarının asayişini için nöbet tuttular. Cumartesi günü oradan kutlu orduyu çıkarıp son derece zaferli bildirisiyle kahramanlık eseri askerleri kır yolundan gönderip kendisi büyük hazret ve devlet erkânı ile hilal misali teknelere binip su üstünde giden gemiyi sürüp iki menzil sonra Pazar günü Ak kervansarayına ulaştılar. O mevzide yüksek mertebeli hizmetçilerinden Yakup Bay Tekkesini elçilik görevi ile Buhara padişahı Emir Nasrullah'a gönderdiler ve Pazartesi günü o mevziden rüzgâr gibi harekete geçip, yolları kat edip Çarşamba günü Deve boyun mevziinin altın çadırlar ve askeri divan kurup baharın getirdiği huzurdan cennet kasırları gibi tam tazelik bağışladılar ve Perşembe sabahı ki güneşin nuru safran renkli kurabiye gibi gök kubbenin yeşil sofrasında cilveli bir şekilde göründü, o menzilde o olgun padişah cömertliğinden büyük bir bayram hazırlatıp o büyük divana büyük âlimler ve muhterem amirleri ve yüksek mevkiide bulunan subaylar ve astsubayları çağırıp ihsanından envai çeşit nimet ve çeşitli şerbetler ile herkesin ağzını tatlandırıp, isteklerine ve mutluluklarına ulaştırdılar ve hizmetçilerinden Rahmetullah Karagöz ki bundan önce yüksek ferman gereğince elçi olup Hokand vilayetine gitmiş idi, Hokand padişahının onunla gönderdiği elçisi

Sayfa 99

ile şehre gelip bütün mevzide karşılamaya çıkıp hizmetçilerin şerefinden bahtiyar oldu ve o hazret o mevkide o gün devlet atına binip Hazarasb kurganına geldiler ve Cuma günü oradan çıkıp Nayman mevziinde kendisinin iç ferahlatan bağına ve güzel eğlence evine saadetli adımlarının varışından üstünlük getirdiler. O cennet gibi mekânda yüksek mertebeli emirlerini baştan ayağa altın işlemeli elbise bahşisiyle mutlu ve sevinçli edip Recep ayının yirmi yedisinde Cumartesi günü o mekânda gidiş tosununu sürüp tam şevket ve kelimelerle anlatılamayacak büyüklüğü ile saltanat kapısı Hiyvak'a varıp şehir sakinlerinin yol gözleyen gözlerini güneş yüzüyle aydınlatıp ve hilafet tahtına tam bir refah ile oturdular ve bu sefer mutluluk göstergesinin kalış süresi elli bir gündü.

Bazı olayların aktarılması ki Hudy-u Kamkâr hazretleri zikredilen seferden geri dönüp saltanat tahtında istikrar sağladıktan sonra ortaya çıkanlar, onların arasından o ki

büyük hakan hazretleri mezkûr seferden gelirken Karahan Muharrem ki Karadaşlu taifesinin liderliği ona vazife idi onu o rütbeden azledip Kıyat sülalesinin izzetlisi ve yiğidi, yüksek dereceli, başarılı ve devlet yiğidi Tağa Mirab'ı zikredilen cemaatin ordu başı görevine tayin edip kendi denkleri arasında başını göğe erdirdiler. Yine o ki o yıl mübarek Ramazan ayının sekizinde Perşembe günü Şükrullah Aka ve Kılıçcan Bay Rusya'dan gelip Rus padişahı ile yaptığı görüşme ve tartışma ve münakaşaların ulu kulağına yetiştirdi. Yine o ki Yakup Bay Hakani ki elçilik yoluyla Buhara'ya gönderilmişlerdi. Öyle ki daha önce zikredildi. Yukarıda geçen ayın on dördünde Çarşamba günü Emir Nasrullah Hanın birlikte gönderdiği elçisi Şah Han Hoca görev ile hizmetçi mertebesiyle tam huzurlu ve mutlu görüşmesinden pay aldılar. Yine o ki muazzam Şevval ayının ortasında o hazret büyük devlet hizmetçilerinden ihlas ve itikadı bilen Rahmetullah Karagöz'ü zikredilen elçiye yol arkadaşı kılıp Buhara elçiliğine gönderdi.

Temiz ruhlu büyük hakan hazretlerinin halis niyeti ve kendine has rahatlığı gereğince bütün korunan memleketlerdeki zaviyede oturan dervişler ve tek başına yaşayanlar ve haramdan kaçanları tam edep ve önem verip ve meclisin yalnızları kılıp kabul edilecek dualarından haz alıp ve faydalanması: Amber gibi güzel kokan ve yalnız kaldığında acizlik ve niyaz yüzünden unutulmuş tavsiyeler gösteriyor ki Allah'ın gölgesi o hazret itikat çemberinin her zaman sünnet-i seniye ve güzel âdeti o idi ki her yerdeki fakirler ve Allah'ın kullarının olsa tam iyi niyet ve dini olan ihlas ve itikat ile onların ziyaretine müşerref olup eğer herhangi birinin ziyaretine erişemese hediyeler ve çokça adaklar gönderip hayır dualarını alırdı. KITA:

Sayfa 100

Eğer kılsan arzu iki cihanın sultanlığını
İtikadın ile kıl kendini evliyaya köle
Eğer dilersen başı dik olmak mütevazı ol
Varır her yere şerafet ile evliya gibi
Al dua fakirlerden eğer amacına ulaşmak istiyorsan
Kim ki Allah'ın yarattıklarını amaçlarına ulaştırırsa evliya olur
Eğer gönlün ölsün istemiyorsan dervişlerden nasihat işit
Ki gerçekte evliyanın kelamı İsa'nın nefesi gibidir
Eğer devlet kuşu sana boyun eğsin istiyorsan
Boyun eğdir gönlünü ihlas ile evliyaya
Neşeye erişmek istiyorsan velilerin sohbetine katıl

Ki amaç şarabı ile doludur evliyanın kadehi

Öyle ki yüksek himmetli o hazretin amacı ve sonsuz sadakati gereği dervişlerin sohbetine çok meyilli ve istekli idi. Bu yüzden o cemaati bir yere toplayıp şahane ziyafetler ve beğenilen hizmetler takdimini kendi saadetli zatına amaç edinmiş olup bütün koruması altındaki yerlere tekkede oturan dindarlar ve düşkün dervişlere o yıl mübarek Ramazan ayının son onunda tam edep ile hizmetçiler gönderirdi. Ta ki Ramazan bayramı namazını kılıp saltanat merkezi Hiyvak'a, Allah onu nizamla ve tertiple güzelleştirsün, yetiştirdiler ki duyulması vacip olan ferman gereğince birçok hâkimiyet alanındaki abid ve ihlas sahibi zahitler ve müritler bile etraf ve yakınlardan bu tarafa yönelip Cuma günü ki Ramazan idi Cuma namazı kılındıktan sonra Hiyvak'ın büyük camiine ki feyz ve temizlikte Mescid-i Aksa'ya rakip idi, cennetten bir mekân olup, çok hoş havası ile "Kim oraya girerse o güvenlidir"¹³⁶ güzelliğiyle doldurulmuş ve genişliğiyle hayretler uyandıran "genişliği gök ile yerin genişliği gibi olup"¹³⁷ sıfatına ulaşmış idi, tam kalabalık girip her biri kendi müridi ve dostlarıyla bir mevkide çadır ve üst örtüleri tutup yerleşip ve köşelerine çekildiler ve zikir halkası kurup tespih sesleriyle kenarda oturanların kulaklarına yetiştirdiler. MESNEVİ:

Çıkıp her tarafta zikir ve tespih sesleri

Zannedersin güya kıyamet günü

Sayfa 101

Melekler seyretmeye indiler

Zikir edelerin halkasına dâhil oldular

Hücum etti insanlar sayısız

Onlar bu sohbetten nasiplerini aldılar

Ki o itaati gerekli olan cemaatin sayısı iki yüz yetmiş yakındı ki her biri hakikat ilminin parlayan güneş ve hidayet âleminin yıldızı ve mürşid-i kâmil ve dönemin mükemmel Beyazıd'ı ve devrin küçük askerleri idiler ve o tayfanın dostları ve müridlerinin adedi yedi bin kişiye yakındı ki her biri vücud harmanının fakirlik yeliyle savrulan ve nefis çirasının ateşiyle yanan idi. BEYİT:

İdi zikir gece gündüz onların işi

Birine desen ayrılmaz o kişi

Ki o hazret o saadetli halkanın hizmet ve ev sahipliğine vezir-i azam keremli emir sahibi ihlaslı ve dostluğu düşünülen ve sert esen inanç rüzgârının eseri, nizam'ül-mülk

¹³⁶ Ali İmran Suresi, 3. ayet

¹³⁷ Hadid Suresi, 21. ayet

Muhammed Yakup Mihter’i tayin edip kendisini temiz mallarından çok miktarda harcayıp zikredilen cemaatin iftar ve sahurluğu için her gece iki kez çeşitli yemekler ve lezzetli içecekler hazırlayıp ve sonsuz şeker ve tatlı ve sınırsız çay ve şekerleme ile öyle şahane içecekler verdiler ki yaşlı dünya yüz bin göz ile hayran oldu. NAZİM:

Onun gibi yayıp kerem sofrasını

Ki doldu dünyanın içi yiyecek içecek ve nimetle

Buldu herkes dilediği her şeyi

Aldılar istedikleri kadar içecek ve yiyecek

Ve bu yalnız kalma süresi on günle sınırlı olup çoğu geceler Hudyu hazretleri gök kubbe ihtişamı gibi bağlılık ve kelimelere sığmayan itikat ile büyük camiye teşrif buyurup o yalnız kalanların büyüklerinin bazısının sohbetine dâhil olup hayır dualarını alırdı ta ki on gün bitene kadar. Muazzam Şevval ayının on birinci gün ki Pazartesi günü idi, ayrıca büyük bayram ve ulu ziyafet hazırlayıp o büyüklerin bir kısım üstat ve hafızları ile ipek elbiseler ve pahalı sarıklar bahşedip nasıpdar edip, hayır dualarını alıp tam izzet ve ikram ile izin verdi Allah en iyi bilendir.

Göklaniye halkının bazıları Gürgen deryası kenarından ayrılıp Cennet gibi bezenen Harezm diyarına

Sayfa 102

gelişi: Ki cennet mekan, mülk sahibi Ebu’l-gazi Allahkulu Muhammed Bahadır Han Allah onun günahını örtsün, rahmet ile bağışlasın, Gürgen diyarına sancağını alıp yola koyulup o diyardan Göklan halkını Harezm tarafına gönderip o cemaatten bazı kuru ve sert yerlerde ve yoğun ormanlarda gizlenip saklanıp kalmışlardı. Sonra ormandan çıkıp ve etrafından kaçarak gidip on bin haneden fazla toplanıp oturmuşlar ve onları kâfir Kaçar istila edip onlara hükmedip musallat oldu ve o kâfir tayfa sürüsünün zulüm ve saldırılarından endişe edip Kılıçhan liderliğinde birçok kâhyalar ittifak ile kapı eşliğini öpme şerefine nail olup büyük hakan hazretlerinin koruma eteğine bağlılık pençesi vurup iltimas gösterdiler ki kahraman ordunun bir bölümünü o cemaatin üzerine göndersinler ta ki o ordunun himayet ve koruması ile Kaçar sürüsü saldırısından emin ve kurtulmuş olup Gürgen suyunun kenarından ayrılıp Harezm diyarına gelip o hazretin gölgesinde yerleşip ve vatan sahibi olsunlar. O hazret tam şefkat ve mürüvvet ile iltiması kabul edip Kıyat sülalesi büyüklerinin seçtiği kahramanlık sahibi Hüdayar Bey ki Harezm’e bağlı oturmak ve Gürgen halkının liderliği ona vazife olarak verilmişti. Onu Göklan askeri ve Ata tayfasının ordusu ile Gürgen tarafına aday kıldılar ta ki zikredilen cemaati korusun, tam emniyet ile

onları getirdi. Öyle ki Hüdayar Bey ferman gereği tam yapılan iyilik gereği üstlendiği askeriyeyi hazırlayıp Zülkade ayının ortasında amaç yoluna çıkıp Orta Kuyu yoluyla menzil kat edip ve yol alıp Dağıstan'ın içine girip Hoca Kalesi adındaki mevkie gençliği zamanında beş yüz kadar haneyi ayırıp getirmiş idi. Gökklan onlara karıştı olay şöyle idi ki Gökklan halkı devlet koruyucusu ordunun onların üzerine gelmek için yola çıktığını duyup gayet hazır ve güçlü yürekli olup vasıta ve aletleri hazırlayıp bölgeden beş yüz kadar hane Gürgen'den ayrılıp Harezmi tarafına yola çıktı ve kalanı haber gönderdiler ki "Bizlerin hala ayrılmaya gücümüz ve kuvvetimiz yoktur. Sadece bizler için tedirgin olmadan dönsünler. Kaçar bile bizi sevimsiz kılıp, bu kış Gürgen yurdunda yaşayıp inşallah bahar mevsimi gelince aile ve yolluğumuzu hazırlayıp Harezmi memleketine göç edip Hazret-i Harezmsah'ın devlet korumasında rahata kavuşuruz" ki Hüdayar Bey bu sözü işitince ordu büyüklerine danışarak ve fikir alarak o mevkiden Gökklan göçüyle göçüp geri döndü. Ve göç korumalığı ile menzil menzil sahra ve çölü kat edip Muharrem ayının başlarında Harezmi diyarına varıp Gökklan göçebeleri Köhne Ürgenç yakınlarında oturan Gökklan halkının arasına getirip felek eşiğinin korucusunun hizmeti şerefine nail oldu. Yine o ki:

Sayfa 103

Zilhicce ayının başlarında Kurban bayramına yakın o hazret hilafet hizmetkârlarından Yusuf Bey'i Hokand elçisine sefaret merasimi ile birlikte bağlı muhabbetname ile Hokand padişahına gönderdi.

Rus ordusunun Kazak isyancılarının yardımıyla Kıpçak çölünün arasına gelip kale kurup yurt edinişlerinin durumu ve benzersiz emir tedbirli yanlış yapmayan Rahmanberdi Bey'in Kazak hırsızları ve Rus kafirlerini uyarması ve kulağını çekmesi için güneş gibi doğan bayraklarını Kıpçak çölü tarafına hareket ettirip Kazak isyancılarını kızdırmak ve mallarını talan selinden viran ve yok edip dönüşünü makalesi: güzel kalem eseri bu güzel vakıa yazıcısı aktarır ki Deşt-i Kıpçak memleketi ki gayet geniş ve ferah bir memlekettir, Harezmi hükümdarlığına bağlı ve her yıl vergi ve haracı büyük hakan Gitistani hazretlerinin devlet nişanı olan hazinesine veriyorlardı. Rusya kâfirleri o yurdun suyu ve havası belki de Harezmi memleketine kast etmek arzusuyla araştırıp, her yıl tam hücum ve akla hayale sığmayacak sebepler ile kin ve nifak yolunu izleyip Rus vilayetinden Deşt-i Kıpçak tarafına yönelip, her mevzide tam istihkâm ile kale kurup yerleşirdi ve her yıl İslam askerinin kuvveti Tengri-i tebarek ve tealanın kudreti ile kendi kendine kaybolmuş ve yok olup imansız kâfirlerin gelişiyile yer ve kurduğu kalede ad ve işaret kalmaz idi. Bu yıl dahi çokça şer ve gayet azgınlıkla zikredilen kâfirden bolca asker artarak Rus memleketinden

harekete geçip, bazı Kazakiye halkının hırsızları ve yoldan çıkan harami ve reislerinin ümitlendirmeleri ve hırslandırmaları ve belki imdadı ve yardımı ile ki itikadı bozuklar din ve imanını üç beş kuruş için bir yarmaya satar idiler, Deşt-i Kıpçak'ın içine gelip İrgiz adlı mevzide sağlam bir kale inşa edip çok Rus'u orada ikamet etti. Yine birkaç grup çok kalabalık bir şekilde savaş silahları, darp aletleri ile silahlanmış ve mükemmel olup, sayısız top ve tophane ile Açık Deniz'in kenarına gelip Seyhun Nehri ki Sir nehri olarak da bilinir, onun çevreye hâkim bir yerinde mevzi bulup yüksek hisar yapıp, yerleşti ve bazı Kazakiye isyancıları dünyevi saçmalıklar için uhrevi derecelerini elleriyle teslim edip günahkâr küffara itaat ve boyun eğme gösterip etraftaki azık ve odun ve her nevi gerekli vs. ne varsa götürüp Rus'a yardım ettiler. Öyle ki bu vahşetli haber Hudy-u Dinperver hazretlerinin şerefli kulaklarına geldi. Son derece gayret ve dindarlık gereğince ki o zat dünyada güneş gibi aşikârdır, Kazak isyancılarının kulağını çekmek ve Rus askerlerinin çıkarılması için ki farz-ı ayn ve ayn-ı farzdır, bu farzı yerine getirmek için büyük gayret lazım olduğunu gerekli bilip kendi dayısı büyük emir, aydın kişi, yüksek azim maksatlı, müracaat olunacak büyük kerem sahibi lider, muazzam saygın komutan, mülkün güvenilir kişisi ve dinin koruyucusu ve yüksek mertebeli yüksek mekânlı

Sayfa 104

Rahmanberdi Bey'i halef, Muhammed Bahadır Han yüksek rahmet ve bağışlanma onun olsun, küfür ve nifak ehli yani Rus ve Kazak topluluğuna karşı savunmak, Deşt-i Kıpçak'a doğru gitmek için aday tayin etti, büyük emirler ve eli açık subaylardan, hayır insan, sadakatle bağlı Muhammed Salih Atalık ve Töre Murad Atalık ve Seyyid Nezir Bey ve Tağa Mirab ve Hoca Niyaz Bey ve İvaz Bey ve Pehlivan Bey ve Veyis Bay ve Ahed Beg ve Muhammed Murad Muharrem ve Bigi Yüzbaşı ve İsmail Muharrem ve Niyaz Muhammed Yüzbaşı vs. ve asil soylu beylerden şehzade Seyyid Ahmet Töre ve Rahimberdi Bek ve orduya mensup Çavdar askeri ve Taze Kongrat güruhu ve Karadaşlı ordusu ve Kıpçak ve Hocaeli ve Kongrat ve bütün Karakalpak hizmetçileri o cenabın kutlu süvarilerinin hizmetine tayin ettiler. Ve o cenap şerefli ferman gereği sefer gereçlerini hazırlayıp zikredilen yıl yani Koyun yılı sene bin iki yüz altmış üçte Zülkade ayının ortasında Pazar günü zikredilen emirler ve subaylar ve askeri birliklerin yoldaşlık ve beraberliğinde şerefli zamanlar ve saadetli saatlerde saltanat merkezi Hiyvak'tan zafer sancağı ile birlikte hareket edip, Bişmerken mevziinde neşeli ve bereketli kervansaraya (Rubat-ı faiz el-neşati) vardılar. Ve pazartesi günü oradan ata binip Amu Derya'dan geçerek kendisinin özel mülkü ve yüksek sarayına varıp dört gece ikramdan nasiplendi ve

Cuma günü oradan kalkıp kendisinin yaptırdığı sade evine varıp üç gece durdu ve Pazartesi günü oradan yola çıkma kereminde bulunup, yol esnasında ariflerin sultanı, kâşiflerin kanıtı, evliyanın başı, dindarların en sağlamı, hakikat cevherinin madeni, hazret-i sultan Veysel Karani Nurullah Muzcia'nın bereketli, nurlu mezarının ziyaretine müşerref olup, ziyaret törenin edasından sonra yine ata binip, Kıçrak Kubaş adlı mevziye geliş güneşi ile güneş aydınlığı getirdi. Ve ertesi Salı günü oradan kalkıp arada bir dinlenip Çarşamba günü Tavkara Denizi'nin kenarında Kara Kuyu denen yere inip üç gece istirahat etti ve Cumartesi günü oradan ata binip arada bir dinlenip, Pazar günü Kamışlı Kol adlı bir su kenarına ki Kara Sadır Baraturgan suyunun yukarısında kalır, inip haşmet gösterip üç gece kaldı ve Çarşamba günü ki zikredilen ayın on sekizi idi zikredilen yerden ayrılıp Karakul adlı bir su kenarında zaferli askere ordugâh kurup orada bütün ordu için yedi gün konuşlandı. Ve Çarşamba

Sayfa 105

günü gidiş amacını harekete geçirip zikredilen suyu geçip indi ve o yerde dokuz gün durup onuncu gün ki Zilhicce ayının dördü ve Cuma günü idi zikredilen yerden kalabalık bir şekilde hareket edip bazı yerlerde bir iki gün kalıp ve yavaş bir şekilde yol alıp yedinci gün ki kurban bayramı ve Perşembe günü idi yatsı vaktinde deniz kenarına varıp Bektav adlı mevkide güzel çadırlar kurdurup ve zafer yerinin merkezi kılıp haşmetle indi. Ve o mevkiden öyle şaşılacak ve hayret edilecek bir yer idi ki üç tarafı deniz ve bir tarafı kum ve kır idi ve öyle orayı kazsalar Allah teala kudreti ile oradan çok tatlı su çıkardı. Gerçi deniz suyu son derece tuzludur. O mevkide bir adım uzak ya bir karış ileri kazılrsa zehre yakın acı su çıkar ve hayır sahibi o cenap o kutlu menzilde iki gün istirahat edip büyük âlimler ve kerem sahibi emirler ve büyükler ordusuna şahane ziyafet verip çeşitli nimetler ve renk renk yemekler yaptırıp, hediye yağmurundan birçoğunu nasipdâr ve mutlu etti. Pazar günü zikredilen yerden ayrılıp temkinli bir şekilde yavaş yavaş yol alıp dokuzuncu gün ki Pazartesi idi Han Topası adlı mevziden biraz ileri gidip bir saadet dolu mekâna indi. O mekanda İlakay Han ki Kazak tayfasından Çumakay tayfasının ferman veren lideridir, şahlara layık hediye ve köle edasıyla gelip hayır sahibi cenabın yüksek divanının hizmetine müşerref oldu ve ertesi Salı günü o cenap o menzilden sayısız mahşeri ordu ile yola çıkıp yol esnasında Âdem Ata hazretleri ona selam ve dua olsun, mezar-ı şerifinin etrafını tavaf şerefine nail oldu. Sir Derya'nın kenarına sel gibi akan askeri ile gelip indi. Ve ertesi Çarşamba günü zikredilen deryaya birçok yerden yol açıp rüzgâr gibi sal üstünde karşıya geçip doğu kıyısını debdebeli haşmet merkezi kıldı ve Perşembe günü oradan ayrılıp,

Urkin adlı bir yere indi. Kahramanlık sahibi, haşmet merkezinin başı subaylardan Töre Murad Atalık ve İvaz Bey ve Seyyid Nazar Bey ve Yimrab Dayı ve Muhammed Murad Muharrem ve İlakay Han'ın her biri kendi hizmetçisiyle grup grup ayırıp Can Hoca liderliğinde Kazak tayfasının bozguncu ve reislerinin taraftarları ve mallarına yağma ve talan tufan ve kasırgasından ve mahşer ve kıyameti yaşatmak için bir tarafa vekil kıldı ve kendisi dahi zikredilen yerden gece yarısından sonra ayrılıp

Sayfa 106

tan ağardıktan sonra Kuşay denen bir kırım kenarına indi. O mevzide azametli amirlerden Muhammed Salih Atalık ve Hoca Niyaz Beyi kendilerine tabi ve özel askeriyesiyle Kazak bozguncularının talanı için bir kişiye buyurup gönderdi. O kişinin kendisi öğlen vakti sularında yüksek debdebe ile ayrılıp zikredilen kırdan geçip indi. Ve ertesi ki Cumartesi günü idi, oradan hareket edip Ak Bulak denen bir yere ki ona Haydar kuyusu da derler, inip ve Pazar günü o menzilde Şah Muhammed Ahund ki Kazakiye ehlinden, dünya halkının takva sahiplerinin önderi, sözü geçen idi, bütün vaktini kendine tabi olanlar ile cenabın mübarek devlet adımını dört göz ile bekleyip Can Hoca liderliğinde Kazak bozguncularının kötü işlerinden ve şer amelleri yüzünden kaçıp çöllerde yaşayıp yürürlerdi, aniden oranın korunmasıyla görevli olan bir grup zikredilen Ahund'u talan edip biraz deve alıp Erkanlar Ahund haddinden fazla hediye ile durmadan kutlu orduya gelip hayır sahibi cenabın kapı eşiğini öptü. O cenap tam mürüvvet ile talan develerini korumayla görevli olanın elinden alıp kendisine merhamet gösterdi. Ahund mutlu ve sevinçli olup mutluluk ve hayır duası ile dilini açıp bütün ilinin zekâtını ve haracını vermeye söz vererek, izin alıp ayrıldı ve o cenap o gün zikredilen yerde dinlenip Pazartesi günü ayrılıp Uç kuyu adlı mevziye ki Kılıçlı kırımın dâhilindedir, varıp başarılı orduyu ordugâha indirmeyi emretti ve o menzilde etraf ve çevresinde yağmalayıp dağılan korumayla görevliler gelip toplansın diye iki gece durdu ve o mevzide Rus askerinin ki kurduğu kalesine kapanmıştı, dışarı çıkmaya niyeti yoktu. İslam ehli askeri çapulcuların çoğunun her tarafa dağıldığını ve yüksek orduda işe yarar kişi azaldığını işitip top ve tophanesini alıp tam hücum ve kelimelerle anlatılamayan heybet ile çıkıp İslam askeri birliklerine karşı gelip muharebe emrini verdi. Ve ölüm ateşini işe koydu ve top atış merasimini tam gayret ile ortaya koydu ve bu halde İslam askerinin kuşçu yiğitlerinden Hoca Töre ve Bori Töre ve Hoca Kulu Bey bazı Kongrat ve Kıpçak savaşıları çok gayret ve fazlaca yiğitlik gereği küfür ordusunun üzerine fedakârâne at salıp can alak isteyen

dişler ve kan akan kılıç darbeleriyle haktan sapmış kâfir savaşçılarında çoğu kişinin pis canını cehennem ateşine

Sayfa 107

gönderdi ve kükreyen aslan ve bağırarak kaplan gibi peş peşe hamleler ile küfür ehline yenilgi verip ve onları yerle bir edip oradan ayrıldılar. Ancak o savaşta İslam ehlinin savaşçılarında Beki Yüzbaşı'ya küfür askerinin topunun oku isabet edip şehadet derecesine erişti ve cennet bağına vardı. Ve o gece hayır sahibi cenap devlet koruyucusu ordugâhta savaş isteyen ordu ve işi bilen askerler olması sebebinden kutlu süvari hizmetçi ve köleleriyle tan ağarınca kadar ordugâh etrafını koruyup nöbet tuttular. O mevkiden kutlu ordu ayrılıp Çarşamba günü Bel kuyusu adlı yere varıp indiler. O gece ki Perşembe akşamı ve Muharrem el-Haram ayının ortası idi, talana giden asker ve subaylar ve hizmetçileri ile birlikte gruplara ayrılıp, ani afet ve gökten gelen felaket gibi İrgiz Turgay suyunun kenarına kadar dört nala at sürüp Kazak bozguncularının birçok tarafları, malları, kadınları ve çocukları, koyunları, mallarını esir alıp kendi tasarrufuna geçirdi. Ve aralarında bulunan Ruslardan da seksen deve ve iki esir alıp, bolca esir ve sonsuz ganimetler ile etraflardan gelip yüksek orduya katılıp kerem sahibi cenabın hizmetine müşerref oldular. Ve ganimetleri o kadar bol ve sonsuz idi ki harman harman Çin malları ve İngiliz kumaşları ve sandık sandık sulu mücevherler ve biçme araçları ve üç yüz binden fazla koyun idi, ve at ve deve ve başka mal ve eşyanın hesabı bunlarla kıyas edilse olur. Ölen ve kaybolan isyancı ve bozguncuların adedini yukarıdakilerden tahmin edilse olur. Hâyır sahibi cenap zikredilen mevkide dört gece tam ferahlık ve mutluluk ve kelimelelere sığmayan mutluluk ile huzur içinde istirahat edip, kadeh kaldırıp, eğlendi. Zikredilen ayın dördünde Pazar günü o mekândan dönüp kerem ile at sürüp Cenagent tarafına varış gösterdi, Şor Bulak menziline inip yukarıda bahsedilen olayları yazma göreviyle görevli olan kişi yazıp kendi hizmetindeki hizmetçi ve canını vermeye hazır kölelerinden ihlasla bağlı olan Abdurrahman Halife ve Hoca Kulu Bey ile büyük hakan Gitistani hazretlerinin huzuruna Hiyvak saltanat makamına doğru gönderildi. Ve ertesi gün Pazartesi günü o yerden hareket edip Hoca Takiri denen yere indi. Salı günü oradan sancakla yola çıkıp Ak Uyrak'ın doğu tarafında bir yüksek mevziye indi. Ve Çarşamba günü Akça Bulak'a gelip indi. Perşembe günü o menzilde durup Rus sürüsüne baş eğip, itaat eden Kazak başkaldırılarının Ak Uyrak ve Ak Bay denen mevziide gömülen azıklarına emir buyurup aldırdı. Ve Cuma günü o mevziden kalkıp arada bir dinlenip Cumartesi günü Kara Topa altında Sir Derya'nın kenarına gelip dinleme yeri

Sayfa 108

yaptı ve Pazar günü ki zikredilen ayın on birinci günü idi, yukarıda bahsedilen nehirden karşıya geçip üç menzilde Salı günü Balıklı adlı merhaleye varıp, indi. Çarşamba günü o yerde istirahat edip Çumkay halkının yüksek mertebeli lideri İlakay Han ile birlikte yüksek mertebeli beylere şahane elbiseler verip ve sonsuz şımarttılar. Kendilerine evlerine dönmelerine izin vererek gönderdiler ve o menzilde dönüş haberini içeren bir yazı yazıp ihlas sahibi, inançlı Nur Muhammed komutan ve komutan Tilku Bay ile Hudy-u Kamkâr hazretlerinin gök kubbe misali kapısına gönderdiler ve Perşembe günü zikredilen mevziiden ayrılıp yavaş bir şekilde yol alıp ve bazı yerlerde iki gün ve üç gün dinlenip on yedi günde ki Sefer ayının ikinci ve Cumartesi günüydü, Tav Kara Denizi'nin kollarından olan Kara Göl adlı suyun kenarına gelip çadır kurup durma haşmetini gösterdiler. O menzilde yedi gün şölenle durarak her gün ilim sahipleri ve bütün ordu ehline çeşitli ziyafetler verip Rüstem gibi güçlü pehlivanları güreştirip çok miktarda bayrak ve hediyeler verdi. Hatem cömertliği bunun yanında kıskanma ve haset derecesine vardı. Onu övmekte akıl dili tutuldu ve dil kalemi bunu yazmakta dilsiz kaldı. O mekân büyük hakan Kışveristan hazretlerinin fermanın duyulmasıyla yiğit askerlerin ganimetlerinden hepsini alıp, o seferde atı ve devesi ölen hizmetçi ehline dağıttı. Ve sekizinci günü ki Cumartesi idi, adı geçen mevziden tam mutluluk ve kelimelere sığmayan sevinç ile yola çıkıp her menzilde emirler, büyükler ve aydınlar ordusuna şahane ziyafetler hazırlatıp, at koşturup, akla sığmayan çokça hediyeler ve bayrak verip altıncı günde ki Perşembe idi, Amu Derya kenarında kendisine ait temizlenmiş sarayı ve iç ferahlatan avlusuna gelip orada iki gece konakladı. Cumartesi günü Bişmerken mevkiindeki kervansarayına indi. Ve oradan zikredile ayın on yedisinde Pazar günü ayrılıp tam debdebe ile saltanat merkezi Hiyyak'a vardı. Büyük hakan hazretlerinin mutluluk dolu huzuruna müşerref oldu ve devletin tokalaşma ve kucaklaşmasında başı göğe erdi. Bu seferin süresi yüz altı gün sürdü. Büyük hakan hazretlerinin sonsuz keremi gereği hayır sahibi birçok emirler ve liderler ve övgüye layık askerlere altın bıçak ve besili at ve altın kemer ve renkli elbiseler ikramında bulunarak güneş misali, yüce mertebe ve seçkinlik bahşetti.

Sayfa 109

3. 2. 6. Hudy-u Kamkâr hazretlerinin saadetli bir şekilde tahta çıkışının üçüncü yılının uğurlu olayları, onlardan biri Bekman Bey'in bozguncu ve hırsızları yakalama büyüklüğü göstermesi: Öyle ki Mangıt ulusu kahramanının lider ve seçilmiş

Bekman Bey büyük asaleti gereğince Terekeme¹³⁸ ve Özbek savaşçılarından yüz kadar süvariye baş olup Cem şevketli padişah hazretlerinin mübarek izni ile hicri tarih bin iki yüz altmış dördte Muharrem el-Haram ayının on üçünde Salı günü ata binip Sağça ve Yazı kuyusu üzerinden yol alıp, menzil kat edip Merv kalesinin kuzey tarafında bozguncu hırsızların kaldığı yere uğrayıp, bir hamlede birçoğunu keskin kılıçtan ve kanlı dişlerden geçirip yoklu çölüne kaçırdılar ve onlardan on beş baş kesip, kimisini de canlı ele geçirip tam ivedilikle geri döndüler. Ve birçok yeri geçerek Sefer ayının ikisinde Pazar günü felek misali divanın hizmetine müşerref olup padişahın övgüsü ve hediyeleriyle mutluluktan nasiplerini aldılar. Yine o ki: Zikredilen ayının yirmi altısında Salı günü Rahmetullah Karagöz ki önceden Buhara elçiliğine gitmiş idi, Emir Nasrullah hanın beraberinde yolladığı elçisi ile iyi niyet mektubunu getirip yüksek makamın toprağını öpme şerefine nail oldu. Yine o ki: Rebi el-Evvel ayının on dokuzunda Perşembe günü Buhara elçisine hilafete sadakatle bağlı olan hizmetçiler gibi olan düşünce ve zekâ sırlarının sahibi Allahberdi Sufi beraberinde iyi niyet mektubuyla Buhara'ya gönderildi.

Hüdayar Bey ve Mir Muhammed Han ve Abdullah Han'ın Deşt-i Kıpçak tarafına büyüklük merkebinin sürmesi ve Rus kâfirleri ve Kazak hırsızlarını uyarma ve kulaklarını çekme ve büyük ders vermesi: Öyle ki Düşman avlayan Hudy-u Kamkâr hazretleri savaşı şiar eden emirler zümresinden Hüdayar Bey ve Mir Muhammed Han ve Abdullah Han'ı kendine ait adamlarıyla Gökkan ve Çemşidi ve Ata askeri ile Rusya kâfirlerinin kulağını çekmeye ve Kazak bozguncularını ele geçirmesi için Deşt-i Kıpçak tarafına gönderildi. Görevlendirilen komutanlar zikredilen silahlarla donatılmış ordu ile duyulması gereken ferman gereği Rebi el-Evvel ayının on dokuzunda Perşembe günü, gidiş atına binip amaçlanan tarafa at sürdüler. Ve Ceyhun nehrinin Kıpçak bölgesinden geçip birkaç gün yol alma zahmetine katlanıp, yol alma girişiminde bulunup ve sonsuz etap ve sınırsız menzil aldıktan sonra Seyhun nehri ki Sir Derya olarak da bilinir, oradan büyük haşmet ile ceylan sürüsü gibi geçip Rus kalesinin etrafı ve dört bir tarafını ayakaltına alıp, yağmalayıp ve başkaldıran Kazakların taraftarları ve mallarına talan elini uzattılar ve isyancılardan sayısız kişiyi keskin kılıç

Sayfa 110

Vuruşlarıyla yokluk vadisine kaçırdı ve çok kişiyi esaret altına aldılar. Ve sonsuz mal ve eşyaya ganimet yoluyla el koydular. Ve dönüş tarafına hızlı adımlar attılar ve çokça menzil

¹³⁸ Karapapaklar.

kat ettikten sonra Cemazi el-Evvel ayının üçünde Cuma günü yüksek makam şerefine varıp ve elbiseler hediye alarak başları göğe erip amaçlarına ulaştılar.

Teke haramilerinin Hiyvak civarında kömürcülerden bir grubu öldürüp alet ve gayretlerini alması ve Yemut yiğitlerinin onları takibe görevli olup taraftarları ve yurduna kıyameti yaşatması: Öyle ki Terekeme tayfasından Teke halkı ki aşağılık yaratılışı ve rezil sıfatları ve sorumsuz ve kan dökme ve iğrençlerinin çirkin yaratılışında hoş olmayan varlıkları bilinmektedir. Ve bu aşağılık sıfatlardan uzaklaşmak için hiçbir çaba, uğraş ve ayrılma niyeti göstermiyorlardı, hâlbuki o tayfanın birçok şöhretli ve irfan sahibi ve köy ağaları Hudy-u Kamkâr hazretlerinin kapı kulu, vergi toplayanı ve canını vermeye dayanıklı bir şekilde hazır iken Ahıl çevresinden tahminen iki yüz kadar rezil ve ayaktakımı, aylaklar hırsızlık yoluyla birbirlerine baş koyup korunan memleketlerin tarafına yöneldiler. Zikredilen ayın yirmisinde Cuma günü evliyanın özü ve takva sahiplerinin tabi oldukları Mahmud Ata hazretleri (k.d.s.) isimli azizin mübarek mezarının güney tarafındaki kavim içinde Yemut kömürcüleri üzerinden dâhil olup kırk kadar günahsız fakiri öldürüp, birçok aletleri ve sayısız deveyi yağma ve talan edip tam sürat ve tarifsiz acele ve şimşek ve rüzgâr gibi kaçış tarafına hızlı adımlarını attılar. Bu vahşet dolu haber deniz ve karanın padişahının saadetli kulağını vardığında haşmetli makamdan acilen uyulması gereken bir ferman çıktı ki Yemuta askerinin temiz yiğitleri toplanıp tam haşmet ile o hırsızları takip edip cezasını verdiler ve Yemuta cemaatinden ki önceden bozgunculukla uğraşıp ve başkaldıran tayfanın kan dökme neşesinin sarhoşluğu ile sabah akşam o sarhoşluk içinde yüzerlerdi. Bu uyulması gereken ferman müjdesini duyunca can çekişen susuz hayata suyu gibi, belki de yüz yıl önce ölene can verir gibi sevinç ve mutluluk üzerine mutluluk gibi derhal beş yüz kadar azametli ve öç alma duygusuyla dolu süvari toplanıp, zikredilen ayın yirmi ikisinde Pazar günü tam acele ile hırsızların arkasından yola çıkarak, yol almaya karar verdiler ve Orta

Sayfa 111

Kuyu yolundan menzil kat edip sağlam bela ve büyük kaza Ahıl kolunda Teke halkının Bukri adlı deresinin obası üstünden girip can alan mızraklar ve kan fişkirtan kılıçların keskin tarafları isyancıların kanına doydular ve o bütün avlunun toprağını kan ile boyayıp yakut gibi yaptılar ve bir anda isyancı ehlinden tahminen iki yüz kadar kişiyi öldürüp ve kırk kişiyi esir edip altmış kişiyi de erkek ve kadın köle yapıp ve altı bin kadar deve ve diğer alet ve eşyadan sonsuz ganimeti tasarrufları altına alıp sağ sağlım tozu toprağa katacak süratte dönüş tarafına sürdüler. Ve sabaha dek sahrayı ve kum geçitlerini menzil

menzil kat edip ve yol alıp Rebi el-Sani ayının onunda hilafet kapısının hizmetine yetip hükümdarın övgüsü ve padişahın merhametinden başları göğe erdi. Malum olsun ki bu vakadan sonra Teke tayfasının birçok şöhret sahibi ve irfan sahibi inşaları işledikleri günahlardan tövbe edip tam boyun eğerek ve kelimelere sığmayan özür ile yüksek kapısının toprağına kul olma alnını sürtüp zikredilen padişahın emanetine düşen esirleri af dileyerek geri aldılar ve onlarda Yemut cemaatinden olan esirleri getirip teslim edip meramına erişmiş olarak mutlulukla döndüler.

Veyis Bay'ın Rus kâfîlerinin kulaklarını çekmesi: Ki büyük hakan Gitistani hazretlerinin yüksek mertebeli kulağına duyuruldu ki Rusya kâfirlerinin Seyhun nehri kenarındaki kurdukları kaleye Rus diyarından bazı alet ve edevat, yiyecek azık ve silah temin edenler geliyormuş. Bu yüzden o hazret korunan yüksek divanının güvenilir ve danışılan hizmetçilerinden ona bağlı ve dini bütün Veyis Bay'ı Kongrat askerine lider kıldı. Ta ki yollarını kapatıp, kâfir ehlini ele geçirsinler ki Veyis Bay kendisine verilen yüksek emir gereğince bahsi geçen ay yani Rebi el-Sani ayının ortasında yola çıkıp Kongrat kalesine vardı ve az zamanda o ilin askerini toplayıp tam sürat ile yolculuk yapıp ve çölleri geçmeye adım attı. Ve Harezmi Denizi'nin batı tarafından ki, ona Açık Deniz de derler, yol alıp Rus silah temin edenlerin güzergâhına varıp birkaç gün o bölgede durup kâfir ehlinin yoldan geçen kalabalık gruba büyük kınama ve kulak çekmeden nasiplendirerek geri döndü. Ve çokça yol kat ettikten sonra Recep ayının yirmi yedisinde Cuma günü hilafet sahibi cenabın hizmetine varmakla feyizlenip ve şahane merhametten amacına erişti. Yine o ki: O yıl dünyanın koruyucusu yüksek divanının hizmetlilerinden Allahberdi Sofî ki Buhara elçiliğine varıp Emir Nasrullah Han'ın birlikte gönderdiği

Sayfa 112

elçisi Zekeriya Hoca Orak ile gönderdiği iyi niyet mektubunu Cemazi el-Evvel ayının dokuzunda Perşembe günü nurlu gözlerinin okumasına getirdi. Yine o ki: o hazret zikredilen ayın yirmi yedisinde Salı günü imdada yetişen devletin iyilik isteyenlerinden, dini bütün Kutbeddin Hoca şeyhülislam ve derin sadakatli Şükrullah Aka'nı şahane hediye ve padişahlara yakışır armağanlar ile Rum Halifesi elçiliğine gönderdi. Yine o ki: Yüksek kapı hizmetçilerinden Yusuf Bey Hokand elçiliğine gönderildi. Öyle ki daha önce zikredildi. Cemazi el-Sani ayının üçüncü günü Hokand padişahının tayin ettiği elçisi Halmurad Bey ile gelip gönderdiği iyi niyet mektubunu ve değerli hediyelerinin kimya bakışının önüne götürdü. Yine o ki: o hazret kapının yüksek askeri hizmetçilerinden Veyis Bay'ı halis niyet ve temiz duygularla birlikte padişahlık lütfuyla kaplayıp fakirlerin ve

halkın taleplerini ve sorunlarını sormak için Şaban ayının ortasında Kongrat diyarı hükümetine gönderdi. Yine o ki: O zamanda o hazret Hokand padişahının elçisi Halmurad Han Bey'e hilafet eşiği hizmetçilerinden Nur Muhammed Karagöz'ü elçilik merasimi ile dostluk mektubuyla beraber Hokand vilayetine gönderdi. Yine o ki: O yıl Ramazan ayının dokuzunda Çarşamba gecesini Ata Murad Kuşbegi'yi bazı çirkin işler ve rezil amellerde ısrar etmesi nedeniyle ki açıklama kaleminin diline küstahlık ve yazılma dilinin kalemine edepsizlik sebebidir, ilahi gazap ve padişahın öfkesine yakalanıp yokluk zindanına hapsedip ve kötülük cezaevinde uğursuzluk buldu. KITA:

Kim ki haddini aşarsa

Kötü amel tarafına adım atar

Kendisi kendi canına kasteder

Kendine iki tarafı keskin hançer saplar

Görünüşte şaha yakınlıkta hazır olup

Ama gizlice içinde nefret besler

O gece zikredilen Kuşbegi'nin kayınbiraderi Abdullah Bey'in haline şahane lütuf dâhil olup onun kabiliyetli endamı Kuşbegilik rütbesinin güzel elbisesiyle bezendi. KITA:

Şah eğer bir kişiye bakarsa

Onun başı Süreyya'yı¹³⁹ geçer

Makam ve baht ve akılını kullanan

Sayfa 113

Başu göge erer dünya ehlinden

Nasıl ki padişahın lütfu iksir gibidir

Çevirir bakırı altından daha değerliye

Yine o ki: Gök kubbe yuvası kapısının hizmetçilerinden Rahmetullah Karagöz ki Emir Nasrullah'ın elçisiyle beraber gönderilmiş olup Buhara'ya varmış idi. Zikredilen ayın on üçünde Cumartesi günü, zikredilen emirin beraber gönderdiği elçisi İbadullah Mir Ahund ile kapısını öpme şerefine nail olup gönderdiği kabul mektubunu arz edilecek makama götürdü. Yine o ki: o yıl yani Maymun yılı sene bin iki yüz altmış dördte güneş yörüngesinin başak burcunun beşinci derecesine varmış idi. Mübarek Ramazan ayının yirmi dördünde Çarşamba günü öğle sularında saati birçok saatlerden daha kutlu ve vakti bütün vakitlerin en yücüsü idi, hediye bağışlayan ve son derece şükreden, fazlaca keremli ve gönülünce vermenin gereği olan hazret, büyük hakan Gitistani hazretlerine onurlu ve göz

¹³⁹ Süreyya: Ülker yıldızı.

nuru, saadetli bir evlat lütfetti ki vücudunun güneşinden saltanat kalesi nurlandı ve zatının gevherinden hilafet tacı bezendi. MESNEVİ:

Şeref kalesinde doğdu parlak güneş

Nurlu şarkıları serpti dünya içine

Aydınlatı padişahın keremli gözünü

Sadece şah değil bütün âlemin gözünü

Bırak her tarafı bütün dünyaya mutluluk

Dağıldı her tarafa uğur üzerine uğur

O bezenmiş hilafet tacının parlak gevheri ve saadet bağının yeni gülen goncası Abdullah Töre adıyla isimlendirildi, “Onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi”¹⁴⁰. Yine o ki: Şevval ayının on ikisinde Cumartesi günü Buhara elçisi İbadullah Mir Ahund’a gök kubbe kapısının koruyucusu hizmetçilerinden yumuşaklık ve edep göstergesinden haberdar olan Allahberdi Sofi’yi kabul ve bağlılık mektubu ile elçilik göreviyle görevlendirip iltifatlar ile Buhara tarafına gitmesine izin verip yola koyup, gönderdi.

Büyük hakan Gitistani Hazretlerinin ikinci kez Merv diyarı semtine gidip zaferinin duyurulmasını göstermesi ve hırsız ve bozgunculardan sayısız kişilerin keskin kılıç ve kan akan mızrak darbesiyle yokluk cezaevine gidip kendi can havliyle kaleye girip sığınması ve aslan yürekli, cesurların hisar etrafında hücum borusunu üfleyip yiğitlik göstermesi ve kaplan gibi pehlivanların savaş

Sayfa 114

meydanında kan akıtıp ve şimşekvari top ve benzersiz tüfek güllerinin peş peşe ateşinden o iblis sıfatlı sığınanlara “şeytanlar için taşlama-birimleri (rücüm) kıldık”¹⁴¹ anlamıyla kıyamet günü aşikâr olması ve ganimete ihanetin kara dumanının defalarca göklere yükselmesinden orada hapiste bulunanların “Öyleyse sen, göğün açıkça bir duman getireceği günü gözle”¹⁴² konusuyla üzüntü ve alçalma gecesinin ortaya çıkması: Öyle ki her tayfanın ki onun zatında muhalefet ve düşmanlık ateşi harlansa siyaset kılıcı suyundan başka su onu sakinleştirmes ve her cemaatin dış görünüşünde haydutluk ve rezillik noktası yerleşse kahr kılıcı darbesi görmeden tabi olmaz ve ondan uzaklaşmaz. Her ne kadar müsamaha gösterilse de fayda etmez. Belki haydutluk artar. Ve her ne kadar öğüt ve nasihat edilse de fayda etmez. Belki düşmanlık çoğalır ta ki kendine özgü sapkınlık ve kötülük etme dağı gereği başı berbat olup birçok mal ve alet talana uğrar, öyle ki hırsız ve

¹⁴⁰ Ali İmran Suresi, 37. ayet

¹⁴¹ Mülk Suresi, 5. ayet

¹⁴² Duhan Suresi: 10. ayet

bozgunculara ki kerem sahibi büyük hakan hazretleri birçok eski ve haksız işlenen günah ve başkaldırıların tamamına af getirerek ve göz yumarak şefkatli nasihatler ile birçok katiller hediye ve faydalanma mektubu gönderdi. Ancak hiç fayda ve yarar göstermedi. Belki günden güne haydutluk ve rezaletleri katlanarak ve çoğalarak daha kötü işler ve utanılacak ameller daha çok yüz gösterdi. Suçsuz vatansever sultan ve gazaplı hakan isyan erbabı ve bozguncu tayfasının kötü işleri ve zorbalıklarını ortadan kaldırma gereği duyup Merv nehrine gitmenin dünyayı süsleyen önerisini ortaya atıp korunan memleketlerin etrafı ve bağlı bölgelerine iş konusunda zaferli askerlerin toplanması için kahraman yönetici ve gayretli yönetici yardımcılarını atadı. Ve ihlas sahibi ve hizmeti gözleyen liderlerden sadakat sahibi Tağa Yımrab ve görevine sadık Bekiş Halife'yi kendi adamları kardeşleri ve Ali İli askeri ile ve yine bazı subayların kendi adamları ile onlara katıp büyük debdebeli gidişinin kolaylığı için yol üstündeki kuyuları yeniden kazdırmaya görevlendirdi. Ve Şevval ayının yirmisinde Cumartesi günü kahramanlık sahibi liderlerden Mir Muhammed Han ve Hoca Muharrem ve Rahmetullah Yesavulbaşı'nı Cemşidi, Yumrali ve Yemut topluluğunu öncü birlik kılıp ileri gönderdi ve yine o hazret kendi kardeşlerinden sadakat ve ihlas bağının gülü şehzade Tanrıkulu Töre'yi

Sayfa 115

fakirlerin halini sormak ve memleket işlerinin düzeni için naiplik¹⁴³ makamına atayıp vezirlik sahibi, yüksek işler makamının kerem sahibi yöneticisi onun hizmetine Abdullah Kuşbegi'ni tayin etti. Savaş aletlerinin ve ordunun toplanması dilediği gibi hazır ve amade oldu. O hazret o yıl yani Maymun yılı hicri tarih bin iki yüz altmış dört muazzam Şevval ayının sonunda Çarşamba günü ki parlak güneşin keremle giden süvarisi terazi burcunun beşinci derecesinde keremle gidiyordu, ki o saat astronomların deyimiyle birçok saatten daha şerefli ve bütün vakitlerin yumuşağı idi. Dünyayı aydınlatan güneş gibi devlet atına binip saltanat merkezi Hiyyak (Allah onu düzen ziyneti ile süslesin ve dini oraya yerleştirsin), tarafına debdebe ve şahane gösteriş ile yola çıkıp, Karagöl kenarından bahtı açık divan ve büyük çadırı ki daha önce uyulması gereken ferman gereğince hazırlanmış idi, varma şerefini ve yetişme bereketini büyük iftihar ve yüceliğini bahsetti. O saadetli mekânda bazı mühimmatın tamamlanması için bir gece durdu ve ertesi ki Perşembe günü idi öğle namazını kıldıktan sonra zikredilen mevkinden büyük azamet ve Süleymani haşmet ile zafer sancağını göstererek dünya ulusu amirler ve mahşer gibi kalabalık asker

¹⁴³ Naiplik: yardımcılık

topluluğunun beraberliğinde Heft-i Rek Harezmi geçitlerini kat ederek sabah yeli ve yumuşak rüzgâr gibi yola çıkıp hareket ettiler. MESNEVİ:

Bindi ata o uğurlu talihli padişah
Sanki etrafında parlayan güneş gibi
Kat etti yücelik ile çölü
Etrafında askerler sonsuz ve sayısız
Ne onun ucu görünüyor ne sonu
Yetti bütün dünyaya sağı solu
Toz duman her tarafta tufan
Ki güneş toprağın içine gizlendi
Askerlerin çokluğundan oluştu

Yer üstünde çok “şiddetli bir sarsıntıyla”¹⁴⁴

Ve bu kadar mahşeri kalabalık ile gece uyumadan dört menzil ile inip Cumartesi günü Sağça kuyusu etrafına varıp devlet çadırlarını ve gölgeliklerini kurup ve o kuyunun başında zafer sahibi askerler su alıp susuzluklarını gidermeleri için bir gün ve bir gece kaldılar ve Pazar günü o

Sayfa 116

menzilden kalkıp deniz dalgaları gibi ordu ile gidiş atını kamçılıyıp gece bile yol alıp altı menzillik yol kat ettikten sonra Çarşamba günü Çirle kuyusunun etrafına saadetli yol arkadaşları ve zafer sahibi askerleriyle konaklayıp durdular. Ve o mevkide arkadaki ordunun toplanması ve El-Aman kuyusunu kazıp su almak için dört gün kaldılar. Ve o hazret o mevkide yiğitlik sahibi ve ünlü liderlerden Hüdayar Bey ve Tağa Yumrab'ı Gökkan ve Karadaşlı askeri ile topluluğun doğu tarafında nöbet tutmaya tayin etti ve Seyyid Nazar Bey ile Mahmud Niyaz Yesavulbaşı'nı Taze Kongrat ve doğu hizmetçisi ise batı tarafında nöbet tutmaya tayin etti ve Hoca Muharrem ile Mir Muhammed Han'ın Yumrali ve Cemşidi tayfası ile önceki desturda yönetici yardımcısı tayin edip askerlerin öncülüğüne emretti. Ve Muhammed Murad Muharrem'i Çavdar topluluğu ile ordu kolunun korumasına tayin etti ta ki kutlu alay ve şerefli ordu ister geçsin ister insin görür ve zikredilen liderler her biri kendisine tayin edilen tarafa gidip etraftan haberdar olur. Ki o hazret dört gün müddetle asker mensuplarının toplanması ve ordu üyelerinin gösterdiği özenden tam rahat etti. Pazar günü zikredilen yerden dönüş atına binip gidiş sancağını kaldırıp beş menzillik yolu gece uyumadan kat edip Salı günü Harcihas adlı kuyunun

¹⁴⁴ Ahzab Suresi, 11. ayet

başına varıp dünya geçen ordu orada durdu ve zafer sahibi askerlere ordugâh kuruldu ve o temiz mekânda bir gece istirahat edip Çarşamba günü oradan ayrılıp gece uyumadan üç menzillik yol gidip Perşembe günü Musa Kuyu adlı mevkiye vardılar ve o gece ordu mensubuna tan ağarınca kadar kuyu kazıp tam meşakkat ile içecek su hazırladılar. Cuma günü oradan ayrılıp gece uyumadan yol alıp dört menzilde Butbaş ormanının doğu tarafına gelip seher vaktinde çoğu Türkmen ve Özbek yerlerin zararlı bozguncu Merv Kalesini etrafını ve çevresini talan etmeyi emretti. Ta ki fesat ehli dünyayı geçen gösterişlinin gelişinden haberdar olmadan önce birçok mal ve hayvanlar, bütün aletler ve eşyalarını ayakaltı yapıp, talan ve çapul ettiler. MESNEVİ:

Bulmuş o defa çok izin

Vurdu düşmanlarına yiğitçe

Hızlılıkta fırtına gibi

Lütfu ve keremde şimşek gibi

Gevşeklik utancından uzaklaşıp

Sayfa 117

Şimşekten hızı borç alıp

Vurmuş yüz kaçınılmaz belaya

Gitmiş toz güçlü kaza gibi

O hazret dahi kendisi bile zikredilen yerlerin arkasından zaferi ilan edip ve zafer duruşunun saflarını düzenleyip süslediler. Şahane gösteriş ve padişahlık debdebesi ile vardılar. Ve Zülkade ayının on sekizinde Perşembe günü sabah saatlerinde tam gürültü ve kıyamet kalabalığı ile Merv suyunun ayağına çıkıp hırsız ve bozguncuların ekinlerinden bir ulu mezra üzerinden girdiler. Orada çokça mısır ve bol miktarda kavun ve her ekin hadden fazla yetişmiş ve pişmiş idi. O ekinliğe inip mahşer gibi orduya ordugâh ve zafer sahibi kabileye kalacak yer kılıp zararlı başkaldıranların kızgın kutlu süvari ordusunun ekinlikleri talanına izin verdiler ve o gün çapula görevli olan halk grup grup ve guruh guruh olup ve her grup ve her guruh bir tarafa yönelip başkaldıranlar ve bozguncuların taraftarlarını ve yurtlarını kaçınılmaz kaza gibi dökülüp kan içen keskin kılıcın keskin tarafı talihsiz düşmanların kanından doyup ve can alan mızrakların ucu bozguncu düşmanların akan kanı ile yakut rengine bürünüp cesetten harmanlar oluştu. MESNEVİ:

Oldu cesetten harmanlar aşikâr

Felek yığımını utandırdı

Oldu yeryüzü kan gölü

Şafak kızılığın onun yanında lale gibi olur

Ve birçok bozguncu ehlinin devletsiz başı pis cesedinden ayrılıp bazısı esaret kaydına düşüp malları ve hayvanları ile ki dil onun adedini söylemeye aciz ve akıl onun idrakinden hayret içindedir, etraf ve çevreden grup grup getirip yüksek divana ve kendisine danışılana arz ettiler ve uyulması gereken ferman gereği gelen esirler de öfke kılıcının darbeleriyle yokluk diyarına gönderildi. MESNEVİ:

Kesik baştan oldu nice tepeler

Ve lakin her biri idi dağ gibi

Ganimetlerin çokluğundan çöl dar geldi

Akıl sahipleri saymakta aciz kaldı

Koyun ve deve haddinden fazla

Sayfa 118

Oldu başka eşyalar ondan fazla

Herkes denk oldu ganimet içinde

Ganimetten ulus nefret gösterdi

Ki bu olay bittikten ve başarılı olduktan sonra başkaldıranlar ve fesatlı bozguncular büyük hakanın debdebesi o tarafa sel gibi akıp tufan olmuşçasına işlerin korkusuzca yapıldığını anladılar. Sel ve tufan dalgaları içinde kalan boğulmakta gibi can havliyle hatta imkânı olan el ve ayak vurarak dört bir yandan kaleye girip birçok giriş ve çıkışı örerak kapattılar. Ve tam özenle sığındılar ve vakar ve temkinin üst mertebesi o hazret kaleyi kuşatmayı acele etmeden Pazartesi günü o mevkiden kıyamet gibi asker ve kutlu orduyu kaldırıp yine bir ekinliğin arasına inip ekinleri ayakaltı ettiler. Salı günü oradan ayrılıp yine bir ekinliğe inip, yüksek görkemli ve zafer sahibi orduya merkez yaptılar ve orada iki gün durdular. Durdukları zamanda Yemut tayfasından dört yüz kadar güzide atlı Serahs ahalisinden Teke bozguncularının mekânları üzerine hiddet atını sürüp ve tam yiğitlik ile savaşta mağlup edip üç yüz kişiyi öldürüp ve üç yüz kadar da zayıf ve çocukları esir alıp çokça ganimet ile gelip şerefli huzuruna geldiler. Bu özetin açıklaması şu ki düşman avlayan Hudyu hazretlerinin çok miktarda asker ve korunaksız ordu ile Merv diyarına hızlı giden genç deve ve hayvan sürüsü gibi geçtiğini işitip o haydutluk yapanlar ve o isyan edenler Oraz Yağlı komutan'ın mekânından Serahs Tekkesi'nin çoğu çiftçi ve kasaplar ki kendi iyilikleri için Merv diyarında ve diğer taraflarda dağılmışlardı. Malları ve eşyaları ve çocukları ve zayıfları ile kalkıp dört bir yandan Serahs tarafına hızlı bir şekilde gittiler ve bu haber yüksek kulağına işitilip yüksek mertebe ve makamdan uyulması gereken ferman

gereği Yemut cemaatine emir verildi ki kaçan isyancı ve başkaldıran bozguncuları takip edip keskin kılıcın keskin tarafının şimşek hızlı rüzgârından ölüm çıkarıp, ölümün pençesine yakalatsınlar. Ki yüksek emir gereği Yemut tayfasının kuş besleyen ve savaşçı yiğitlerinden dört yüz seçilmiş atlı savaş ve mücadele aletleriyle kuşanıp ve silah alıp tam acele ile yola koyuldular ve sürat kılıcıyla yol alıp Serahs kalesine tahminen yarım menzillik mesafe kaldığından firari olan bozguncuların izine rastladılar ki

Sayfa 119

sınırsız ve sayısız hane toplanıp bir mevkie inmişlerdi ki talihsiz düşmanlar zafer sahibi askerleri gördüler ki kendilerinin başlarına bela ve göklerden gelen kaza kastiyle geldiklerini anladılar. Günahsız oldukları halde cahillikten acele ve süratli bir şekilde atlı ve yayan ellerine savaş gereçleri ve vuruş aletlerini alıp zengin – fakir, çoluk çocuk hep birden hücum edip hep beraber zafer sahibi kahramanın ... ? ... karşı çıktılar ve yiğitler az oldukları halde tevekkül dayanağı ile savaşa asılıp aslan hamlesi ve cesaretli vuruşlar ile kendilerini düşman saflarının içine atıp keskin kılıç ve ölüm kokan mızrakların darbeleri ile baş kesme ve can almada bulundular. Ve isyancılar da savaştan elini çekmeden ta ki ölene kadar telaş ve savaşı bırakmayıp o gün sabahtan akşama kadar savaşarak yenildiler. Sonunda zafer sahibi ordu büyük hakan hazretlerinin güçlü devletinin yardımıyla düşman grubuna galip gelip birçoğunu acımasız kılıcın keskin tarafından geçirdiler. MESNEVİ:

Yiğitlik ehli çekti gayretle kılıcı

Bütün düşman sürüsüne acımadılar

Kestiler her tarafta sayısız kelleleri

Dağlardan her tarafa leşler aktı

Kaldı kanlar içinde dağ ile çöl

Baştanbaşa dağ ile çöl derya gibi oldu

Düşman bir anda öyle yok oldu ki

Sanki daha önce hiç yokmuşlar gibi

Ki zafer sahibi ordu bu son fetih ve zaferi elde ettiler. Bozgunculardan üç yüz kişinin beyinsiz başını pis vücutlarından ayırdılar ve üç yüz kadar kadın ve yaşlı ve çocukları esir edip birçok aletler ve mallar, inekler ve develer ve bütün eşyaya el koyup götürmeyecek kadar ganimetler ile sağ salim döndüler. Ve devletin yüksek divanına hizmet etme şerefatine müşerref olup şahane iltifatlarla başları göğe erdi. Ve düşman avlayan Hudy-u Kamkâr hazretleri Perşembe günü zikredilen mevkiden büyüklük göstererek saadetli orduyu ve kıyamet gibi alayı kaldırıp Merv Kalesi'nin kible yönünde

Göktopa adlı mevkide geniş bir ekinliğe indirdi ve orada dört gün istirahat edip birçok ekini ve birçok mahsulleri ayakaltı ederek yok ettiler. Ve o mevkide Serahs Tekkesi tam bir özür ve kelimelere sığmayacak boyun eğme ile boyunlarına

Sayfa 120

kılıçlarını asıp, gelip devletin kapı eşiğinin toprağını öpme şerefine nail olup zafer sahibi ordunun gayreti ile düzene girdiler. Pazartesi günü o hazret o menzilden dünyayı gezen orduyu kaldırıp tam kalabalık ve büyük gösteriş ile kale yakınında bir geniş tarlada devlet çadırlarını kurup, yüksek divanın kubbesi parlak güneşin boyunu bile geçti. O gece bozguncular ve başkaldıranların liderlerinden Abdurrahman Halife'nin oğlu elçi görevi ile kaleden çıkıp tam bir boyun eğme ile yüksek kapının eşiğinin toprağını öpme şerefine nail olup, kale ehline itaat edip eski suçları ve yeni günahları için özür ve af dileyip zafer sahibi ordunun eline geçen esirleri istedi. O hazret kalbinin temizliği ve müşfikliği gereği ona yanındakilerle beraber altın bıçak ve altın işlemeli elbiseler verip, şahane lütfuna dâhil edip ve onu özel tuttu. Birçok esirleri mutlak sadakat sözü alarak ona teslim etti. Ve yine yüce mülkün lütuf göstergesi Aziz Pehlivan Mahmud (k.d.s.) hazretlerinin bereketli kapısının eşiği hizmetçilerinden Ata Nazar Mütevelli'yi bir mektup ile ona elçilik görevi ile birlikte kaleye gönderdiler. Ancak kale ehli görünüşte barışıp, içten sadakat ile biat ve itaat göstermediler belki ancak Mütevelli'yi bir gece ve bir gündüz koruyup son derece çirkin ve korkunç sözleri ile geri gönderdiler ve o hazretin yüksek mürüvvetinden o esirler ve üzerine kıyamet gibi ordu ile varıp, kuşatıp, içeriye girip, onları rahatsız etmiş idi. Ki o fesat ehli ve yoldan çıkan bozguncuların itaat boyunduruğunu boyunlarına vurmaktan kaçınmaları, dünyayı fetheden ve âlemleri süsleyene belli oldu. Heybetli görünüşlü büyük hakan hazretlerinin gazap teri harekete geçip Cuma günü kale üzerine top ve tophane ve zafer sahibi askerler ile ata binip zafer yolunu gösterip mahşeri bir kalabalık ile yola çıktı. Ve kalenin güney tarafına varıp o hazretin kendisi, büyüklük sahibi emirler ve basiret sahibi güvenilir kişiler ve devlet erkânı ile bir tepe üzerinde durup sancağı dikip “Dağları da birer kazık” derecesiyle dağa benzeyene taşın ağırlığı gibi istirahat ettiler. Ve yiğit ordu kuş ve hızlı koşan hayvanlar gibi ve de hızlı akan nehir misali kalenin etrafını ve çevresini çevirip kuşattılar. Sığınanlar kale üstünden top atarak ve tüfekleri ateşleyerek her taraftan müdafaa etmeye çalıştılar. Ancak bulut parçası gibi olan askerler ve yiğitler ve kahramanların ateş fişkırın gözlerine başkaldıran ve isyancı ehlinin top ve tüfeğinin ateşleri küçük kıvılcım kadar önemsiz olup, grup grup olup kale kapılarına yaklaşarak geçip, hücum borusunu üfleyip fesat ehlinin

Sayfa 121

dahi birçok yiğit ve yürekli gençleri namus yüzünden kaleden çıkıp büyük talihsizlik ve tam cehaletten yiğitlere saldırdılar ve hızlı rüzgar gibi estiler. Kin tutan yiğitler de hızlı giden develer ve şimşek gibi hız ve çabukluk ile ata binip kaçan düşmanları gittiği yolun binasını yıktılar ve kaleye girene kadar takip edip birçok düşmanı ucundan kan akan mızraklarla çöküntüye uğratarak yok ettiler. Bu esnada verilen ferman gereği kutlu tophane başları top atışlarına başlayıp, kale ehline yıldırım misali ateş açıp başkaldıranlara kıyamet gününden daha beterini gösterdiler ve bu yolda o gün sabahtan öğlene kadar top atışları ve kılıçlar ile düşmanların ömür harmanını yakıp, öğleden sonra çekirge ordusu tarafından ekini talan edilmiş gibi mahşeri ordunun kaleyi kuşatması ve düşmanları yok etmesinden çevirip, talihli ve muzaffer bir şekilde büyük orduyu dönüş yoluna sevk edip ve yüksek divana gelip, istirahat ederek dinlendiler. Ertesi Cumartesi sabaha ki Zilhicce ayının ortası idi. Zikr edilen ordugâhtan ayrılıp tam bir gürültü ve kıyamet misali izdiham ile kalenin batı tarafında Abdurrahman Halife'nin Yafi kenarında kaleye yakın bir geniş tarla arasına inip, devlet çadırını kurup, büyüklük gösteri yaptılar. O gün Ahıl diyarı Tekesinden üç yüz atlı hizmetçi liderleriyle devlet kapısının eşiğinin hizmetine müşerref olup mesut oldular. Padişahlara layık hediye ve değerli eşyalar getirdiler. Ve o gece o zat tam bir ferahlık ile istirahat etti. Ertesi Pazar günü sabah ki kaza ve kader topçusu doğu tarafından dünyayı aydınlatan güneşin ateşli güllesini gök kubbe diyarına attı, büyük hakan Gitistani hazretleri de haşmetli ve İskender debdebesi gibi kutlu orduyu bindirip, kalenin batı kapısının karşısında Köşk adlı bir eski ve yüksek binanın karşısında zafer sahibi saflar tutarak ve zaferli tophane ve asker tayfasının ve bulut parçası yiğitlerden birkaç grup kalabalık ile kale tarafına gönderdi. Ta ki daha yakına varıp top atıp, düşmanla karşılaşınlar. O hazretin kendileri devlet erkânı ve büyük zatlar ile zikredilen köşkün üstüne çıkıp devletin başına saadet şemsiyesinin gölgesi gibi saltanat makamından seyretme büyüklüğü gösterdiler. Ve verilen ferman gereği yiğit askerler ve attığını vuran bulut parçası topçuların savaşta yiğitlik göstermeleri ve hızlı hareket etmeleri ve şimşek misali toplar ve emsalsiz tüfeklerini hızlı giden deve ve hayvanlar gibi kale tarafına sürüp bozguncuların karşısına çıktılar ve savaşarak şimşek misali gülle darbeleriyle

Sayfa 122

hezimete uğrattılar. Ön kapıdaki tepe ki onun üstünden kalenin içi ve ondaki bütün eşya ve kıpırdayanlar ayakaltındaymış gibi görünürlerdi. Tam kalabalık ve kelimelerle anlatılamayacak hücum ile top ve tüfekleri onların üstüne çıkarıp o şeytan yüzlü ve iblis

sıfatlı bozguncu ve sığınmacıların başına parlak yıldız gibi peş peşe ateş altına alıp o kalenin içini ateş tapınağı gibi yaptılar. MESNEVİ:

O an eyledi her kadirendaz¹⁴⁵

Top atmakta az lafla çok işi gördüler

An be an oklarla öyle yağdırıp ateş

Ki düşmanın ev barkına yakıp ateşle

Dünyayı simsiyah eyledi zift gibi duman

Düşmana kıyamet gibi oldu mevcut

Akan yıldız gibi yağdı ok gökyüzünden

Fesat ehli canından bezdi

O an cilve yaptı ay

“şeytanlar için taşlama-birimleri (rücüm) kıldık”¹⁴⁶

Karıştı her taraf ok darbeleriyle

Düşman cesetleri “etrafa saçılmış renkli yünler”¹⁴⁷ gibi

Kaçmak için bulamadılar kaçış yolu

Meydana geldi acayip galibiyet

Ve bu hal esnasında kötü niyetli isyancılar heyeti toplu bir şekilde kaleden çıkıp utancından son güçlerini gösterip müdafaa ettiler. Yiğit kahramanlar ve kinli katiller ki her biri Rüstem gibi ve İsfendiyar gibi adil idiler, yüksek gayretle kaleden atılan oklara önem vermeden düşmanlara hücum edip şimşek hızıyla kale duvarından kendilerini içeriye attılar ve can alıcı mızraklar ve kan fişkırın kılıçlarını şimşek çakması gibi ortaya çıkarıp öyle bir muharebe ve can alma emriyle hareket ettiler ki Behram bile Sam’ın ruhundan duyduğu güzel sesi ve Hazar namesi ve övgü akıl ehlinin kulağına işittirildi ve öyle kılıç kullanma ve cesaret gösterisi ve kaidelerini gösterdiler ki o avlu kızıl

Sayfa 123

kanın kaynamasından kömür deryası misali doldu. MESNEVİ:

Oldu savaşçılar her tarafa cömertçe

Gâh ok atıp gâh mızrak

Kılıç ile her yerden o baş fişkırıyordu

Sanki cömertlik ehli gevher saçıyordu

Kılıçların keskin taraflarından saçtı şimşek ışıkları

¹⁴⁵ Attığını vuran, attığı oku isabet ettiren kimse.

¹⁴⁶ Mülk Suresi, 5. ayet

¹⁴⁷ Kaari’a Suresi, 5. ayet

Ki düşman şimşek dalgaları içinde boğuldu
İsyan ehlini attan öyle bir düşürdü
Ki feryat figanları gökyüzüne çıktı
Her tarafta sayısız yatıp leşler
Ayrılmış leşlerden başlar
Aktı her tarafa kan seller gibi
Dalgalar oluştu meyilli tarafa
Gâh top attı kadirendazlar
Gâh kılıç vurup fedailer
Kıran saldılar düşmanın içine
Dünyalarını kararttılar
Kale ehli büyük zarar gördü
Ki oldu kıyamet gün gibi aşikâr

Öyle ki bu gün kuşluk vaktinden öğlene kadar böylece muharebe ve can pazarı sürüp gitti. Şimşek gibi çakan toplar ve can alıcı mızrakların darbeleriyle kalenin içinden ve dışından birçok mutsuz inat ehlinin vücutları öyle berbat ve yok oldu ki haddi ve hesabı yok ve tahmin bile edilemez hale geldi. Ancak zafer sahibi ordudan iki üç kişi kaza oku ile şehadet mertebesine erişti ve on kadar kişi yaralandı ve büyük hakan hazretleri öğleden sonra başarmış ve muzaffer bir şekilde kaleden dönüp büyük ordu ve yüksek divana indi ve devlet tahtına oturdu ve gece dikkatli ve tetikte olmaları için kutlu siperde saadetli askerleri ve etrafa bekçiler ve öncü keşif birliği

Sayfa 124

devriye gezip tan ağarana kadar hazır bir şekilde nöbet tuttular ve ertesi günü Pazartesi sabahı ki güneş yüce gökyüzü tahtından çıkıp ışın saçan pençesini açtı, kerem sahibi padişah hazretleri o gün kalenin kuşatmasını terk edip Hatem gibi kerem ve cömertlik tahtına oturup zafer sahibi ordu ve savaşı isteyen kahramanların içinden yaralanan ve atı ölen ve kelle getiren ve fedakârlıkla hizmet eden kahraman yiğitlere ihsan hazinesinden kucak dolusu altın ve avuç dolusu gevher hediye edip istek ve arzularının cep ve kesesini dopdulu kıldılar. BEYİT:

Halka öyle bir altın dağıttı ki

Hatem'in ruhu bile utandı

Ve ertesi Salı sabahı ki güneş İskender gibi nurunu gökyüzünün mavi surlarını fethetmek için nur ve ışık ordusunu doğu siperinden ufuk arsasına sürdü, düşman avlayan Hudy-u

Kamkâr hazretleri talihsiz düşmanı saadetli varlıklarına tabi ve bu yolda kararlı kılıp tam özen ve kelimelere sığmayan gayret ile zaferli tophane ve donanımlı ordu ve sayısız asker ve kin tutan kahramanlara alet ve edevatı icap ettiği gibi hazırlayıp ve mükemmel hale getirip Sasaniler gibi ihtişamlı ve Süleyman debdebesi ile kutlu ordudan çıkıp kale tarafına gidiş sancağını kaldırdı ve köşk binasına vardığında kale ehlinden Abdurrahman Halife liderliğinde birçok büyükler ve ileri gelenler ittifak ile gönderdikleri elçileri tam özür ve kelimelere sığmayan boyun eğmeyle gelip o hazretin atının bastığı yere alnını sürüp ve bu hareketle “biz utanç sahibi ve günahkâr kullar hala kaleden çıkıp devlet kapısının toprağını öpmeye varsak padişahın gazap ve sonsuz intikam duygusunda çok korkuyoruz. Sel gibi olan ordu bu güçsüzlerin evini ve barkını harap ve viran ettiğinden ve bizim günahımız çok fazla ve isyanımız hadsiz ve sonsuzdur. Eğer o hazret bu bir kısım sapkınların maceraperestliğinin sonucudur. Kerem ve şefkat gösterip kuşatma ve korku verici durumun ortadan üzerimizden kalkması için gazaplı ordu ve sayısız askeri kaldırıp, dönüş tarafına lütuf etseler, birçoğumuz kaleden çıkıp layık olan hediyeler ve uygun olan armağanlar ile arkalarından varıp kul olma yüzünü ordu mertebesinin kimyasının halis toprağına süreriz.” Deyip söz verip ve bu sözünde imanla sadık olup ve kuvvetli bir şekilde teyit edip nice vakitten beri aralarında gezen esirleri ve bazı eşya ve aletleri gönderdiler. O hazretin şerefli hatırına

Sayfa 125

sığınanların özür ve iltiması kabul olup devlet erkânı ve büyüklerin iltica ve temennileri de buna etkili olup hisar ehline karışmayıp zafer sahibi askere müracaat ettiler ve ertesi Çarşamba günü mutlu ve sevinçli bir şekilde istirahat edip Serahs tekkesi ki kale etrafında hırsızlarla savaşta canlarını feda edercesine yiğitlik göstermişlerdi. Bazısı yaralanıp tabi olma konusunda sadık ve ihlaslı olduğunu göstermişlerdi bu yüzden o hazret onların esirlerini verip, sevinçli olmalarını ve amaçlarına ulaşmalarını “Ve kendi yakınlarına sevinç içinde dönmüş olacaktır.” anlamı gereği ile yurtlarına sevinçli ve mutlu bir şekilde döndüler. MESNEVİ:

Oy oldu senin bağışlamanla mutlu

Kaf'tan Kaf'a kadar cümle âlem

O kadar çok lütuf ve ihsan eyledi ki

Hem dost hem düşman bundan nasiplendi

Ebediyen mutlu ve sevinçli ol

Amaca ulaştırdın sen de amacına ulaş!

Büyük hakan Gitistani hazretlerinin Merv diyarından dönüş yoluna bağlanması ve Cennet misali Harez m vilayetine girip hilafet tahtına oturması: Ki hırsız ve bozguncuların kesin talepleri, özür ve boyun eğmeleri sınırı geçti ve büyük emirler ve ihtişamlı büyüklerin de yalvarmaları ve iltimasları amacına ulaştı. Hilafet mertebesinin büyük, cömert, mürüvvet sahibi ve son derece güzel ve alçakgönüllülük gereği padişahlık sıfatlarının dağı o hazret devlet erkânının iltimas göğüslerini elinin tersiyle itmeyip Zilhicce ayının altısı ve kutlu gelişin otuz altıncı günü ki Perşembe idi, cihanı kuşatan orduyu kaldırıp, devlet ve baht açıklığı ve debdebeli saadet ile dönüş meydanına koyuldu. Hızlı atları sürüp Merv Nehri'nin bir kolunun kenarına çadır kurup devlet merkezi ve yüksek divana indiler. Ve Cuma günü o koldan kutlu kabile ile hayvan sürüsü gibi geçip kuzey kenarına zafer sahibi asker ve kıyamet gibi olan orduyu konuşlandırıp karargâh haline getirdi. Cumartesi günü oradan ayrılıp tahminen bir menzillik yol yürüyüp bir mevzie inip ve Pazar günü yiğitlik sahibi ve iyi hizmet eden hizmetkârlarından lider Kutlu Murad ve Muhammed Kul ve Berdi Muhammed Beg ve Lider Nazar'ı

Sayfa 126

on, on beş kişiye baş yapıp zaferli ve üstün olan mutluluk ve sevinç ile Merv vilayetinden Harez m diyarı tarafına gidişinin ilan ve haber vermesi için saltanat merkezi Hiyvak tarafına gönderdi. Ve o gün zikredilen mevziden ayrılıp nehrin yine bir kolunun kenarında zafer sahibi askerleri konuşlandırdı ve Pazartesi günü ki kurban bayramıydı, o menzilden debdebe ile ata binip adı geçen nehrin yine iki kolundan geçip kuzey sahili ki o mevzie Çil Burç denirdi, inip geliş bereketinden cennet gibi yaptı. Ve o gün Ahıl Tekesinin bir kısım yönetici ve yardımcılarını şahane övgü ve padişahlık elbisesinin hediyesiyle mutlu olup, nasiplendiler ve kendi yurtlarına dönme izniyle başları göğe erdi. O gece çölü geçmek için herkese seslenerek deniz misali meşkler ve su yetiştiren mataralara su alıp ertesi gün Salı sabahı zikredilen mekândan sevinç ve mutluluk ile ayrılıp Heft-i Rek Harez m'i geçmek için özgür atını Küşman meydanına sürdü ve gece uyumadan yedi menzillik çöl mesafesini kat edip Cumartesi sabah Taht kuyusu havalisine vardılar ve kuşluk sularında yine ata binip ve gece uyumada yol alıp Pazar günü kuşluk vaktinde Ceyhun nehrinin sahiline varıp, Kabaklı ormanında talihli divan ve saygın çadırını kurup varma şerefi ve yetişme bereketi ile gül bahçesi misali bol ve tazeliği görüşe çıkardı ve o gece o sefa dolu menzilde istirahat edip ve kadehleri kaldırıp ve eğlenip pazartesi günü ayrılıp derya kenarına vardılar ve üç menzillik yol gidip Çarşamba günü Güvercinli ormanını dünya misali yüksek divanı ve devletin debdebe merkezi kılıp varma şerefiyle oraları şerefli menziller ve övülen yerler

yaptı ve o yerde iki gün durdular ve durdukları müddette vezir-i azam, keremli emir sahibi, hızlı esen rüzgâr, sadakat sahibi mutluluk dolu, güzel görünüşlü Muhammed Yakup Mihter yüksek emir gereği ordu mensuplarını sayıp, yazıya döktü ve gök kubbe misali divanın hizmetlilerinden Allahberdi Sofi ki, Buhara elçiliğine gitmiş idi, öyle ki yukarıda zikredildi, daha önce Emir Nasrullah Han'ın beraber gönderdiği elçisi Buta Bek Mir Ahund ile şehre gelmiş idi, zikredilen mevzuda karşılamaya çıkıp o zatın şerefli hizmetçisi olma şerefine nail olup, o hazret

Sayfa 127

cuma günü o yerden ayrılıp menzilden menzile üç menzillik yol kat edip Pazar günü Suduk ormanına inip nehir kenarına çadır ve gölgelik kurup Çin şehrini kısıktırdılar ve cennete rakip ettiler. Pazartesi günü o eğlence mekânı ve ordugâha bütün büyük âlimler ve kerem sahibi emirler ve Rus askerleri ve subaylarını çağırıp, büyük eğlence ve saygın şölen tertip ettirdiler ki yaşlı dünya geçen ömründe bunun gibi eğlence hatırlamıyor ve onu açıklamakta kalem dili tutulup ve dil kalemi yazmakta acizdir. NAZİM:

Onu açıklamaya dil açan kişiyi

Durdurmak mümkün olmaz bin yıl geçse de

Nasıl ben güçsüz, aciz ve zayıf

Açayım ağzımı onun vasfını açıklamaya

Ve o düğünde tazı gibi şimşek misali atları yarıştırdı, birbirini geçen atların seyislerine kamçı ve bayrak için ihsan pençesinden öyle bir altınlar saçtı ki hesaba doğru ve tahmine muvafık gelmez idi. Ve düğün merasiminin gereklerinin yerine getirilmesinden ve bitmesinden sonra o mevkiden ayrılıp üç menzilde Çarşamba günü Hazarasb kalesine varıp onun devlet gurunun zirvesi ve varmanın şerefini gökyüzüne çıkardı. Perşembe günü oradan ata binip Yeni Arık mevziinde Lazım kervansarayına varıp tam yayılarak istirahat ettiler ve o gece ünlü liderler ve iktidar sahibi çavuşlara güneş ışıklı nişan bahşederek onların başlarını göğe erdirdi. Ertesi gün Cuma günü ki Zilhicce ayının yirmi yedisi idi, adı geçen mevkiden devlet atına binip padişahlık büyüklüğü ve şahane ayak sesleri ile hilafet merkezi Hiyvak (Allah onu afetlerden, yangından ve uzaklıktan korusun)'a dâhil olup ve saadetli saltanatta istirahat ettiler ve şehir sakinleri ve yolda olan gözlerine güneş görüşünün parlamışı ile aydınlattılar. BEYİT:

Ey inişinle şehir ehlini ettin şad

Vay gelişinle buldu herkes murad

Ve bu saadetli yolculuk müddeti elli dokuz gün sürdü. En iyisini Allah bilir.

3. 2. 7. Büyük hakan Gitistani hazretlerinin saadetli tahta çıkışlarının dördüncü yılının olayları ve onlardan büyük emir, aydın kişilikli Rahmanberdi'nin fani dünya aralığında ebedi cennet göğüne göç etmesinin makaleleri: Güzel kokulu kalem matem elbisesini giymiş, ses kalbe sıkıntı verme yatağına yatıp ağıt yakıyor ki yüksek şöhretli, yüksek makamlı, rütbe sahibi, benzerleri arasında üstün olan, kerem sahibi büyük serasker asil ve necip insan, halefi olmayan, padişaha yol gösteren, günahsız, ülkeyi düzene sokan Rahmanberdi, Muhammed Bahadır Han ki devlet binasının en büyük direği ve büyük hakan hazretlerinin en büyüğü ve ulusu idi, o saygın ve saadetli zatın şerefli mizacına bağlı iki yıl müddetle bir ağır hastalığa ve uzun süreli sağlık bozulmasına yakalanıp bazen hastalık hafiflerdi ama üç ay müddetinden bu yana o hastalık şerefli vücudunu sarmıştı. Günden güne ve saatten saate ağırlık ve şiddetini çoğaltıp ve katlanarak yumuşak ve şerif bedenini güçsüzlük yatağına yatırıp ve her ne kadar zamanın hekimleri ve dönemin tabipleri onun yanı başında toplanıp onun tedavisi ve iyileştirmesi için layığı ile çalışıp ve çaba göstermelerine rağmen fayda göstermeyip belki de günden güne ağrısı ve sızısı artarak güçsüzlüğü arttı. KITA:

Kime ki vursa ecelin yüz ağrısı

Tabipler bile tedavisinden aciz

Nihayete erdi mi ömür ona fayda

Etmez insanların tedbiri hiçbir zaman

Ta ki yıl hicri bin iki yüz altmış beşte Maymun yılı Muharrem el-Haram ayının üçünde Çarşamba gecesini Tengri-i tealanın rahmetinin ... ? ... “Allah barış yurduna çağırır”¹⁴⁸ nidasını rıza kulağıyla işitip “Çok kudretli, mülkünün sonu olmayan (Allah)’ın”¹⁴⁹ makamına varıp “Her nefis ölümü tadıcıdır.”¹⁵⁰ hoş kokulu kadehini içip teklik neşesinden mest olup ve amaç balı ile kucaklaştı. NAZİM:

Eğer yaşarsa bin yıl dünyada bir insan

Bütün devlet ve rütbeleri elde ederse

Sonunda hasret ile gidecektir

Yokluk âlemine varacaktır

Ve o zatın ömrü kırk beş yıl müddetle devam etmiştir ve iki saadetli ve saygın oğlunu

¹⁴⁸ Yunus Suresi, 25. ayet

¹⁴⁹ Kamer Suresi, 55. ayet

¹⁵⁰ Ali İmran Suresi, 185. ayet, Enbiya Suresi, 35. ayet, Ankebut Suresi, 57. ayet

Sayfa 129

yadigâr bıraktı. Öyle ki Bagi Bey Bek ve Babacan Bek Allah onların ömürlerini ve devletlerini uzatsın ve siz şerefliilere bilinsin ki Hiyvak'ın dışarı hisarında Or mevkiinde o hazretin kendi devlet evinin önündeki yüksek medresenin taş binası ve Amu Derya'nın kuzey tarafındaki dağın eteğinde bulunan Veysel Karani hazretleri (k.d.s.)'nin mübarek mezarının üstündeki tekke ve medrese ve misafirhanesi o bağışlanmış zatın hayrat müessesesinin müştemilatındandır Allah ona büyük ecir versin. Ve yine o ki anılan ayın yani Muharrem ayının yirmi dördünde Çarşamba günü büyük hakan hazretlerinin padişahlara yakışır iltifatından nasibini alıp Buhara elçisi Buta Bek Mir Ahunda yüksek divanın hizmetçilerinden Rahmetullah Karagöz ile birlikte dostluk mektubu ile Buhara'ya gönderdi. Yine o ki: Gök kubbe misali eşiğinin hizmetçileri arasında Nur Muhammed Karagöz ki Hokand vilayetinden gelen elçiye, elçilik sıfatı sahip olup o vilayete varmış idi ki bu konu önceden zikredildi, Sefer ayının altısında Cumartesi günü Hokand padişahının birlikte gönderdiği elçisiyle beraber gelip, yüksek makamın hizmetkârı olma şerefine nail oldular. Yine o ki: O ayın ortasında Merv sakinlerinden Salur cemaatinin bilgili ve ünlülerinden elli atlı bağılık ve itaatlerini bildirip padişahlara layık hediyeler ile gelip boyun eğip ve kulluk alnını gök kubbe mertebelinin kapı eşiğinin toprağına sürdüler. Yine o ki: Rebi el-Evvel ayının on birinde Pazar günü Sarık tayfasının büyükleri ve yaşlılarından yüz elli atlı biat ve kulluk gösterip hediyeler ve değerli eşyalar ile gelip yüksek kapı eşiğinin toprağını öpme şerefine nail oldular.

Adaletli büyük hakan hazretlerinin fukara ve halkın taleplerini ve halini sormak için av bahanesiyle ata binmesi ve Kongrat havalisine varıp hilafet karargâhına gelmesi: Ki hilafet mertebesinin sahibi ve yüksek himmet sahibi ve dünyayı süsleyen hazret, her zaman bütün işlerinin adalet ve hakkaniyetle icra ederdi ve sünnet-i seniye ve yüce alışkanlığı o idi ki, uzakça memleketlerdeki fakir ve ahalinin ve yüksek kapı eşiğine yetişmeyenlerin, acizlere, zayıflara, hastalara ve güçsüzlere mürüvvet ve merhametini gösterip bazen de av ve acılık yolu ile ata binip dul ve çaresizlerin imdadına yetişerek arz ve hallerini teftiş edip ve sorarak adalet kaidelerini ve şeriata uygun bir şekilde yardımlarına yetiştirdi ve bu konularda güzel bir yöntem ile şerafetli varlığını gösterip, Rebi el-Evvel ayının dokuzunda Cuma günü Cuma namazını kıldıktan sonra saltanat merkezi Hiyvak'a (Allah onu adaletle güzelleştirsin, azametli dinin merkezi kılsın) debdebeli bir şekilde ata binip her sevinç dolu kervansaray ve her iç açıcı bağda bir gece veya iki gece mutluluk ve sevinç kadehinden

içip ve yardım dileyenlerin yardımına hakkıyla yetişip beşinci günü ki Salı idi şahane yücelik ve padişahlara yakışan cüsse

Sayfa 130

ile Kıpçak kalesine vardı. Bahtı açık divanı ve padişahlara layık perdelerine ki nehri geçtikten sonra kurmuşlardı, varış şerefiyle başını göğe erdirdi ve Çarşamba günü nehirden dünya misali gemiler ve hilal gibi kayıklarla geçtiler. Yüksek ve mutluluk dolu çadırlar kurup eğlence düzenleyip, yiyip, içtiler ve mutluluk şarkıları söylediler. O iç ferahlatıcı mevkide üç gece kalıp, kaldıkları müddet içerisinde kutlu süvarilerin birçoğuna ve askerlere erzak ve at yemi dağıtıp, şahane lütuftan pay dağıttı ve Cumartesi günü anılan mevkiden debdebeli bir şekilde ayrılıp, menzil menzil nehir sahilindeki hayret verici ormanları seyredip, izleyerek üç menzilde Pazartesi günü Gök Uzak Nehri'nin kenarında çadır kurup ve ulu devlet divanını kurup, inme büyüklüğünü gösterdiler. Ertesi Salı günü anılan nehirden gemi ile geçip nehrin batı tarafında bir sık ormana inip istirahat ettiler ve Çarşamba günü oradan ayrılıp, avcılık yoluyla Karakalpak kavminin arasında gezip ve her gece bir türlü orman içine dünya büyüğü orduyu indirip ve her gün fakirler ve yardıma muhtaç insanların hal ve ahvalini adilane bir şekilde sorarak ve her an avcılarla kuş uçurma göreviyle ava koşup ve kendi isteği gibi mutluluk, şarkı söylemekle keyif bularak ve nehri sallarla geçerek dokuz gün süresiyle ki adı geçen ayın sonlarındaki Perşembe günü idi, Kongrat diyarına girip kendisinin neşe dolu kervansarayına ki, yükseklik ve dayanıklılıkta felek kalesine eşit gibi, bereket ve temizlikte cennet bağlarını çeşit çeşit yeren ve kınayan idi, varma büyüklüğünü gösterip ve varış şerefini övünme zirvesinin gök misali surlarının süslemelerinin üzerinde geçirdi ve adımının tozlarıyla yol gözleyen gözlere Süleymani sürme sürüldü ve o saadetli makamda iki gece durma istirahatini ve kadeh kaldırma iltifatında bulunup, fakirler ve halkın hal ve ahvalini teftiş edip ve sormakla meşgul oldu. Ve bazı kimsesizler, yaşlı kadınlar, yaşlı erkeklere lütuf pençesinden altın dağıtarak devlet duasını aldı ve Cumartesi tam büyüklük ile süratli devlet atına binip Kim mezarları ziyaret ederse, peygamberleri ziyaret etmiş gibi olur hadisi konusu gereğince evliyaların başı, dindarların tabi olduğu kişi Hekim Ata hazretleri (ona selam ve övgüler olsun)'nin mübarek mezarını ziyaret şerefine erişti ve o hazretin temiz ruhundan alçak gönüllülükle yardım dileyip, birçok fetihler ve sonsuz bereket elde etti ve cennet misali kapı eşiğinin temizlikçilerinin ve yanındakilere çokça sadaka ve bol miktarda karşılıksız paradan

Sayfa 131

faydalanma ve mutluluk bahşetti ve tam edepli bir şekilde geri dönüp veli zatın güney tarafında Tallik suyolunun sahiline yakın bir iç ferahlatan temiz yere inip, gece o yerde istirahat ettiler ve Pazar günü oradan ata binip yine Kongrat bölgesine gelip ihsan deposundan bütün ahaliye erzak ve at yemi dağıtıp padişahın lütfundan paylaştı. Pazartesi günü Kongrat bölgesinden ayrılıp, süratli atına binip Yaman suyolunu geliş bereketiyle suladılar ve Salı günü oradan yola çıkıp, At Yolu geçidinden ki suyu yedi yerden yol yapıp, yedi kol olup akardı, bazı kollarının eni iki tenab¹⁵¹ ve bazılarının eni bir tenab idi, dünyayı kuşatan divanın hizmetçilerinden Veyis Bay ki Kongrat hükümetinin yönetimine mensup idi, uyulması gerek ferman gereği o kollara kelimelere sığmayacak setler ve tam özen ile gereğinden fazla ağaçlar kullanıp, öyle güçlü köprüler ve güzel geçitler yaptılar ki o bölgede ve sürekli renk değiştiren dünyada hiç kimse onun örneğini gösteremez, belki de hiçbir yaratığın aklına bile sığmayan ve o hazret o köprüleri seyrederek ve üzerinden geçip ve kır kenarlarına güneşten korunacak kubbeler yaptırıp sevinç ve istirahat etmek için yerler yaptırdı. Çarşamba günü oradan şahlara layık büyüklük ve padişahlara layık gösteriş ile ayrılıp ve ay Bökür Kırını yakalayıp geliş bereketinden dikenlik yerleri gül bahçesine çevirip ve varış şerefiyle oraları cenneti kıskandıran hale getirdi. Beşinci günü ki Pazar günü idi Köhne Ürgenç'e varıp kendisinin iç ferahlatan kervansarayına indi ve mutluluk eğlencesi düzenledi. Orada iki gece adalet tahtını kurup fakir ve halkın hal ve ahvalini sormakla meşgul oldu ve o bölgede büyüklerin mübarek mezarlarını temiz sevgi ile ziyaret edip, sadakat yoluyla hatırı sayılır meblağ verip, mezarın etrafındaki garip ve miskinleri zengin ederek ihtiyaçlarını giderdi. Ve Salı günü adı geçen mekândan ayrılıp dönüşünün ayak tozunu kaldırarak her menzilde kendisine ait eğlence kasrına ve iç ferahlatan bağına inip ve orada iki akşam istirahat edip beşinci günü ki Cumartesi idi, evliyaların merkezi ve dindarların başı Asım Mahmud Ata (ona rahmet ve günahları af olsun) hazretlerinin şerefli mezarını ziyaret şerefine müşerref olup o hazretin

Sayfa 132

nurlu, bereketli yanındaki saadetli avluya inip, bir akşam durdu. Ertesi gün Pazar günü Rebi el-Sani ayının on yedisinde oradan ata binip şahane gösteriş ve debdebe ile Hiyvak saltanat merkezine girip izzet erkine oturup ve saltanat tahtında istirahat etti ve adı geçen ayın başında Buhara elçisi ki Rahmetullah Karagöz ile birlikte gelip şehirde oturan idi, Emir Nasrullah'ın gönderdiği dostluk mektubunu nurlu gözünün okumasına vekil olma

¹⁵¹ Özel bir ölçü birimi.

yüksek mertebesine erişerek getirdi. Şahane iltifat ve sonsuz hediyelerden mutluluk ve onur buldular.

Bazı olaylardan bahsedilmesi ki Büyük hakan hazretleri Kongrat'dan dönüp hilafet tahtına oturduktan sonra gerçekleşenlerin arasından ki: Hokand vilayetinin elçisi ki gönülden bağlı ve dindarlık açıklaması için yüksek makamın hizmetine varıp izzetli misafir evinde kalıyordu. Rebi el-Sani ayının sonlarında o hazretin yüksek makamlı divanının hizmetçilerinden asil soylu Yusuf Bey'in onunla birlikte iyi niyet mektubu ile Hokand vilayetine gönderdiler. Yine o ki: Yine Cemazi el-Evvel ayının başında Aman Ferrac'ın başını kesip getirdiler. Bu olayın aslı şu ki, Ahıl Tekesi aylaklarından Aman Farrac adlı hırsızın ki bir kısım serseri ve kalles gençleri kendisine arkadaş edinip Uzeli yöneticilerinin nasihat ve öğütlerine kulak asmadan belki de yasak ve men edilenleri göz önünde tutmayıp sürekli kan dökerek ve hırsızlığı meslek edinerek, bazen yol keserek Müslümanların mallarını talan edip ve bazen haydutluk yaparak korunan illerin oduncu ve kömürcülerine ve bazen diğer illerin fakir ve halkına saldırarak, zarar verirlerdi. Günahsız büyük hakan hazretlerinin mahkeme fermanı gereği ile Harezmi illerini yurt edinip, oturan, Teke savaşçılarından üç kişi bulut parçası yiğit ki kahramanlık ve cesaretle Rüstem ve İsfendiyar bile bunların gözünde bir sis parçası kadar değildi, tam gayret ile yola çıkıp Ahıl nehrine vardılar. Tesadüfen Aman Ferrac hırsızlık haydutluk için Dağıstan'ın içlerine gidip çok mal ve eşyayı talan edip dönüyor idi, o üç arkadaşla karşılaştı. O azılı bozguncuyu karşılamaya çıktılar ve bir yolunu bulup, güçlü bir yıkım gibi başına çöküp keskin kılıç darbesiyle lanetli başını kesip, şimşek hızı ile dönüş yoluna koyulup yüksek kapının eşiğinin hizmetine vardılar ve şahane lütuftan övgüler alıp, sayılamayacak kadar çok para ve altın işlemeli elbise bağışından seçkinlik bularak başları göğe erdi. Yine o ki: Anılan ayın yedisinde Cuma günü Buhara elçisine yine Rahmetullah Bay Karagöz'ü elçilik sıfatına sahip kılıp

Sayfa 133

Buhara'ya gönderdi. Yine o ki: Cemazi el-Evvel ayının ortasından Sarık tayfasının birçok büyükleri ve liderleri Merv kalesindeki bazı toplar ve tüfekleri ve padişahlığa layık hediyeler ve armağanlarla gelip, gönülden bağlılıklarını bildirip, kapı eşiğini öpme şerefine erdiler ve haraç ve zekâtlarını kendileri toplayıp getirip verecek olup, izin alıp Recep ayının ortasında kendi yurtlarına döndüler. Yine o ki: Şaban ayının on sekizinde Pazartesi günü dünya saygını Hudy-u Kamkâr hazretleri bazı memleket işleri konusunda devlet erkânını ve başta bulunan seçkin, doğru ve gönülden bağlı Hoca Muharrem ve Ata Niyaz

Muharrem'i elçi yapıp Rus iline gönderdi. Yine o ki: Adı geçen ayın yirmi dördünde Pazartesi günü Abulldah Hoca Nakib'i ölümcül hastalığı sebebiyle yardımcılık makamından indirip onun amcası İsa Hoca'yı ki erdem sahibi ve çok dindar, günahlardan sakınan kişi idi, yardımcılık görevine atadı. Kendi denkleri ve akranı arasında seçkin kılıp, başını göğe erdirdi. Yine o ki: Ramazan ayının on yedisi Pazar günü Rahmetullah Karagöz Buhara valisi Emir Nasrullah'ın onun beraber gönderdiği elçisi Recep Beg Mir Ahund ile gelip, kapı eşiğini öpme şerefine erip, onun dostluk ve gönülden bağlılıkla gönderdiği iyi niyet mektubunu kimyaly bakışlarının okumasına yetiştirdi. Yine o ki: Şevval ayının altısında Cuma günü Buhara elçisine yine Rahmetullah Karagöz'ü birlikte dostluk mektubunu verip Buhara tarafına gönderdi. Yine o ki: Anılan ayın yedisinde Cumartesi günü dünya gücü, devlet debdebesine sahip büyük hakan hazretlerinin bile görme ve gezme ve fakir ahalinin hal ve ahvalini duymak için saltanat merkezi Hiyyak'tan binerek her temizlenmiş menzilde bir veya iki gece eğlenenin merkezi olup ve rahat içkisinin kadehini kaldırıp bazı yaşlı kadınlar ve yaşlı erkeklerin durumunu sorarak güçsüzlere kerem pençesi ile altın ve gümüş bahşedip üzgün gönülleri mutlu ve sevinçli kıldı ve bu yolda yirmi bir gün gezip Köhne Ürgenç'ten döndü. Anılan ayın yirmi sekizinde hilafet merkezine vardı. Yine o ayın sekizinde Merv'den hırsız yöneticileri boyun eğme ve itaat etmek için gelip yüksek makamın toprağını öpme şerefine erdiler. Yine o ki: Zülkade başında sonunda Salur'un şöhretli ve bilginlerinden iki yüz atlı Çarcoy üstünden yola çıkıp nehir kenarından gelip kulluk başını hilafet kapsının eşiğine koyup saltanat sahibinin hizmetine layık hediye ve armağanlarını getirdiler. Yine o ki: Anılan ayın on altısında Cuma günü dünya koruyucusu divanın hizmetçilerinden Baba Muharrem'i Sarık kavminin büyükleri ile birlikte Merv'e gönderdiler ta ki o kavmin bağlılık ve uyma konusunda söyledikleri sözlerin gerçeklik ve yalanlığı ortaya çıkarsınlar. Yine o ki: Zilhicce ayının ikisinde Perşembe günü

Sayfa 134

gök yuvası eşinin hizmetkârlarından Yusuf Beg'i elçilik yoluyla Hokand vilayetine göndermiş idi. Öyle ki yukarıda belirtildi. Hokand memleketinin padişahının birlikte gönderdiği elçisi Bahadır Dadha ile gelip onun gönderdiği iyi niyet mektubunu gök kubbe makamının hizmetçilerine getirdiler. Yine o ki: Adı geçen ayın onunda Cuma günü ki Kurban bayramı idi, Salur yöneticilerinin kendi istekleriyle hilafet merkezinin hizmetçilerinden Muhammed Emin Beg'i onlara yoldaş kılıp, kendi yurtlarına gönderdiler. Yine o ki: Anılan ayın on üçünde Pazartesi günü Rahmetullah Karagöz ile Buhara

hâkimim Emir Nasrullah Han'ın elçisi İbadullah Karavul Bek, onun gönderdiği dostluk mektubunu getirip devlet vekilinin kimya bakışlı gözlerinin okumasına getirdi. Yine o ki: O yıl Han Abad bölgesine bağlı olan Katık Akar Nehri'nin başında ve Sipahi Yafi'nin sonunda Mangir mevkiinde iç ferahlatan bağlar ve tertemiz saraylar büyük hakan hazretlerinin mimarlık lütfu ile inşa edildi. Yine o ki: O yıl o hazret bereketli devletten Kundum kale ve Vas mevziinde kurak yerlere su götürüp her birini cennet misali bağlar ve havası hoş olan köşk inşa ederek, birçok yerler mamur ve abat edip ve o ilin birçok tarım ürünleri o bölgeden çıkmaya başladı.

3. 2. 8. Gök kuvvetli büyük hakan hazretlerinin kutlu tahta çıkışının beşinci yılının olayları. Eşi benzeri olmayan birçok olaylardan biri ki; o hazretin savaş iradesi ile devlet atını Horasan tarafına sürmesi ve coşkulu akan nehir gibi coşan orduyu Dağıstan eteğine götürmesi ve o bölgede bazı sebepler ile gidis yönünü Fendi tarafına çevirmesi ve haydutlar ve isyancıların mallarını ve eşyalarını yağma ve talan edip Muri suyunun kenarına varması ve o mevkiden dönüp yol esnasında Salur ve Sarık ve Teke bozguncularının toplanıp zaferli ordunun karşısına çıkarak savaşması ve zafer sahibi orduya saldırması ve bu saldırılara dayanamayıp kesin yenilgi almaları ve liderleri ve birçok kahramanlarının öldürülmesi ve ihtişamlı yüce zatın sapa sağlam Harezm vilayetine varması: Güzel kokulu kalem yazmaya başlayınca olay meydanını anlatırken şöyle bir sürüş yapar ki; Merv nehrinden Sarık ve Salur kavminin meşhurları ve ilim sahipleri itaat ve bağlılık yeminini beyan edip hediye ve armağanlarla gök kubbe misali kapı eşiğinin hizmetine gelip toprağını öpme şerefine eriştiler ve büyük hakan hazretlerinin kutlu kulağına işittirdiler ki; eğer yüce zatlari Horasan bölgesine savaş niyeti ile gelirlerse biz, kavmin kale ve yurdumuza girmez ve taarruz etmezseniz biz haraç ve zekâtımızı toplayıp ve birçok asker ve hediyelerimizi hazırlayıp dünyayı fetheden orduya katılıp yüksek makamın hizmeti şerefine erişiriz ve her türlü emire

Sayfa 135

memur olsak onu içtenlikle yerine getiririz ve o hazretin önceki amacı savaş konusunda kararlıydı. Onlar bu sözlerinde kesin niyetli ve samimi olduklarından Sarık yöneticilerine yüce devlete bağlı hizmetkârlardan Baba Muharrem'i ve Salur büyüklerine Muhammed Emin Beg'i birlikte Merv yönüne gönderdiler. Öyle ki yukarıda anıldı. Ondan sonra bütün dikkat ve çabasını sefer silahının hazırlanmasına çevirip, ordunun toplanması için korunan illerin etraf ve havaliden metanet sahibi toplayıcılar gönderdi ve kısa sürede, sefere çıkmak için gerekli eşyalar ve ordu için gerekli asker hazırlandı. Koyun yılının parlak güneşin

yiğitlik gösteren süvarisi akrep burcunun on ikinci derecesinde at koştururken hicri sene bin iki yüz altmış beşte Zilhicce ayının on yedisinde Cuma günü Cuma namazını kıldıktan sonra ki bütün vakitlerin ve tüm saatlerin daha yumuşak ve şerefli idi, Horasan vilayetine doğru ve savaş niyeti ile devlet atına binip hilafet merkezi Hiyvak (Allah onu düzen ile güzelleştirsin ve dini orada ayakta tutsun)'tan tam büyük kahramanlık ve kelimelere sığmayacak büyüklük ile yola çıkıp, mutlu ordu ve kutlu ön dinlenme yerine ki; Karagöl kenarında önceden hazırlanmış idi, inip varma şerefinden başlarını göğe erdirdi ve ertesi ki Cumartesi idi, öğle sularında çıkıp sayısız asker ve zaferli ordu ile Heft-i Rek Harezmi'nin gök misali geçitlerini geçmeye koyuldular. Gece uyumadan dört menzilde Pazartesi günü Sağça kuyusunun kenarına vardılar. Zafer sahibi ordunun dinlenmesi için ordugâh hazırlayıp, gelişlerinin bereketinden faydalandırdılar. Ve o mevkide aynı gün bilgi sahibi ve usta liderlerden Rahmetullah Yesavulbaşı ve Yakup Bey'i Yemut ve Yumralı ordusu ile öncü birlik kılıp önden gönderdi ve Salı günü kutlu orduyu Sağça kenarından ayırıp ve gece yolculuğu ile yol yürüyüp iki menzilde Çarşamba günü Han kuyusunun kenarında zaferli orduyu konuşlandırdılar ve Perşembe günü o mevkiden ayrılıp, gece yolculuğuyla yol alıp beş menzilde Cumartesi günü Çirle kuyusunun başına vardılar. Yüksek orduya kalacak yer ve ordugâh hazırladılar ve o yerde Pazar günü haşmetli gidişin ilanı için Sarık kavmine bir kişi ve Salur kavmine bir kişi ve Ahıl Tekesine bir kişi gönderdiler ve o mevkide üç gece istirahat edip Salı günü yiğitlik ve kahramanlık sahibi liderlerden Hüdayar Bey ve Tağa Yumrab'ı Gökkan ve Karadaşlı askeri ile kutlu yıldızın doğu tarafının korunması için nöbet tutmaya atadı ve Seyyid Nazar Bey ve Mahmud Niyaz Yesavulbaşı'yı Taze Kongrat ve doğu askeriyle batı tarafının korunması için gönderdi ve Muhammed Murad Muharrem'i Çavdar askerleriyle ordu kolunun korunmasına tayin

Sayfa 136

ettiler ve o hazretin kendileri o gün mahşer gibi kalabalık ile ayrılıp gece yolculuğuyla beş menzilde Perşembe günü Zilhicce ayının sonlarıydı, Harcihas kuyusuna varıp sonu zafer olanlara mesken kıldı ve kıyamet kalabalığı orduyu oraya yerleştirdi. Sonraki gün ki Cuma idi, Muharrem el-Haram ayının hilali güzellerin kaşu gibi görünüyordu, o hazretin zaferli tuğunun parlak yüzüne ince endamıyla saygı gösteriyordu ve hicri – kameri bin iki yüz altmışaltı yılına geçti ve o kuyu başında bazı arkadan gelen ordu mensuplarının toplanması için altı gece durdu. Muharrem ayının altısında Çarşamba günü felek dengi dergâhın hizmetçilerinden Bekiş Halife'nin güven mektubu ile elçilik göreviyle Dericez hakimi Süleyman Han'a gönderdi ve o gün anılan mevkide mahşeri orduyla hareket edip iki

menzilde Perşembe günü Musa kuyusu kenarına vardı ve o gün Tecen Tekesinin büyükleri ve ileri gelenleri ki; son derece bağı ve dindarlık yolunda emin adımlarla ilerleyen ve dosdoğru idiler, hediyeler ve armağanlarla gelip kapı eşiğini öpme şerefine erdiler ve canını feda eden hizmetçilerinin arasına katıldılar ve Cuma günü yüksek makam anılan yerden hareket edip, iki menzilde, Cumartesi günü Tecen nehrinin kenarına varıp o nehrin kuzey tarafına zafer sahibi çadırını ve galip ordusuna ordugâh yaptı ve o gün Bekiş Halife Dericez'den gelip Süleyman Han'ın gönderdiği hediye ve armağanları ve güven mektubu ile hilafet merkezi hizmetçilerine yetiştirdi ve büyük hakan hazretleri o yerde iki gece kalıp, pazartesi günü kutlu orduyu mahşeri bir şekilde hareket ettirip, adı geçen nehrin setinden geçirip, güney kenarındaki ormanı yıldızlar kadar çok olan askerlere ordugâh yaptı. Ve yüksek divanın kubbesini gök kubbeye denk ve dünyaya ışık saçan güneşin üzerine çıkardı ve o hazretin kendisi emirler ve büyükler ve has hizmetçilerle o ormanın içinde avcılıkla meşgul oldu. ŞİİR:

Öyle bir iktidar sahibi padişah

Sayırsız orduyu her tarafa sürdü

Kahramanlıkla kolaylaştırdı bütün zor işleri

Bazen kuşları salarak bitirdi av işini

Ve avcılık bittikten sonra av alanından dönüp saadetli ordugâhın başını şerefli adımları ile göğe erdirdi ve sonraki gün ki Salı idi lider Devlet Murad İnak Tecen

Sayfa 137

Tekesinin yöneticileri ziyafet ve misafirperverlik ile birçok koyun ve mısır getirdiler. Uyulması gereken ferman gereği devlet eşiğinin koruyucusu, hizmetçilerinin başı hızlı esen rüzgâr, vezir Muhammed Yakup Mihter, o koyun ve mısırları büyükler, emirler ve subaylara her birinin derecesine göre dağıttı ve o havalinin çiftçi ve tüccarları o ürünlerin ve koyunların ve ineklerin ve diğer türlü eşyalar ve mallarını her taraftan şerafet sahibi orduya getirip, pazar kurup, alışveriş merasimi ile ordu mensuplarının bazısına yemek ve at yemi ve diğer aletlerini ve varsa eksiklerini satın alıp ve birçok ihtiyaçlarını giderdiler ve o mevkide sekiz gün durup ve durdukları günlerde Serahs kavminin bazı yöneticileri gelip gök kubbe misali eşiğini görmeye şereflendiler ve Merv'den Abdurrahman Halife'nin oğlu Rahmenberdi Mahdum Sarık'tan yüz kadar atlı ile Baba Muharrem ile birlikte gelip yüksek makamın toğrağını öpme şerefine erdi ve Muhammed Emin Beg de Salur halkından kaçıp, onlara katıldı. Bu konunun açıklaması şöyle ki: Salur halkının bazı yöneticileri hilafet kapısının hizmetine varıp itaat ve bağlılık beyanında bulunup devleti

koruyan divanın hizmetçilerinden Muhammed Emin Beg'i kendileriyle alıp gitmişler. Öyle ki yukarıda anıldı, o vakit ki Yolgeçen kalesine ki kendi yurtları idi, vardılar ve Salur halkının bir kavmi onlara Muhammed Emin Beg'i alıp gitmesine itiraz gösterdiler. Belki de Muhammed Emin Beg'in kalması için çaba ve gayret gösterdiler ve anılan bekin üzerinde iki kavim çekişme ve savaşa kalkışıp iki – üç kişi ölümüne sebep olundu ve Muhammed Emin Beg'i alıp giden kavim, birkaç gün saklayıp bir gece karanlığında kaleden çıkıp gönderdiler ve o canını ganimet bilip, Niyaz Muhammed Bay'ın kalesine sürat ile vardı. Sarık kavminin önde geleni Abdurrahman Halife'nin karşısına geldi ve Halife onu Baba Muharrem ve Rahmenberi Mahdum ile birlikte kutlu orduya gönderdi ve o felek misali divanın hizmetine gelip, bildiği ve gördüğü her şeyi anlattı ve düşmanı avlayan Hudy-u Kamkâr hazretleri dikkatli ve ağırbaşlılığından o suçlu bozguncular konusunda hiç söz etmedi. Durduğu günlerin sekizinci günü ki Salı günü idi, o mevkiden şahane debdebe ve zefer sahibi ordu ile ayrılıp, arada bir konaklayıp Çarşamba günü Mihne suyunun kenarına geliş baharından cennet bağlarının tazeliği ve mutluluğunu bahsettiler ve Perşembe günü oradan ayrılıp, atına

Sayfa 138

binip Çeçen suyunun yanındaki kırı dünyayı fetheden orduya mesken kıldı ve o gün Ahıl Tekesinin eşraf ve büyükleri yedi yüz atlı hizmetkâr ile dünyayı koruyanın eşğine layık hediye ve armağanlarla gelip, makamını öpme büyüklüğüne erdi ve debdebeli o menzilde iki gece kalıp, Cumartesi günü ayrılıp, yüksek zafer sonunu gösterip ve zafer saflarının durma kazığını söküp ve şahane kanun ile gidiş şarkısını söyleyip, iki gün yol aldıktan sonra Pazar günü Serahs Kalesi'nin güney tarafında Tecen Nehri'nin kenarında dergah kurup ve şerefli ordusunun kalacak yerine varma büyüklüğünü gösterdiler ve o menzilde iki gece istirahatta bulunup Salı günü oradan ayrılıp dağ eteğinde kızıl Kızılkaya mağarasının ağzına varıp, anılan nehrin kenarındaki kırı zafer sahibi orduya ordugâh kılıp, kaldılar. Ve o menzilde iki gece istirahat edip, muhteşem divana, büyük emirler ve uzakları gören danışmanları çağırıp yüksek debdebeli dağın mağarasına girmeye veya diğer tarafa gitme konusunda “İş konusunda onlarla müşavere et.”¹⁵² ayet-i kerimesinin gereğiyle danışma meclisini ve fikir alışverişi meşalesini yakıp ve danışılan kişilerin birçoğunun fikir birliği ile yüksek kulağına işittirildi. Dağın içine girmek akıl kârı ve basiretten uzak olduğu için, çünkü kış mevsimi ve hava şartları nedeniyle çok kar ve şiddetli yağmur mevsimi olması ve balçık, çamur ve yolun darlığı nedeniyle kutlu ordu ve mahşeri askerlerin

¹⁵² Ali İmran Suresi, 159. ayet

derelerden geçmesi ve at sürmesi ve gitmesine engel ve mani olup ve yine salur halkının bozguncu ve asilerin isyanı ve Sarık ve Serahs Tekesindeki tuzak ve engelleri yüzünden vazgeçtiler. Ve onların vazgeçmesinde başkaldıran ve isyan edenler yüzünden, nehrin ortasında kalmaları bellidir. Ve bir taraftan da bu isyancılara bulaşmadan Dağıstan içine girmek doğru olmaz dedi bazıları. Ve bazıları da bu asi ve kötü niyetli bozguncuların üzerine donanımlı orduyu ve kin güden askerler ile gidip, kuşatarak kendi hisarlarını kendilerine dar etmek gerekir, dediler. Bazısı Türkmen cemaatinin malını ve canını alan kötü niyetli bazı bozguncu ve başkaldıranların bütün mal ve eşyaları Fendi ve Murçak tarafında toplanmış idi, çünkü zafer sahibi ordunun zarar ve ziyanından korkup o tarafa göndermişler. Eğer kutlu ordu o tarafa hareket ederse onlara görünür ve ordu mensuplarının

Sayfa 139

Behbudi Dağı oradadır ve Hudy-u Kamkâr hazretlerinin şerefli oyunu, en son söz makul ve akla uygun görüldü, Fendi tarafına yola konuldu ve adı geçen yerde Ahıl ve Tecen ve Serahs kavminin büyükleri ve eşrafına güneşin doğuşundaki ışınlarının bağışlanmasıyla başları göğe erdirildi. Kendi Yurtlarına gitmek için izin verdi ve Perşembe günü anılan mevki yani Kızılkaya'dan kalabalık bir şekilde zafer sahibi orduyla birlikte ayrılıp, Fendi tarafına yola çıkıp, tozu dumana katarak ve geç vakitte bir mevkie inip, adımlarının bereketinden o mevkie cennet bağı gibi tazelik ve temizlik verdiler. Ve o gece Sarık süvarilerinin uygunsuz hareketlerini görüp, yüksek kapının hizmetçilerine uyulması gereken ferman gereği ile Rahmanberdi Mahdum liderliğindeki birçoğunun at ev silahlarını alıp, kendilerini tutsak edip, güvenilir kişilere teslim ettiler ve ertesi Cuma günü oradan ayrılıp bir menzillik yol yürüyüp yine bir mevkie indiler ve o gece Yemut ve Çavdar ve Gökkan ve bir kısım Terekeme halkının bozguncularının mallarını talan ve yağma için ileri gönderdiler ve birçok Özbek yiğitleri de onlara katılıp büyük bir topluluk ortaya çıktı ve üç bölük olup her bölük bir tarafa at sürüp, Cumartesi günü öğle sularında isyancı ve bozguncuların mallarına varıp talan ve yağma ellerini her tarafına uzatıp hadden fazla ve kıyastan uzak mal, hayvan, aletlere vs. el koydular. Yemut ve Çavdar ve bazı Özbekler ganimet mallarını alıp Fendi kalesinin yakınında Muri suyunun köprüsü ki Merv Nehri'ne katıldığı bir yerin yukarisindedir, sözleşmişlerdi. Toplanıp yüce debdebenin gelişini gözleyip, oturdular. Ertesi Pazar günü öğleden sonra Salur ve Sarık ve Serahs Tekesinin birçok atlıları toplanıp, topluca at sürüp, habersiz onların üstüne varıp, öyle bir gözdağı verdiler ki onların her biri eysersiz ve her biri bir tarafta daha öncekilerinin korumasına

koyuldular. Bu olaydan haberdar olup, telaş ile atlarına binip savaş meydanında direniş göstermeden kaçışı yeğlediler ve seher vakti yüksek orduya yetiştiler ve onlardan iki yüz kadar kişi bozguncuların kılıcının darbesiyle öldürüldüler ve gördükleri kimseye acımadan kestiler. NAZIM:

Ordu ki olmazsa onda dikkat

Onu ve saygınlıktan sapar

Sayfa 140

Eğer bir grubun dikkati dağılmazsa

Ona erişemez düşmanın eli

Birçok dikkatsiz ve güçlü ordu

Ki düşmana karşı yenilmiştir

Her zaman dikkat ve tedbirli güruh

Birçok düşmanı canından bezdirmiştir

Ve o gün telaş ve kavga sırasında düşmanlardan da yüz kadar kişi keskin kılıç yarası ile öldürölüp yüksek debdebenin sağlamlığından korkuya kapılarak o mevkiye duramadan tam sürat ile yenilgi çölüne yöneldiler. Ancak Mir Muhammed Han ve Begiş Halife liderliğinde ve bazı Özbek halkından gruplar Murçak'ın yukarisına girip, Muri suyunun kenarını ayakaltına alıp, yağmalayıp, birçok deve, koyun ve diğer mal ve eşyalara el koydular ki akıl muhasebesi onu hesaplamaktan aciz oldu ve bu bol ganimet ile Muri köprüsünün yukarı tarafına varıp indiler ve büyük hakan hazretleri yüksek debdebe ve hayret edilecek ihtişam ile Sefer ayının dördünde Pazartesi günü o mevziye varıp, orada kurulan çadırın kubbesini göklere değırdirdi ve geliş baharından o yer benzersiz tazeliğe erişti ve o mevkiye iki gece kalıp büyük emirlerin isteğı ve emin kişilerin dilemeleriyle Çarşamba günü gidiş atını dönüş yönüne çevirip, Harezmi vilayetine varma niyetiyle dört gün yol alıp Cumartesi günü Kazıklı seddine ki; yoldan geçen Yafilerin su aldıkları yerdir, varıp inme büyüklüğünü gösterdi ve Pazar günü o mevkiye kalıp bozgunculara zarar vermek için o seddi bozdu ve Pazartesi günü Merv nehrinin o mevkiinden geçip kuzey kıırına karargâh kurdu. Salı günü o bölgeden ayrıılıp, nehir kenarında bir yerde kalıp, Çarşamba günü sultan seddinden geçip indiler ve Perşembe günü ayrıılıp kutlu debdebe ile kır yolundan Bayram Ali Han'ın kalesi tarafına hareket ettiler ve yol esnasında Salur, Sarık ve Serahs kavminden on bin kadar atlı Yol Geçen Kalesi'nde toplanıp nehirden geçip zafer sahibi ordugâhın önüne çıkıp savaş çanları çalıp ve öldürüş şarkısı söylediler ve zafer

sahibi ordunun mensupları da rüzgâr ve şimşek hızı ile o fitne ve fesat ehline doğru at koşturup saldırdılar ve savaş ve vuruşmayı coşturdular. MESNEVİ:

Sayfa 141

Savaşçılar öyle bir savaştılar ki

Feleğin kabuğu karardı

Her tarafta düşmanın canına kastettiler

O yerde kan su gibi aktı

Ve o esnada düşman avlayan Hudy-u Kamkâr hazretleri yıldız gibi olan orduyu saadetli debdebe ile zafer duruşlu saflarla bezeyip yiğitlik ve kahramanlık bedenlerini yan yana dizip ileriye çıkardı ve bu olaydan haber alıp süratli bir şekilde savaş meydanına vardı. BEYİT:

Ordu ehli acele ile harekete geçip

Toz altında kaldı göklerin üstü

Ki başkaldıran ve isyan edenler ehli zafer sahibi ordunun ani bir hamle ile kendi taraflarına geldiğini gördüler. Kaçış ve dağılmayı kendileri için en iyi yol olduğunu anlayıp, direniş göstermeden savaş meydanından yüz çevirdiler. Yiğitlik sahibi savaşçılar muhaliflerinin izinden hızlı giden atlarını sürüp, kılıç ve mızrak darbeleriyle birçok kişinin başını aşağılık toprağına düşürüp, canlarını öbür dünyaya gönderdiler ve bozguncular kaçmakta acele edip, kendilerini nehre attılar ve su dalgalarında boğulup canlarını cehennem ateşine gönderdiler ve kalanları çok zorlu şartlarda ve kelimelere sığmayan zahmetlerle o yerdeki nehirden geçip, çok cahile ve gayet şuursuzca o kenarda Salk kavmine karşı saf tutup, yüksek sesle bağırarak gürültü çıkardılar. O esnada uyulması gerek ferman gereği kutlu tophane başları top atışlarıyla ayağa kalkıp akan yıldız misali okları o iblis sıfatlı bozguncuların üstüne yağdırıp “şeytanlar için taşlama-birimleri (rûcum) kıldık.”¹⁵³ ayet-i kerimesi konusunu dünya ehline açıklayıp ve kalplerine yerleştirip, birçok düşmanın ceset harmanını yokluk rüzgârına savurdular ve birlik binalarına dağılma ateşini saldılar ve o savaşta isyancı ve baş kaldıranlardan kırk kadar kişi mızrak darbeleri ve keskin kılıç ile öldürülüp ve iki yüzden fazla kayadan uçup, suda boğulup, top ve tüfeğin oku isabet edip, öldüler ve yok oldular. Ancak zafer sahibi ordudan kimsenin zatına zarar gelmedi. Sadece beş altı kişi hafifçe yara-

¹⁵³ Mülk Suresi, 5. ayet

Sayfa 142

lanıp ve o da hazretin hediye merheminden şifa buldu. O gün Sefer ayının on üçüydü ve büyük hakan hazretleri bozguncuların yenilmesi ve hezimetinden sonra o mevkiden dizgin çevirip kutlu orduya ki Yol Geçen Kalesi'nin arka batı tarafından yarım menzillik yere inip orada dinlendi. Ertesi gün Cuma günü oradan ayrılıp, Bayram Ali Han'ın kalesinden geçip kible tarafında bir su geçidinin kenarında çadır kurup ve o yeri yiğitlikle bezeyip bereketli varış adımlarıyla orayı cennet gibi yaptılar. Cumartesi günü o mevziden ayrılmadan sıcak hediye yatağında istirahat edip, kafa kesen ve yaralanan veya atı ölen kahramanları lütuf pençesinden güneş gibi altın dağıtıp zengin edip, ihtiyaçlarını giderdiler. O gün çölü geçmek için çağırmaç ile ordu ehline su aldırıp o gece sağ salim döndüğünü duyurmak için gök rütbeli makamın hizmetçilerinden zekâ sahibi ve çok tecrübeli ve büyük bilgili ve danışman Aman Halife ve Kutlu Murad liderliğinden on iki kişiyi koşturarak Harezm, eğlence cenneti, tarafına gönderdi ve ertesi gün Sefer ayının on altısında Pazar günü Bayram Ali Han'ın kalesinden dünyayı geçen ordu ve dünyayı isteyen kabileyi kaldırıp Kışman Meydanı üstünden geçen atlarını kum tepelerini geçmek için sürüp altıncı gününde ki Cuma idi, Taht kuyusunun kenarına varıp ordugâh kurdular ve oradan Salı günü ayrılıp iki menzilde Pazar günü Ceyhun nehrinin sahiline varıp Kabaklı ormanına varış baharının cennet bağları gibi temizlik ve tazelik getirdiler ve Pazartesi günü kabaklıdan ayrılıp, nehir kumlu toprağından geçerek altı menzilde Cumartesi günü Sudvar ormanının aşağısına indiler. Pazar günü o mevzide büyük emirler ve hürmetli büyükler belki bütün alt ve üst tabakayı lütuf ziyafet evine çağırıp büyük davet ve ulu bayram tertip etti ki; dünyanın gözü onun gibisini görmemişti ve o düğünde at koşturup geçen seyislere bayrak ile birlikte ve çok miktarda para ve hediyeler verip onları mutlu etti ve o gün o menzilden ayrılıp Beş Ağaç ormanına vardılar. Pazartesi günü oradan ayaklarına toz kalkana binip varış şerefini Hazarasb Kalesinin süslemelerinden geçirme lütfunda bulundu. Ve Salı günü oradan ayrılıp Yeni Arık mevkiinde bereketli kervansarayını varış adımlarının feyzi ile başını göğe erdirdi ve Çarşamba günü, Rebi el-Evvel ayının üçünde o yerden ayrılıp, şahane debdebe ve şahane gösterişlerle saltanat merkezi Hiyvak'a girip hilafet tahtında istirahat edip ve görünme güneşi ile gözü yolda kalan halkın gözünü aydınlattı. BEYİT:

Sayfa 143

Ey! Adımların şehri etti mutlu

Şehir ehli değil belki sonsuzluk ili mutlu

Bazı olayların bahsedilmesi ki Hudy-u Kamkâr hazretleri bahsedilen seferden dönüp saltanat merkezinde istirahat ettikten sonra meydana gelenler ki onların arasında: Memleketlerin sahibi büyük hakan hazretleri adı geçen yolculuğa başlamadan önce Buhara valisi Emir Nasrullah Han'ın elçisi İbadullah Karavul Beg'i ki dostluk ve bir takım talepler için şehirde kalıyordu, Rebi el-Evvel ayının on birinde Perşembe günü ona dönüş izni verip yine Rahmetullah Karagöz'ü elçilik göreviyle beraber Buhara'ya gönderdi. Yine o ki: Adı geçen ayın on üçünde Cumartesi günü Hokand vilayetinin elçisi Bahadır Dadha'ya dünya misali divanın hizmetçilerinden Katli Ata Niyaz Beg'i dostluk mektubu ile elçi yapıp birlikte Hokand memleketine gönderdi. Yine o ki: Rebi el-Sani ayının on sekizinde Cuma gecesi Münkat ulusunun lideri ve seçkini Bekman Bey doğal hastalık yoluyla Tengri tealanın rahmetinin yanına intikal etti ve kerem sahibi hükümdar hazretlerinin şahane lütfu ile onun abisi Baba Uydaçı'nın haline şamil olup beylik rütbesiyle kendi denklere ve akranları arasında başı göğe erdi ve onun abisi Tac Murad Beg odacılık göreviyle seçkin oldu. Yine o ki: Adalet timsali büyük hakan hazretleri tam eşitlik ve fakirleri koruma amacıyla korunan illerin sınırlarındaki bazı yaşlı kadınlar ve yaşlı erkeklerin hal ve ahvalini sorma ve dinleme için her sene izinle Rebi el-Evvel ayının on dokuzunda Cumartesi günü saltanat merkezi Hiyvak (Allah onu yangından, fakirlikten korusun)'tan ata binip seyir esnasında saadetli adımlarının varmasıyla her tarafa temiz cennet havası ve vardıkları yerlere dünya misali onur saçıp, Köhne Ürgenç'e varıp ve onun kible yönündeki Eski Nehir ki; Şark-ı Revak olarak da bilinmektedir, tam özen ile bir set yaptırdı. Ta ki onun aşağı tarafındaki Yemut camiasından bazı serseri ve hırsızlar toplanıp haydutluğa başvurmuşlardı. Onlara su yetmeyip oradaki halk perişan haldeydi ve seddin bitiminden sonra o havalideki iç ferahlatan evler ve ferahlık veren bağları seyrederek ve gezerek, halkın şikâyetlerini işiterek, adalet dağıtıp isteklerini verip döndü. Cemazi el-Evvel ayının on altısında Perşembe günü hilafet merkezine gelip, yerleşip, istirahatte bulundular. Yine o ki: Duyulması gereken ferman gereğiyle yüksek makamlı ve

Sayfa 144

Ustaların lideri Hüdayar Bey ve Bekiş Halife, Tağa Yumrab'ın abisi İvaz Murad Beg, kendi adamları Gökkan ve Ali İli ve Karadaşlu kavmi ile Tecen'e hızlı varmak için o yıl Cemazi el-Sani ayının dokuzunda Pazartesi günü Horasan tarafına yola çıktılar. Yine o ki: Gök misali divanın hizmetçilerinden Rahmetullah Karagöz ki; yüksek emri gereği elçilik göreviyle Buhara'ya varmış idi, öyle ki yukarıda anıldı, Emir Nasrullah Han'ın beraber elçisi Aziz Hoca'yı göndererek Cemazi el-Sani Ayının yirmi üçünde Pazar günü, kapı

eşiğini öpme şerefine erdi. Yine o ki: Recep ayının altısında Cuma günü yüksek işareti gereği yiğitlik göstergesi, çavuşlarından Emir Muhammed Han Cemşidi ve onun abisi Abdullah Han beylerbeyi ve Yusufcan Muharrem Cemşidi ve Ata ve Yumrali kavmi ile Tecen Tekesine yardım için Hüdayar Bey ve Bekiş Halifenin arkasından yola çıktılar. Yine o ki: Şaban ayının on birinde Perşembe günü Emir Nasrullah Han'ın bir takım gereksiz işler sebebiyle onun elçisinin yanına elçi vermeden gönderdi. Yine o ki: Recep ayının ortasında Yemut kavminden üç yüz kadar süvari, büyük hakan hazretlerinin izniyle, hırsız ve bozguncuların Buhara'ya gelip getirdikleri kervanın peşinden Reftek yolu tarafına yola çıkıp, o yolda bir az kervana uğrayıp, talan ettiler ve o kervanın verdiği haber ile Çarcoy'un yukarısında bir kervansarayda hırsız ve haydutlardan otuz atının üzerine gökten gelen felaket gibi dökülüp birçoğunu katledip, ikisini diri olarak yaklayıp, sağ salim geri dönüp, Şaban ayının ortasında, gök mertebeli makamın hizmetine varıp, padişahlara layık hediyelerle başları göğe erdi. Yine o ki: Yüksek makamlı eşiğin izzet sahibi hizmetkârlarından Ata Niyaz Beg ki; Hokand elçisine, elçilik görevi ile atanmış olup, o vilayete varmış idi, öyle ki yukarıda yazıldı. Şaban ayının yirmi yedisinde Pazar günü Hokand valisinin yanında gönderdiği elçisi Bek Muhammed Bey ile felek misali divan hizmetine varıp, büyük hakan hazretleriyle görüşme şerefine erdi. Yine o ki: Ramazan ayının on yedisinde Cuma günü izzet sahibi liderlerden Şah Murad İnak ve Seyyid Nazar Bey ve Er Niyaz

Sayfa 145

Muharrem ki; öncesinde Sakar kavminin liderliği ile başı göğe ermişti, kendilerine ait adamlarıyla Tajn'a varıp atların kaldığı yerden sorumlu oldular. Yine o ki: Hilafet meclisinin özellerinden gönülden bağlı ve dini bütün Hoca Muharrem ve Ata Niyaz Muharrem ki; bazı memleket işleri yönünden elçilik görevinde Rus vilayetine varmışlardı. Öyle ki daha önce anıldı, Şevval ayının on beşinde Perşembe günü, Rus padişahının gönderdiği mektup ve hediyeleri getirip, yüksek bakışlarının önüne getirdiler. Yine o ki: o yıl adı geçen ayın sonunda yiğitlik sahibi emirlerden Tağa Yumrab vefat etti ve onun oğlu Abdulkadir Beg, genç olmasına rağmen kerem sahibi büyük hakan hazretlerinin iltifatından babasının rütbesine tayin edildi ve Karadaşlu halkına ki adı geçen mirabın hizmetçileriydi, Elleş Beg oğlu Devletyar Beg'i lider kılıp Karabaş tuğu verildi ve Zülkade ayının ikisinde Pazar günü Dusum Bey hakkın rahmetine kavuştu. Yine o ki: Büyük hakan hazretleri her yıldaki belli olan izin ile hilafet merkezinin eşiğine gidemeyen aciz, zayıf, miskin ve fakirlerin ahvalinden haber alıp, imdadına varmak ve padişahlık acımasıyla

gönüllerini almak için adı geçen ayın onunda pazartesi günü saltanat merkezi Hiyvak'tan Köhne Ürgenç'e gitmek için ata binip, korunan illerini geçerek, Zilhicce ayının ikisinde Pazartesi günü şehre dönerek hilafet makamında dinlendi. Ve yine o ki: Devlet yuvası eşiğinin hizmetkârlarından Kutbettin Hoca şeyh el-İslam ve Şükrullah Aka gönderilme yolu ile Rum'a halifenin yanına gitmişlerdi. Öyle ki daha önceden anıldı, yol esnasından Kutbettin Hoca vefat edip, Şükrullah Aka halifenin gönderdiği mektup ve hediyelerini o yıl Zülkade ayının ortalarında hilafet merkezine getirdi. Ve yine o ki: Zülkade ayının on dördünde Cuma günü, işitilmesi gereken ferman gereğiyle Seyyid Mahmud Töre, Seyyid Nazar Beg ve Seyyid Ahmet Töre sekiz bin kişi adamla hırsız ve bozguncuların yakalanması için Merv tarafına yola çıktılar.

Sayfa 146

3. 2. 9. Sultan Gitistan hazretlerinin kutlu tahta çıkışının altıncı yılının yenilik dolu vakalarından o ki: Hokand vilayeti valisinin elçisi Bek Muhammed Beg ki; kapı eşiğinin öpme şerefine ermiş idi, öyle ki yukarıda anıldı, ona yüksek emir gereği ile gök kubbe makamının hizmetkârlarından Rahmetullah Karagöz elçilik yolu ile atanıp yıl bin iki yüz altmış yedi Muharrem ayının başında gitmesi için izin verildi. Yine o ki: o ayın ortalarında devlet fermanının gereği ile Tajn'da hızlı koşan atların bulunduğu yerin liderlerinden Bekiş Halife ve Yusufcan Muharrem adamlarıyla sönüp geldiler ve o sırada Bekiş Halife yine bir tayfa asker ile Tajn'a gönderildi. Yine o ki: o ayın sonlarında dünyayı koruyan divanın gönülden bağlı ve dini bütün hizmetkârlarından ve devletin bahtı açıklarından Ata Niyaz Muharrem, İran'ın yüksek makamlı usta valisi Muhammed Şah Kaçar'ın dostluk ve yardım dileği için kapı eşiğini öpmeye gönderdiği elçisine yüksek emir gereğiyle elçilik görevi verip, Tahran vilayeti tarafına gönderdi. Yine o ki: adı geçen ayın Muharrem el-Haram'ın yirmi yedisinde Pazartesi günü büyük hakan hazretleri çölü seyretme ve avcılık için devlet atına binip ve şahane debdebe ile azimet şarkısı çaldı ve Kıpçak geçidine varıp, Amu Derya'dan gök misali gemilerle geçip ve oradan ta Karadeniz'in etrafına varıp Boriçi kıyı ve Turna kıyı havalisine kadar varıp, kuşları salıp ve dev pençelerini peri misali ceylanlara atıp avcılık ve seyretmeden tam nasip alıp ve kelimelere sığmayacak mutluluk ile geri döndü ve evliyaların merkezi, Sultan Üveys Ata (ona hürmet ve övgü olsun) hazretlerinin mezarına varıp, Görlan ... ? ... Nehri'nden geçip Rebi el-Evvel ayının ortasında Cuma günü hilafet kapısı Hiyvak'a gelip, hilafet tahtında istirahat ettiler. Bu seferin süresi otuz iki gün idi.

Dünyayı süsleyen emir, büyüklerin makamı şehzade Mahmud Töre'nin Merv amacıyla yola çıkıp Tecen'e varması ve orada bir müddet durup yola çıkma dizginini dönüş yoluna çevirmesi: Dünyayı koruyan büyük hakan hazretleri hırsız ve bozguncuları dövme ve kulağını çekme için yüksek makamlı şehzadeler ve yiğitlik sahibi seçkinlerden şehzade Seyyid Mahmud Töre ve Seyyid Ahmet Töre bağışlanmış çocuklar, Muhammed Rahim Bahadır Han ve Seyyid Nazar Beg ve ergen Muhammed Nazar İnak'ı atadı ve büyüklük sahibi emirler ve liderlerden asil soylu, Töre Murad Atalık ve Salih oğlu İvaz Atalık ve Devletyar Bek ve

Sayfa 147

Rahmetullah Yesavulbaşı ve Muhammed Murad Muharrem vesaireyi sekiz bin kadar ordu ile onların hizmetine gönderdi ve onlar işitilmesi gereken ferman gereği yıl bin iki yüz altmışaltıda Zülkade ayının on dördünde Cuma günü ata binip amaç yönüne doğru yola koyuldular. Öyle ki yukarıda bahsedildi ve Reg-i Harezmi Sağca ve Çirle ve Harcihar kuyuları yolunu geçip ve Musa kuyusu bölgesine ulaştılar. Büyük hakan hazretlerinin yüksek mertebeli fermanı gereğince Tecen'de atlarla beraber olan liderlerini, Mir Muhammed Han Çemşidi liderliğinde adamları ile birlikte talep edip, adam gönderdiler. Ta ki onlarla birlikte Merv yönüne yola çıksınlar ve onlar hizmete gelip, danışma merasimine yetişip, bir fikirde karar kıldılar ki; Merv'e gidişi durdurup önce Tecen'e gidip orada durdular ki, hırsız ve bozguncuların çıkardığı isyanlardan özür dileyip, gök misali makamın hizmetine gelmeyi vadetmiş idiler bu yüzden Seyyid Mahmud Töre, büyük emirlerin oy birliği ile gidiş dizginini Tecen tarafına çevirip orada istirahat edip, bir müddet durdu ve durduğu günlerde önce etrafındaki kale ve belde halkının büyükleri gelip, hediye ve armağanlar ile itaat ve bağlılık beyan ettiler. Onların arasından Merv'de yaşayan ve oturan hırsızların bir kısım yöneticileri ve Yol geçidinde oturan Salur liderleri ve Serahs'da mesken tutan Teke'nin Oraz Yağlı liderleri birkaç yardımcılarını ile padişahlara layık hediye ve armağanlarla Seyyid Mahmud Töre'nin hizmetine özür ve af dileme ile gelip eski suçlarından ve yeni hatalarından bağışlanma dileyip, iltimas ettiler ki; onlara şefahtçi olup büyük hakan hazretlerinden günahlarının affı isteyip ve o hazret onların iltimasını kabul edip, Tecen'de liderlerden Bekiş Halife'nin bir kısım ordusu ile bırakıp, adı geçen liderleri kendine yoldaş edip, büyük emirler ile Tajn'dan çıkıp Harezmi tarafına hareket etti ve yıl bin iki yüz altmış yedide Sefer ayının yedisinden Cumartesi günü Hiyvak şehrine varıp ve o sırada büyük hakan hazretleri ta Karadeniz'in havalisinde avcılık ve gezme ile meşgul idi, o hazretin yüksek fermanı gereği Seyyid Mahmud Töre ve bir kısım liderler o hazretin

hizmetine varmaya karar vermeden herkes kendi evinde kalma ve istirahate çekildi ve büyük hakan hazretleri avdan dönüp hilafet merkezinde istirahat ettikten sonra Seyyid Mahmud

Sayfa 148

Töre liderliğinde bir kısım emir ve subaylara, şimşek hızlı tüfekler ve mücevherle bezenen bıçaklar ve altın işlemeli elbiseler hediye etme ile elitlik verip başlarını göğe erdirdiler. Yine o ki: o yıl Rebi el-Sani ayının başında Seyyid Mahmud Töre ile gelen Teke ve Sarık büyüklerine Uraz Yağlı lidere dönüş izni verildi. Ta ki Serahs Tekesi ve Merv hırsızının itaat ve bağlılık makamına gelip, gelmeyeceğini bildirmesi için haber getirmesi. Yine o ki: Zikredilen ayın yirmi birinde büyük hakan hazretleri her yıl tekrarlanan emir ile fakir ve acizlerin istek ve arzularının sorulması, memleket durumunda haberdar olmak için Köhne Ürgenç tarafına yola çıktı ve her gün bir iç açıcı yerde ve her gece hoş ve temiz bir menzilde eğlenip, istirahate meşgul olup ve ihtiyaç sahiplerinin dileğini dinlemekte ve adaletli bir şekilde davranıp, Köhne Ürgenç ve Hanabat tarafındaki cennet misali bağlar ve güzel saraylarını ki o hazretin iltifat bayındırlığından bayındır olup, kerem deryasından cennet gibi olmuşlardı, seyir edip, gezip, geri döndü ve yirmi beş gün süre ile Cemazi el-Evvel ayının yirmi birinde Perşembe günü gelip hilafet tahtına oturdular. Yine o ki: Cemazi el-Sani ayının ortasında Oraz Yağlı lider Teke ve Sarık yöneticileri gelip, kendilerinin bağlılık ve boyun eğme konusunda gevşeklik gösterdikleri yüksek kulağına işittirildi, ta ki yüksek debdebenin Merv tarafına hareket etmesine sebep oldu.

Yüksek ihtişamlının dördüncü kez Horasan tarafına hareket etmesi ve Merv diyarına gürültü ve hareketlilik getirmesi ve Hırsız ve bozguncuların kulağını çekmesi için dönüş yoluna hareket etmesi: Ki Terekeme kavminden Sarık kavmi ki birçok Türkmen kavminin arasında haydutluk ile meşhur olup ve rezalet ile at salıp, kaç kez devlet yuvasının kapısının toprağını öpmek için kişileri gönderip, itaat ve boyun eğme vaadinde bulunup, haydutluk yapmaktan geri kalmayıp, vaatlerini bozup, isyan ve bozgunculuk mesleğinde devamlılık gösterdiler ve başkaldırma ile isyan şarkıları söylediler. Dünya sahibi büyük hakan hazretleri o sapkınlık ve haydutluk yapanları dövme ve kulaklarını çekmek için kendisini saadet dağıtma işine dâhil edip, Domuz yılı sene bin iki yüz altmış yedide cevzann¹⁵⁴ yedisi ve Recep ayının yirmi yedisinde Çarşamba günü kendisi devlet atına binip saltanat merkezi Hiyvak'tan tam debdebe ile çıkıp, savaşa donatılmış ordu ve

¹⁵⁴ Hicrî – şemsî takviminin üçüncü ayı, ikizler burcuna denktir.

sayısız asker ile amaç yönüne hareket gösterdi ve Ceyhun Nehri'nin kır bölgesi yoluyla dağ ve bozkırı geçip

Sayfa 149

menzil tepelerine adımının feyziyle yüksek makam ve menzillerin yollarına güneş huzurundan mutluluk getirip, on altı gün müddetle Kabaklı ormanına varma büyüklüğünü gösterdiler. O mevziden Heft-i Rek Harezmi'yi geçmek için yola çıkıp ve Taht ve Yari Hacı kuyuları üstünden gece yolculuğu ile menzilleri bitirerek sekiz gün müddetinde Cumartesi günü mahşeri bir ordu ile Merv Nehri'nin kenarına vardı ve savaş eğitiminin parlak yüzünü parlayan güneşin kubbesiyle denkleştirdiler ve hırsız ve bozguncular bu olaydan haberdar olup aslanın kükremesinden tilki sürüsünün kaçıp inine girdiği gibi kale kapasını kapatıp ve sürgüleyip, sığınma için tam çaba gösterdiler ve kale duvarı İskender seddi gibi kuvvetli ve yüksek ve etrafı hendek çukurları ile çevrilmişti. O hazret bu nedenle deniz dalgası gibi olan orduyu kalenin üstüne hücum etmeleri için emir vermeden bozgunculara zarar nehri kuzey ve güney taraflarında ve kalenin etrafında kuşatma emriyle otuz dört gün müddet ile durup birçok mezraları ve ekinleri ayakaltı edip, yok ettiler ve bozguncuların beyinlerinden hasret dumanı göklere yükseldi.

Kuşatma günlerinde meydana gelen olaylar: Onlardan arasında o ki Salur kavminin ki Yol Geçen Kalesi'nde yerleşmişlerdi, hediye ve armağanlarla kapı eşliğini öpme şerefine erip, kulluk mangalını itaat ve teslim toprağına bıraktılar ve o hazret lütuf dağı ve kişisel cömertlik gereği, o kavmin itaat ve kulluğunu kabul edip, birçok mal ve ekinlerini talan edip, ayakaltı ettirmeden kendilerine bağışlayıp bazılarını altın işlemeli elbiseler giydirip, mutluluk ile kendi yurtlarına geri gönderdiler. Yine o ki; o hazretin duyulması gereken fermanı gereği ile dünya kadar güçlü liderlerden Hüdayar Bey ve Bekiş Halife ki Gökkan ve Ali İli kavmiyle daha önce Ilgar tarafına varıp, Tajn'da durmuşlardı. Öyle ki yukarıda bahsedildi. Kendilerini adamları ve Tajn Tekesinin ordusundan bin kadar atlı ile gök kubbe misali eşliğinin hizmetine varıp, padişalara layık övgü ile başları göğe erdi ve yine o ki

Sayfa 150

o sırada Serahs Tekesinin bazı isyancıları boyun eğme kalesinde kalıcı olmaktan vazgeçmişlerdi. Birlikte İran hakimi Muhammed Şah, bazı anlaşmazlıklar nedeniyle o esnada o cemaati istila edip, büyüklük timsali liderlerinden Salar adlı bir liderin Kaçar kavminden sonsuz ve sayısız asker ve kutlu tophane ile göndermiş idi ve Salur kendi padişahının fermanı ile Seyil Dağı'nın eteği gibi yola çıkıp, Serahs Kalesi'nin üzerine varıp, Teke muhaliflerini sert kuşatmaya aldı ve Teke halkı kuşatmanın şiddetine güç

getiremeden suçsuz o cemaatin yöneticilerinden bu dünyayı koruyan divanın kapısını öpmeye müşerref olup itaat ve boyun eğme yoluyla, dediler ki; biz halk birçok beğenilmeyen işlerimizden pişman olup, vazgeçtik. Şimdi padişahlara layık lütfunuzdan beklenti içindeyiz ve yalvarıyoruz ki bu eski hizmetkârlarımızın durumuna acıyıp, Kızılbaş serserilerinin saldırısına uğrayıp ve esir düşmeden önce sizin korumanız ve yardımınızı diliyoruz, o belanın güçlü pençesinden kurtarsanız ta ki çoğumuz hangi mevkide dilerseviz, oturma emriniz ile devletinizin korumasında huzur içinde olup, hangi hizmeti emrederseniz canla ve başla yerine getiririz ve ölene kadar o hizmetlerin kabulünü kendimize yapılması gerek iş ve gerekli biriliriz. O hazret tam cömertlik ile o cemaatin özrünü kabul edip büyüklük eseri liderlerinden Hüdayar Bey, Mir Muhammed Han ve Abdullah Han beylerbeyini, Gökkan ve Cemşidi ve Ata ve Yumralı ordusu ile o kavmin yardımına ve korunması için Serahs kalesine gönderdi ve bağlılık timsali liderlerden Bekiş Halife'yi Salar'a elçi kılıp, öyle bir haber gönderdi ki bu sonsuz devlet ile İran devletini muhabbet ve dostluk binası eskiden daha güçlüdür ve Serahs ülkesinde oturan Teke kavminde eski hizmetçi ve canını feda eden adamımızdırlar. O kavim birçok suç ve isyanlardan vazgeçip, özür dileyip, tam boyun eğme ve kelimelerle anlatılamayan af ile kendilerini korumamızın güvenli bölgesine getirdiler. Şimdi Salar iki devletin dostluğuna ayak uydurup, o kavmin kuşatılmasından el çeksin ve dönüş dizginini geldiği yola çevirerek, dönüş yönüne yönelsin ve Bekiş Halife bu haberi götürünce Salar, haber mektubunu son derece saygı ile kabul edip gözüne sürtüp, Serahs kalesinin üzerinden ayrılıp, İran tarafına yola koyuldu ve Bekiş Halife kutlu ferman gereğiyle Serahs Kalesi'ndeki halkın imdadına varan anılan liderlere katıldı ve büyük hakan hazretleri Merv Kalesi'nin etrafındaki

Sayfa 151

ekinliklerde otuz dört gün müddeti ile zafer sahibi orduya ekinleri ayakaltı etmeyi emredip bozguncuların beklenti harmanına yokluk getirip, sağlam vuruşlarla göğüslerinde buğday gibi yarıklar oluşturdular. Sonra Merv ilinden Harezm vilayeti tarafına gidiş dizginini çevirip Ramazan ayının yirmi ikisinde Cuma günü, Çil Burç Kalesi üzerinden kuma girip, altıncı günü ki Çarşamba idi, Amu Derya'nın kenarına varıp Kabaklı ormanına indiler ve oradan derya kenarı ile menzil menzil gidip Şevval ayının onunda Perşembe günü salatanat merkezi Hiyvak'a bezenme ve güzellik götürdüler ve bu yolculuğun süresi altmış iki gün idi ve o duruma dair yüksek makamın emri gereği ile o seferde Serahs'a gönderilen liderler ki Hüdayar ve Mir Muhammed Han ve Abdullah Han Beylerbeyi ve Bekiş Halife idiler,

Teke ulusunun haline düzen verdikten sonra Serahs'tan dönüp, Bekiş Halife kendi adamlarıyla Tajn kalıp, diğerleri gök kubbe misali kapı eşiğinin hizmetine vardılar.

Bazı olayların anılması ki o hazret bahsi geçen yolculuktan dönüp, saltanat tahtına oturduktan sonra meydana geldi: Onlardan o ki; yukarıda bahsi geçmiş idi ki dünyayı koruyan divanın dostluk sahibi, hizmetkârlarından Ata Niyaz Muharrem İran ülkesine, Rahmetullah Karagöz Hokand iline, o iller padişahlarının bağlılık mektubu ile bu devletin kapı eşiğine gönderilen elçilere, elçi görevi ile birlikte gitmişlerdi. O padişahların dostluk beyanı için birlikte gönderdikleri elçileri ile dönüp büyük hakan hazretleri Merv seferi için yola çıktıktan sonra hilafet merkezi Hiyvak'a gelip durmuşlardır, o hazret şevval ayının ortasında bahsi geçen illerden gelen elçileri, kutlu meclislerine alıp, padişahane övgüler ile başlarını yükselttiler. Yine o ki: Zülkade ayının on beşinde Perşembe günü İran padişahı Muhammed şah'ın gönderdiği elçisine gök mertebeli makamın hizmetkârlarından bilgi sahibi ve ona bağlı Muhammed şerif Bay'ı elçilik görevi ile ve beraberinde dostluk mektubu ile İran ülkesine gönderdi ve ondan birkaç gün sonra Hokand padişahının elçisine Ata Niyaz Beg'i elçilik göreviyle birlikte Hokand vilayetine gönderdi. Yine o ki: Bahsi geçen ayın on dokuzunda Pazartesi günü büyük hakan hazretleri seyir ve dinlenme amacıyla Köhne Ürgenç tarafına gidiş atını sürdü ve birçok kale ve belde halkının başını adalet ve cömertlik güneşinin ışınlarını saçtı. Ve iç açıcı evler ve son derece eğlenceli

Sayfa 152

makamları seyredip, gezmekten tam keyif alıp, yine Zilhicce ayının yirmi birinde Cuma günü Hiyvak şehrine geri dönüp, geliş bereketi ile etrafına güzellik saçtı.

3. 2. 10. Büyük hakan hazretleri kutlu tahta çıkışının yedinci yılının olaylarının anlatılması ki onlardan o ki: Ben (fakir) ki bazı hastalıklar sebebiyle o hazretin kutlu alaylarıyla yürüyüp, yolculuk edemediğim için bu yüzden padişahlara yakışır gönül alma ile izin verip, kendi isteğim üzerine yolculuktan muaf tuttu. Sene bin iki yüz altmış sekizde Domuz yılı Muharrem ayının on dokuzunda Cuma gecesi amcamın oğlu Muhammed Kerim Beg'i yerime mirablık görevine atayıp başını göğe erdirip, başarıya ulaştırdı. Yine o ki: O hazret bahsi geçen ayın yirmi birinde Pazar günü çölü gezmek ve avcılık isteğiyle ata binip, Karadeniz'in kenarına kadar gittiler ve o denizin etrafında Kamışlı Kak mevziine kadar gezdiler ve ölüm kokan köpeklerle, büyülü gözlü ceylanları avlayıp, bereketli zihni kartalların mutluk ve sevinç havasında kanat çırpıp haz aldıktan sonra o bölgeden dönüş yularını geldiği yöne çevirip Sefer ayının yirmi dördünde Çarşamba günü saltanat merkezi Hiyvak'a huzurlu bir şekilde mutluluğunu getirdi. Bu

yolculuğun süresi otuz iki gün idi. Yine o ki: o yıl Rebi el-Evvel ayının on dokuzunda Pazartesi günü hilafet merkezinin hizmetçilerinden kendisine bağlı, yüksek zekâlı Şükrullah Aka'yı bazı ülke sorunları nedeniyle elçilik görevi vasıtasıyla Rus iline gönderdi. Yine o ki: Adı geçen ayın yirmi dokuzunda Çarşamba günü yiğitlik sahibi liderlerden Hüdayar Beg'i Gökkan grubu ile Tajn'a gönderip, atlara bakmaya görevlendirdiler ve Abdullah Han Beylerbeyi'ni kendi adamlarıyla Badgis'e bağlı Cemşidi kavminin arasına gönderip o halkın hal ve ahvaline düzen vermek için atadı. Yine o ki: Rebi el-Sani ayının ortasında Tajn'dan atlara bakan liderlerden Bekiş Halife hastalanarak, doğal yollarla vefat etti ve onun tuğunu adamı ki Ali İli kavminden idi, büyüklük sahibi beylerden Alleş Bey'in yiğitlik sahibi oğlu Allahyar Beg'e verip, liderlik rütbesiyle denklere ve akranları arasında elit kılıp, başını göğe erdirdi. Yine o ki: Kazak Törelere Hülagu Töre ki bazı uygun olmayan işler ve hareketler nedeniyle üç yıldan beri çoluk çocuk ve emri altında olanlar ile Hiyvak şehrinde tutsak idi, o yıl adı geçen ayın ortalarında gardiyanların

Sayfa 153

ihmallerinden birçok çoluk çocuk ve çocuğunu bırakıp, kaçıp, Deşt-i Kıpçak'ta Kazak halkının arasına vardı. Yine o ki: Büyük hakan hazretleri her yıl kararlaştırdığı emir ile Cemazi el-Evvel ayının dokuzunda Cumartesi günü gezme ve av için Köhne Ürgenç tarafına yola koyuldu ve çölü gezip, avcılığı seyrederek, kutlu zatlara kuş avlayıp geri döndüler ve Cemazi el-Sani ayının ikisinde Salı günü, devlet ve kutlu geleceği beraberinde şehre getirdi. Yine o ki: Recep ayının yirmi yedisinde Pazar günü Muhammed Şerif Bay, İran padişahı Muhammed Şah'ın yanından dönüp, gönderdiği hediyeleri gözünün önünden geçirdi.

Kutlu ihtişamın beşinci kez Horasan tarafına at sürüşü ve Merv diyarındaki hırsız ve bozguncuların durumları ekinliğine zorluk şimşegini götürmesi ve dönüş tarafına dizgini çevirmesi: Yüksek alay her yıl Merv tarafına gidip, o yerde kıyamet misali gürültü ve kargaşa çıkarırdı ve hırsız ve bozguncuların zarar görmesi için birçok ekinlik ve tarlayı ayakaltı kılıp, bütün mal ve eşyalarına el koydular. O emir ile bu sene yine Fare yılı hicri bin iki yüz altmış sekizde Recep ayının yirmi yedisinde Pazar günü büyük hakan hazretleri dünyaca büyük debdebe ve Süleymani ihtişam ile saltanat merkezi Hiyvak (Allah onu yangın afetinden, dinden uzaklaşmadan korusun)'tan Merv gitme niyetiyle yola çıkma atına binip zafer duygularını açığa vurarak harekete geçti ve zafer sahibi ordu ile Amu Derya'nın kenarında yol almaya koyuldu ve Şaban ayının on üçünde Pazartesi günü

Kabaklı ormanına vardı ve o mevkide iki gece durup, adı geçen ayın on beşinde Çarşamba günü kum tepelerini geçek için at sürüp, Taht ve Yari Hacı kuyularının üzerinden yolculuk yapmaya koyuldu. Şaban ayının yirmi ikisinde Çarşamba günü zafer ve baht açıklığı ile birlikte Merv suyunun kenarına vardı. Hırsız ve bozgunculara zarar vermek için mezra ve ekinliklerindeki ekinleri ayakaltı edip, elleriyle bozması için yıldızlar kadar çok mahşeri orduya izin verip, kalenin etrafında gezip, her gün bir ekinliğin içinde zafer güneşinin kubbesini göklere çıkarıp, kırk dört gün süreyle o bölgede ekinleri ayakaltı etmekle meşgul oldular ve kale ehlinin tahıl ümitlerini suya düşürdü ve kuşatmayı daraltarak durumlarını kötüleştirip ve açlık yüzünden gözlerinin ferri azaldı.

Sayfa 154

Kuşatma günlerinde meydana gelen olayların anılması onlardan o ki: Kuşatma şiddetine güç getiremeden Sarık kavminden Alaşa kavminin lideri Tanrıberdi Beg, kendi kardeşini dünyayı koruyan divanın kapı eşiğini öpmeye gönderip, güçlü sözler ve sağlam iman ile itaat ve boyun eğme beyanının kabulü için iltimas gösterip, eğer bu utanan kulların suçları affedip, kulları koruma amacıyla Alaşa kavminin ekinliklerini sel gibi akan ordunun yağma ve talan afetinden korursa inşallah, kendi elimiz ile diğer hırsızlardan ayrılıp, kaleden çıkıp kendi ekinliğimiz üzerine varıp İskender seddi gibi bir kuvvetli hendek kazıp, kale ile düşmanlık şarkımızı durdururuz ve o devletin istediği gibi mertçe hizmetlerde bulunuruz ve büyük hakan hazretlerinin cömertlik dağı ve taze cömertliği gereği olduğu için bu teslimiyeti kabul edip, adı geçen kavmin ekinliklerini kutlu orduya ayakaltı ve yok ettirmeden kendilerine bağışlayıp, mutlu edip sevindirdiler. Yine o ki: Serahs Tekesinin ünlüleri ve şöhretlileri ve irfan sahibi Yol Geçen ve Salur'un büyükleri ve emirleri padişahlara layık hediyelerle gökyüzü dengi divanın makamını öpme şerefine erip hizmetkârlık ve bağlılık dileğiyle eşyaları sunup, çok miktarda tahıl ve diğer alet ve eşyalar getirip, büyük ordu içerisinde Pazar kurup alışveriş işiyle meşgul oldular. Yine o ki: Dünya güçlüsü ve kahramanlık sahibi liderlerden Mir Muhammed Han ve Hüdayar Bey ve Devletyar Bey ve Er Niyaz Muharrem ki; Cemşidi ve Gökkan ve Karadaşlı askerleriyle daha önce Tajn'a varıp yüksek emir gereğiyle durmuşlar idi. Kendi adamları ve Tajn Tekesinin lider ve reisleriyle gökyüzü gibi yüksek divanın hizmetine gelip şahane övgü ile başları göğe erdi. Yine o ki: Hırsız ve bozgunculardan birçok atlı fırsat bulup, hep birlikte kaleden çıkıp kutlu ordunun bazı oduncu ve ateşçilerine saldırıp, derhal yerine getirilmesi gereken emir gereği, büyüklük sahibi liderlerden Mir Muhammed Han Cemşidiye gurubuyla o kanı dolan bahtı karaları, takibe başlayıp, kaleye girene kadar çok kişiyi sulu

kılıçlar ve kan için mızrakların darbeleriyle düşe kalka yokluk kalesine göndererek sayısız baş kesip, sayısız ganimet elde ettiler ve o hazretin şahane lütfu ile dikimevinden altın işlemeli elbiseler giyip, şahane hediye hazineden tahminden daha fazla nakit alıp, istek keselerini doldurdular. Yine o ki: Hırat halkından Hazar kavmi ki az bir zamandan beri bazı hoş olmayan sebepler ile Allah'ın verdiği bu devlete karşı isyan ve düşmanlığa başlamışlardı. Bu yüzden o kavmin kahramanlık sahibi yiğitlerinden dört yüz kadar atlık yardım için hırsız ve bozguncuların arasına gelip o kavmin birçok

Sayfa 155

serseri ve rezillerinin toplanmasıyla korkusuz ve pervasız kaleden çıkıp kutlu alaydan Yemut kavminin karakollarına ki dünyayı gezen ordunun kale tarafında bir kısım oduncu ve ateş yakanların saklanması için meşgul idiler, korkusuzca gelip onları yakalamak için savaşa giriştiler ve iki taraf da kılıç ve mızraklarını kullanarak savaştılar ve bu haber devlet makamı gibi olan Nevayi'nin kulağına vardı. Yüksek ferman çıkarıldı ki, kutlu askerlerden bir miktar çıkıp o kalabalık bozguncuların üzerine kahramanlık atını sürsünler ve can alan kılıçların keskin tarafından kafa kesip onlara yaptıkları işlerin cezasını versinler. Öyle ki kahramanlık sahibi ve yiğitlik timsali yiğitler ki, uzun süreden beri savaşmak için hevesleniyor ve düşmanın kanının kadehine susamışlardı. Bu müjdeli haberin mutluluk veren içki sürahisi kulaklarının kadehini doldurup, şimşek hızlı atlara binip, savaşacakları alana uygun adımlar attılar ve muhalifler grubu ki kendi güçlerini abartırlardı, utanç ve ar yüzünden orada öyle bir sıkıldılar ki sonunda zafer sahibi ordunun hamlelerine ve hücumlarına dayanamayıp sinek sürüsü gibi kaçarak ve canlarını kurtarmak için savaş meydanından yüz çevirdiler ve zafer sahibi yiğitler, takip emriyle at sürüp keskin kılıçlarının darbeleriyle kafa kesmeye koyuldular ve düşman grubundan birçok kişiyi başsız ve cansız hale getirip, o vadide kan selini her yere akıttılar ve birçok kişiyi esaret altına alıp, fetih ve zaferle yüksek divanın hizmetine geldiler. BEYİT:

Evet! Eğer eceli gelirse her avın

Gelir kendi ayağı ile tuzağa

Ve o çatışmada yiğitlik ve kahramanlık gösteren savaşçılar topluluğuna o hazretin iltifatı ve hediyeleri dağıtılıp hesapsız para ve bahşiş ile kendi akran ve denkleri arasında başı dik ve onu sahibi olup, dünyada zengin oldular ve hırsız halkı bu olaydan sonra kaleden kafalarını çıkarmadan sığınma hapisanesine yerleşip ve başarısızlık zindanın köşelerinde oturup, kale kapısının kendi bahtlarının kapısının kapanması gibi kapandığını görüp, tüfek ağzından başka ağızdan hiç ses çıkarmadılar ve büyük hakan hazretleri kırk dört gün

süresince ekinlerin talanı ile meşgul olup hiçbir mezrada ekinden eser bırakmadıktan sonra Merv'den Harezmi tarafına dönmeye

Sayfa 156

yüz tutup yiğitlik sahibi ve savaş kahramanı liderlerden aslan avcısı ve hızlı hareket eden Allahyar Bek'i Ali İli ordusuyla Tajn Tekesinin liderleriyle birlikte atlara bakmaya Tajn tarafına gönderdiler ve Şevval ayının beşinde Perşembe günü dönüş yularını Harezmi tarafına çevirip Yari Hacı ve Taht kuyuları üzerinden gece yolculuğu ile menziller ve merhaleler kat edip ve yedi gün sonra Çarşamba günü çölü geçme işini bitirip Amu Derya kenarında Kabaklı ormanına vardılar ve oradan ayrılıp nehir kenarından menzil menzil yolculuk yapıp Suduk mevkiine vardılar. Birçok emirler ve büyüklerle, ordu mensupları ve hizmetçilere kerem pençesi ile sayısız ve sonsuz dirhem ve dinar hediye edip, umut keselerine ağırlık verdiler ve Üç Tepe menzilinde birçok avam ve ayana padişahlara layık düğün tertip edip Şevval ayının on sekizinde Çarşamba günü saltanat merkezi Hiyvak'a varış bereketinden cennet bağlarından güzellik ve ziynet götürdüler. Bu kutlu seferin süresi seksen bir gün idi.

O vakaların anlatılması ki yüksek ihtişam, Merv diyarından geri dönüp Harezmi Kalesinde kaldıktan sonra meydana gelmiş olup onlardan biri ki: Ata Niyaz Beg ki duyulması gereken ferman gereğiyle Hokand vilayetine elçi olup gitmişti, öyle ki yukarıda zikredildi. Hokand padişahının dostluk mektubu için birlikte gönderdiği elçisi ile kutlu ihtişamlı Merv diyarına vardıktan sonra Hiyvak kalesine gelip durmuş idi. Şevval ayının yirmi birinde Cuma günü o hazretin bereketli görüşlerine müşerref olup, getirdiği mektup ve hediye ve armağanları, nurlu bakışının seyrine götürdü. Yine o ki: Büyük hakan hazretleri Merv'den dönüşte yüksek makam hizmetçilerinden Muhammed Penah Yüzbaşı'nın ki Penah Kul lakabı ile bilinir, Yemut ve Yumralı yiğitlerinden iki yüz kadar kişiye lider tayin edip Reftek yoluna göndermiş idi, ta ki hırsızdan Buhara vilayetine giderken veya gelirken denk gelirse talan ederlerdi. Adı geçen yüzbaşı yüksek buyruk gereğiyle varıp, Reftek yolunda hırsızın Buhara'dan Merv'e gidip gelmekte olan büyük kervanına denk gelip birçok kişiyi öldürüp, bazısını esir edip, tutuklayıp, sayısızca ve kıyaslanamayacak mal ve eşyaya el koydular. Galip gelip ve zafer elde ederek dönüp Şevval ayının yirmi dördünde Salı günü gök dengi divanın hizmetine varıp, padişahın merhametine layık olup, altın bıçaklar ve altın işlemeli elbiseler hediyesinden nasiplenip, onur kazandı. Yine o ki: Şevval ayının yirmi altısında Perşembe gecesi yüksek makamlı şehzade Seyyid Ahmet Töre, bağışlanmış padişah Muhammed Rahim Bahadır Han'ın

yetişkin halefi “Allah kabrini nur eylesin” hastalanarak doğal bir şekilde vefat etti ve onun taziyesinde bütün dünya halklarının bedeni matem elbisesine büründü. MESNEVİ

Sayfa 157

Yazıklar olsun bu kalıcı olmayan dünyaya

Sıkıntı ve üzüntüden başka bir şey göstermez

Gösterir üzüntü ve cefayı

Ne şah bırakır güvende ne dilenciyi

Yine o ki: Büyük hakan hazretleri iyi niyet ve yüreğinin temizliğinden ötürü Zilhicce ayının üçüncü gecesini saltanat merkezi Hiyvak’a bir yerde köşesine çekilip, yalnız kalarak orada bulunan bütün tarikat büyükleri, dindarlar ve hakikat sahibi günahattan kaçınanlar ve keramet sahibi şeyhleri tam edep ve kelimelere sığmayan hürmet ile çağırıp Hiyvak’ın büyük camiinde dört gün itikâfa¹⁵⁵ oturtup, temiz kalp ve dindarlık ile şahane ziyafetler ve şahlara layık izzet ve hürmet bulunup, hizmet konusunda hiç eksik bırakmayıp, hayır dualarını alarak olanlara izin verdi.

Yüksek şanlı emirler ve dünyayı alan liderlerin duyulması gereken ferman gereği ile Merv talanı için yola çıkıp hırsız ve bozguncuların mal ve eşyalarını talan ve yağma etmeleri ve yüksek hakan hazretlerinin devlet atına binip gezme ve av amacıyla yola çıkmaları ve o günlerde meydana gelen olayların anlatılması: O yıl yani Fare yılı sene hicri bin iki yüz altmış sekizde Zilhicce ayının on yedisinde Cuma günü büyük hakan hazretleri, hırsız ve bozgunculara zarar vermek için büyük sahibi emirler ve gök gibi güçlü liderlerden Töre Murad Atalık ve Seyyid Nazar Bey ve Rahmetullah Yesavulbaşı ve Muhammed Murad Muharrem ve Devletyar Beg’i Yemut ve Çavdar ve Yumralı ve Taze Kongrat ve Karadaşlı askeri ile Merv talanına gönderdiler. O gün Mir Muhammed Han ve Er Niyaz Muharrem’i Cemşidi ve Sakar ordusu ile Tajn’da at yurduna atadı ve o hazretin kendisi adı geçen ayın yirmi ikisinde Çarşamba günü avcılık amacıyla, hilafet merkezi Hiyvak’tan devlet atına binip, av alanı yönüne şahlara layık ihtişam ile yola çıktı ve Amu Derya sahilinde Üç Tepe adlı mevkie vardığı sırada, Merv kalesindeki hırsızların arasında anlaşmazlık çıkıp Tanrıberdi Bek liderliğinde Alaşa halkı başka hırsızlarla iki kez savaşmış, kesin yenilgiye uğrattığı haberi büyük hakan hazretlerinin kutlu kulağına vardı. Bu konunun açıklaması o ki: Bu yıl, yüksek debdebeli hazret ile Merv vilayetine varıp, kaleyi kuşatma konusunda yardımcı olan ve orada hırsız kavminden Alaşa tayfasının lideri

¹⁵⁵ Ramazan ayının son on gününde Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak üzere dünya işlerinden ilgiyi kesip camiye kapanarak ibadet etme.

Tanrıberdi Bek, kardeşini kendi tarafından dünyayı koruyan divanın toprağını öpmeye gönderip itaat ve boyun eğme

Sayfa 158

vaadinde bulunup, özür beyan ettiler ve eğer fakirleri koruyan o hazret, şefkat göstererek ve acıma duygusuyla Alaşa kavminin ekinlerini kutlu süvarilere ayakaltı ve yağma ettirmeyip, kendilerine bağışlasalar aile ve neslimiz ile kaleden çıkıp güçlü hendek kazıp, kale ve yüksek evler inşa edip, kendi kavim ve ailemiz ile girip otururuz ve bozguncuların karşısında durma kalkanını yüzümüze tutup, o devlet düşmanlarının boynuna düşmanlık kılıcı vururuz. O hazret onun özrünü kabul edip o kavmin ekinine talan selini götürmemiştiler. Öyle ki yukarıda beyan edildiği gibi oldu ve yüksek debdebe Merv hisarından ayrılıp Harezmi diyarına döndü sonra Tanrıberdi Bek ekinliğinin üzerine varıp, kalenin batı yönünden tahminen üç fersahlık yerde hendek kazıp, ekinlerinin tahıllarını toplamaya başladı ve o sırada Serahs Tekesinin bağlı ve ihlaslı tayfalarından birçok haneli ve kale ehlinin de bir kısım halk ayrılıp gelerek onlara katıldılar ve hendeği sağlamlaştırıp, hep birlikte kale ehline düşmanlık ve muhalefete hazırlandılar ve Abdurrahman Halife ki yoldan çıkan hırsızların elbaşıydı, Hendek ehlini kaldırıp kaleye sokmak için tehdit ve korku salarak kaç kez haberci gönderdi. Ancak Hendek halkının liderleri onun bu talebinin göğsüne ret eliyle vurup, sakınarak geri çevirdiler. Sonunda kale ehli tam hücum ile Hendek ehlinin üzerine gelip savaş ve kargaşa tuğunu onlara gösterdi ve Hendek ehlinin yiğitçe hamlelerine güç gösteremeyip savaş meydanından yüzlerini çevirip, kaçtılar ve kahraman yiğitler keskin kılıç darbeleriyle kelleri koparıp, çok kişiyi öldürüp, sonsuz alet ve silahı ele geçirdiler ve bozguncular yenilgiye uğrayıp, sonsuz rezillik ve yüz kızarıklığı ile kaleye vardıldıktan sonra yeniden at ve silah ve aletlerin toplanmasına koyuldular. Abdurrahman Halife liderliğinde birçok fesat ve isyan ehli intikam sarhoşluğu ile top ve mancınık ve tam teşekküllü olarak kalabalık bir şekilde kaleden çıkıp Hendek ehlinin üzerine gelip, top ve mancınık ve tüfek ağzından çıkan ateşlerle yangın ateşini körükleyip, savaş meydanını harladı ve Hendek ehlinin savaşçıları da savaş meydanına hızlı kuşlar gibi çıktılar ve iki taraftan savaş ve kavga

Sayfa 159

yoluyla savaş emrine uyararak dört gün boyunca savaş ve birbirini öldürme ateşi gökyüzünün ucuna çıkardılar ve o esnada cüsseli ve İskender büyüklük sahibi liderlerden hızlı ve yiğitlik sahibi Allahyar Bek Ali İli ili hizmetçisiyle Tajn'da süvarilik görevi ile istirahatte idi. Hırsız ve bozguncuların Hendek ehlinin üstüne ilk kez geldiğinden haberdar

olup, Hendek halkına yardım etmek için kendi adamlarıyla yola çıktı. Tesadüfen savaşın dördüncü günü savaş ve kavga esnasından dostlara can müjdesi, düşmana ani bela gibi mızraklarının parıltısından şimşekler çakıp savaş meydanına girdiler ve bozguncular bu durumdan haber alınca uğursuz gönüllerine son derece korku hâkim olup, meydanda duramadan “Yakında o toplum bozguna uğratılacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır.”¹⁵⁶ ayet-i kerimesinin anlamıyla savaş meydanının kendilerine dönen bahtları gibi yüz çevirip birçok top ve mancınık ve bütün mal ve silah ve eşyalarını bırakıp, tam aceleyle dönüş merkebinin avarelik vadisine sürdüler ve Allahyar Bek kendi adamları ve Hendek ehlinin yiğitleriyle kelle kesen kılıçları ve can alan mızrakları kaleye girene kadar kovalayıp, bozgunculardan birçok kişiyi hayat merkebinden düşürüp, ölüm yurduna gönderdi ve birçok kişiyi ele geçirip, esirlik zincirine bağladılar ve birçok top ve aletler ve silah ve mallar ile buzağlarına el koyup, baht açıklığından son derece mutluluk ve ferahlık buldular. Bu zafere ulaştıklarını haber vermek için gök kubbe gibi olan divanın hizmetine haberci gönderdiler ve gönderdikleri haberci Amu Derya kenarındaki Üç Tepe mevkiinde av ile meşgul iken o fetih ve başarının haberini o hazretin huzuruna yetiştirip altın işlemeli elbise hediyesinden mutluluk bulup, öyle ki daha önce söylendi ve ondan sonra büyük hakan hazretleri nehir kırında Borli ormanına varınca kuşla avlanıp, Deve Boyun adlı mevkiye varıp nehrin kuzey tarafına geçtiler ve o tarafta avlanarak menzil menzil gidip Kıpçak geçidine vardılar ve o geçitten geçip, derya ve çölü izleyip, seyrederek devlet atını sürüp Köhne Ürgenç’e bağlı Hanabat mevkiinde iç açıcı cennet havalı avlulara vardığı esnada Merv talanına giden liderin zafer ve başarı bulduklarını ve haddinden fazla ganimet ile huzura vardılar. Bu olayın açıklaması şöyle ki: Büyük hakan hazretleri av yolculuğunu planlamadan önce büyük emirler ve kerem sahibi güvenilir kişilerden Töre Murad Atalık ve Seyyid Nazar Bey ve Rahmetullah Yesavulbaşı be Muhammed Murad Muharrem ve Devletyar

Sayfa 160

Bek’i kendilerine ait adamları ile Merv yağmasına göndermiş idiler. Öyle ki yukarıda bahsedildi. Ve o bahsedilen liderler uyulması gereken yüksek ferman gereği yola çıkıp, Taht ve Yari Hacı kuyuları üstünden tozu dumana katan süratle at sürüp, hicri bin iki yüz altmış dokuz’unda Muharrem ayının on sekizinde Pazar günü tan vaktinde Bayram Ali’nin kalesi yakınına varıp, adı geçen liderler birlikte onlara talan izni verdi ve onlar gruplara ayrılıp, her grup bir tarafa ani bela ve göklerden gelen kaza gibi çullandılar. Güzel tesadüf

¹⁵⁶ Kamer Suresi, 45. ayet

o ki: Hırsız ve bozguncular daha önce halkın Merv talanına yola çıkış haberini duyup, etraf ve civarındaki mal ve hayvanlarını nehrin güney tarafından kalenin etrafına getirip kapatmış idiler ve birkaç zaman geçtikten sonra halkın geliş haberi yalan ve hayal ürünü olup o gün birlikte birçok koyun ve deve başları nehrin kuzey tarafına geçirip, hiç korku ve endişe etmeden meralara göndermiş idiler. Halk etraf ve çevreden gruplar halinde sürülerinin içine girip birçok çoban ve koruyucuları öldürüp “Allah, alacağınız daha birçok ganimetleri size vadetti”¹⁵⁷ ayet-i kerimesinin gereğiyle tahminen kırk bin kadar deve ve seksen bin kadar koyun ve diğer mal ve eşyadan da çokça ganimet ele geçirdiler ve Harezmi tarafına sürdüler ve bozguncular kaleden başlarını çıkarmaya güçleri yetmeden sağ ve salim dönüp, yeryüzüne sığmayacak kadar ganimetler ile güvenli ve rahatlıkla Harezmi çevresine vardılar ve Sefer ayının onunda Pazar günü birçok lider ve subaylarla Ürgenç ilinden Hanabat mevkiinde büyük hakan hazretlerinin bereketli görüşmesi şerefine erip, mücevher kaplı hançerler ve altın işlemeli elbiseler ve etek etek altın ve gümüş hediyesiyle diğer emirler ve liderler arasında güneş gibi elitlik kazanıp ve başları göğe erdi ve o hazret Köhne Ürgenç havalisindeki kendisine ait kutlu iltifatlarıyla inşa edilen birçok temiz havalı avlular ve iç açıcı bağları seyredip gezerek ve avcılık seyri ile sonsuz nasiplenip dönüş atını sürüp, Rebi el-Evvel ayının dördünde Çarşamba günü mutluluk ve sevinçli saltanat merkezi Hiyvak’a varıp, saltanat tahtına güzellik verdiler. Bu yolculuğun süresi yetmiş bir gün idi.

Sayfa 161

3. 2. 11. Büyük hakan hazretlerinin saadetli, tahta çıkışlarının sekizinci yılında meydana gelen olayların açıklaması: Onlardan biri o ki: Gök kubbe misali divanın bilgi sahibi hizmetkârlarından Şükrullah Aka ki duyulması gereken ferman gereğiyle Rus elçiliğine gitmiş idi, öyle ki daha önce yazıldı. Rebi el-Evvel ayının yedisinde Cumartesi günü Rus’tan gelip getirdiği hediye ve armağanları görüşünün önünden geçirdi. Yine o ki: Adı geçen ayın on beşinde Pazar günü bağışlanan rahmet bahçesinin emirlerinin emiri kutlu mezarı nurlu olan Murad İnak’ın onurlu oğlu Muhammed Yusuf Bek, sıkıntılı dünyadan göçüp Tengri teala’nın rahmetinin yanına vardı. Yine o ki: O hazret Rebi el-Sani ayının dördünde Cuma günü büyüklük sahibi emirlerden Hüdayar Bey ve Şah Murad İnak’ı Gökkan kavminin ordusuyla Merv diyarında Hendek mevkiindeki atlar tarafında duruyor idiler, liderinin yardımı için gönderdi ve Allahyar Beg ki Rüstem gibi yiğitlik gösterip hırsız ve bozguncuları yenip, onlara yenilgi tattırmaya sebep olmuş idi, o hazretin

¹⁵⁷ Fetih Suresi, 20. ayet

o hizmetinin karşılığında şahıslara layık hediye ile ona Atalık mertebesini bahşedip o rütbenin göstergesi olan altın bıçak ve altın işlemeli elbise ve çokça nakit ile Hüdayar Bey ve Şah Murad İnak'a teslim edip Hendek yönüne gönderdi. Yine o ki: Adı geçen ayın on üçünde Pazar günü Hokand elçisine yine Ata Niyaz Beg'i elçi olarak birlikte Hokand yurduna gönderdi. Yine o ki: Zikredilen ayın on dokuzunda Cumartesi günü yüksek makamın hizmetkârlarından, ileri gelenlerinden ve büyüklerinden Molla İbrahim Divanbeg'i elçi olarak bazı memleket işleri için Buhara vilayetine gönderdi. Yine o ki geçen ayın yani Rebi el-Sani ayının başlarında Yemut ve Yumralı ve Çavdar ve diğer Türkmen ve Özbek halkının istekli yiğitlerinden beş yüz kadar kişi toplanıp saltanat sahibi cenaptan izin alıp, yapma niyetiyle Merv tarafına yola çıktılar. O halk Taht ve Yari Hacı kuyularının üzerinden çokça yol kat edip, Merv nehrinin eski seddi Bend-i Sultan'ın yakınında hırsız ve bozguncuların koyunlarının sürüsü ve develerinin de sürüsüne girip çokça koyun ve deve ele geçirdiler ve yol yürümekten aciz olduğu için koyunları bırakıp, develeri sürdüler ve çobanların ağzından Reftek yolunun üstündeki yola hırsızların kervanının olduğunu duyup, o yola gidiş merkebinin sürüp, sürat kamçısını vurdular ve bir kuyunun başında hem Buhara'dan Merv'e tahıl getiren hem Merv'den Buhara'ya güzel eşyalar alıp götürmekte olan büyük kervanın üzerine kendilerini ani bela gibi yetiştirdiler. On bir kişiyi esir alıp, elli kadar kişiyi öldürdüler ve bin kadar

Sayfa 162

deve ve sonsuz mal ve kumaşlar ve çok sayıda alet ve tahıl ve on beş kadar bilezik ve düğmeyi ganimet olarak ele geçirdiler ve sevinerek ve gülerek geri dönme yolunda acele ile süratli bir şekilde atlarını sürdüler ve Cemazi el-Evvel ayının dördünde Cumartesi günü gök kubbe makamının hizmetine varıp padişahlara yakışır ilgi ve övgü görüp, altın işleme elbiseler ve çok miktarda para ödülüyle başları göğe erdi. Yine o ki: Duyulması gereken ferman gereğince Hendek mevkiinde atla ilgilenen liderlerden dostluk sahibi ve gönülden bağlı Er Niyaz Muharrem kendine ait olan adamıyla dönerek Cemazi el-Evvel ayının on birinde Cumartesi günü devlet yuvasının kapı eşiği hizmetine varıp, padişahlara yakışır övgüden pay aldı. Yine o ki: Adı geçen ayın on dördünde Salı gecesi devlet adamları ve büyük zatlar vezirlik sahibi ve başbakanlığa bağlı Abdullah Kuşbegi fani dünyadan geçerek gerçek padişahın rahmetine kavuştu. Yine o ki: Yıllardan beri Hokand vilayetinin valisi Hüdayar Han'ın bir kısım emirler ve halkı Hüdayar'ın elinden hükümet görevini alıp, her biri kendince yönetimini ilan edip ve çevreye zulüm ve saldırı elini uzatıp o vilayette her yeri yıkıp, viran etmişlerdi ve Hüdayar Han'da salt hanlık adında başka bir

şey kalmamıştı. O yıl Hüdayar Han baht ve şans pazısının kuvvetiyle siyaset kılıcını sürüp, birçok bozguncu ve başkaldıranları uygun olduğu gibi kulaklarını çekip, cezalarını verdi ve memleketin yönetim gücünü eline alıp, özgür bir şekilde yönetim gösterip, padişahlık tahtına oturdu ve bu sevinç dolu haberin duyulması için, kendi devletine bağlı bir itibarlı kişiyi elçi olarak atayıp, dostluk ve bağlılık mektubu ve hediye ve armağanlar ile hilafet merkezinin toprağını öpmesi için gönderdi. O elçi adı geçe ayın on dördünde Salı günü hilafet merkezi Hiyvak'a gelip eşik öpme şerefine erdi. Yine o ki: o yıl yani bin iki yüz altmış dokuz Fare yılı Hut'ta¹⁵⁸ Cemazi el-Evvel ayının yirmi yedisinden Cumartesi günü büyük hakan hazretlerinin duyulması gereken fermanı gereği yüksek makamlı liderlerden Muhammed Niyaz Yesavulbaşı ve Devletyar Bek, Terekeme kavminden, Maşrik ve Karadaşlu askeri ile Merv yakınlarındaki Karayaf boyunda hendek kazıp, tepe biçiminde höyük yapıp, kendilerine devletin korumasından başka bir korunacak yer bilip, ona tabi olup, orada yaşayanların arasından Mir Muhammed Han liderliğinde bazı liderler ve ordunun yardımıyla bozguncuların kulağını çekmek için hızlı koşan at diyarına gitmek için yola çıktılar. Yine o ki: Hokand

Sayfa 163

vilayetinin büyüklük sahibi valisinin dostluk mektubu ile gönderdiği elçisi ki daha önce gök kubbe misali divanın hizmetine müşerref olup, kalmış idi. Cemazi el-Sani ayının sekizinde Cuma günü yüksek kapının sadık hizmetkârlarından Şükrullah Aka, minnet duyulması gereken ferman gereği adı geçen elçiye, elçilik vazifesiyle birlikte Hokand tarafına yola çıktı. Yine o ki: Devlet koruyucusu divanın kendine çok güvenilen, devlet dostu Molla İbrahim Divanbegi ki, Emir Nasrullah'ın dostluk ve birlikte hareket beyanı için gönderdiği elçisi ki, elçilik görevi ile birlikte Buhara'ya varmışlardı, öyle ki yukarıda anıldı. Emir Nasrullah onu şanına layık ağırlama ve son derece saygı ile kendi devlet büyüklerinden Toktamış Toksabay'ı elçilik görevi ile birlikte yüksek makamın şanına layık hediye ve armağanlarla İslam kubbesi Harezmi tarafına gönderdi ve o elçi adı geçen ayın sekizinde Cuma günü korucu devlet eşığının hizmetine varıp, dostluk mektubu ile getirdiği hediyeleri kimya gözünün seyrine erdirdi. Padişahlara layık övgüden başı göğe erdi. Yine o ki: Recep ayının ikinci günü ki Pazar idi, büyük hakan hazretlerinin gök kubbe misali kapısının hizmetkârlarından, içten bağlı ve dindar Muhammed Şerif Bay'ı adı geçen elçi ile beraber adı geçen padişaha layık hediye ve dostluk mektubu ile birlikte Buhara tarafına gönderdiler. Yine o ki: Ülkenin sahibi büyük hakan hazretleri hırsız ve bozguncuların

¹⁵⁸ Hicri - Şemsi yılın son ayı.

dövülmesi ve kulağının çekilmesi için gönlü hakikatlere vakıf olan padişah, kendisi de başta olmak üzere Merv seferi amacıyla yola çıkmadan on gün önce adı geçen ayın ok sekizinde Salı günü zafer sahibi ve büyüklük yoldaşı liderlerden Seyyid Nazar Bey ve Muhammed Murad Muharrem'i Türkmen'den Taze Kongrat ve Çavdar kavimlerinin ordusuyla Merv'de Karayaf kenarındaki Hendek mevkiinde atlara bakan ordu ve komutanların yanına Sağça kuyusu üzerinden gönderdiler. Ta ki muhaliflerin kulağını çekip ve onların yakalanmasında kendilerine yardım etsinler.

Kutlu alayın altıncı kez hırsız ve bozguncuların üzerine Horasan tarafına harekete geçmesi ve Merv diyarına varıp, kuşatma gücü ve savaş sisinden muhaliflerin başına kara gün çalması ve takdir-i ilahi ile veba hastalığının yayılması, bazı ordu mensuplarının hayat merkebinden ölüm toprağına düşmesi ve büyük ihtişamlının isteğine ulaşmadan cennet misali Harezm tarafına dönmesi: Güzel kokulu kalem hızlı süvari gibi öykü yazarlığı meydanında yiğitlikle öyle bir kahramanlık yapar ki; Merv diyarında yaşayıp orada oturan, hırsız ve bozguncular ki yıllardan beri ülke sahibi büyük hakan hazretleri duyulması gereken fermanın ipine sarılma ve ona itaat ve emre uyma yerine, başkaldırı ve isyanda ısrar edenlerin her yıl o bozguncu ve isyankâr kavme zarar vermek ve kırılmaları için karınca ve

Sayfa 164

çekirge gibi sayısız ve kıyastan uzak asker ile Merv vilayetine varıp, ekilen ekinleri ayak altı yaparak yok edip, ümit tarlasının gelecek bağının yaprağı gibi kurutup, geri döndüler. Ancak bu yıl Karayaf'taki at yanında kalan ordu ehlinin peş peşe kale civarında yağmalayıp, çoğunu yakaladığından dolayı o yoldan çıkmışlar gün yüzü göremeden ve hiçbir yerde ekin ekmeğe cüret göstermeden, devamlı saklanıp, son derece zorlu ve çetin bir hayat geçiriyorlardı. Büyük hakan hazretlerinin saadetli zatına sonsuz çöln avarelerinin üzerine gitmek onları korkutmak için sığır yılı yıl bin iki yüz altmış dokuzda Recep ayı yirmi sekizinde Cuma günü saltanat merkezi Hiyvak'tan çok kalabalık orduyla devlet ve bahtı açık zafer sahibi atına binip zafer ilamının yüzünün nurunu göstererek devlet ve saadet birlikteliği ile amaç yönüne yola çıktılar ve Hazarasb üzerinden ve nehir kenarından yol alıp ve geçtikleri yerleri güzel kokularıyla kokulandırıp ve varış bereketiyle o yerlerin havasını cennet misali kılıp Kabaklı ormanına ki taht yolunun girişidir devlet ve açık baht ile varıp iki gün durdular ve Şaban ayının on yedisinde Çarşamba günü Kabaklı'dan kalabalık bir şekilde ayrılıp Heft-i Rek Harezm geçitlerini geçmeye çalışıp atlarını sürdürdüler Taht ve Yari Hacı kuyuları havalisine vardılar çeşmelerden su içerek

susuzluklarını giderdiler ve özenle kum tepelerinin geçilmesini bitirdikten sonra Şaban ayının yirmi altısında Merv Diyarına varıp, Merv nehrinin kenarında zafer sahibi askere ordugâh ve saadetli orduya da kalacak yer ve bozgunculara zarar vermek için o nehrin kuzey sahilini birkaç gün zaferli askerlere ayak altı ve yağma ettirdiler. O sıralarda Yol Geçen Kalesi'nde kalan Salur kavminin şöhretli ve tanınmışları, hediye ve armağanlarla kapı eşiğini öpme saadetine erip, hizmet etme ve canını feda etme yolunda bağlılık ve sadakat beyanında bulunup, padişahlara layık hediyelerden başları göğe erdi ve dünya sahibi büyük hakan hazretleri nehrin kuzey tarafını zafer sahibi askerlerin atlarına ayakaltı ettirdikten sonra güney tarafına kutlu orduyu ve mahşeri süvarileriyle bir uygun geçitten geçerek Sark Kalesi'nin güney tarafında ordugâh ve zafer sahibi divanının kubbesini gök kalesinin zirvesiyle denkleştirdi. O gün Karayaf kenarında Hendek mevkiinde atlara bakan

Sayfa 165

liderler yani Mir Muhammed Han ve Allahyar Atalık ve Hüdayar Bey ve Şah Murad İnak ve Seyyid Nazar Bey ve Devletyar Bek ve Mahmud Niyaz Yesavulbaşı kendilerinin hizmetinde olan adamlarıyla yüksek divanın hizmetine varıp, padişahlara layık hediyeler ile ölçüsüz sevinç ve mutluluk elde ettiler ve bu yere yakın Herat hakiminden elçi gelip, onun isteği üzerine Herat'tan tahıl getirmek için çokça deve gönderildi. Bu özetin açıklaması şu ki: Eski zamanlarda Afgan halkının Abdali hanedanından Kamuran Şah b. Mahmud Şah Aba Encud Herat memleketinde padişahlık tahtında oturup, büyüklük ve görkemle padişahlık sürdürüyor idi. Ancak son derece gevşek ve pervasız biri idi, bu yüzden kendisinin veziri Yar Muhammed Han onu gafil avlayıp, öldürdü ve onun yerine saltanat tahtına oturdu ve o azmış birkaç yıl hükümet etti. Sonra yokluk ülkesine doğru gitti ve o öldükten sonra onun oğlu Seyyid Muhammed Han, Herat memleketlerine istediğini yapma gücüne sahip olup, tam iktidar ile hükümranlık yaptı. Ta ki cihan sahibi büyük hakan hazretlerinin Merv diyarına vardıkları haberini işitip, o hazretin karşısında bağlılıkla ve boyun eğerek, önünü ilikleyip, muhabbetlerini ve korumalarını istemesini büyük devlet ve sonsuz saadet bilip, kendisi itibarlı bir kişisini elçilik görevi ile bir mektup ile beraber dünyayı koruyan divanın hizmetçilerine gönderdi. Mektubun konusu şuydu ki; yüksek şanlı kapının eşiğinin liderlerince bilinsin ki biz dahi o devlet kurucu kapının canını feda eden hizmetçileri ve ona gönülden bağlı olan ve iyiliklerini dileyen kişileriz. Bizim arzu ve isteğimiz odur ki, ister ordu, ister tahıl, ister diğer aletlerden her ne kadar lazım ise bu yöne kişileri gönderip alabilirler ve böyle iltifat ile bu gönülden bağlı hizmetkârların övgüden başları dünya hisarının zirvesini geçti. Kaldı ki o devletin liderlerinin hiçbir şeye

ihtiyacı yok idi. Ancak o kapı hizmetçileriyle irtibata geçmek dost ve düşmanlar gözünde bir yakınlaşma göstergesi idi. Eksiksiz, yüksek şanlı ferman gereği ile ebedi devletin eminlerinin bu talebini elinin tersiyle itmeyip, tahıl getirmek için her on on beş hizmetçiden bir deve ve bir kişi alıp, Niyaz Muhammed Yüzbaşı'yı onlara lider kılıp ve Mir Muhammed Han Cemşidi'yi de ordudan bir tayfa ile ve toplanan develere katıp, Herat tarafına gönderdi. Ta ki Mir Muhammed Han Badgis yakınlarına vardıktan sonra Niyaz Muhammed Yüzbaşı ile o develerini Herat kalesine gönderip, kendisi öz kardeşi Abdullah Han Beylerbeyi'nin yardımına ki, üç yıldan beri mahkeme kararıyla, o bölgede Cemşidiye tayfasının arasına gönderip Hazara kavmiyle ki; bu devlet ile düşmanlık göstermekte idiler. Her zaman savaş ve kargaşa gösterirlerdi, varıp ona

Sayfa 166

yardım götürdü ve Mir Muhammed Han yüksek ferman gereği o toplanana develerle birlikte yola çıktı ve Badgis yakınlarına vardıktan sonra adı geçen develerini Herat kalesine götürüp, kendisi Abdullah Han Beylerbeyi'nin yanına vardı ve Herat hakimi Seyyid Muhammed Han varan develere tahıl verip Niyaz Muhammed Yüzbaşı'yı izzetli ve kelimelere sığmayan güzel ağırlama ile geri gönderdi ve develer kırk beş gün sonra dönerek gelip, kutlu orduya katıldılar. Ancak Mir Muhammed Han, Abdullah Han Beylerbeyi'ne katılıp, birlikte Hazara'larla savaşa girip, çokça çatışma ve ölümlü olayların meydana gelmesinden sonra fetih ve zaferin yardımıyla düşman grubuna galip gelip, mağlup ederek, yendiler. Ve o kavmin hâkimi Kerimdad Han liderliğindeki sayısız kişinin susuz canına kan akan kılıçlar ve can alan mızrakların suyunu içirip, düşe kalka, yokluk zindanına gönderdiler ve böyle bir zafer ve fethin müjdesini devlet kapısının hizmetine götürüp, kendisi o taraftaki bazı eksikliklerin giderilmesi için durdu. BEYİT:

Ulu olana ufak biri düşman ederse

Yaptığı her şey kendi başına ok olarak döner

Hikâye şudur ki; devleti koruyan büyük hakan hazretleri Sark kalesinin güney tarafını ordugâh kılıp, askerlerin kaldığı yerlerin etrafına özenli bir şekilde güçlü ve geniş tepeler yaptırıp, bozguncuların kalesinin hisarı yakınında onları vurmak ve sindirmek için toplar atarak kuşatma emrini verdi ve kuşatma günlerinde her gün ünlü yiğitler ve kin sahibi cellatlar başçavuş rütbesi ile kale tarafına varıp, kendi sınırını geçip, kaleden çıkan Sark savaşçılarını kükreyen aslan gibi hücum edip, birçok bozguncuyu keskin kılıç darbeleriyle hayat merkebinden ölüm toprağına indirdi ve sonsuz hamlelerin sağlamlığından “Sanki onlar, ürkmüş yaban eşekleri gibidirler; Arslandan korkup-

kaçmışlar.”¹⁵⁹ İfadesiyle aslandan kaçan eşek gibi düşman grubuna yenilgi verip, hisar dar geçidine kadar vardılar ve kudretli topçular da top atışı emrini yerini getirip, ateşli gülleri peş peşe ve arka arkaya kale içindeki şeytan sıfat muhaliflerin başına afet kayan yıldızı gibi yağdırıp, “Şeytanlar için taşlama-birimleri (rücum) kıldık”¹⁶⁰ konusundan belli ettiler ve

Sayfa 167

o ateşin dumanının an be an gökleri kaplayıp, aşağı inerek hisar halkının gündüzünü karartıp, “Öyleyse sen, göğün açıkça bir duman getireceği günü gözle”¹⁶¹ anlamı gereği kıyamet günü onlara gösterildi ve her gün büyük emirler ve zafer sahibi orduyla kuşatma emrini yerine getirip, kalenin etrafı ve çevresinde devriye gezip, muhaliflerin kaleden çıkmasına mani oldular. Ta ki bir gün yiğitlik sahibi emirlerinden Allahyar Atalık’a ok isabet edip cennet bahçesine gitti. Bu olayın açıklaması şudur ki: Kuşatma sırasında Ramazan ayının yirmi dokuzunda Çarşamba günü kutlu ordugâhtan Allahyar Atalık liderliğinde bazı liderler bir bölüm asker ile devriye göreviyle çıkıp, kale yakınına varıp, kuşatma eyleminde bulundular. Gün öğlen olduktan sonra atından inip, pervasız bir şekilde o mevkide oturuyorlardı. Hırsızların bazı hızlı kahramanları kale üstünden onların pervasız ve rahat bir şekilde oturduklarını görüp, fırsat bilip çokça atlı ve yaya olarak orada bulunan eski geçitler ve yarıkların içinden gelip, onları gafil avlayıp, canını feda edercesine hücumda bulundular ve zafer sahibi askerler de çok çabuk ve hızlı bir şekilde ata binip, savaşta yenildiler ve savaşın en hararetli zamanında muhalifler tarafından bir ok gelip Allahyar Atalık’ın vücuduna isabet edip, attan düştü ve o yaranın şiddeti ile amber cennetinde mesken tuttu. O esnada devlet gibi karargâhtan bir grup zafer sahibi yiğit, onların imdadına yetişip düşman kavmini yıktılar ve kale altına kadar kovalayıp, çok kişiyi öldürüp ve esir edip, fetih ve zafer ile geri döndüler. Bu olayın oluşundan sonra büyük hakan hazretlerinin ateşli gazabı harekete geçip, kuşatmayı öyle bir sıkılaştırdılar ki; kale ehli hiçbir taraftan çıkamayıp, kıtlık ve yokluk belasına öyle bir müptela oldular ki, tahıl yokluğundan, buğday gibi kin dolu göğüslerini üzüntü tırnağıyla yırtıp, açlık şiddetinden gözleri mercimek gibi yemyeşil olup, ekmek yokluğundan canları ölüm sayfasına yaklaşmışlardı ve adı geçen ordugâhta kutlu ordunun kalma süresi elli beş güne yaklaştı. Kalabalık nedeniyle çok sayıda kötü ve pis koku ortaya çıkıp, bu yüzden o siperden yer

¹⁵⁹ Müddesir Suresi, 50 – 51. ayetler

¹⁶⁰ Mülk Suresi, 5. ayet

¹⁶¹ Duhan Suresi, 10. ayet

değiştirmek amacıyla saadetli orduyu kaldırıp, kalenin batı tarafında ordugâh kurdular ve etrafına kale kurup

Sayfa 168

tam özen ve kelimelere sığmayan gayret ile düşman kalesi kuşatmasına kalkışıp, etraf ve civarındaki tahıl, un ve azık gelen yolları kapatıp, örttüler. Ta ki saklananlardan her gün nice grup açlık şiddetine takatleri kalmaksızın kendilerini kaleden fırlatır gibi çıkararak, ordugâha gelip, padişahlara yakışır sofrasında türlü nimetler ile nasiptar olup ve yakın idi ki; kale ehlinin birçoğu boyunlarına kılıç ve kefen asıp, kaleden çıkıp, itaat edip, büyük hakan hazretlerinin dünyayı koruyan divanının topağına baş koyarlar. Ancak takdir-i ilahi o isyancıların ele geçirilmesine başlanmamıştı ki, o anda İran ve Horasan'ın bazı bölgelerinde veba ve taun salgını baş gösterip, çok kişinin ömür harmanını yokluk şimşegiyle yaktı ve o hastalık kutlu ordugâh içinde de yayılıp, ordudan çok kişiyi hayat merkebinden düşürdü ve birçoğunu hastalık yatağına düşürdü. Öyle ki kale etrafında muhasara edecek kuvvet kalmadı. Suçsuz büyük hakan hazretlerinin saadetli vücutları o vilayette kalmayı faydasız olarak görüp sonuncu siperde on yedi gün kaldıktan sonra el-ud Ahmed anlamının gereğiyle sakinlik diyarı Harezm tarafına dönüş yapmayı danışıp, o mekândan kutlu orduyu kaldırıp, geri dönüş meydanına gitmek için atını sürüp, iki menzilde Karayaf kenarında Hendek mevkiine yetişip, vardılar ve o mevzide orduyu toparlamak için dört gün boyunca durdular. O dört gün müddetinde büyük âlimlerden Kadı Muhammed Kerim İşan ve keremli emirlerden Seyyid İsa Hoca başta olmak üzere çok kişi veba hastalığı ile ecel sakasının elindeki “Her nefis ölümü tadıcıdır.”¹⁶² Şerbetinden içip “Çok kudretli, mülkünün sonu olmayan (Allah)’ın”¹⁶³ yatağından sükûnete erdiler ve büyük hakan hazretleri dört gün sonra Mehdi Kulu Beg çavuşu askerlerin yarısı ile Hendek ehlinin yardımına gitmesi için atadı, Mir Muhammed Han’a da Bedgiş’den geri gelip Hendek’te beklesin deyip, haber yollayıp, kendisi de adı geçen mevkiden kutlu ordu ile çıkıp, dört menzil gidip, Merv suyunun sonundan birçok askerine çöl tedariki için su aldırıp, Musa ve Hercihas ve Çirle kuyularının üst tarafındaki düz yoldan geçip, Zilhicce ayının üçünde Salı günü devlet ve baht açıklığı ile saltanat kapısı Hiyvak’a varıp, bütün Harezm memleketlerine, fakir ve halkının yolda gözleri gelişlerinin nurundan aydınlanıp, sabırsız yüreklerini varışlarının feyzi ile gül bahçesi yaptılar ve bu seferin süresi yüz yirmi dört gündür.

¹⁶² Ali İmran Suresi, 185. ayet, Enbiya Suresi, 35. ayet, Ankebut Suresi, 57. ayet

¹⁶³ Kamer Suresi, 55. ayet

Bazı vakaların anlatılması ki büyük hakan hazretleri bahsedilen seferden gelip hilafet merkezinde kalmaya

Sayfa 169

başlamasından sonraki olaylar. Onlardan bazıları ki; Dünyayı koruyan divanın kendisine güvenilen yüksek hizmetçilerinden Muhammed Şerif Bay ki; Buhara elçisiyle, elçilik görevi ile birlikte gönderilip, Buhara'ya gitmiş idi. Öyle ki yukarıda bahsedildi. Büyük hakan hazretleri zikredilen seferde yöneticilerden Emir Nasrullah'ın onun yanına katıp dostluk mektubu ile gönderdiği elçisi Sefer Bek Mirahor, ona eşlik edip Hiyvak şehrinde kalmıştı. Büyük hakan hazretleri anlatılan seferden gelip iki gün dinlendikten sonra onun kutlu meclislerine dâhil olmasına izin verip, padişahlara layık övgü ve Hüsrevane lütfuyla sevindirdiler. Yine o ki: Zilhicce ayının onuncu gecesini ki Kurban Bayramı akşamı idi. Bahsedilen seferde veba hatalığından vefat eden âlimlerden Kadı Muhammed Kerim İşan'ın yerine Damolla Yusuf Ahund Bek Abadi getirildi ki zamanın âlimlerinin parmakla gösterileni ve şöhretlisi idi, kazaskerlik görevi ile başları göğe erdi ve o seferde kaybolan emirlerden Seyyid İsa Hoca nakibin yerine onun abisinin oğlu Seyyid İsmail Hoca'yı gururlandırarak nakiplik görevine getirilme nişanı ile göklere çıkardılar ve Allahyar Atalık'ın makamına kendisinin kardeşi Devletyar Bek'in kabiliyeti nedeniyle Atalık görevi mensupluğuna güzel elbisesiyle süsleyip, güzellik takıları ile bezeyerek atadılar. Yine o ki: Adı geçen ayın ayın on atlısında Pazartesi günü yüksek makamlı emirlerden Yusuf İnak'ı bazı hoş olmayan işleri ve uyuşukluğu ve pervasızlığı sebebiyle İnaklık makamından azledip onun akrabalarından İskender Bek'e ki; hizmetkârlık makamına aşına idi, İnaklık makamının bahşiş edilmesiyle büyüklük sahibi olup ve yüksek şeref bahşedildi ve o gün Abdulkadir Mirab'ı da genç olması sebebiyle azledip, onun akrabası İvazmurad Bek'e ki yüzbaşılık işi ile seçkin idi, mirablık makamı ikram edilerek başı göğe erdirildi. Yine o ki: Adı geçen ayın yirmisinde Cuma günü Buhara elçisi Sefer Bek Mirahor'a yüksek makam hizmetkârlarının ileri gelenlerinden Molla İbrahim Divanbegi'yi elçilik yoluyla yanına yoldaş edip, dostluk mektubu ile Buhara tarafına gönderdi.

Mualla Medresesi binasının tamamlanması ve o hayırlı ve eşsiz binanın tamamlanması: Yüksek zekâlı ve bilgi ehlinin parlak zihinlerinin aydınlığına bellidir ki her zaman dindarlık sahibi büyük hakan hazretlerinin yüksek lütuflarından yüce din ve şeriatın yükselmesine kendini adanmıştır ve şerefli lütufları din âlimleri, bilgili ve erdemli kişilerin terbiye edilmesine koyulup ve her zaman nurlu vücutları aydınlık milletin süslenmesine rağbet gösterdi ve akılları ve fikirleri âlimler ve erdemli kişilerin

Sayfa 170

rahat emesini talep eder ve bu yüzden ilmin yükselmesi ve ilim ehlinin eğitilmesi, saadet dolu gönlünden yerleşmiş olup, Hiyvak şehri güney tarafında bir yüksek medrese inşa edilmesi için üç yıldan beri çaba gösterip, bu yıl tamamladı. Ki hiçbir kimse bu dünyada onun gibisini görmedi. Belki onun görünüşünün çizilmesi hiçbir hayal aynasının içine sığmazdı. Öyle ki o medresenin temeli “sanki birbirlerine kenetlenmiş bir bina gibi”¹⁶⁴ ayetiyle sabittir ve o bezenmiş bina “Ki ülkeler içinde onun benzeri yaratılmamıştı”¹⁶⁵ işaretine denk güzel havası ve avlusu “Kim oraya girerse o güvenliktedir”¹⁶⁶ tarifine uygun ve iç açıcı kapısı “Girin cennete”¹⁶⁷ imasına denk yüksek gösterişli balkonu gök kubbenin yüksekliğini eleştirirdi ve güzellik dolu bahçesi gökyüzü kalelerine gölge düşürüp ve temiz havalı ortamı cennet bahçesi gibi iç açıcı ve yüreği rahatlatan havası cennet rüzgârı gibi rahatlık veren ve temiz taşları cennet kasırlarındaki gibi istenilen idi ve yüksek merdivenlerinin yüksek süslemeleri çok güzel ve pencereleri dindarların göğsü gibi parlak ve etrafındaki revaklar hurilerin kaşığı gibi güzeldi. MESNEVİ:

O görünüşü benzenmiş bir bina oldu
Ki onun gibisi bir daha inşa edilmez
Üst üste çiniler inşa edildi
Çok güzel bir nakış oldu resim gibi
Türlü türlü renkler ile boyandı
Ancak en çok lacivert ve altına
Gökyüzü sahnesinden daha geniş olup
Lütuf sahiplerinin gönlü gibi
Yüksekliğinden gökyüzü aşağıda kaldı
Penceresinde melekler yuva kurdu
Vasıflarını anlatsa birçok diller
Uğraşıp çalışsa yıllarca anlatır
Tamamlarsa eğer açıklamalarını
Edemez yüz binde birini bile

Sayfa 171

Ve o medresenin önüne bir yüksek minare inşa ettiler ki yüksekliği gökyüzüne denk belki keyvanın tavanına denk idi. O kadar yüksek olmasına rağmen, baştan sona

¹⁶⁴ Saff Suresi, 4. ayet

¹⁶⁵ Fecr Suresi, 8. ayet

¹⁶⁶ Ali İmran Suresi, 97. ayet

¹⁶⁷ Araf Suresi, 49. ayet, Nahl Suresi, 32. ayet

kadar çini işlemeli ve nice renkler ile bezenmiş idi ve öyle güzellik ve özenle inşa edildi ki binayı inşa eden ustasına, yaptıran ve yapılmasına vesile olanın ruhu övgüler düzüp, aferin dedi. Ben o minarenin inşaatına iki anlatı nazım haline getirmiş idim ki yazıldılar. Biri bu ki. ANLATI:

Öyle bir yüksek bina edildi ki iç açıcı minare
Ki büyük dönen büyük dünyaya eş oldu
Eğer bakarsan yükselerek gidişine
Ulaşır belki de yüz fut¹⁶⁸ kesin
Baştanbaşa süslenmiş idi çiniyle
Görmedi onun gibisini Âdem evladı
Bezenmişti her yanı güzellik ve süs ile
Sanki cisme ruh girmiş gibi
Seyretmesi şarkı söyletir gibiydi
Yüksekliğinde sanki işve ederdi
Son derece nadir yükseklikte bir bina oldu
Şahların şahının fermanı ile büyüdü
Binanın anlatılması için Âgehî dedi ki
Ululuk dolu bu minare dünyanın padişahıdır

Yine biri budur ki; ANLATI:

Kutlu bir şekilde inşa edilen yüksek minare
Ki onun gibisini görmedi gökyüzü gözü
İnşa edildi dünya padişahının emri ile
Bütün ayıp ve eksikliklerden temiz
Bezenmişti her yanı güzellik ve süs ile
Hızlı sevgililerin endamı gibi
Baştanbaşa renklendi çini ile
Onu seyretmek gönüle şarkı söyletir

Sayfa 172

Akıl gözü ile baktığın zaman
En yüksek Selvi ağacı bile yanında süprüntü gibi
Ki o Tuba ağacından daha iç açıcıydı
Cennet bile toprağını övdü

¹⁶⁸ Bir uzunluk ölçü birimi.

Öyle bir yukarıya doğru boy atmıştı ki
Onun yüksekliğinden samanyolu bile yırtıldı
Bir sütun gibi gökyüzüne varmış
Akıl ve idrak onun vasfını açıklayamadı
Bu yüzden Âgehî inşa edildiği yılı
Yazdı feleklerin sarayının sütununu

Ve eli açık büyük hakan hazretleri lütuflu zatı ve dağ gibi kerem sahibi olması nedeniyle kendisinin özel mülklerinden birçok yerde o medrese için bir miktar yer vakfetti. Elde edilen tahılı medresede kalanların geçimine, her çeşit masrafları için gönderdi. Belki de ihtiyaçtan fazla idi ve o medresenin binasına dönemin faziletli ve o zamanın şairleri çokça anlatıları nazım haline getirip, o hazretin şahlara layık iltifatından nasiplerini aldılar. Onların arasında ben ki bu harflerin yazıcısı idim. Dört anlatı söyleyip yazıya geçirmiş idim. O anlatılar budur ki bu konuda yazılmıştır. ANLATI:

Âlemleri koruyan padişah Muhammed Emin
Dünyayı bezeyen şahların mutluluğu
Lütuf ve keremi eşi bulunmayan gevher gibi
Gök kubbenin güneşi gibi eli açık ve hayırlı
Bidatleri yok edip onları kınayan
Şeriatı güzelleştirip yücelten
Milletin koruyan dini canlandırın
İlim ehli ve âlimlerin dostu
Cömertlikle inşa etti

Bu eşsiz medreseyi

Sayfa 173

Benzenmiş balkonunun ucu
Yükseklikten gökyüzünü geçmişti
Pencereleri güzellerin kaşu gibiydi
İç açıcı ve ferahlatıcıydı baştan ayağa
Geniş ve güzellik dolu avlusu
Ruhu dinlendiren cennetin havası gibi
Taşları Huld-u Berrin kasrı gibi
Küçümsedi coşku ve bereket ile
Cenneti istemez hiçbir zaman

Onun hücrelerinde bir gece kalan
Eğer açarsam dilimi onu anlatmaya
O anlatımın haricindedir
Ömürler aradı gökleri
Sonunda aynısını göremedi
Bu yüzden düşündü anlatırken
Âgehî dedi ki; hayır eşsiz

İkinci Anlatı:

Yeri göklerden olan Şah Muhammed Emin
Yüksek makamlı şevket sahibi padişah
Lütfuyla bu medreseyi sıkıntısız
İnşa etti sevap kazanmak ümidiyle
Binanın şerefli bitişi
Bitti saadetli yılda
Âgehî Kaydetti onun tarihini
Yüksek makamlı padişahın medresesini

Üçüncü anlatı:

Kerem sahibi Muhammed Emin Han
Lütfun göstergesi, eli açıklığın yeri
Sayfa 174
Dinin hâkimi, şeriatın koruyucusu idi
Halkına sevecen oldu Allah'ın gölgesi
Onun hükmü şerefine çok güzel bina
Oldu bu güzel medrese
Ki şairler binayı övseler
Sözleri mahşere kadar bitmez
Âgehî anlattı o binayı
Yazdı o binası güzel olan medreseyi

Dördüncü Anlatı:

Bu medrese ki cana can kata içi ferahlatan
Baştanbaşa güzelliğe batmış, cennet gibi olmuş
Beğenilirse eğer o melekler tarafından
Bu bina melek gibi olan padişah tarafından yapılmış

Dünya ehli onun gibisini görmediler, cenneti görmedikleri gibi
Ki onun her tarafı amberden, altından toprağı ve kiremidi
Düşünüyordu Âgehî onun anlatisını bir gece
Aniden dedi ki de ona ikinci cennet

3. 2. 12. Dünya sahibi büyük hakan hazretlerinin kutlu tahta çıkışlarının dokuzuncu yılının olayları: Onların arasından o ki: Sığır yılı hicri bin iki iki yetmişte Muharrem ayının başlarında Yemut ve Özbek kavminden bir grup, birlikte Hudy-u Kamkâr düşman avlayan hazretlerinden izin alarak Reftek yolunun talanına gittiler. Uzak mesafeler ve çokça menzil kat ettikten sonra, Reftek yoluna varıp, hırsız ve bozguncuların Merv'den çıkıp, vakit geçirmek için Libab tarafına gitmekte olan bazı yükler ve tüccarlara ani baskın ile varıp, çok kişiyi öldürüp, hadden fazla ganimet ve esirler ile dönüp, adı geçen ayın sonlarında yüksek hazretin huzuruna varıp, şahane övgülere mazhar oldular. Yine o ki: Adı geçen ayın yirmi yedisinde Pazar günü Büyük hakan Gitistan hazretleri, saltanat merkezi Hiyvak'tan gezme ve av için devlet atına binip, Hazarasb kalesinin üzerinden yola çıkıp, Amu Derya'nın kenarına vardılar. Bereketinden o nehrin kenarı

Sayfa 175

Kevser havuzu kenarı gibi tazelik getirdi ve deryanın güney tarafında her gün bir menzillik yolu doğu tarafına doğru yürüyüp, yiğitlik sahibi avcılar ile hızlı giden ceylanları avlayıp, Borli mevkiine ki; Üç Ocak'ın karşısında idi, vardılar ve varışlarının şerefinden o mevkiinin birçok hanesi seçkin oldu ve o mevkide hilal gibi olan kayıklar ve gökyüzü gibi olan gemilerle Amu Derya'yı geçip kuzey tarafında avcılıkla uğraşıp, derya kenarından batı tarafına menzillerce yol aldılar ve Şora Han deresinin su dağıtanı ve fakiri Seyyid (Allah onu rahmet eylesin)'in mezarının kenarına vardığında, Buhara valisi Emir Nasrullah'ın Molla İbrahim Divanbegi ile beraber gönderdiği elçisi ki, Usta Kalesinin hâkimi Niyaz Bek Toksabay Kıpçak idi, yüksek orduya dâhil olup, girip, adı geçen emirin gönderdiği yüksek kapı eşliğinin hizmetine layık hediye ve armağanları, ihlas ve güven mektubu ile birlikte, nurlu gözlerinin önüne götürüp, şahane hediyelerden nasibini aldı. O hazret ona Hiyvak şehrine varıp, kalması için izin verip, yanına birisini katıp, gönderdi ve kendileri birkaç gün o civarda avlanarak ve gezmeden nasiplenerek, kelimelerle anlatılamayacak derecede mutlu olduktan sonra Ürgenç altından geçip, Rebi el-Evvel ayının üçüncü gecesi ki Pazar akşamı idi, hilafet merkezi Hiyvak'a varıp, saltanat tahtında saadet ile istirahat ettiler. Yine o ki: Geçen ayda yani Sefer ayının dördünde Pazar günü bağışlanma sahibi İltüzar Muhammed Bahadır Han (Allah onun sırlarını korusun)'ın amcaoğlu ve göz nuru

şehzade Allahberdi Töre ki dünyada yaratılanlarla konuşma kapısını kapatıp, çok yıllardan beri bir kenara çekilip, yalnızlık yolunu seçmiş idi, hastalanarak sıkıntı yuvasından gözlerini yumup, cennet bağına doğru süzüldü. Yine o ki: Dünya sahibi büyük hakan hazretleri Merv diyarından Harezm tarafına dönüp, gelirken askerlerin subaylarından Mehdikulu Bek Cemşidi'yi kendisine ait adamlarıyla Hendek mevkiindeki yurdun korunması için atamışlar idi. Ta ki abisi Mir Muhammed Han Badgis yakınlarındaki Cemşidiye kavminin durumunu düzenlemek ve o yerin eksiklerini giderdikten sonra Merv vilayetine Hendek ehlinin arasında yerleştikten sonra o kendi adamlarıyla o nehirden dönüp Harezm tarafına yola çıktı. Öyle ki yukarıda anlatıldı ki Mir Muhammed Han adı geçen ayda Merv'e varıp, Hendek halkının arasında yer tuttu. Mehdikulu Bek liderliğinde duyulması gereken ferman gereğiyle o nehirden dönüp Rebi el-Evvel sekizinde Cuma günü kapı eşliğini öpme şerefine varıp, birçok adamı ile şahane elbiseler ve hediyeler ile seçkin olup, başları göğe erdi. Yine o ki: Adı geçen ayın dokuzunda Pazar günü Meymene

Sayfa 176

valisinin elçisi gelip, itaat ve boyun eğme konusunda gönülden bağlılık ve boyun eğme beyanında bulundular. Bu özetin açıklaması şudur ki: Yüksek makamlı ve dünya sahibi liderlerden Mir Muhammed Han, yerine getirilmesi gereken ferman gereğine sadık kalıp, bir kısım askerle Badgis havalisindeki Cemşidiye arasında abisi Abdullah Han Beylerbeyinin yardımına vardı ve birlikte Hazaralarla savaşa koyuldular. O tayfanın hâkimi Kerimdad Han'ı birçok kişi ile öldürüp, birçok kalelerini fethettiler. Öyle ki daha öne anlatıldı. Meymene valisi Hükümet Han gördü ki; bu devlet düşmanı kişileri yenerek Herat başta olmak üzere o civardaki kale ve yurtların halkı, itaat ve bağlılık belini gönülden ve boyun eğme ile bağlayıp, hizmet etme ve canını feda etme beyanında doğru ve sürekli idiler. Kendi haline yakışır, Mir Muhammed Han ve Abdullah Han Beylerbeyi'ne yardım götürüp, kendi kardeşi Şaduman Han'ı elçi yapıp, bağlılık ve hizmetkârlığını bildiren bir mektup verip, dünyayı koruya divanın toprağını öpmek için gönderdi. Adı geçen ayın dokuzunda Pazar günü gelip, gök kubbe misali kapı eşğine varma şerefine erip, abisinin gönderdiği bağlılık mektubunu devlete bağlı vekilin saadetli gözlerinin önüne getirdi. Padişahlara layık hediye ve şahane armağanları elde etti. Yine o ki: Rebi el-Sani ayının ikisinde Pazar gecesi âlimlerin büyüğü, bilginlerin bilgini, kadıların kadısı yüksek dereceli, dinine bağlı Kadı Musa İşan ki; Hiyvak şehrinin adalet sarayında kadılık rütbesinde oturuyordu. İstekleri giderenin hükmü gereği "Sen O'ndan hoşnut, O da

senden hoşnut olarak Rabbine dön.”¹⁶⁹ sesini kabul kulağıyla işitip, “Allah kullarını esenlik yurduna çağırıyor”¹⁷⁰ iması ile amber kokulu cennet bağına süzülüp “Güçlü ve Yüce Allah’ın huzurunda hak meclisindedirler.”¹⁷¹ Makamında rahat etti. NAZIM:

Kin tutarsa eyvah ki zalim felek

Kalmaz ne cahil ne de âlim

Bil ki eğer bu zalim zulüm eylesse

Hiç kimseyi sağlam bırakmaz

Ben, o cenabın vefatı için bir anlatıyı nazım haline getirmiş idim. Yazılmıştır ki; ANLATI:

Seyyidlerin seyyidi kainatın gururu

Sayfa 177

En güzel kaderli bağlıların izzetlisi

Musa idi eli beyaz olan

İlim ve fende güneş gibi

Kapısının eşiği dileklerin kıblesi idi

Bütün faziletlielerin şeyhi gibiydi

Var olma elbisesini bu dünyadan topladı

Cennet el-Ma’ava¹⁷² tarafına koştu

Onun ölümünden dünya cenneti

Gözyaşlarından bütün dünya harap oldu

Âgehî onun anlatısını düşünürken

Bir gece sıkıntıdan uykusu kaçtı

Cebrail meleği cennetin kadısı olarak geldi

Konuşması o cenabın vefatını anlattı

O anlatıyı ne eksik ne fazla bulursun

Eğer bir elifi bile eksik söylersen

Yine o ki: adı geçen ayın dördünde Salı günü yüksek mekân sahibi büyük hakan hazretlerinin minnet edilmesi gereken fermanları gereği ile yüksek rütbeli liderlerden Yusuf Desterhancı ve Er Niyaz Muharrem ve Muhammed Penah Muharrem ve Molla Muhammed Terekeme kavimlerinden Yumralı ve Ali İli ve Sakar ve Arabacı vesairenin hizmetkârlarından iki bin kadar süvari ile Merv’e bağlı Hendek mevzisindeki alay arasında Mir Muhammed Han’ın yardımına, Ilgar tarafına yola çıktı. Yine o ki: Bahsedilen ayın on

¹⁶⁹ Fecr Suresi, 28. ayet

¹⁷⁰ Yunus Suresi, 25. ayet

¹⁷¹ Kamer Suresi, 55. ayet

¹⁷² Cennetin isimlerinden biri.

dördünde Cuma günü Buhara elçisi Niyaz Bek Toksabay'a ki; Emir Nasrullah'ın birlik ve dostluk mektubunu, ona yaraşır armağanlar ile getirmişti. Öyle ki önceden söylendi. Dünyaya denk divanın eminlerinden Muhammed Emin Yüzbaşı'yı dostluk mektubu ile elçilik için elçiyle beraber Buhara tarafına gönderdi. Yine o ki: Zikredilen ayın on beşinci akşamı ki Cumartesi gecesi idi, erdemli, zeki ve ona danışılan Kadı Yusuf İşan'ı ki; kazaskerlik makamına mensup idi, Hiyvak'ın adalet sarayında yüksek kadılık mertebesine atayıp, birçok âlimler arasında seçkinlik bahşetti ve onun yerine Rahmanberdi Reis'i ki; belediye işleri ona aitti, o görevden çıkarıp, kazaskerlik görevi mertebesine atanıp başlarını göğe erdirdiler.

Sayfa 178

Ve onun yerine Cemşidi Damolla Hal Nazar'ı Hiyvak şehrine kendisine tabi olanlarla beraber ve bütün haklara sahip özür reis yapıp ve belediye işlerinin işleyişi konusunda danışılmak makamına atayıp, padişahlara yakışır bir şekilde başarılı yaptılar. Yine o ki: Bahsedilen gecede Kongrat ulusu mensuplarından Umbay sülalesinin yüksek mertebeli ve büyüklük sahibi beylerinden Muhammed Kerim Bek ibn. Yusuf Bek ki devlet erkânının büyük makamlı ve ileri gelenlerin erdemlisi ve cömerti ve büyük hakan hazretlerinin yakını ve sırdaşı ve eski, devlete bağlı olanlardan üstünü ve yüksek makamlara layığı idi, bu yüzden o hazret onun için padişahlara yakışır iltifatlar gösterip, vezirlik elbisesini kabiliyeti sebebiyle giydirip, kuşbegilik hitabıyla kendisinin akran ve denkleri arasında güneş gibi başlarını göğe erdirip, başarı verip, saltanat ve memleket himayesinin düzenleyicisi ve memleket işlerini, yüksek ilimle süslü ona verdiler. MESNEVİ:

Şah yanında kim ki sadakati şiar edinirse

Olur, elbette her yetkiye sahip

Amaç şerbeti dolar kadehine

Yetişir şüphesiz isteği ve muradına

Yine o ki: Zikredilen ayın on sekizinde Salı günü Kaçar tayfasından İsmail Han Sertib, bir grup ile kalabalık bir halde beş yüz asker ve beş top ile hırsızlara yardım için Merv kalesine gelmiş haberi geldi. Bu olayın durumu şöyle oldu ki: Karayaf kenarında Hendek mevkiinde kale kurup oturan sakinler arasında yardım yoluyla birçok kez nöbet tutarak varan cesaret sahibi asker ve subayların peşpeşe yaptıkları yağma ve el koymaları sebebiyle bir kaç seneden beri hırsız bozguncuları başıboş bir şekilde ekin ekmeden ve etraf ve civardan korkusuz bir şekilde tahıl getiremeden ve durumları son derece dara düşüp, sonunda büyük cehalet ve gayet haydutluktan, bu sonsuza kadar sürecek devlete

kulluktan ki, dünya ve ahiret saadetinin sermayesi idi, tamamen yüz çevirip, iki dünya yüz karalığını boyunlarına asıp, o kavmin büyükleri ve emirlerinden çok kişi ittifak ile çok ödül ve ganimetler alıp, yardım isteme amacıyla Meşhet vilayetinin hâkimi Muhammed Veli Han'ın önüne ki; bütün İran topraklarının fermanı dinlenen padişahı Nasreddin Şah b. Muhammed Şah'ın yetkilisi idi, vardılar ve onun emri ile onların çoğu Meşhet'ten çıkıp Tahran'da Nasreddin Şah'ın hizmetine gidip, tam boyun eğme ve kelimelere sığmayan yakarış ile onun önünde itaat ve boyun eğme beyanında bulunup, hem maddi hem askeri yardım

Sayfa 179

talep ettiler ve uğursuzluk Şia mezhebine geçip, ebedi zarar ve sonsuz kaybetme talihsizliğine yakalandılar ve Nasreddin Şah o yüzü karaların sığınma ve isteklerini kabul edip, saygın liderlerinden İsmail Han Sertib'i çok asker ile onlara kattı ve birçok Horasan şehirlerinin askerlerinden de onların yardımına asker atadı ve onun fermanı ile Meşhet hakimi Muhammed Veli Han'ı Horasan askerini toplayıp beş yüz asker ve beş top ile Merv vilayetine bozgunculara yardım için gönderdi ve o ordunun Merv kalesine gelip, içeriye girdiği haberi, büyük hakan hazretlerinin kutlu kulaklarına işittirildi. Zikredilen ayın on sekizinde Salı günü büyük emirlerden Şah Murad İnak ve Devletyar Atalık ve Seyyid Nazar Bey ve Muhammed Murad Muharrem'i Çavdar ve Taze Kongrat ve Karadaşlu kavminin askeri ile Hendek tarafındaki destek ordusunun yardımı için gönderdiler. Yine o ki: Bahsedilen ayın yirmi birinde Cuma günü Kızılbaş askeri, onursuz hırsızların ordusu ile Hendek ahalisinin ele geçirilmesi için yürümüş ve o cemaat ile birkaç gün Hendek'te savaşmış, yiğitlerin aslan gibi hamlelerinin kuvvetinden güç ve takatleri kalmayıp, yenilgi yoluyla birkaç fersah mesafeden sonra dağıldıkları haberi büyük kapı eşliğinin hizmetçilerine geldi. Bu olayın beyanı şöyle ki: Kızılbaş askeri sayısız derecede silahlandırılmış ve mükemmeldi. Horasan'dan Merv diyarındaki hırsız kalesine geldi. Birkaç gün dinlendikten sonra bütün hırsız cemaatinin yaya ve süvarilerine kendilerine katıp, top ve tophane ile Hendek tarafına doğru harekete geçtiler ve Kızılkum adlı bölgeye gelip, kondukları esnada Hendek ehli haber alıp, yiğitlik sahibi bahadırlardan tahminen beş yüz atlı hep beraber çıkıp, şimşek gibi düşmanın kartalını süprüntü gibi yaptılar ve kırk kişi kadar Kızılbaş esaret altına alıp, elli kadar kişinin vücudunu yokluk diyarına gönderdiler ve üç yüz kadar deve, çokça mallar ve eşyayı ganimet olarak toplayıp, sağ salim geri döndüler. Ondandan sonra Kaçar ordusu toplanarak Hendek kalesi üstüne gelip, siper kazıp, her gün top atışları ve ateş yağdırmayı şiddetlendirip, savaş ve mücadele hengâmesini

alevlendirdiler ve Hendek ehlinin de canlarını feda edercesine ve başını verebilen yiğitleri, savaş meydanına cesurca gelip, her gün son derece çaba ve uğraş gösterdiler ki, düşmanlardan hesapsız kişinin hayatının ipini hızlı keskin kılıç ve kana akıtan mızrak darbeleriyle kopardılar ve o

Sayfa 180

esnada cesaret ve yiğitlik kılıcını vurdular ki; düşmandan sayısız kişiyi ahiret cezaevine gönderdiler ve kaçan düşmanı yiğitlik ve cesaret sahibi korkusuz hamleleri ve aslan gibi vuruşlara karşılık göstermeden sekiz günden sonra bazı yükler ve ağır şeyler ve mallarını bırakıp gittiler ve tahminen dört fersahlık uzaklıktaki hırsız kalesine yakın bir mevzie gidip orada siper kazıp, beklediler. Bilinsin ki: O sırada altmış develi Kızılbaş kervanı Meşhet'ten Buhara'ya varıp, sayısız değerli mallar ve kumaşlar alıp, geri dönerken, Merv kalesine gelip, cesaret sahibi yiğitlerin el koymasından çekinip, kaleden çıkamadan beklemişlerdi. Kızılbaş ordusu, o kaleye gelip, hırsız cemaati ile Hendek ehlinin üstüne yürüdüktan sonra çekinmeden kaleden çıkıp, birçok mal ve ticari eşyalar ile Meşhet tarafına doğru yola çıktılar, tesadüfen o esnada Hendek ehlinin iki yüz kadar atlı o civara gidip, bekliyorlardı. O kervan kaleden tahminen bir fersah uzaklaştıktan sonra gözleri düşüp, atları bağlamıştı. Gökten gelen kaza misali o kervanın başına yetişip birçok mal ve eşyayı ganimet edip, kendi tasarruflarına aldılar ve o alışverişten çok fazla kâr eden kervan gibi sonsuz ferahlık ve mutluluk ile kendi vatan topraklarına geri döndüler ve Hendek kalesine geldikten sonra ganimet mallarının bölüşülmesi yapıldı ki; herkese üç yüz altın değerinde ticari eşya ve kumaş dağıtıldı. Yine o ki: Gökyüzü mertebeli divanın hizmetkârlarından Ata Niyaz Beg ve Şükrullah Aka ki Hokand vilayetinden gelen elçilere, elçilik yoluyla katılıp, Hokand vilayetine gitmişlerdi, öyle ki yukarıda bahsi geçmişti ve o vilayette çok süre kalıp, Rebi el-Sani ayının yirmi beşinde Salı günü Hokand elçisi ile gelip, hizmetçilik şerefine eriştiler. Kalmalarına sebep o idi ki; onlar Hokand vilayetine gittikten sonra Rus askeri tam galibiyet ile hücum edip gelmiş o vilayete bağlı Ak Mescid kalesini zor kullanarak ele geçirip, orayı mesken etti. Bu sebepten o vilayet valisi Hüdayar Han elçilere geri dönüş iznini veremedi. Ta ki yol esnasında kâfir askerlerden onlara zarar gelmesin. Ve daha sonra Rus askerine karşı savunma için Ak Mescid tarafına çok asker gönderdi. Ondandan sonra o elçilere kendisinin seçkin kişilerinden Muhammed Kerim Bahadırbaşı'yı elçilik görevi ile yanlarına verip, küffara karşı savaş sırasında bu sonsuz devlete maddi ve askeri yardım edip, tam boyun eğme ile cennet gibi Harezmi tarafına göndermişti ki; zikredilen ayın yirmi beşinde Salı günü gelip, halısını öpme mutluluğu ile

şerefe erip, Hüdayar Han'ın dostluk ile gönderdiği mektup ve isteklerini gözünün önüne getirip, padişahlara yakışır merhametten mutluluk ve sevinçli oldu. Yine o ki:

Sayfa 181

Adı geçen ayın yirmi sekizinde Cuma günü yüksek makamlı ve cesaret sahibi liderlerden bağlılık ve inanç sahibi Rahmetullah Yesavulbaşı'yı Türkmenlerden Yemut askeri ile Merv'de Hendek tarafındaki ordunun yardımı için atadılar. Yine o ki: Cemazi el-Evvel ayının on üçünde Cuma günü yüksek emirlerden Uygur halkının lideri Adina Bay Atalık tabi hastalık ile vefat edip, padişahlara layık iltifat sahibi olan oğlu Baba Niyaz Beg babasının yerine Atalık görevine oturdu ve o iltifat ile iftiharlık başı göğün ucuna erdi. Yine o ki: Bahsedilen ayın on beşinde Pazar günü Merv diyarına hırsızların yardımı için gelen Kızılbaş askeri kendi durumunun kötülüğünü bildirip, Meşhek hâkimi Muhammed Vali Han'a gönderdikleri mektup Hendek ehli yiğitlerinin eline geçip dünyayı gezen divanın hizmetçilerinin parlak bakışlarına geldi. Bu olayın aslı şöyleydi ki: Hendek kalesinde toplanan fakirler grup grup olup, her grup Kızılbaş ordusunun siperlerini çok defa yağmalayıp, her yağmada Kızılbaş kâfiri ve hırsız bozguncularından çok kişiyi keskin kılıç ve kana akıtan mızrak darbeleri ile ahiret cezaevine gönderip, sayısız kişiyi esir aldılar ve hadden fazla deve ve ... ? ... ve aletler ve eşyayı ganimet olarak alıp, malları ve hayvanları dışarı çıkarmalarına izin vermediler. Bu sebepten durumları son derece dara düşüp, yiyecek durumunu da çok azalttılar. Son olarak zorluk ve meşakkate dayanamayıp, hep beraber Meşhet hâkimi Muhammed Veli Han'a mektup yazdılar ki; bizlerin Merv diyarında bekliyoruz ve Özbek askerleriyle karşılaşıyoruz. Hiçbir şekilde gücümüz ve kudretimiz yoktur. Eğer geri dönün diyerek izin verirse geri döneriz ve eğer durun derse bize yardım ve azık göndersin ve bu mektubu dört beş güvenilen kişiye teslim, Meşhet tarafına göndermişlerdi ki Hendek ulusunun çabuk elli yiğitleri yola esnasında o mektubu taşıyanları yakalayıp, liderlerinin karşısına getirdiler ve liderleri o mektubu yüksek şöhret kapısının hizmetçilerine göndermişlerdi ki adı geçen gün gelip parlak bakışların görüşlerine getirdi. Yine o ki: o yıl yani Sığır yılı Hut'un sonlarında Cemazi el-Sani'nin on yedisinde Perşembe günü Buhara elçisi Habibullah Hoca mektup ile büyük hakan hazretlerinin o vilayete yolladığı elçisi Muhammed Emin Yüzbaşı ile dünyayı koruyan divanın toprağını öpmeye gelip, Emir Nasrullah'ın gönderdiği karşılıklı dostluk mektubu ve hediyeleri ve armağanları parlak bakışlarının görüşüne getirip, padişahlara yakışır iltifatlar ile başları göğe erdi. Yine o ki: Kıpçak emirlerinden Hoca Niyaz Bey ki Deşt-i Kıpçak'da Konuk nehrinin kenarında bir kale bina edip bu sonsuz devletin

Sayfa 182

kuvveti ile o kalede durup, birkaç yıldan beri Kazak ulusunun arasında vekalet yoluyla hakim idi, o havali sakinlerinin yönetimiyle meşgul idi, Recep ayının ortasında hastalık geçirerek vefat etti ve onun kardeşi Baba Niyaz Beg, onun cenazesini Harezm'e gönderip kendisi, abisinin görevinde o civar ulusun muhafazası için kaldı. Yine o ki: Bahsedilen ayın sonlarında Kıyat emirlerinden Hüdayar Bey Gökkan ordusu ile Karayaf'daki askerinin yardımını için atandı ve Meymene'den gelen elçisi Şaduman Han'a geri dönmesi için izin verilip, kendi yurduna gönderildi. Yine o ki: Şaban ayının beşinde Çarşamba günü Buhara elçisi Habibullah Hoca'ya geri dönüş izni verilip, Kıpçak büyüklerinden az görülen, ufuklu Yahşi Muhammed Darugan'ı elçilik görevi ile onun yanına verip, dostluk ve birlik konusunu içeren mektup teslim edip, Buhara valisi Emir Nasrullah'ın yanına gönderdiler.

Kaçar askerinin firar etmesi ve Merv kalesinin ele geçirilmesi: İran padişahı Nasreddin Şah'ın fermanı ile İran ve Horasan'dan çokça asker toplanıp, o askerlerin saygın liderlerden İsmail Han Sertip lider olup, ulu tophane ile Sarık halkına yardım için Merv'de Sarık kalesine gelip, oradan tam kalabalık ile Karayaf'a gidip, o mevkiin bir tarafına siper kazıp, birkaç gün savaş emri verdi. Ancak hiç işi başaramadı. Belki de zafer sahibi askerden çok dayak yiyip, hırpalanma görüp tam ıstırap ile çıkıp, Sarık kalesinin yakınına gelip, özenle siper kazıp, orada dört ay saklandılar ve İslam ordusunun yiğitleri her gün peş peşe yağmalayıp, kâfir ordusundan çok kişiyi öldürüp, esir edip, sayısız malları ve hayvanlara ganimet olarak el koydular ve etraf ve civardan tahıl ve azık getiren yolları da ele geçirip, kapattılar. Şüphesiz kâfir ordusu cesur askerinin işkencesi ve açlığın galip gelmesinden dolayı canlarından bezdiler ve dağılıp, kaçmaya gönülleri meyil etti. O sıralar Şaban ayının üçüncü gecesi ki Pazartesi akşamı idi, Kaçar ordusunun lideri İsmail Han Sertip bir iş için kendi siperinden çıkıp, Sarık kalesine girdi. O gece Kaçar ordusu kıtlık belasının şiddetine dayanamayarak tam ıstırap ile siperden çıkıp, firar yoluna aceleyle koyuldular ve tan vaktinde Sarık halkı bu halden haberdar olup,

Sayfa 183

şaşırp, hayret ettiler. Sonra devlet büyüğünün emri ile kendi hallerinin düzeltilmesi için İsmail Han Sertip'i kalenin içinde birçok Kızılbaş ile tuttular ve onları kendi günahlarının affedilmesine vesile edip, cezalarını erteleyerek kaleden çıkıp, Karayaf tarafına doğru yürüdüler ve Mir Muhammed Han liderliğinde birçok emirler ve liderler de bu olaydan haberdar olup, kale tarafına gittiler. Hırsızlar yol esnasında onlarla görüşüp, acizlik ve baş eğme ve yalvarma ve üzüntü yüzlerini emirlerin önünde değersizlik toprağına sürüp,

başlarını liderlerin atlarının ayağına altına attılar ve utanarak tövbe ve özür dilemeye dil açıp, İsmail Han Sertib'i birçok Kızılbaş esirleri ile onların gözleri önüne getirdiler. Günahlarının affi için vesile oldular ve Mir Muhammed Han liderliğinde birçok önderler onların günahlarını affedip, özürlerini kabul ettiler ve onları Kızılbaş esirleri ile Karayaf'a gönderip, kale içinde kalan hırsızları ev ve eşyaları ile çıkarıp, Karayaf'a götürecek kişi tayin ettiler ve kendileri asker taburlarını mükemmel ve silahlı kılıp, firar eden Kaçar askerlerinin takibi ve ele geçirilmesi için cesaret atına bindiler ve başıboşların önündeki bölgede kaçan düşmanın izinden yetişip, menzil, menzil savaş ve çatışma sonunda küffar günahkârlarından çokça kişiyi öldürüp, esir ettiler ve Çimen Beyd adlı mevkiye geldiklerinde büyük el koyma ile beş yüz kişiyi esaret altına alıp, sayısız mallar ve aletleri ganimet olarak aldılar. Ondan sonra uğursuz Şia dağılıp ve perişan olup, her grup bir tarafa gidip, kayıp ve yok oldular ve büyük emirler ve zafer sahibi askerler sağ salim bir şekilde geri döndüler ve mutluluk ve sevinç ile Merv'e gelip Sarık kavminin durumunun düzeltilmesiyle uğraşıp, bu güzellik eseri olayın müjdesini dünyayı koruyan divanın hizmetine iletiler ve topçubaşı Ata Niyaz Beg'i kendine özel adamları ve topları ile İsmail Han liderliğindeki Kaçar esirlerini teslim edip, yüksek dereceli divanın eşliğini öpmeye gönderdiler ve onlar Ramazan ayının yedisinde Cumartesi günü cennet süsü Harezmi diyarına varıp, yüksek makamı öpme şerefine eriştiler ve padişahlara yakışır iltifat ile başları göğe erdi ve yüksek ferman gereğince İsmail Han Serbit'i hapse attılar ve fakir (ben) ki bunları yazdım, bu fetih üzerine bir anlatı hatırıma geldi. Nazım halinde yazıya döktüm. O anlatı budur ki satırlara döküldü. ANLATI:

Sayfa 184

Nice yıllar oldu ki isyan olaylarıyla
Belli etti Sarık kavmi
Kapanıp Merv kalesinin içine
Yağma işinden ayrılmadılar
Dünyayı koruyan şahın emri ile
Dörtnala gidip eskiye ulaştılar
Mesken eyleyip bütün diyarın içinde
Aşk diyarında Vamık¹⁷³ gibi
Çabaladı gece gündüz kalenin fethi için
Aşığın maşuku elde etmesi gibi

¹⁷³ Vamık ile Azra hikâyesindeki erkek karakter.

Düşmanı öyle bir zora soktular ki
Hiçbir açıklama onu tarif etmez
Sonunda düşmanın usandırdılar
Şia'yı kendine yoldaş bilip
Ehl-i İslam'ın gücünden kaçtılar
Şia da buldu kat kat rezillik
Yaşlı Zal¹⁷⁴ zorlukla beraber oldu
Amaç gelininden ayrıldı
Şüphesiz çıktı düşman çadırından
Tövbe ve özrü dile getirdi
Asıldı boynuna kefen ile kılıç
Utanç denizinde boğuldular
Şaha olsun mübarek bu zafer
Kim olur bu fetihleri elde eden
Çaba ve çalışma ile hazırlandı bu anlatı
Âgehî'dir bu zafere layık
Bütün geleceğini bırakıp
Çıktı Merv çadırından hırsız

Sayfa 185

Bu anlatıda tamiye işi ile Merv çadırından hırsız kelimesi yirmi sekizini bırakıp, atarsan, serkam-ı hayatı da atarsan, mısra daha da güzelleşir. Ve yine o ki: Adı geçen Ramazan'ın on dördünde Cuma günü büyük hakan hazretlerinin yüksek dereceli fermanı gereğiyle, Merv diyarındaki emirler ve liderlerden, Seyyid Nazar Bey ve Rahmetullah Yesavulbaş ve Muhammed Murad Muharrem ve Yusuf Desterhancı kendilerine ait ordu ile gök kubbe misali kapı eşliğinin uğurlu kabulüne layık görülüp, padişahlara yakışır övgü ve şahlara layık elbiseler hediyesinden paylarını alıp ve onurlandılar. Yine o ki: Hokand vilayetinin valisi Hüdayar Han'ın gönderdiği elçisi Muhammed Kerim Bahadırbaşı'na ki yukarıda onun ne maksat ile geldiği belirtilmişti, dünyayı koruyan divanın itibarlı ve sadık hizmetkârlarından saadetli, yücelik sahibi Kubat Han Hoca'nın talebi karşılığında şiirli bir mektup ile elçilik görevine atanıp, Şevval ayının sonunda Pazartesi günü Hokand tarafına gönderildi. Yine o ki: Şevval ayının dokuzunda Salı günü Merv ilindeki atlara bakan emirlerden Mir Muhammed Han ve Hüdayar Bey, o ilin düzen ve hâkimiyeti için orada yer

¹⁷⁴ İran'ın eski güçlü padişahlarından

tutup, Şah Murad İnak ve Devletyar Atalık ve Er Niyaz Muharrem birçok Sarık ve Teke kavminin büyükleri ve ilim sahiplerinin kendileriyle birlikte getirip, devlet kapısının eşiğini, toprağını öpmeye yetiştiler ve büyük hakan hazretleri, Sarık ve Teke yöneticilerine ilgi gösterip, mutlu ve sevinçli kıldı ve emirlere altın kaplamalı eğer ve altın gemli atlar ve altın işlemeli son derece pahalı elbiseler hediyesiyle başları göğe erip onları onurlandırdılar. Yine o ki: O hazret Mir Muhammed Han'ın kardeşi Mehdikulu Bek Serhenk'i Merv'e Mir Muhammed Han'ın yanına göndermiş idi. Ta ki o ilin elde tutulması için durup, orada abisi gök kubbe mertebeli makamın hizmetine gelmiş ve Mir Muhammed Han ve Hüdayar Bey, yüksek makamın fermanı ulaşınca, yüksek devletin kapısına hizmet için yola çıkma belini bağlayıp, Merv'den Harezm tarafına yola çıktılar. Zilhicce ayının onunda Pazar günü ki Kurban Bayramı idi, halı öpme zenginliğine erip, o hazretin, karşısına çıkma mutluluğunun güneşinden gözlerine nur ve gönüllerine sevinç ve mutluluk doldu ve o hazretin iltifat hediyesinden altın zırhlı atlar ve çok pahalı elbiseler ve kemeler ve diğer çeşit şahlara layık hediyelerle seçkin olup başları göğe erdi. Yine o ki: Adı geçen ayın dokuzunda Kurban Bayramının gecesi idi Yahşi Muhammed Daruga ki; Buhara elçisi Habibullah Hoca'nın elçilik sıfatıyla birlikte Buhara'ya varmış idi. Öyle ki yukarıda bahsedildi. Emir Nasrullah'ın birliktelik beyanı için beraberinde gönderdiği elçisi, Minkad Tohtamış Toksabay ile gelip halı öpme şerefine erip, padişahlara layık övgüye sahip oldu.

Sayfa 186

3. 2. 13. Büyük hakan hazretlerinin kutlu tahta çıkışlarının onuncu yılının olayları: Onların arasından o ki: Kaplan yılı Muharrem ayının yedisinde Cuma günü gezme ve avcılık amacıyla saltanat merkezi Hiyvak'tan ata binip Hazarasb kalesinin altındaki Ceyhun'dan geçtiler ve nehrin o tarafındaki ormanlarda avcılıkla meşgul oldular ve o yoldan menzil, menzil aşağı tarafa hareket edip, Şeyh Celil Ata'nın dağının Kısnağ mevkiinde özel hizmetkârlar ve devlet büyükleri ile hilale benzeyen ve şimşek hızında olan kayıklara binip, su üzerinden akıp, Ceyhun'dan Levzan nehrine girip, ağaç merkepleri su üzerinde sürüp Köhne Ürgenç'e varma bereketi ile tazelik ve güzel kokular getirdi ve o havalideki fakir ve halkın ve yaşlı kadınların ve yaşlı erkeklerin hallerini sorup, adalet dağıtmaya koyuldu ve zalimlerin zulüm ve taciz ellerini, mazlumların günlerinin eteğinden uzaklaştırdı ve o diyarda dünyayı koruyan divanın hizmetkârlarından Muhammed Şerif Bay'a Karabaş tuğunu verip, bir ordu asker ile Deşt-i Kıpçak tarafına gönderdi. Ta ki yukarı Karadeniz'in etraf ve çevresindeki Kazak kavminden zekât alıp ve oradan geçip Erdar yolundan geçen kervanın zekâtını alıp, o taraftaki bazı başkaldıran ve başıboşların

kulağını kuvvetlice çekti ve o hazret etrafında kendilerinin inşa etmeleriyle mamur olan avlu ve bağları seyredip, gezdikten ve avlanma işinden mutlu olduktan sonra o havaliden dönüp, elli iki gün süreyle sefer ayının yirmi sekizinde Pazar günü, saltanat merkezi istirahat yerine gelip, hilafet tahtına oturdular. Yine o ki: Adı geçen Muharrem ayının yirmi yedisinde o hazret büyük emirler ve kerem sahibi liderlerden Mir Muhammed ve Hüdayar Bek ve Seyyid Nazar Bek ve İvaz Murad Mirab ve Abdullah Yüzbaşı ve Muhammed Nazar Yüşbaşı ve Baba Beg ve Er Nefes Yüzbaşı ve Muhammed Penah Yüzbaşı ve Seyyid Muhammed Hoca ve Pehlivan Niyaz Bay vesairenin kendine bağlı askerleriyle Merv'e gönderdi. Ta ki Teke ve Sarık kavminin hâkimiyet altına alıp ve düzene soksunlar. Yine o ki: O hazret Rebi el-Evvel ayının yedisinde Salı günü Buhara valisi Emir Nasrullah Han'ın hizmetçilerinden gönülden bağlı ve sadık Nebi Bay'ı elçi olarak onunla birlikte gönderdiler. Yine o ki: O hazret adı geçen ayın onuncu gecesi kendisinin yeni inşa ettiği yüksek medresesine devlet ve baht açıklığı ile varıp, o gece orada kalıp istirahat ettiler ve ertesi Cuma günü bütün âlimler, eşraf ve emirler ve bilgi sahipleri ile o medresede kalıp, öyle bir güzel düğün ve mutlu bayram tertip ettiler ki,

Sayfa 187

onu tarif etmekte kalem dilsiz ve dilin kalemi yazmaz haldedir ve o düğünde fikir alışverişi ve yüksek sesle konuşmalar, yeme içme faslı bittikten sonra birçok ilim sahibi ve emirlere altın işlemeli elbiseler ve güzel sarıklar giydirip, bütün büyük ve küçüğün gönüllerine sevinç ve mutluluk verip, o gün geç saatte medreseden sarayına dönüp, makamında istirahate çekildi. Yine o ki: Bu yıl Hokand vilayetinin gökyüzü iktidarlı hükümdarı Hüdayar Han ulu düğün ve büyük eğlence hazırlıklarını yapıp, tanışma ve birlikte hareket etme yollarını aramak için büyük hakan hazretlerine, o düğünün davet haberi için itibar sahibi hizmetkârlarından Hızır Bey'i gönderdi. Adı geçen bey, Rebi el-Evvel ayının yirmi altısında Cumartesi günü yüksek kapı hizmetine varıp, görüşme şerefine erdi ve o düğünün davet haberini kutlu makamına götürdü. Şahane iltifatlardan nasibini alıp ve büyük hakan hazretleri de o günlerde ulu düğün, tertipleme için gerekli hazırlıkların yapılmasıyla meşguldü. Ona gönülden bağlı hizmetkârlarından, sadakat eseri Rahmetullah Bay Karagöz'ü kendi tarafından o düğün ve mevlit ve kendi düğünlerinin davet haberi için Rebi el-Sani ayının beşinde Salı gecesi birlikte o düğüne münasip bazı eşya ve aletler hediye ve armağanları ile Hokand'a vilayetine gönderdi.

Büyük Hakan hazretlerinin yedince kez Merv diyarına merkebinin sürmesi ve varış baharı ile o diyara tazelik ve temizlik getirmesi: Memleketlerin koruyucusu büyük hakan

hazretleri Merv diyarındaki Sarık ve Teke halklarının yer ve su için birbirleriyle çekişmesini ortadan kaldırmak ve adalet ve kanun ile o halkın hayatına düzen vermek ve o bölgedeki bir kısım başkaldırı gösteren topluluğun yüce el koyma ve kulaklarını çekmek suretiyle itaat ve bağlılık alanına getirmeyi şerefli düşüncesine ve lütuf sahibi benliğine amaç edinip, ordu ve sefer hazırlıklarına başladıktan sonra, yıl bin iki yüz yetmiş birde Kaplan yılı güneş süvarisinin seyri Oğlak burcunun altıncı derecesine varmış idi. Rebi el-Sani ayının yedisinde Çarşamba günü o gidiş için tarih belirlendi ve o gün iyiliğe zihni açık olan o hazret Şükrullah Aka'nın kendi tarafından Hac görevinin yerine getirilmesi için ki; İslam ehlinin boynuna borç olan beş farzdan biridir, çokça hediye ve armağanlar ile Beytullah'ın ziyaretine görevlendirip, Rum elçiliğine de tayin ederek bağlılık mektubu ile o maksadın yola çıkma iznini verdi ve o gün yüksek makamlı liderlerden Muhammed Murad Muharrem'i Çavdar ordusuyla Ahıl yönüne gönderdi. Ta ki o bölgedeki Teke halkının durum ve hallerinin zapt edip, düzene sokup, o ilin bir kısım hizmetçilerinden alıp, büyük hakan hazretleri Merv'e girdikten sonra gök kubbeli kapısının eşiğinin hizmetine varıp ve o zat o gün büyük emirlerden Şah Murad

Sayfa 188

İnak ve Devletyar Atalık ve Rahmetullah Yesavulbaşı ve yine birkaç emiri bütün Terekeme halkının ordusuyla Sağça yolundan Merv'e gönderdi ve o hazretin kendisi de o gün öğleden sonra bir kısım Özbek ve o ilin askerleriyle saltanat merkezi Hiyvak (Allah onu dinin kuvvetlenmesi ve düzen ile güzelleştirsin)'tan ata binip padişahlara yakışır ihtişam ve Hüsravene debdebe ile gidiş atını amaç yönüne sürdü ve iç açıcı avluların her birinde bir gece ve iki gece durup, yiyip, içip ve eğlenenin hoş kokulu sabahında mutlu ve sevinçli olup, Hazarasb kalesinin bekleme kucağına varış balının girmesiyle güzelleştirip, bezedi ve oradan açık baht ve devletle yola çıkıp, Ceyhun Nehri'nin kenarı ile her gün azar azar yol alıp, derya kenarındaki ormanlarda ve kırlarda hızlı giden tavşan, ceylan ve yabani at avı ile meşgul olup, ta ki biraz sonra çıkan ordunun izinden gelip, rahat bir şekilde kutlu kabileye katılıp ve bu yol ile menzillerce gidip, yirmi iki gün sonra Kabaklı ormanına varıp, gölgesini salıp, beş gün durduğu günlerde bir mahkeme fermanı ilan edildi ki; bütün ordunun her biri o yolda fersahları geçmek için Daye Hatun binasında beş kiremit kaldırıp, ordu mensupları ferman gereğiyle beş gün süresince zikredilen binadan belirtilen kiremitleri alıp, getirip, yola çıkmak için hazır ve amade oldular ve büyük hakan hazretleri çöl tedariki için ordu ehline su aldırıp, Cemazi el-Evvel ayının üçünde Pazartesi günü kum tepelerini geçmek için yola koyuldu ve yüksek emir gereği ile mühendisler ve saymanlar

aracılığıyla fersah mesafesini ölçüp ve hesaplayıp, iki fersahın arasına işaret için çok miktarda odun toplayıp ve onları her işaretin üzerine bahsi geçen kiremitlerden çokça üst üste dizerek, minare şeklinde yükselttiler ve böylece mesafe kaydedip on gün süresinde adı geçen ayın on üçünde Çarşamba günü tam kalabalık bir şekilde Merv suyunun kenarına varıp, indiler ve yol esnasında Baba Niyaz Atalık'ın gençliği ve hevesinin azlığından dolayı tuğunu alıp, tüfekli askerlerinin lideri Muhammed Emin Yüzbaşı'ya vererek izzet ve hürmet ilminin gök kubbe hisarının zirvesinden geçirdi ve oradan ayrılıp nehir kenarından yola çıkma atını sürüp, üç menzilde Karayaf mevkiinde Sarık ve Teke halkının arasına varıp, nehrin kuzey kenarında Dünya misali askerlere karargâh kılıp, karargâhın gökyüzüne denk kubbesini ayın zirvesinden daha yüksek yaptı ve Teke ve Sarık kavminin kendi güçlerine layık hediye ve armağanlar ile yüksek kapının hizmeti ve görüşüne sundu. Şahane lütuftan şerefli elbiseler ve çokça ödülleri alıp, korunup, pay aldılar ve daha önce o hazretin geliş haberini işitip, Herat valisi Seyyid Muhammed Han'ın elçisi şahlara layık hediye ve armağanlarla gelip o diyarda beklemekte idi. O gün devlet büyükleri vasıtasıyla

Sayfa 189

halı öpme büyüklüğüne erip, hediye ve armağan ve bağlılık mektubunu nurlu gözlerinin okumasına yetiştirdi. Şahane iltifattan sevinç bulup, o hazret o menzilde on gün kaldı. O vilayetin halkının durumuna güneş gibi merhamet edip, adalet dağıttı ve o menzilde Herat elçisine dönüş izni verip, sadakatli hizmetkârlarından Yusuf Desterhancı'yı elçilik görevi ile onunla birlikte onur mektubu ile Herat tarafına gönderdi ve on günden sonra o menzilden ayrılıp, nehri geçip, güney kenarına indi. Zafer orduya kalacak yer ve istirahat yerleri hazırladı ve o menzilde de on gün durdu. Kaldığı günlerde o memleketin işlerinin durumunu ve halkın iyiliğine dikkat ve şükre layık işler ile uğraştı ve o hazretin iltifatının baharının yağmuruyla o nehrin halkının istek ve arzularının ekinliğine yeşillik ve canlılık getirip, amaç ve maksatların elde edilmesinden paylarını alıp, başarı bulup, devletlerine duaya içten bağlılıkla meşgul oldular ve o menzilde Serahs Tekesinin yöneticileri çok miktarda hediye ve armağanlarla kapı eşliğini öpme şerefine erip, boyun eğme ve hizmet etme beyanında bulundu. Duyulması gereken ferman ilan edildi ki; o kavim birçok ahali ve taraftarlarıyla Serahs'tan ayrılıp, gelip, Merv diyarında yerleşip, yurt edinsinler. Onlar o konuda duymamazlıktan edip, özür için dil döküp, kabul edilmeyen bahaneler ileri sürüp, o emirden uymamazlık ettiler. O hazret, onların özrünü kabul etmeyip ve getirdikleri hediyeleri de almayıp, istese de istemese de kalkıp gelsinler deyip, kızarak reddetti ve sadık hizmetkârlarından Hal Nazar Bahadır ve Bek Murad Teke'yi onlarla birlikte

gönderdiler ki onlar ile Serahs'a varıp Teke halkının düşüncesinin ne olduğunu bilip ve ayrılıp, gelip gelmeyeceklerini belirleyip, gelsinler ve onlar ferman gereği gidip, Serahs halkının tamamının yüksek emre uyma konusunda kabul boynunu eğmeyip, isyan ve fesat kemerini uymama beline sağlam bir şekilde bağlamış olduklarını hal ve durumlarından ve gösterdikleri işler ve konuşmalarında müşahede ettiler ve geri dönerek her ne gördüler ve öğrendilerse hiç değiştirmeden ve bir şey eklemeyen o hazretin kutlu kulağını işittirdiler ve o mevkide durdukları esnada Kandahar hâkimi Dost Muhammed Han'ın elçisi gelip, onun bağlılık mektubunu gönderdiği bir dağ görümlü ve dünya büyüklüğünde fil ve diğer hediye ve armağanlar ile cihanı koruyan divanın kullarının huzuruna getirip, padişahlara layık hediyelerden mutlu ve korunmuş oldular.

3. 2. 14. Büyük hakan hazretlerinin nurlu iradesiyle Serahs yönüne gidişi ve Allah'ın takdiri şahadet derecesine ermesi: Bu hayret edici olayın yazarı ve bu ibret alınması gereken hikâyenin aktarıcısı yani, kalemin güzel koku gibi olan yazısı bu sayfanın meydanına şöyle adım atar ki; Büyük hakan hazretlerinin Serahs'a gönderdiği kişileri Hal Nazar Bahadır ve Bek Murad Teke geri dönüp o halkın fesat ve

Sayfa 190

isyan ve başkaldırı hezeyanlarını anlatıp, yüksek emrin kabulünün imkânsız olduğunu gördüklerini beyan edip o kavmin başkaldırı ve fermana uymama sebebinden o hazretin gazap ve kızgınlık ateşi alevlenip, o bozguncuların çıkarılması konusunda sağlam azim gösterip, orduya seslendi ki; Serahs Seferi'nin araç gereçlerini hazır ve amade kılsınlar ve birçok emirler, o hazretin bu yürüyüşü terk etmesi ve vazgeçmesi için çabaladılar. Ancak padişahlık onuru o hazreti bırakmadı ki; o bozguncu tayfanın öyle bir inat ve başkaldırısına tahammül etsin. Bu yüzden emirlerin isteği ve yalvarmaları kabul görmeden devlet büyüklerinden Mahmud Niyaz Yesavulbaşı kendisine ait ordusuyla Karayaf'ta durması için tayin etti ve o menzilde o hazret on gün, mesken tutup sonra Cemazi el-Evvel ayının altısından Çarşamba günü kutlu ordu ile birlikte ayrılıp Serahs yönüne yola koyuldu ve yol katedip beşinci gün ki Pazar idi, Serahs yurduna vardı. Kalenin doğu tarafında Tajn nehrinin doğu tarafına inip, karargâhının bayrağını göğün en yüksek yerinden daha yükseğe çıkardılar ve ordugâh etrafına hendek kazıp, güvenlik önlemini aldı ve Serahs kalesi çok güçlü ve kuvvetli idi. Teke bozguncuları, kalenin dayanıklı olmasına güvenip, kapıyı bağlayıp, saklandılar ve savaş için bellerini bağladılar ve sonraki gün ki Pazar idi, o hazret kaleye girmeyip, siperde durdu ve Salı günü o hazretin kendisi bir kısım asker ve tophane ile kale üzerine varıp, ateş güllerini akan yıldızın inmesi gibi hisar ehlinin

toplulukları harmanına şimşek gibi yağdırıp, birçoğunun kin bağlayan göğüslerini eziyet ve zahmet ateşiyle yaktı ve geç saatte kale üzerinden dönüp kutlu karargâha indi. O gün yiğitlik gösteren liderlerden Devletyar Atalık ve Er Niyaz Muharrem'in Atalığa baş olup ferman gereği dağ içindeki Kızılbaşların talanı için yola çıktılar ve Çarşamba günü karargâhta durup, Perşembe günü, büyük hakan hazretlerinin kendisi kale kuşatması için ata binip, tam kalabalık ile arka doğu tarafından varıp, hücum borusunu üfleyip, top atıp, ateş etme işiyle meşgul oldu ve Mir Muhammed Han liderliğinde birkaç lider ve ordu mensubu kalabalık bir grup ve iki top ile kalenin batı tarafına gönderdiler ve görevliler emrin yerine getirilmesi için kendi mevzilerine gidip, hücum borusunu üfleyip, top atışıyla meşgul oldular ve kale ehli de iki taraftan kendilerine gelen ateş gülleleri peş peşe ve sürekli düşmesinden canları yanıp ve haraplık belasının şimşegi yanarak ve yorgunluk ateşiyle yandılar. Kendilerinin itibarlı ve itikatlı din âlimlerinden Seyyid Ahmet İşan'ı

Sayfa 191

bir boşluk bulup, kendi durumlarını düzenlemek için hile ile büyük hakan hazretlerinin yanına gönderdiler ve o dünyayı koruyan divanın toprağını öpmeye varıp, özür ve yalvarma beyanında bulundu ki; hazret eğer bu mahşeri ordu bu yorgunların üzerinden çekilse ve kuşatmayı bırakıp, zafer sahibi ordu geri dönse hisar ehli itaat ve bağlılık yoluyla çıkıp, kapı eşiğini öpmeye varıp, kulluk toprağına düşerler. O hazret o kavmin sözünün dayanaksızlığını ve aldatmaya yönelik olduğunu bilip, İşan'ın özrünü reddedip, kuşatmayı terk etmeyip, yiğitler hücum borusunu üfleyip, top atışına devam ettiler ve İşan amacına ulaşmadan kaleye dönüp ve İşan'ın varmasından sonra kale halkı anlaşmadan ümit kesip, birçok büyük ve küçük kadın ve çocuk ölümleri boyunlarına hep birlikte kaleden çıkıp, kalabalık bir şekilde ve kelimelere sığmayacak çaba ile yayan ve atlı Mir Muhammed Han'ın ordusu safına yürüdüler. Öldüğüne bakmayıp, kendilerini heybetli topların üzerine yetiştirdiler ve bu taraftaki ordu da hücum edip, çetin savaş meydana getirdi. O meydanda kan seli her tarafa akıp ve ölü bedenler ve ölen kişilerden yüksek dağlar görünmeye başladı. NAZİM:

İki taraftan çekildi kin kılıçları

Birbirini öldürmek için sanki

Kılıçların keskin tarafı kan döktü

Ki bir anda nehir akmaya başladı

Ve o anlarda ölüm ve savaş ateşi harlanıp, iki taraftan da çok kişinin hayat harmanının yanmasından sonra bu taraf askeri savaş kurallarından eksiklik ve gevşeklik gösterip,

yenilgi bu tarafa geçti ve bozguncular tam hücum ile topları ele geçirdiler ve o savaşta iki taraftan çok kişi öldü ve yaralandı ve bu taraftan topçu Süleyman Bek ve Muhammed Nazar Yüzbaşı ve askerlerden çok kişi öldüler ve liderlerden Mir Muhammed Han yaralanıp ve ordu hezimete uğrayıp, biraz geç saatte sipere döndü ve büyük hakan hazretleri de geç saate kadar zafer sahibi ordu hücum borusunu üfleyip, top atıp, kutlu orduya döndü. Sonraki gün ki Cuma idi, o hazret yüksek orduda durdu ve o gün adı geçen İşan kaleden çıkıp gelerek bozguncuların tarafından özür beyan etti. Bizlere fırsat verip üzerimizden ayrılıp Karayaf'a dönerseniz, elimize geçen esirleri ve topları geri veririz. O hazret ona cevap olarak dedi ki; zekâtlarınızın ve Ak evlileri

Sayfa 192

de çıkarıp versinler, ondan sonra döneriz ve İşan bu işi üzerinde kaldıramayıp ve o sözü kabul etmeyip kaleye döndü ve o gün geç saatte Teke büyüklerinin başı Kavşut Han, yine dünyayı koruyan divana kişi gönderip, şöyle dilekte bulundu ki; hızlı rüzgâr gibi esen vezir Muhammed Yakup Mihter kaleye yaklaşsın. Ta ki benim gibi kaleden çıkıp birbirimize karşılıklı olup, ne zaman ki görüşme ve gönlümüzün istediği budur. Doğruluk ile birbirimize kulak verip, sözü bir yere bağlayıp, o hazretin isteğini kabul edip, ertesi gün Cumartesi sabahı Muhammed Yakup Mihter'i gönderdiler ve Mihter emir gereği kale yakınında bir göl kenarına vardı ve kaleden Kavşut Han da çıkıp gölün o tarafına geldi ve dedi ki; bizler eskiden beri büyük hakan hazretlerinin hizmetkârıyız. Hiçbir zaman o hazretin yolundan çıkmadık ama şimdi Kızılbaşlar'ın elinde Ak evlilerimiz ve onun saldırmasından korkuyoruz. Eğer o hazret bu ele geçen ve hapiste olan kavime acıyıp, kalenin kuşatmasını terk edip, dönerse ele geçen topları ve zekâtımızı istedikleri miktarda veririz. Mihter Aka dedi, Ak evli versinler ve pazar verseler isteklerini kabul ederiz ve sonunda Kavşut Han ak evlileri ve pazarı vermeyi kabul etmeyip, bir kısım hezeyan ve anlamsız sözler edip, kaleye dönerek girdi ve Mihter Aka orduya gelip, işittiği sözleri o hazretin mübarek huzurunda söyledi. O gün kale kuşatmasına çıkmayıp, kutlu orduda durdu ve Pazar günü, emirlerden Devletyar Atalık ve Er Niyaz Muharrem ki bin atlı ile Kızılbaş yağmasına gitmiş idi, dağ içine girip, Ak Derbent ve hizmetçiler ve Kızılkaya döneceklerini talan edip, otuz esir alıp ve elli sürü koyunu sürüp, kutlu ordugâha getirdi ve o sürede her gün başarılı asker kale kuşatmasıyla meşgul olup, top atıp, hücum borusunu üfleyip, bozguncuların durumunu dara düşürüyorlardı ve on dört günden sonra Cumartesi günü o siperde kaldığı yeri düzeltmek için büyük orduyu kaldırıp, kalenin doğu tarafına götürüp, güvenlik önlemlerini alıp, kutlu ordugâhın etrafına hendek kazıp, güçlendirdiler

ve tam özen ile kuşatmayı sürdürdüler ve o ordugâhta sekiz gün süreyle durduktan sonra Cemazi el-Evvel ayının yirmi sekizinde Cumartesi günü Meymene hâkimi Hükümet Han'ın oğlu uygun hediye ve armağanlarla gelip, halı öpme büyüklüğüne müşerref olup, padişahlara layık hediyelerden başarı bulup, o gün Yusuf Desterhancı ki; Herat elçiliğine gitmiş idi, öyle ki daha önce bahsedildi. Herat hâkimi Seyyid Muhammed Han'ın elçisi ile ve Abdullah Han Beylerbeyi kendi hizmetkârlarından üç yüz atlı ile kapı eşiğini öpme şerefine varıp, uygun

Sayfa 193

hediyeler ve üstün armağanlar getirip padişahın şahane hediyeleri ve iltifatlarından mutluluktan pay aldı ve Pazar günü Muhammed Kerim Kuşbegi, Karavul görevi ile bir ordu ile kale yakınına varmış idi, kaleden birçok atlı çıkıp, onlarla karşılaşp, iki tarafın da savaşçıları birbirlerine hücum edip vuruştular. Bu haber büyük hakan hazretlerinin kutlu kulaklarına varıp, kendisi de ata binip, kalabalık bir şekilde kalenin üzerine vardılar ve iki taraftan yiğitler, hücum borusunu üfleyip, şiddetli savaş oldu ve o savaşta zaferli ordudan beş altı kişi öldü ve bozguncu gruptan sayısızca kişi yiğitlerin intikam duygusu sebebiyle ölüp, yokluk sonunun makamına eriştiler ve büyük hakan hazretleri hisar ehlinin başına top ve tüfek okları ile bela ve sıkıntı ateşini yağdırıp, akşam namazına yakın dönerek dizginini ordugâh tarafına yöneltip, dünyayı koruyan divanda istirahat etti ve sonraki gün ki Recep ayının sonu ve Pazartesi günü idi, o hazretin kendisi yine kale kuşatması için ata binip, kalabalık bir şekilde yola koyuldu ve kalenin yakınına varıp doğu tarafında saf düzenleyip, savaşçıları hücum borusunu üfleyip, top atarak bozguncuların canını yakıp, canlarını aldılar ve yiğitlik sahibi cesur gençlerin saldırılarının darbesiyle kalenin fethedilmesi yakinken bir kısım askerin gevşeklik ve yavaşlık göstermesi ve o gün askerin de çok az olması nedeniyle ki o hazret ordugâhtan biraz geç çıkmış idi ve ordunun çoğu gerekli işler için bir taraflara ayrılmışlar idi ve kale ehline Kızılbaş'tan birçok atlı gelip yardım için bozgunculara katılmış idi ve kalenin içinde birçok küçük ve büyük birçok kadın ve erkek birlikte ölüme gönül verip, yayan ve atlı kaleden çıkıp, hep beraber canını feda edercesine hücum edip, kendi ordularını zafere ulaştırdılar ve Tengri teala takdiri ile ordunun sağ kolu yenilgiye uğrayıp, hezimet yoluna yüz vurdular ve o hali seyrinden safın gönlü kırılıp, şevki bozulup birçok asker savaş meydanından yüz çevirip, dağılıp, perişan oldular ve ferman gereği emirler ve liderler orduyu yeniden döndürmeye her ne kadar çaba gösterecekler de ancak fayda etmedi ve büyük hakan hazretleri bir tepenin üstünde dağ gibi durmuş idi ve birçok şehzadeler ve emirler ve devlet büyükleri kaçan askerleri döndürmeye

görevlendirilmiş idi. O hazretin hizmetindeki kişiler de gayet azdı. O halde bozguncular fırsat bulup, tam hücum ve gürültüyle o hazreti öldürmeye yüz çevirdiler ve o hazret de tam yiğitlik ve mertlik ile o mevkiden kaçmayı kendine ar ve utanma bilip birkaç canını feda eden hizmetçilerle ateş açarak tam çabayla savaş

Sayfa 194

ve savunmaya geçip, ok yarasıyla birçok düşmanı öldürüp, bozguncuların şerrini kendinden uzaklaştırdı. Ancak aniden takdir-i ilahi ile kazara bir ok o hazretin mübarek bedenine rüzgâr misali ve gül dikenini gibi acı ve ağrı verdi ve ok isabet edip, atından düştü. O sırada bozguncular kalabalık bir şekilde o hazretin üzerine dökülüp kılıç çekip yaptılar, her ne yaptılarsa. NAZİM:

Karardı tozlarından aydınlık dünya
Sanki yere yıkıldı gökyüzü
Ya güneş dünyadan ayrıldı
Düştü en yüksek yerden toprağı süsleyen
Karardı el yüzüne bu dünya
Yaşadığından haz alan kimse kalmadı
Kimsede ne sabır kaldı ne karar
Oldu sanki mahşer günü aşikâr

Ve o hazin olayda yüksek makamlı şehzadelerden Musa Töre b. Emir Ruşenzamir Rahmankulu İnak ve büyük emirlerden Seyyidlerin seyidi İvaz Hoca Şeyhülislam ve büyük âlimlerden Rahmanberdi Kadı ve liderlerden Er Niyaz Muharrem ve özel kişilerden Abdullah Muharrem ve Herat elçisi öldürüldüler. Yüksek makamlı beklerden Muhammed Niyaz Bek, reşit oğlu Muhammed Nazar İnak ve gönülden bağlı âlimlerden Damolla Hal Nazar Reis ve dünya güçlü liderlerden Devletyar Atalık ve yiğitlik zirvesi hizmetkârlardan Muhammed Muharrem ve hızır kapısı abisi yaralandılar. Bu olay öğleden sonra meydana geldi ve mekânı cennet olan hanın şehadetinden sonra birçok asker dönüp sipere gelip toplandılar ve o anda devlet erkânı ve büyük hazretler ve şehzadelerin oy birliği ile yüksek hazret ve gökyüzü gibi yüksek güneş gibi olan ay yüzlü adaleti koruyan, zenginlik sahibi, kılıç gibi keskin olan zulüm ve kötülükleri uzaklaştıran kutlu şeriatın koruyucusu, büyük peygamberin sünnetini yürüten hanların büyüğü, yüksek makamlı ve adalet sahibi padişah Seyyid Abdullah Muhammed Bahadır Han'ın halefi, gençlik çağına erişen büyük emir Kutluk Murad İnak (Allah onun günahlarını affetsin) saltanat tacını devlet gibi olan başına giydi ve güneş gibi yüzünün parlamasıyla birçok askerinin gözüne nur ve gönlüne mutluluk

oldu ve o gece o ordugâhta istirahat edip, ertesi Salı sabahı kutlu orduyla ayrılıp, ordu ehline teselli ve yürek gücü verip, dönüş yoluna büyüklük ile yüz çevirip, Karayaf'a varıp Yari Hacı kuyusu üzerinden Harezmi tarafına gidiş atını sürdürdü ve o üzüntülü olayda ve ağır vakadan beş altı gün sonra Ahıl Tekesinden bir kavim hizmetkârlık ve yolunda yürüme beyanında bulundular. Önsezi yüzünden bağlılık gösterisinde bulunup, hizmet etmek

Sayfa 195

için saadetli şehit padişahın ve rahmetli affolunan şehzade Musa Töre'nin kutlu cenazelerini öldükleri yerden ve düştükleri topraktan alıp, onur ve yücelik tabutuna koydular ve Abdullah Muharrem ve Er Niyaz Muharrem'in de cesetlerini develere yükleyip, süratli bir şekilde Serahs'tan Harezmi tarafına götürdüler ve Merv suyundan geçip Yazı kuyusu üstünden gittiler ve Recep ayının yirmisinde Salı günü gece Hiyvak'a varıp, bir kısım devlet erkânı çok üzüntü ve sıkıntıyla karşılamaya çıkıp, şahlara layık izzet ve ikram ile o gece Kendum Kan avlusuna ki; miras yoluyla Musa Töre'ye ait idi, getirdiler ve ertesi Salı günü sabahı Hiyvak şehrinin birçok büyükleri ve âlimleri, şeyhleri ilim sahipleri ve eşrafları ve bütün şehzade ve beyzade ve büyük, küçük Kendum Kan avlusuna toplanıp, padişahlara layık taziye merasiminden sonra padişah ve şehzadenin bağışlanmış ve rahmete kavuşmuş naaşları sadakat ve gönülden bağlılık ekinine kelimelere sığmayan saygı ve hürmet ile kaldırılıp, ağlaşmalar, inlemeler ve feryatlar gök kubbesini geçercesine feyizli ve aydın mezarları tarafına yola çıktılar. NAZİM:

Halk öyle feryat ve figan etti ki

Döner dünya aklını yitirdi

Halkın başına düştü öyle sonsuz keder

Gam ne ki canları en yüksek matem

Birisi yakasını yırtıp figan etti

Gözlerden aktı her tarafa kanlar

Biri tırnağı ile yüzünü yırttı

Kendini her an yerden yere vurdu

Birinin feryatları göklere yükseldi

Dünyayı ahının dumanı ile kararttı

Biri göğsünü yırtarak açıp

Zelillik toprağını başına saçıp

Biri gözünden her tarafa kan saçtı

Yoldu sakalını başını yere vurdu

Biri yüzüne vurdu her an sertçe

Her tarafını yırttı yüzlerce kez

Halkın başına düştü kara gün

Sayfa 196

Gözlere karan gün gece olup yağdı

Öyle bir feryat figan ettiler ki

Gönüller efkârla doldu

Dünyada ayaklanma oldu baştanbaşa

Sanki mahşer kalabalığı göründü

Böylece izdiham ve yerinde duramama, gürültü ve matem ile Hiyvak şehrinin arka tarafında velilerin büyüğü, dindarların tabi olduğu Seyyid Alaaddin Hoca hazretleri (Allah rahmet eylesin)'nin feyiz dolu yanına imaret mevkiindeki günahları bağışlan Aba Encud Han'ın mezar ve kabridir, götürüp, defnettiler ve bütün halk önlerine matem kilimini serip, feryat ve figan edip, inleyip, kararsızlık ile taziye merasimini geçirdiler ve o hazretin ömrü boyunca otuz yedi yıl ve saltanatı dokuz yıl ve kırk yedi gün idi ve Abdullah Töre adlı bir saadetli şehzade o hazretten anı kaldı. O hazret gayet merhametli, sevgi dolu, kimseye zararı dokunmayan padişah idi. Âlimler ve erdemli kişileri ve şeyhleri kendine dost edinirdi ve hayır işlerinde ve iyiliğe çok meyilli idi. O hazret bayındırlığa olan ilgisi nedeniyle, çok sayıda medrese, cami, kervansaray ve hayratlar bina ettirdi. Öyle ki onların bazısı bu sayfalarda yerini aldı. O hazret sonsuz iyi niyetli, gönlü saf ve itikadı temiz kişi idi. Ancak ömrü mülkü gibi mülkü de ömrü gibi vefa etmedi. O niyet gereğiyle şahadet derecesine erişti. NAZIM:

Ey gönül! Her aşağılıktan vefa isteme

Gökyüzünün tepesinde de olsalar hayâ isteme

Onların âdeti vefasızlıktır

Bunların meyvesi hayâsızlıktır

Onların işlerinden biri zulüm etmektir.

Kalp kırmak onların işidir

Eğer biri amacına ulaşmış mutlu olsa

Ona zehir verip, onun önünü keserler

Birisi eğer ululuk tahtına otursa

Yıklarlar üzerine hor görme dumanını

Eğer bir an kişi mutlu olsa

Ona keder yetiştirmektir onların işi
Kişi eğer güneş gibi itibar bulursa

Sayfa 197

Serperler üzerine aşağılanma toprağını
Eğer birinin güldüğünü görürlerse

Onu nice sefer kan ağlatırlar

Biri eğer yüksek bir makama erişse

Onu tutup kuyunun dibine atarlar

Bunların yüzünden kimse hoşnut olmaz

Bunlarla olan amaç kadehinden içemez

Bunlardan zarar görmeyen kimse yok

Yokluk tarafına gitmeyen kimse yok

Ne şah kaldı dünyayı bezeyen ne dilenci

Bunların zulmüne müptela olmayan

Ne devlet olur onlara yardımcı

Ki eşitir bunlara zengin ve fakir

Bunların zulmünden kuşkusuz, şüphesiz

O kişi mutludur eğer bunlardan korunursa

Dünyadaki iyi şeylere etek silkip

Gönlünden onun nakşını söküp atar

Fakirlik diyarında kendilerini gösterirler

Dünya malına önem vermez

Öyle gönül lemini geniş tutar

Ki varın ve yokun her birini eşit tutar

Yokluk köşesinde yer edinse

Kendine kanaati amaç edinse

Gel! Ey gönül, yalnızlığı şe

Kendine kanaati yr edin

Ki bir an grmediysen güzel dünyayı

Dünyada ve gökte gam ve keder

Szm bunlardır burada bitirdim

Kabul et reddetme vesselam

3. 2. 15. Adalet sahibi Hudy-u Kamkâr hazretleri Seyyid Abdullah Bahadır Han'ın bereketli gelişi ve kutlu farklılığı şerefiyle saltanat tahtının yükseklik ve yüceliği ve hilafet tacının onur bulması: Hitabet yeteneğinin hızlı giden süvarileri ve öykü yazarlığı yolunun tam büyüklükle güzel yürüyenleri ve güzel kalemin hoş kokuyla söz tahtına çıkışı ve sayfa yatağına şu şekilde adım atar ki; Serahs kalesinin kuşatması sırasında Alalh'ın iradesi ve Tanrı'nın takdiri ile padişah hazretleri cennet mekân, bağışlanma sahibi, şahların şahı, saadetli şehit Muhammed Emin Bahadır Han Allah'ın ruhu ve ruhu cennet kokularından biri olanın hazin olayı ve kötü hadisesi gerçekleşti. Birçok şehzadeler, emirler ve ordu mensubu yenilgiye uğramış bir şekilde son derece perişan ve tarifsiz kalbi kırık ve şaşkın vaziyette dönüp, sipere geldiler ve Teke bozguncuları onların halini, görünce yüreklenip ve cesaretlenip kalabalık bir şekilde ordunun arkasından sipere yaklaşp, savaş sesleriyle saf tuttular. Günahsız birçok şehzade, beyzade ve emirler ve büyükleri siper kapısının önünde ordu saflarından ayırıp, top atışlarıyla düşmandan savunmaya uğraştılar ve o durum esnasında tedbir sahibi vezir Muhammed Yakup Mihter ve aydın kişilik emir Mir Muhammed Han ve yine bazı devlet erkânı baht açıklığı ve saadetin göstergesi fetih ve zafer kaydının rehberliğinde Hudy-u Kamkâr adalet sahibi padişah, kerem sahibi hükümdar, büyük taç sahibi, sultanların en kuvvetlisi, hakanların başı, su ve incirin kahramanı ve yeryüzünde Allah'ın gölgesi, güvenlik bayrağını yükselten, iman ehlinin koruyucusu, zulüm, düşmanlık ve nifakı ortadan kaldıran, mülkün ve saltanatın sahibi, millet ve dine izzet veren, inanan ve hak ehlinin koruyucusu, besbelli şeriatın yürüten, peygamber sünnetini yaşatan, rahmet sahibinin halifesi, noksansız olanın gölgesi, yardım etmek için yardım edenden yardım isteyen, kerem sahibi ve ihsanı bol olan Allah'ın ahlakı ile ahlaklanan, yüksek mertebeli padişahların en zengini, zafer ve galibiyet sahibi, Seyyid Abdullah Muhammed Bahadır Han Allah'ın yardım ettiği, saltanatın gölgesi ve farklı olanlar arasında adalet sağlayan, ayağa kalkma saatine ve saatin ayağa kalması gibi savaştan çıkarıp, siper içine götürüp, dünyayı koruyan divana indirdiler. Büyük kişilerden Seyyid İsmail Hoca Nakip, kerem sahibi emirlerden Mir Muhamme Han ve Muhammed Yakup Mihter liderliğinde, bazı devlet erkânın oy birliği ile saltanat tacını o hazretin saadetli başına takmak ile başı göğsüne ve hilafet tahtının şerefli ayağına götürmesi ile saygınlık dileyip, yalvardılar. Ancak o hazretin yüksek gururu bu fani dünyanın makam ve devlet ve hükümet ve saltanatına itibar etmeyip, onun baht açıklığı ve yüceliğini göz önünde tutmadı ve sonsuz dünyanın

padişahlığı ümidiyle tarikat ehlinin yaşam tarzına daha yakın ve büyük şeyhlerin etkisi altına girip, nefsinin isteklerini kırma cilası ile mübarek düşüncesini cilalayıp, göğsünü temizleyip, Allah'ın gösterdiklerine bakarak kelimelere sığmayan haz ve lezzetten

Sayfa 199

nasıplendi. Bu yüzden emirler ve devlet erkânının isteklerini ve yalvarmalarını kabul etmeyip, reddedip ve emirler yalvarma ve yakarmaları ve yerinde duramayıp, defalarca o hazretin dönmesi için talepte bulunup bir saat adalet en ağır ibadetten daha hayırlıdır, hadisinin konusunun gereği, bu konuyu ölçsüz bir şekilde abarttılar. Sonuç olarak o hazret zorunluluk yüzünden belli bir süre koşuluyla, devlet erkânının bu isteğini kabul edip, otuz sekiz yaşında saltanat tacını kutlu başına giyip, hilafet tahtına mübarek ayaklarını götürdü. Bu olay Kaplan yılının sonunda Nevruz'dan iki gün önce yıl bin iki yüz yetmiş birde Recep ayının sonunda Pazartesi günü meydana geldi. NAZİM:

Taç güzelleşti başının güzelliğiyle

Ayağından taht yükseklik buldu

Biri kıymetini güneşe ulaştırdı

Biri başını göklerden yükseltti

Ve o hazret o saatte asker mensupları ve ordunun korku dolu ve perişan gönüllerine güç ve güven için devlet koruyan divana gelecek atına binip, güneş gibi görünüş nuru ile siper ehlinin kararmış gözlerine aydınlık ve harap olan gönüllerine güzellik getirdi ve fetih ve zafer yönüne gidiş gösterip, siperin kapısındaki ordu safına ki birçok şehzade ve beyzadeler ve emirler ve liderler top atıp, düşmana karşı müdafaa ve savaş ile meşgul idiler. Devlet erkânı ile varıp, dağ gibi ağırlık ile istirahat edip ve kutlu yüzünün nuru ile o mevkideki halkın ümitlerinin gözünün aydınlatıp ve büyük şehzadeler ve emirler ve ordu mensupları ve askerleri içtenlikle tebrik ve kutlama merasimi ile takdim edip, tam güçlü ve kelimelerle açıklanamayacak cesaret ile düşmanla savaşa başladı ve bu durumu seyreden ve o hazretin mübarek adımının uğurundan bozguncuların gönüllerine korku ve endişe hâkim olup, yenilip, kalelerine girip, saklandılar ve o hazret büyüklük ve zafer ile kutlu gelişinin feyzi ile devlet seven divanı cennetteki saraylar gibi hoş kokulu ve saadetli kıldı ve zaferli ordunun etraf ve çevresine devriye ve muhafız ve bekçiler tayin edip, o gece tam özen ile bekçilik vazifesini yerine getirip, saltanat tahtı rahata kavuştu.

Sayfa 200

Adalet sahibi Hudy-u Kamkâr hazretlerinin Serah vilayetinden Harezem memleketi tarafına gidişinin açıklaması ve yol esnasında meydana gelen bazı olayların yazılması ve o hazretin

hak ve noksansız olan Allah'ın koruması güvencesiyle saltanat tahtına varması ve varış şerefi ile Hiyvak şehrinin halkına cennet misali güvenli bir yer etmesi: Adı geçen Recep ayının ikinci günü Salı sabahı ki parlak güneşin dünyayı dolaşan süvarisi, felek meydanını geçmek için gündüz karargâhtan ayrılıp, tan ağarması bayrağını harekete geçirip, Hudy-u Kamkâr hazretleri Allah'ın sonsuz lütfunun yardımı ile zikredilen siperden devlet eseri orduyu ayırıp, dönüş bayrağını Merv yönüne hareketlendirdiği ve liderlerden Muhammed Murad Muharrem ki Ahıl Tekesi hizmetçilerini toplamak için gitmiş idi, öyle ki daha önce bahsedildi, Ahıl'dan gelip o gün yol esnasında kutlu üzeninin hizmetine yetişip, o hazretin bereketli yüzünü görmeye gönülüne mutluluk gözüne nur yağdı. O gün yolda bozgunculardan otuz kişiyi esir etmişlerdi. O hazret büyük keremi ile lütfedip, kendi yurtlarına geri gönderdi ve temkinli bir şekilde menzillerce yol kat edip dört gün sonra Cuma günü Merv'in Karayaf mevkiine gelip, gök dengi yüksek divanın kubbesini ayın zirvesinden geçirdi ve varış baharının bereketiyle o mevkide tazelik getirdi ve orada üç gün durup ve durduğu günlerde birçok ordu ehline azık ve at yemi tedariki için hazinesinden altın dağıttı ve istek kesesini nakit ile doldurup, dopdolu kıldı ve o ilde oturan birçok Sarık kavmine de ki dostluk ve yürekten bağlılık beyanıyla hizmetkârlık ve canını feda etme talebini göstermişlerdi, altın işlemeli ve renk renk elbiseler ve sayısız ve tahmin edilemeyecek altın ve gümüş hediye edip, birçoğunun övünme ve şeref başlarını göğün üstüne kadar çıkardı. BEYİT:

Öyle bir şahların şahı yüksek makamlı ki keremi

Güneş gibi bütün dünya ehline eşittir

Ve üçüncü gün Recep ayının sekizi ve Pazartesi günü idi. O hazret bir kısım emir ve liderlere danışarak eğlence cenneti Harezm'e varıp danışıp, emirzadelerden yüksek makamlı, yüksek mekânlı, gönülden bağlı Muhammed Niyaz Bek, eşsiz emir, ergen şehzade cennet yataklı Muhammed Nezir İnak'ı lider kılıp, vezir-i azam, keremli emir veren, hızlı giden, Muhammed Yakup Mihter'in kardeşi itikat sahibi Nebi Bay ve Yusuf

Sayfa 201

Desterhancı'yı sadakat sahibi ordunun her soydan on cesur yiğit alıp, iki yüz elli atlıyı kendisinden önce gönderip, ta ki önceden gelip saltanat merkezi Hiyvak'ı ele geçirip korunmasını sağlamaları ve saltanatın himaye edilmesi için gerekli olan işlerin hazırlanmasına koyuldu. Onlar duyulması gereken ferman gereği yola çıkıp, hızlı ve rüzgâr gibi hızlı bir şekilde kum ve çölü geçip, altıncı gün ki Recep ayının on üçü Salı günüydü, Hiyvak şehrine varıp, dikkatli bir şekilde etrafı sarıp, oranın korunmasıyla meşgul oldular

ve Hudy-u Kamkâr hazretleri de o gün onları Harezmi tarafına gönderdikten sonra dünyayı gezen ordu ile o yerden ayrılıp Merv nehrinden geçip, kuzey tarafına varıp ve sonraki gün ki Salı idi¹⁷⁵, öğlen vakti Bek Niyaz Divanbeyi'yi ki haydutluk sebebiyle hareketleri ve konuşmaları bozulup, bazı kötü işler ve kaba konuşmalar yaparak ortaya çıkmıştı. Öyle ki, o suç ve günahların ispatından sonra o hazretin gazabı ve şeriat hükmü gereği ile emretti ki; onu topa koyup atsınlar. Derhal mahkeme hükmü olan ferman gereği, yiğitlik sahibi topçuların onun pislik vücudunu ok gibi topun ağzına koyup öyle attılar ki, pis organlarının her biri "etrafa saçılmış"¹⁷⁶ gibi havanın her tarafına saçılıp, dağıldı. **KITA:**

Her kim ki haddini aşarak konuşursa

Eğer aşarsa zerre kadar, utanan olur bütün dünyaya

Tanrı kahrından olur yüz bin kötülükle

Malı mülkü talan evi ve ili harap olur

Ve o gün Buhara elçisi ki rahmetli han yola çıkma esnasında Muhammed Nebi Bay'ı elçi olarak tayin olup, Buhara'dan Harezmi'ye gelmiş idi ve mekânı cennet olan hanın fermanı ile Nebi Bay ile birlikte Harezmi'den Merv'e varıp orada beklemiş idi. Cennet misali meclisine davet edip, övgüler ile başını göğe erdirdi ve ona devlet erkânı büyüklerinden Muhammed Emin Yüzbaşı'yı rahmetli hanın vefatı ve kendisinin kutlu tahta çıkışının duyurulması için elçilik görevi ile birlikte meydana gelen olayları anlatan bir mektup teslim edip, Buhara padişahı Emir

Sayfa 202

Nasrullah Han'ın yanına gönderdi ve o gece Kıyat sülalesinin liderlerinden Devletyar Atalık ki Serahs savaşında ağır yaralanmış idi. Vefat edip, sonraki gün büyük debdebe ile o mevkiden ayrılıp bir su kenarına indi. O gün, birçok ahali saadetli Hudyu'nun fermanı ile çölü geçme tedariki için temiz meşklerine su alıp, yola çıkmak için hazırlandılar. Sonraki gün ki Recep ayının on birincisi ve Perşembe günü idi Abdullah Han Beylerbeyi Herat'a dönme izni verildi ve devlet sahibi eşiğinin hizmetkârlarından Abdurrahman Serheng'i onunla birlikte elçilik yoluyla Herat vilayetine gönderdi ve Meymene hakimi Hükümet Han'ın oğluna ki; hediye ve armağanlar ile rahmetli hanın hizmetine gelmiş idi. Dünyayı koruyan divanın hizmetkârlarından Karlı Yüzbaşı elçilik görevi ile birlikte Meymene tarafına yola çıktı. Ve o gün Hudy-u Kamkâr hazretleri o mevkiden zafer sahibi ordu ve zaferli debdebe ile Tengri teala korumasının güvencesi ile çölü geçme amacıyla yola

¹⁷⁵ O menzilde o hazretin eli açıklığı ve lütuf dağı gereği ile padişah oğlu şehzade Seyyid Mahmud Töre mekânı cennet olan Muhammed Rahim Bahadır Han'a padişahlara layık övgüler gösterip, İnaklık yüksek rütbesini ucuz tutarak, halk arasında güneş gibi seçkinlik vererek başını göğe erdirdi ve aynı gün

¹⁷⁶Kaaria Suresi, 5. ayet

çıkıldılar ve Yari Hacı kuyusu üzerinden tam gayretle Kum çölü geçmek için harekete geçip, sekiz gün sonra çölden çıkıp, adı geçen ayın on sekizinde, Perşembe günü Ceyhun Nehri'nin kıyısındaki Kabaklı ormanına baht açıklığı ve büyüklükle indiler. O gece kerem sahibi Hudy-u Kamkâr hazretleri birçok ünlü emirler ve gönülden bağlı liderler ve yiğitlik sahibi hizmetkârları lütuf pençesi ile güneş gibi altın dağıtıp, ümit ceplerini ve dilek eteklerini diledikleri gibi para verip doldurdu. Kendi amaçları gereği mutlu etti ve o menzilden devlet atına binip, yol kat edip, devam etti ve üç menzilde Safalı adlı ormana varıp, kutlu iniş bereketi ile diğer taraflar gibi tazelik ve temizlik bağışladı. O gün bütün şehzadelere, emirlere, liderlere ve yiğitlere şahane bağışlama elbise evinden, altın işlemeli gümüş kaplama elbiseler giydirip, seçkinlik bağışlayıp başlarını göğe erdirdi ve oradan ayrılıp üç menzilde adı geçen ayın yirmi üçünde Salı günü, Hazarasb kalesinin kucağına varış balını götürdü. Onun övgüsüyle başı göğün duvarının zirvesinden geçti. Çarşamba günü oradan ayrılış bayrağını göstererek Yeni Arık mevkiine gelip indi ve sonraki gün, Recep ayının yirmi beşinde Perşembe günü, Yeni Arık'tan padişahlara layık debdebe ve Hüsrev gibi ihtişamla ayrılıp, saltanat merkezi Hiyvak (Allah onu afetlerden, yangından, ayrılıktan korusun.) tarafına gidiş atını sürdürdü ve Siyad mevkiine vardığında şehirden bütün âlimler, erdem sahipleri, elitler ve eşraf onu karşılamaya çıkıp o hazretle konuşma ve görüşme büyüklüne müşerref olup, şahane övgüden mutluluk

Sayfa 203

buldular ve o hazret o cemaatin yoldaşlığı ile yola çıkıp, şehre yaklaştıklarında Hive arığının kuzey tarafından Nan Yemez Kapısı tarafına gitti ve koşa köprü mevkiine vardığında edep ve saygının şartlarını yerine getirip, atından inip, o kapının önünde Ata Niyaz Muharrem'in mescidine yürüyerek varıp, varanların özü, kamillerin tabi olduğu, milletin ve dinin zirvesi, Gavs el-Azam, kerem sahibi, âlim, gerçeği aktaran, Yusuf Hoca İşan hazretleri (Allah ona selametlik versin)'nin bereketli ziyaretine ki önceden o hazretin zikir halkasına dahil idi, müşerref olup, yüz bin acz ve boyun eğme ile tevazu ve yalvarma gösterdi ve o hazretin huzurunda bir saat kadar durup, kutlu sohbetinin feyzinden nasiplenip, hayır duasını alıp, tam saygı ile meclisinden ayrılıp, baht açıklığı atına binip, ölü bedene can ve cansız vücuda ruh vermiş gibi Hiyvak şehrine girdi. Musa Töre'nin evine ki o savaşta şaadete ermiş idi, inip, dualar edip, Kur'an okuyup, sevabından onun fetih dolu ruhuna haz ve hisse verdi. Taziye merasiminden sonra atına binip, geliş güneşiyle doğu tarafını nurlandırıp, saltanat tahtında istirahat edip, dinlendi ve şehir ehlinin onu beklemekten karararı gözünü kutlu adımının tozunun parıltısıyla aydınlattı. NAZIM:

Şehre devlet ile han geldi
Dersin ki cansız bedene can geldi
Saltanat tahtı onun çıkışından
Gökleri aşağılayan oldu
Çöl gibi olan şehir onun gelişinden
Üst üste sevinç ve mutluluk geldi
Gelişinden halk mutlu oldu
Şehre cennetin bahçesinden işaret geldi
Adaletinden halka güven geldi
Birçok afetten korunma geldi
Adımlarıyla taht güzelleşti
Başındaki taca sanki ay oldu

Sayfa 204

O hazretin mübarek cülusuna zaman şairleri ve dönemin bilginleri çokça kaside ve dikkat çeken anlatıları nazım biçiminde yazıp, her biri kendi haline göre şahane iltifatlar ve padişahlara yakışır hediyelerle ödüllendirip, paylarını aldılar. O cümleden fakir (ben) ki bu perişan harflerin yazıcısıyım. Bu konuda bir anlatıyı nazım haline getirdim. O anlatı budur ki yazılır; ANLATI:

Dini koruyan padişah Abdullah
Han, ordunun yıldızı ve dünyanın haşmetlisi
Temizden daha gönlü temiz, temiz soylu
Mutlu, başı dik ve iyi niyetli
Dine uydurulanları engelleyen
Lütuf göstergesi, cömertliği güzelleştiren
Görünüşü gerçi halkla meşgul idi
Temiz kalbi dünyayı yaratanlaydı
Eksiksiz yaratanın lütfundan
Padişahlık tahtına adım attı
Dünyada onun adaletinin güneşi
Doğmuştur sanki en büyük nur
Yanlış yolda olanlar onun baskı siyasetinden
Gönderdi evlerini yokluk diyarına
Doğru yolda olanlar onun lütuf ve ihsanından

Başı göğe erdi bütün ahali ve milletler
Dünyada mutluluk ve neşeye yüz çevirdi
Bağladı bütün zorlukları ve üzüntüyü
Onun uğurlu tahta çıkışından
Oldu bütün dünya mutlu
Âgehî bu tahta çıkışı anlattı
Padişah tahta oturdu o da yazı

Bazı vakaların anlatılması ki dünyanın köle olduğu padişahın saltanat karargâhına gelip, hilafet tahtında

Sayfa 205

istirahat etmesinden sonra meydana gelenler. Onlardan o ki: Hudy-u Kamkâr hazretleri saltanat tahtına oturduktan dört gün sonra Recep ayının ortasında Salı günü Kadı Rahmanberdi'nin yerine ki, Serahs Savaşı'nda şaadete ermiş idi, neciplik sahibi, saadetli Seyyid Abdullah Ahund'u padişahlara layık bağışlama ile yerine koyup, kazasker yaptı ve Şaban ayının sonunda Çarşamba günü Hudy-u Kamkâr hazretleri padişahlara layık hediye gereği ile kendisinin yeğeni büyük sahibi yüksek mekân sahibi, iyi huylu, rahmetli Abdullah Bek'in oğlu Kutluk Murad'ın kabiliyetinin yüksekliğini İnaklık rütbesinin seçkinlik elbisesi ile doldurup, bezediler ve Muhammed Nezir'in oğlu Muhammed Niyaz Bek, İnaklık Beyliği ve Rahmenberdi oğlu Bagi Bek'i Beylerbeylik yüksek rütbesi ile kendi akran ve denkları arasında güneş gibi seçkin kılıp ve başını göğe erdirdi ve Perşembe gecesi şeyhülislam İvaz Hoca'nın yerine ki o da bağışlanan hanın olayında yüksek şehadet derecesine erişmiş idi, onun oğlu Muhammed Latif Hoca'ya Şeyhülislamlık yüksek rütbesini verdi ve o gece Nayman¹⁷⁷ valisi Murad İnak'ın yerine ki o da mekânı cennet olan hanın o bahsedilen savaşında Kabaklı ormanına aklını yitirdiği için kaçarak Buhara'ya gitmiş idi, kerem sahibi Hudy-u Kamkâr hazretlerinin akrabalarından Abdullah Bek'e şahane lütfu ile başına göğe erdirip, İnaklık rütbesini verip, kendi akranları arasında aziz ve seçkin kıldı ve Perşembe günü Mukned Baba Bey'i bazı uygunsuz hareketleri nedeniyle görevden alıp, abisi Bikman Bey'in oğlu Hüdabergen Beg'i onun yerine bey kılıp, övünme ve gurur başını göklere yükseltti. O anlarda Çavdar askerinin isteğiyle Muhammed Murad Muharrem'i, o kavmin liderliğinden azledip, onlara Mahmud Niyaz Yesavulbaşı'yı lider tayin etti. Yine o ki: Şaban ayının on sekizinde Cuma günü o hazret dünyayı koruyan divanının kendini feda edebilen hizmetkârlarından Ata Niyaz Beg'i elçilik görevi ile

¹⁷⁷ Moğolistan'da sekiz kabileden oluşan Türk topluluğu

Hokand vilayetinin hüküm sahibi valisi Hüdayar Han'a rahmetli hanın vefatının duyurulması ve kendisinin kutlu tahta çıkışının haberinin gönderilmesi için dostluk mektubu ile Hokand tarafına gönderdi. Yine o ki: Geçen yıl Şevval ayının başlarında bağışlanan hanın kutlu fermanı ile temiz huylu, temiz Müslüman, Kubat Han Hoca elçi olup, Hokand memleketine gitmiş idi. Bu yıl Şaban ayının yirmi altısında Cuma günü, Hüdayar Han'ın birlikte gönderdiği elçisi Abdulmevla Töre Nakip ile gelip halısını öpme şerefine erişip ve getirdiği hediye ve armağanları devlet sahibi eşiginin hizmet gözüne gösterdi. Yine o ki: Adı geçen ayın yirmi yedisinde Cumartesi günü o hazret Muhammed Kerim Kuşbegi'ni bazı uygunsuz işleri ve beğenilmeyen amelleri nedeniyle görevinden azledip, yargılayıp, hapse atıp, susuz bıraktı. Onun yerine ihlas sahibi

Sayfa 206

yüksek inançlı, Abdulkerim Bek'in oğlu Hase Bek'in şansına şahane hediyeye denk gelip, Kuşbegilik makamının pahalı elbisesiyle kabiliyet vücudu güzellik ve ziynet buldu. Yine o ki: O gün Rahmetullah Yesavulbaşı'nın bazı kötü işleri ve çirkin amelleri nedeniyle, yüksek ferman gereği görevinden azledip, ceza zinciri ile bağlayıp, rezillik zindanında hapsetti ve onun yerine dünyayı koruyan o hazretin özel kullarından tam bağlı, Niyaz Muhammed Muharrem'i şahane iltifata layık olup, Yesavulbaşılık rütbesine yükseltti ve birkaç gün sonra Kuşbegi ve Yesavulbaşı Seyyid Yusuf Hoca İşan hazretlerinin araya girmesiyle hapisten kurtulup, tam bağışlanma ile kendi evine gönderildi.

Düşman avcısı Hudy-u Kamkâr hazretlerinin Yemut'un kulağını çekmesi için ata binmesi ve danışma sonucu onlara taarruz etmeden geri dönmesi: Zafer sahibi Hudyu hazretleri o yıl mübarek Ramazan ayının dokuzunda Cuma günü Yemut isyancılarının tembih ve derslerini vermek için tüm korunan illerden asker toplayıp, devlet atına binip ve bu ata binişin sebebi şuydu ki; bazen Yemut kavminin hırsızları ve haramileri haydutluk yolu ile korunan şehirlerin fakirlerinden bazı korkan ve yoldan geçenlerin malına ve bineğine saldırı elini uzatıp, onları rahatsız ederlerdi. Rahmetli han o halkın hizmetkârlığını ve canını feda etmesini göz önünde tutup, fakirlerin malını aldıktan sonra onlara kızmayıp, cezalandırma konusunda müsamaha gösterirdi. Bu yüzden hırsızlar bundan güç bulup, bozgunculuk ve saldırıdan el çekmezlerdi. Özellikle bu günlerde onların edepsizlik, küstahlıkları haddini aştı. Öyle ki bu konuya yakın olan Yemut'tan bir grup kurgandan ayrılıp, Harezmi'ye geldiler. Yol esnasında Ahıl Tekesinin rezilleri ve serserileri onları öldürüp, yağmalayıp, mallarına ve aletlerine el koydular. Bu olayın haberi Harezmi Yemut'una varıp, cahil ve hırsızları büyük cehaletinden Hudy-u Kamkâr'dan habersiz "kan

ve malımızı istiyoruz” deyip, toplanarak Harezmi yakınlarındaki Kandım Kalesi mevkiinde oturup ve durdukları Teke halkının üzerine varıp, savaş açtılar. Teke halkı birilerini gönderip, o olayın nasıl gerçekleştiğini, o hazretin mübarek kulağına adalet isteği ile işittirdi. O hazretin kızgınlığı ve gazap ateşi o halkın öyle küstahlık ve serseriliği ateş bulup, o vurdumduymaz ve kan döken tayfanın yola getirilmesi, kulağının çekilmesini görev ve gerekli bilip, ordu mensuplarına saltanat merkezi Hiyvak (Allah onu düzen ile güzelleştirsin, dini sağlamlaştırın)’dan sonu zafer olan duyuruyu ilan edip, padişahlara layık gösterişi ve şahane debdebesi ile Ramazan ayının dokuzunda Cuma günü öğleden sonra Zi

Sayfa 207

mevkiine varıp, felek dengi divana ki; büyüklük sahibi temizlikçiler ve yüksek mekân sahibi işçiler daha önce götürüp kurmuşlar idi, kutlu adımının varması ile başları göğe erdi ve Cumartesi sabahı ki güneş doğunun süvarisi doğu divanından yola çıkıp, ışıklarını dünyanın gök kubbe meydanını geçmek için gösterdi. O hazret dünyayı gezen ordu ile gidiş bayrağını harekete geçip mahşeri bir kalabalık ile kendisi gibi tören ve merasim düzenleyip, Sergali mevkiine varıp, dünya gibi olan askerlere karargâh kıldı ve yüksek ihtişamın geliş haberini işitip, gönüllere korku ve endişe düşüp, Yemut halkının bir kısım büyüğü ve küçüğü, iyisi ve kötüsü tam acele ile kelimelerle anlatılamayan kaçış ile evi ve aletlerini bırakıp, çoluk çocuk ayrılıp, Yılgunli mevkiinde toplanıp, bir büyük ve çukur gölün içinde mağaraya girdiği tarafa hendek kazıp, kapandılar ve Hudy-u Kamkâr hazretleri Pazar günü de Sergali’de ordu toplamak için durup, Pazartesi günü ayrılıp, Aksaray mevkiini kutlu adımlarının varışı ile gökyüzü gibi yaptı. Salı ve Çarşamba günleri bazı eksikliklerin giderilmesi için o mevkide durup, Perşembe günü Yemut’un kulağını çekmek maksadıyla oradan ayrılıp, Yemut yakınına bir buçuk fersahlık yakınlığa varıp, indi. Zafer sahibi askerlere karargâh kurup, o esnada zafer sahibi askerlerin koruduğu yere Yemut’un birçok atlıları toplanarak kendi yığınağından çıkıp, ölümü göze alıp saldırdılar. O olayı duyan yiğitlik sahibi, büyüklük eseri liderlerden Şah Murad İnak ve Mahmud Niyaz Yesavulbaşı yiğit bir ordu ile varıp, Yemut saflarının karşısında saf tutup, düşmanlara büyüklüğünü ve savaş merasimini gösterdiler ve iki taraf kahramanları hücum borusunu üfleyip, mızrak ve kılıç parıltısını gösterip, her taraftan iki üç kişi öldükten sonra düşmanlar, dayanamayıp, yavaş yavaş geriye doğru saçılıp, yığınaklarına geri döndüler ve büyük ihtişamlı zafer sahibi ordu da geri dönüp, ordugâha geldiler ve Hudy-u Kamkâr hazretlerinin kendisi Cuma ve Cumartesi günü kutlu orduyla beraber kalıp, Yemut

yığınağının etrafına bazı liderleri birkaç ordu asker ile koruma ve nöbet tutmak için gönderip, kuşatma emrine yerine getirdiler ve kuşatılanlar açlık ve susuzluktan son derece rahatsız olup, ölecek duruma geldiler. Sonunda Yemut isyancıları kendi hallerine tövbe ve pişmanlık gösterip, özür dilemekten başka çare bulamayıp, o hazretin af ve bağışının yüksek derecesine boyun eğip, aman dileme iliğini iliklemeyi son çare gördüler ve o kavmin bütün ünlüleri ve ilim sahipleri kendi özürleri için Terekeme kavminin birçok büyüklerini ve yöneticilerini, kendilerinin suçu ve başkaldırılarının bağışlanmasına aracı olmak için onlarla birlikte dünyayı koruyan divana gelip, özür dileyip, yalvararak kulluk toprağına güçsüzlük ve acizlik yüzünü koydular ve ondan sonra fakirlerden her ne mal çaldırsa geri ödeyip, serseri ve hırsızları yakalayıp, vermeyi

Sayfa 208

kendilerine görev edindiler ve bu söz ve yeminden sonra diğer Terekeme yöneticileri o kavmin suçunun bağışlanmasına aracı olup, Hudy-u Kamkâr hazretlerinden af ve bağışlanma dilediler. O hazret onların özrünü kabul edip, Yemut isyancılarının dövme ve yola getirme maksadından vazgeçip, suç ve isyalarının tamamına af ve vazgeçme kalemını çekip, onlara yığınmaktan çıkıp, kendi vatanlarına gitmeleri için izin verdi. O kavim son derece mutlu ve sevinçli olup, yığınağına döndüler. O hazret de o gün öğleden sonra o mevkiden mahşeri asker ve devleti koruyan ordu ile ayrılıp, döndü. Yemut yığınağından biraz uzaklaşarak bir mevkide durdu ve Pazar günü oradan ayrılıp, adı geçen ayın on sekizinde devlet ve baht açıklığı ile şehre gelip, saltanat tahtında dinlendi. O gün büyük sahibi liderlerden Muhammed Emin Yüzbaşı, Köhne Ürgenç'e bağlı Han Abad Kalesi'ni ele geçirme ve korunması için gönderdi ve daha sonra büyük emirlerden İbadullah İnak liderliğinde bazı askerleri Korlan askeri ile o kalenin korunmasına gönderdi ve Seyyid Nazar Bey ve Mahmud Niyaz Yesavulbaşı ki daha önce düzen verme ve idare etmek için Taze Kongrat ve Çavdar arasına varmış idi, o isyankârların şerrinden kaçıp onlar da Han Abad Kalesi'ne girip, sığınmışlardı.

Tengrikulu Töre ve Abdulaziz Töre ve Caferkulu Han'ın boş hayali ve gereksiz sevdasının kötülüğünden öldürülmeleri: Bu olayın açıklaması odur ki; Hudy-u Kamkâr hazretleri güneş gibi padişahlık tahtında makam tutup, büyüklük ve adalet güneşinin birçok halk ve orada yaşayanların ümit ve amaç gözlerini aydınlattı.¹⁷⁸ Tengrikulu Töre ve Abdulaziz Töre'nin akıllarının üstüne taç giyme hevesi ve tahta oturma arzusu ile fesat hayal ve kötü niyet ile Hudy-u Kamkâr hazretlerini öldürme için güç ve fırsat bulamadılar

¹⁷⁸ Bazı yarasa yaradılışlıların göğsünün içinde cehalet ve kin ateşi alevlenip, o hazretin devlet ve saltanat nurunu kıskanıp, haset yüzünden görememişlerdi. Özellikle

ve bu esnada Caferkulu Han ki; Kalat hâkimlerindendi, çok fitne dolu ve arabozucu ve kan dökücü kişi idi, bu yüzden Kalat halkı onu öldürmeye teşebbüs etmiş idi ve o can korkusundan kaçıp, cennet mekân hanın dünyayı koruyan divanına gelip, kulluk başını güçsüz ve aşağılık bir şekilde toprağa koyup, o hazretin koruması sayesinde korunmuş idi. O hazret ona padişahlara layık hürmet ve övgü gösterip, saltanat merkezi Hiyvak yakınlarında yer ve yurt verip, şahane terbiyeye has kılmış idi ve Hudy-u Kamkâr hazretleri de onun gibi iltifat gösterip,

Sayfa 209

onu yüksek dereceye ulaştırmıştı. O adı geçen törelere gelip, gidip ve dostluk beyan ederlerdi. Törelere onu kendilerine dost ve yardımcı bilip, o sırdan haber verdiler. O soyguncu huyu ve kötü olması nedeniyle ileriye görme ve iyiliğe karşılık vermekten göz yumup, o konuda Törelere ittifak kurup, beraber oldu. Belki de daha çok rağbet gösterip, hırs etti ve üçü birlikte o kötü harekete tam manasıyla çalışmaya bel bağlayıp, çokça silah tedarik edip, bir kısım soyu belli olmayan hizmetçilere ve Horasan'dan ve İran'dan gelen tüfeklere çokça para verip ve türlü türlü vaatlerde bulunup, o istenmeyen harekete kendilerini dost ve yardımcı buldular ve civardaki bazı yurtlara ve Yemut'a kendilerine bağlanma ve yardım etmeye teşvik ve istekte bulunup, mektup gönderdiler ve mübarek Ramazan ayının altısında, Pazar günü, öğlen vaktinde sözleşerek birlikte saltanat divanına yürümeye gayret edip ve hızlı bir şekilde hazırlanıp, Hudy-u Kamkâr hazretlerini öldürme amaç ve gayretiyle bel bağladılar. KITA:

Öyle bilgisiz cemaat ki ister

Ki hakkın takdirine eksiklik getirsin

Cahil olduğundan çok savaşır

Güneşin ışınını üfleyerek söndüreceğini zanneder

Ancak gafildir onlar ki bu işleri

Başlarına ne belalar getirir

Ancak o hazret bütün işlerin sahibi ve koruyucusunun lütuf ve keremi ile ki her zaman Hudy-u Kamkâr hazretlerinin devlet gibi olan başını bütün belalardan koruyup, saklayandır. Cafer Ali Han'ın bir akrabası o sırdan haberdar olup, onu o işin sonunun kötülüğünden korkutup, vazgeçirmeye çalıştı ve o onun sözlerinden etkilenmeyip, sonunda o sonu kötü olanı yapmak üzere canından korkup, sözleştikleri günün gecesi o sırrı dostluk ve ihlas sahibi emirlerden Mir Muhammed Han'a saklı olanı açıkladı ve Mir Muhammed Han o olayı devletini sevdiğinden Hudy-u Kamkâr hazretlerinin huzuruna yetiştirdi ve

Yemut yöneticileri de o işin sonunun kötülüğünden korkup, Töre'nin gönderdiği mektubu Nazar Vekil ile dünyayı koruyan divanın hizmetine götürmüş idi. O mektupta o gece o hazretin mübarek bakışına ve yine o gece o kötü harekete işaret eden birçok izleri peş peşe gösterdi. Şüphesiz hazret-i

Sayfa 210

Hudy-u Kamkâr o gece Caferkulu Han'ı çağırıp, mübarek huzurunda işkence edip, o işin durumunu araştırdı ve o devletsiz, o olayın iç yüzünü anlaştıkları şekilde anlattı. Kendi suçunu itiraf edip, sabaha doğru da Tengrikulu Töre'yi getirip, tehdit ederek ve şiddet göstermek suretiyle o olayın aslını sordular. O da itiraf edip, kendi suçunu boynuna aldı ve sabah vaktinde Abdulaziz Töre'yi getirip, azap ederek o olayın durumunu sordular. O da o olayın aslını ve detayını birbir açıklayıp, kendi isyanını itiraf etti ve o kişilerin günahlarının devam edip, tekrarlanmasıyla sabit olduğundan kavga ve gürültünü yatışması ve fakir halkın rahatlaması ve huzur bulması için şeriat kurallarının gereğiyle Hudy-u Kamkâr'ın kızgınlığının belirtisi bir mahkeme fermanı çıkartıldı ki o isyankârların yaptıklarının cezasını çeksinler ve derhal gözüpek cellatlar duyulması gereken ferman gereğiyle onları sürükleyip, öldürülecekleri yere götürüp, keskin kılıç ve kan akıtan hançerlerin keskin taraflarının hareketi ile yokluk diyarının padişahlığına gönderdiler ve onlara yardımcı olanların bazısını öldürüp, bazısının kulak ve burnunu kesmek suretiyle cezalandırdılar. “Ey basiret sahipleri ibret alın”¹⁷⁹ NAZİM:

Her ki ki münafıkla beraber olsa

Karşılığını bulur yaptığı işini layık

Bu dünya herkese mükâfatını verir

O zaman bütün vaktini iyilikle geçir

Ki afetlerde aman bulak için

Her zaman iyilik yapan iyilik bulur

Ve bu olayın gerçekleşmesinden üç gün sonra adı geçen ayın yirmi sekizinde Çarşamba gecesi yüksek makam ve mertebe sahibi beklerden Emir Kebir oğlu İbrahim Bek, cennette yatan İvaz Bey İnak, hastalanara doğal şekilde vefat etti. Hudy-u Kamkâr hazretleri Çarşamba günü öğlen vakti onun cenazesine varıp, taziyet merasimini yerine getirip, büyüklük ile geri döndü. Yine o ki: Şevval ayının yedisinde Perşembe günü o hazret büyük emirlerden birçok Kıpçak halkının seçkini Töre Murad Atalık'ı hafız olması sebebiyle ve

¹⁷⁹ Haşr Suresi, 2. ayet

kendisinin rızası ile görevinden azledip, onun yetişkin oğlu Hekim Niyaz Bek'i ki; hizmete layık

Sayfa 211

ve rütbeye münasip yiğit idi, şahlara layık lütuf ile Atalık rütbesine atadı ve kendi akran ve kardeşleri arasında seçkin olup, başı göğe erdi. Yine o ki¹⁸⁰: Şevval ayının on ikisinde Salı günü Kadı Yusuf'u yüksek kadılık rütbesinden azledip, onun yerine Hiyvak şehrinin adalet sarayından Atacan Mahdum Âlem'i dine bağlı olması nedeniyle süsledi. Yine o ki: Hokand elçileri, Abdulmevla Töre Nakip ve Taşbay Bey daha önce Hüdayar Han'ın gönderdiği dostluk mektubu ve hediyelerini getirip ve bir müddetten beri şehirde duruyordu. Onlara dünyayı koruyan divanın hizmetkârlarından Yusuf Desterhancı'yı elçi olarak atayıp, adı geçen hana dostluk ve bağlılık mekubu yazıp, teslim edip, Zülkade ayının sekizinde Pazar günü Hokand vilayeti yönüne gönderdi. Yine o ki: Bahsi geçen ayın on ikisinde Perşembe günü Buhara elçisi Tohtamış Toksabay Emir Nasrullah'ın tarafından o hazretin tahta çıkışını kutlamak için gelip, şehirde duruyordu. Ona Molla İbrahim Divanbeyi'yi elçi olarak atayıp, Buhara memleketine doğru gönderdi.

Bu hayret uyandıran yazının bilgili okuyucularının aydın kişiliklerine malum olsun ve açıklansın ki: Amber kokulu kalemin cömertçe ata binip, bu sayfanın meydanında süzülerek bu yere yetişti. Bukelamun olan dünyanın gaddarlığı ve mavi göklerin cefakârlığından rahmetli Abdullah Han'ın şehadete ermesi, bağışlanan Kutluk Murad Han'ın saltanat tahtına yaslanması ve bütün Terekeme halkının ve bazı Karakalpak halkının direniş ve başkaldırıda bulunmaları ve her taraftan korunan ülkede çapul ve talan elinin uzatmaya başlamaları ve Harezmi ilinin birçok halkı kendi kalelerine kapanıp, bütün büyük ve küçüğün haline perişanlık meydana gelmesi, onların arasında bu fakir (ben) ve hakirin kırılmış gönlüne de büyük üzüntü, gam ve kederli mateme düştü. Bu yüzden saadetli şehit, cennet mekân Kutluk Murad Han'ın saltanat döneminde ki beş buçuk ay sürmüş idi, bu kitabın yazılması ertelenip, geciktirildi. Ki hükümdar, Süleyman gibi mekânı olan, İskender gibi nişanı olan, zafer kazandıran, Teoman gibi zafer kazanan, zamanının yegânesi olan, dönemin teki olan, emniyet ve asayişin temini olan, zulüm ve başkaldırıcıyı engelleyen, Allah'ın halifesi, eksiksiz olan Allah'ın gölgesi olan, çok veren Allah'ın zafer sahibi, kendisinden yardım beklenenden lütuf kazananı, sultanoğlu sultan, saltanata, hilafete ve dine yücelik veren, muzaffer ve galip gelen, Seyyid Muhammed

¹⁸⁰ Yine o ki; o sıralarda Muhammed Emin Yüzbaşı'nın tüfekli askerlerinin liderliğinden azledip, onun Muhammed Murad Muharrem'i uygun görüp, şahlara layık iltifatından nasiplendirdi.

Bahadır Han (Allah onun mülkünü ve devletini ebedi kılsın) izzet ve büyüklük ve Allah'ın onaması ile saltanat tahtına oturup, seçkinler ve halkın hal ve durumunu saygınlık gözü ile

Sayfa 212

merhamet bakışını çevirip, herkesi kendi durumu ve yeteneğine göre uygun hizmetlere emredip, onları mutlu ve sevinçli kıldı. Onların arasından fakiri de (beni de) ki; ömrümün büyük kısmında geçen padişahlara iltifat ve olayları kayda alıp ve bu anlatıyı yayınlamaya görevlendirilmiş idim. Şahane emirle o hizmete atanıp, birçok denklerim ve akranlarım arasında seçkinlik, belki bütün halk arasında başım göğe erdi ve fakir (ben) o padişahlara layık lütuftan son derece mutlu ve sevinçli olup, derhal gönülden bağlılık kalemini, inanç sayfalarına sürdüm ve o konuda gücüm yettiği kadar çalışıp, çaba gereğini yerine getirdim. Allah'ın yardım ve başarısıyla...

2. 2. 16. Yemut'un danışma ışığının düşmanlar tarafından söndürülmesi ve haydutluk rezaletinin öncülüğünde eski yurdu bırakıp, Hive yakınlarına göçen ve rahmetli Abdullah Han'ın kızgınlık atına binip, onun kasdıyla vola çıkıp, Yeke Denk mevkiinde yenildiği savaş meydana gelip, Allah'ın takdiri ile şahadet derecesine ulaşması:

Ki rahmetli Abdullah Han, önceki seferde Ramazan ayında Yemut bozguncularının kulağını çekmek için toplandıkları Yılgunlu mevkiinde o kavmin üzerine mahşeri kalabalık orduyla varıp, o bozguncuları acizlik ve kırılmayla o hazretin divanının toprağını öpmeye gelip, birçok büyükler ve uluların kendilerinin suç ve başkaldırılarından affedilmesi için aracı kıldılar ve söz verip, yemin ederek ki bundan sonra haydutluk başını devlete karşı gelme yakısından çıkarmayacaklarına ve korunan illerin fakirlerinden her ne kadar mal çaldılarsa iade edip, o hazret, aracı olan büyüklerin yalvarma göğüsüne ret elini vurmuyup, o bozguncuların suçunu affedip, kendi yurduna rahat bir şekilde oturmaları için izin verip, geri dönüp, saltanat merkezinde istikrar buldu. Öyle ki; yukarıda bahsi geçti ama o bozguncular kötü niyetleri gereği rahat durmayıp, yine kendi hadlerini aşp, korunan illerin fakirlerinin kan ve malına hırsızlık elini uzatıp, etraf ve çevredeki kaos ve kargaşa çıkarıp, bununla da yetinmeyip, Zilhicce ayının on üçünde Pazartesi günü, Yeni Yaf ve Moskuman ve Az Mahşer civarında kadın ve çocuk ve ev ehliyle Han Abad ve Köhne Vezir tarafına göç edip, ta ki o taraflarda bir yere toplanıp, tam kalabalık bir şekilde düşmanlık atına isyan meydanına sürüp, Harezmi ilinde büyük kaos ve kargaşa çıkardılar. Şüphesiz rahmetli Abdullah Han yüksek kapısının hizmetkârlarından Yakup Muharrem'i Hilali Kalesi'nin korunması için gönderdi ve büyük emirlerden, Muhammed Niyaz Bey, tahtı cennet emir oğlu Muhammed Nazar İnak ve Mir Muhammed Han Cemşidi'yi bir grup

asker ile o bozguncuların intikamı için atadı ve Rahmenberdi Bey'in oğlu Bagi Bek Beylerbeyi ve vezir-i

Sayfa 213

azam Muhammed Yakup Mihter'i bir bölüm asker ile Zi mevkiinde karakolluğa tayin etti ve kendisi adı geçen ayın on beşinde Çarşamba günü emrindeki hazır hizmetkârlar ile kızınlık ve gazap atına binip, top ve tophaneler ile saltanat merkezi Hiyvak (Allah teala onu yangın afetinden ve dinden ayrılmadan korusun)'dan çıkıp Hayradap mevkiine varıp, bir gece kalıp, Perşembe günü ayrılıp, Sergali menziline inip, Cuma günü oradan yola çıkıp, Taş Havuza indi ve Cumartesi günü oradan gidiş atına kerem ile binip, süratli ve kelimelerle anlatılamayacak acele ile gayret bayrağını gösterdi. Yolculuk şarkısı söyledi ve yol esnasından bazı devlet büyükleri, devleti sevmeleri nedeniyle dediler ki; "Bu işte acele etmek sevaptan uzak, akıl ve düşünceden ıraktır. Ki etraf ve kenardaki ordu henüz yetişmemiştir ve kutlu etrafınızda toplanan hizmetkârlar çok azdır. Sadece bir iki gün durup, daha çok asker toplayıp, savaş aletlerini dilediğimiz şekilde hazır ve amade edip, ondan sonra bozguncuların izinden gitsek devlete daha münasip ve akla daha uygundur." Ancak o hazret bir kısım münafık ve kötü niyetlilerin sözüyle o devlet dostlarının sözünü kabul kulağı ile işitmeyip, ilahi takdirin kaderi ile yol alıp, sürat adımlarını ileri koyup ve Hilali Kalesi'ne vardığı sırada Muhammed Niyaz Bey ve Mir Muhammed Han ki; daha önce varıp o kalede durmuşlardı. Kutlu orduya katıldı ve Gökçe mevkiine vardığında Yemut kervanının karası görüldü. Birçok mal yüklenen develer ve arabaları ortaya alıp, atlıları tam izdiham ile gidiyorlardı. O mevkide yine bazı büyükler ve canı acıyanlar halklar dediler ki; "Bir mevkide inip, ordugâh etrafına hendek kazıp, geride kalan askerlerin toplanmasına ve savaş konusunda acele edilmemesini ki, dikkatli olup, ölçülü davranmak halka ve özellikle padişahlara gerekli ve elzemdir." Rahmetli han bu toplantıları da dikkate almayıp, tam acele ile atını sürdü ve Yeke Denk mevkiinde Yemut kervanına yaklaştı ve kutlu orduyu ki; izinden geliyordu, o yere konaklama emri verdi. Kendi etrafındaki az asker ile Yemut kervanına yüzünü çevirdi ve hızlı bir şekilde tophaneyi de geride bırakıp, dörtnala atını sürdü ve Yemut kavmi o hali görüp, bir kısım mal, kadınlar ve çocukları bir yere toplayıp, indirdiler ve atlılar savaş meydanına öldürme ve dövüşmeye at sürdüler ve öğlen sularında iki tarafın ordusu saflarını düzeltip, savaş ve dövüş alet ve esbalarının darbelerini gösterdiler. Sabır ve dayanç ipini

Sayfa 214

kopardılar ve iki tarafın yiğitleri savaş meydanında birbirinin üzerine keskin kılıç ve kan akıtan mızraklarını gönderip, baş kesip, can almaya başladılar. NAZİM:

Sürdüler gürzleri meydanlara

Çıktı gürzler dönen dünya gibi

Kılıçların keskin tarafı ışık saçtı

O ışıklardan güneş başını kaçırdı

Mızrakların ucu her tarafa kan fişkırttı

Her taraftan kan sel gibi aktı

Tüfek ağzından ateşler fişkırdı

Düşmanın canını alacak oldu

Çıktı gök üstüne gürzlerin sesi

Behram'ın yıldızı yırtıldı

Öyle belli oldu ki savaş telaşı

Ki meydanda leşler her tarafa saçıldı

Ve o savaşta bozgunculardan birçok kişi yiğitlerin keskin kılıcı ve tüfeklerinin ateşi darbesinden yokluk sonuna adım attı. Ancak bu tarafın savaşçılarından ve yiğitlik sahibi kahramanlardan Begican Beg ve benim kardeşim Muhammed Kerim Mirab ve Kuş Köprülü Kongrat büyüklerinden Muhammed Emir Beg başta olmak üzere birçok kişi şehadet derecesine erişti ve İskender İnak başta olmak üzere birçok savaşçılar ağır yara aldılar ve rahmetli han bu durumdan çok üzgün olup, herkesi toplayarak Yemut bozguncularının safına at sürdü. Bozguncular direnişe güç göstermeyip, kaçtılar. Kervanın arasına vardılar. Az kalsın ki; bozguncuların kadınları ve çocukları atların arkasına bindirip, çoğu kervanı bırakıp, kaçsınlar. Acak o sırada Yumrali ve Çavdar ve diğer Terekeme kavminin kötü kişilik ve rezil sıfatları gereği ki; o haydut ve çirkin kavmin en kötüleriydi. Yemut bozguncularının esir düşecekleri ve yenileceklerini bilip, milliyetçilik damarları harekete geçip, bu ebedi devletin kanunlarına uymayıp, nankörlük vebalini boyunlarına aldılar ve sonsuz utanç karasına yüzlerine izzet ve namuslarının yüzüne çaldılar ve birçoğu yakındaki

Sayfa 215

kutlulardan yüz çevirip, büyük orduyu Bene ve Oğruk'a ki; yeni gelmişlerdi, talan edip, bütün aletlerine, koğuşlarına, çadır, ordugâh, toplar ve tophaneye ve sonsuz mal ve eşyalarına ey koydular ve düşmanlık kalkanını yüzlerine tutup, düşmanlık ve husumet ile

hareket ettiler. Bu olayı birçok arkadan gelen ordu duyup, geri dönüp, her biri bir tarafa gittiler ve Yemut halkını ki tüm ev ve barkı belki de canından ümit kesmiş idi, bu olayı görüp, ölü bedenlere yeniden can ve perişan gönüllere taze güç girip, etraf ve çevreye korku salarak her taraftan gelip, büyük kalabalık oluşturup, rahmetli hanın etrafına yaklaşıp, yürekli bir şekilde hücum edip, hücum borusunu üfleyip ve bu taraftaki yiğitleri de az olmalarına rağmen canlarını ortaya koyup, mızrak sallayıp, tüfekte ateş edip yiğitlik gösterdiler ve güçleri yettiği kadar savunma yapıp, savaş için çalışıp, çabaladılar. NAZİM:

Yiğitler giydi göğüslerine cevşeni

Sürdüler meydanın her tarafına atlarını

Çekip kılıçlarını savaş için çabaladılar

Oldu nice karşılıklı olaylar

Toz duman göklere yükseldi

Vardı sanki balığın kulağına

Kimi düşmanın tarafına hücum etti

Kimisi mızrağını o tarafa gönderdi

Kimi düşmanına keskin kılıcı çekti

Akıttı her tarafa kanını nehir gibi

Kimi tüfek ateşledi hızlı ve çabukça

Düşmanın göğsünü cebi gibi ayırdı

Kimi attı gazabla dikine

Rakibinin vücudunu yok etti

Sayfa 216

Kimi tüfek okunu attı

Çıkardı düşmanın feryadını göklere

Kısacası yiğitler savaştılar

Fesat ehline ok atıp kılıç çektiler

Öyle gayret gösterdiler ki

Rüstem'in ruhu bile hayret etti

Ne kadar şiddetli olsa da mahşer günü

O gün gibi olamaz

O gün öğleden sonradan gün batıncaya kadar rahmetli hanın emirleri ve askerleri dağ gibi direniş adımını kuvvetli tutup, öyle savaş ve öldürme işini yaptılar ki; gayret kılıçlarının parlamasından bozgunculardan sayısız kişinin hayat harmanını ölüm ateşiyle yaktilar ve

öyle ki yıldız askerler her taraftan hücum edip, gökyüzü arsasına yüz vurdular ve güneş süvarisi batıdaki saklanacağı eve yüzünü çevirip, dünyanın sitem kılıcını şafak kanına buladı. Genelde bütün Terekeme tayfası özellikle Yemut bozguncularının birçok uzak ve yakındaki askerleri toplanıp, kutlu korumaların etrafını halka şeklinde çevirip, korksuzuca hamleler yaptılar ve rahmetli han gördü ki; kutlu yakın korumasındaki askerler ortada ve düşmanlık dairesi içinde kalmıştı. O da savaş ve mücadele etmenin hiçbir faydasının olmadığını şüphesiz kaçıış yolunu seçmek için emirler ve ordusuyla o savaştan yüzünü çevirdi ve kaçıış atını sürat meydanına sürdü. O sıralarda bir kısım Terekeme bozguncuları tam hücum ve kelimelere sığmayacak gürültü ile arkalarından at koşturup, çok hızlı bir şekilde kılıç, mızrak ve tüfek kullanarak her ne bildilerse yaptılar. Ve bu durumdaki olayların yazılmasına kalemin dili tutulup, dilin kalemi hayretler içinde kaldı. NAZİM:

Kader öyle acayip bir oyun oynadı ki

Ki dil onu açıklamada eksik kaldı

Mahşer günü ne kadar şiddetli ise

Hiçbir zaman onun gibi olamaz

Ve bu büyük olay ve elim hadisede rahmetli han başta olmak üzere büyük amirler ve devlet erkânından Mir Muhammed Han Cemşidi ve Niyaz Yesavulbaşı ve Abdalcabbar Divanbegi ve diğer subay ve ordudan çok

Sayfa 217

çok kişi bozguncuların kılıcının darbesiyle şehadet derecesine erişip, cennet bahçelerinde mekân tuttular ve rahmetli hanın vefatına Harezmi âlimleri anlatılar ve mersiyeleri nazım haline getirdiler. Onlardan biri de âlimlerin âlimi, bilginlerin yetişmiş Muhammed Yusuf Mahdum ve Pehlivan Niyaz Bay ki birinin soyadı Raci ve birinin lakabı Kâmil'dir. Bu konuda her biri bir anlatıyı nazım haline getirmiştir. Onları bu makamda kayda geçirmek uygun görüldü. TARİH-İ RACİ:

Eyvah ki o dinin Hüsrev'i Abdullah

Keremli, akıllı sultan idi

Tedbirinin, hayânın ve yumuşak başlılığın madeniydi

Eli açık, cömertliğin kaynağıydı

Şeriatın koruyucusu ve adaletliydi

İyiliği düşünen, eli açık ve bağışlayıcıydı

Yemut Savaşında o Hüsrev

Şehadet rütbesini elde etti

Dedi ki Raci, bu hazin anlatıda

Keşke o cahil Yemut'u öldürseydi

TARİH-İ KÂMİL:

Binlerce yazık ki ecel kadehini

Kader döktü büyük padişahın ağzına

Halk onun ölümünden yetiştirdi

Öyle feryat figan, matem ehli gibi

Dünya manzarasında adı Abdullah Han idi

Onun eli açıklığından Hatem bile utanmıştı

Onun döneminde cahiller diken gibi yerlerdeydi

Ancak âlimler el üstünde tutulan gül gibiydi

O dikkatli konuştuğunda mecliste

Sayfa 218

Âlimlerin dili tutulurdu

Büyüklik tahtına eğer oturursa

Ona saygı için gökyüzü bile eğilirdi

Öyle bir adaletli idi ki sazlıkta

Ki ateşten bile zarar görmezdi saz yaprağı

Kâmil sen de ölüm yılında bir şey anlat

Aklım dedi ki; "Bir şey söyleyeyim ki herkes anlasın"

Görmedi fani dünyada ümit yüzünü

Yemut Savaşında öldü o dünya padişahı

Bu anlatı sayıda bir fazladır. Görememe yüzünden düşmüştür. Ümit yüzünü görmedi cümlesinden bellidir ve Muhammed Niyaz Bey ve Muhammed Kerim Mirab başta olmak üzere halktan ve elitlerden çok sayıda kişi esaret pençesine düştü ve kutlu padişah mezarı nur olan şehit Kutluk Murad Han o sırada İnaklık rütbesiyle seçkin idi, ağır yara aldı ve İskender İnak başta olmak üzere liderler ve ordu mensuplarından çoğu kişi yaralandı ve o badirede ölüm ve esaret belasından kurtulanlar gece karalığında her biri bir tarafa dağılıp, kendi ev ve ehlinin isteğine el ve ayak attılar ve Pazar günü öğle sularında o olayın vahşetli ve hayret uyandıran haberi şehre vardı. Şehir sakinlerinin burnundan hayret ve korku dumanı mavi göğün üstüne çıktı ve büyük emirlerden Bağrı Beg Beylerbeyi ve vezir-i azam Muhammed Yakup Mihter ki Zi sınırında nöbette idi, o olayı işitip, şehire gelip saklandı ve Hiyvak başta olmak üzere bütün Harezmi illerinin fakirleri ve halkı hayretler içinde kalıp,

korktular. Her kavim kendi kalesine girip, saklandılar ve her cemaatin işi ve gayreti kendi kanunu ile kendi kalesini koruma ve kollama oldu. NAZİM:

Dünyaya saldı kargaşa kader öyle ki

Şehrin halini perişan etti öyle ki

Rahatlık bu dünyadan yola çıktı

Halklara gösterdi yüz kargaşa ve kötülük

Sayfa 219

3. 2. 17. Bağışlanan padişah saadetli şehit Seyyid Kutluk Murad Bahadır Han Allah'ın ruhu, cennet kokularından bir kokunun hanlık tahtına devlet olma ayağını götürmesi ve hükümlerini tacını izzetli başına giymesi: Masal yazar kalem sayfa tahtına çıkıp, bu tür hikâye yazarlığını yapar ki; Yeke Denk mevkiinde rahmetli Abdullah Han Terekeme bozguncularına karşı mağlup olup, elim olayın yüz göstermesi ve herkesin bir tarafa kendi başını kurtarma için kaçması olayının cennet mekân Kutluk Murad Han da ağır yaralı olmasına rağmen birkaç yardımcısıyla birlikte kaçıp, o tehlikeden canını kurtarıp, karanlık gecenin içinde yola çıkıp, yarasının acısı nedeniyle yavaş yavaş yol kat edip bir gece ve bir gündüz sonra Pazartesi gece yatsı zamanında büyüklük ve baht açıklığı ile şehire gelip, yüzünün güneşinin parıltısından o kara geceyi bayram sabahı gibi aydınlatıp ve geliş baharının bereketinden ayrılık dikeniyile canı acıyan gönülleri gül bahçesi yaptı. NAZİM:

Şehir ehli onu emniyette gördüğünde

Sanki ölü bedenleri can buldu

Matem döndü mutluluğa

Bütün halk oldu sevinçli

Ve ertesi Pazartesi günü ki güneşin altın bezemeli taçlı padişahı gökyüzünün firuze gü tahtına tam büyüklük ile oturdu ve aydınlık yüzünün parıltısından dünyanın kara terasını aydınlattı. İyi huylu vezir Muhammed Yakup Mihter başta olmak üzere devlet erkânı ve büyük hazretler ve bütün Hiyvak şehrinin âlimleri ve büyükleri, salihleri ve emirleri ve şeref sahipleri ve ilim sahipleri ve şehzadeler ve temizleri o zamanın gereği, zamane halkından fikir almak için toplanıp Kutluk Murad Han cennet mekânı kendisinin evinden hilafet merkezine çağırıp, hanlık tahtına oturtular ve saltanat tacını yüksek başının üzerine koyarak gök kubbenin zirvesinden geçirdiler. NAZİM:

Tahta gelişiyse oldu güzellik

Yedi halk buldu asayiş

Taca başından güzellik geçti

Ulus buldu emniyet

Bu neşeli olay hicri bin iki yüz yetmiş birde Zilhicce ayının yirmisinde Tavşan yılı güzel günler ve saadetli saatlerde gerçekleşmiş oldu. O sırada mekânı cennet olan han, on yedi yaşındaydı. Güzellik ve yakışıklılıkta öyle idi ki; eğer insan onun güzel yüzüne bir kere baksa ona tutulur ve

Sayfa 220

âşık olur, isteyerek gözünü alamazdı. Belki de hayretten o hale gelirdi ki; kendinden geçerdi asla hareket etmeye gücü kalmazdı. MESNEVİ:

Zatna vermiş idi Hakk güzellik

Bitirdi onun adına güzelliği

Yüzünü gösterse bayram olurdu

Belki de Tanrı'nın nuruna mazhar olurdu

Güneş onun yüzünden utanırdı.

Masumluğundan melekler bile yararlanırdı

Yusuf olamazdı onun dengi

Olurdu onun güzelliğinin kulu

Onun lütfundan insanlar nasiplendi

Ahlakından bütün canlar nasiplendi

Onun boyuna selvi ağacı kul idi

Onun güzelliğine gül bile hayran idi

Yüzüne baksa bakan gözler

Bulurdu güzelliğinden temizliği, gözler

Hem adalette onun gibisi yoktu

Cömertlikte onun gibisi yoktu

Başından ayağına kadar iyilikti

Bildiği şey sadece iyilik yapmaktı

Bazı olayların anlatılması ki; Mekânı cennet olan Kutluk Murad Han, saltanat tahtına çıktıktan sonra meydana geldi. Onlardan biri o ki: O hazret devlet erkânının oyuyla kutlu tahta çıkışının beşinci gününde Zilhicce ayının yirmi yedisinde ki Cuma günüydü, fakirler ve halkın rahat etmesi için gökyüzünün üzeri, tarikatlerin merkezi, gerçeğin halkası büyüklük ve keramet sahibi Abdullah İşan'ın elçilik göreviyle Terekeme bozguncularına avutma mektubu gönderdi. Ta ki; iki taraf arasında barış yolu açılıp, düşmanlık yolu

kapansın ve Harezmi illerinin halkı, tedirginlik ve perişanlıktan kurtulsun ve sonraki gün ki adı geöe ayın yirmi sekizi ve Cumartesi günüydü. O hazret padişahlara yakışır lütuf yolunu tutup, büyük emir,

Sayfa 221

cennete yeri olan, şehzade Rahmanberdi'nin genç halefi İltüzar Beg'e İnaklık ve Allahberdi Töre'nin aziz evladı Rahimberdi Beg'e beylik rütbesi bahşedilip, yetenekli vücutlarını şahlara layık elbiselerle bezeyip, mutluluk verdiler. Yine o ki: Yıl bin iki yüz yetmiş ikiye geçtiğinde Muharrem ayının ikisinde Perşembe günü İbadullah İşan Yemut arasından gelip, rahmetli Abdullah Han'ın olayında tutuklanana esirlerden gönderdiği kırk, elli tutukluyu birkaç özür beyanı içeren sözler ile huzura getirip, mekânı cennet olan han adı geçen ayın üçünde Cuma günü yine İbadullah İşan'ı Fazıl Beg oğlu Yakup Beg ile birlikte Yemut'a elçi olarak ve Yemut'un birkaç esirini vererek kınama sözleri ile gönderdi. Ancak Yemut bozguncuları dağ soygunculuğu ve hırsız olmaları sebebiyle zikredilen elçilere son derece hakaret edip, hoş olmayan ve haşin sözler söyleyip, çok eziyet edip, aşağılayarak geri gönderdiler. Ondan sonra çoğu Yemut Han Abad Kalesi çevresinde yer tutup, bir müddet o kalenin etrafına kuşattı ve birçok Terekeme bozguncuları gruplar halinde ve her bir grup korunan memleketlerin birine yağma elinin uzattılar. Onlardan biri o dönemde Hiyyak'a bağlı olan yerlerden bazı kentlere defalarca yağma merbezini sürüp, halkın evi ve ilini talan edip, yağmaladılar ve Müslümanların kanını döküp, çok sayıda kadın ve çocuğu esir alıp, hesapsız mal ve alet ve edevatları ve hayvanları ele geçirdiler ve kendi yığınaklarına götürdüler. NAZİM:

İşi zulüm olan o grup atını sürdü

Müslümanlara her tarafta kin tuttu

Acımasızlığını öyle ortaya koydu

Ki dünyada hiç kâfir bile yapmazdı

Yine o ki: Mekânı cennet olan han o zulmeden tayfanın taarruz elini fakirlerin mallarından uzak tutmak için zikredilen ay yani Muharrem ayının dördünde Cumartesi günü büyük amirler ve ihtişâm sahibi büyüklerden Bagi Beg Beylerbeyi, yiğitlikte nam salan ve zafer sahibi olan askerlere Yemut'a karşılık verme emri verdi ve

Sayfa 222

o ferman gereği ile Kılıç Niyaz Bay Kalesi'ne varıp, kalenin etrafını karargâh kurup, Terekeme bozguncularının çapulculuğuna engel oldu ve zikredilen ayın onunda Cuma günü Allah'ın hükmü gereği ile Rahimberdi Bey ve Hekim Niyaz Atalık ve Hasa Kuşbegi

ve Hudaybergen Bey, ordudan kalabalık bir grup ile Taş Havuz'a varıp, durdular. Yemut isyancılarıyla savaşa başladılar. Yine o ki: O dönemde Hiyvak şehrinin büyükleri ve askerlerden bir grup atlı olarak devriyeye çıkıp, Gazi Abad Kalesi'ni geçtikleri zaman Yemut çapulcularından büyük bir grup ile karşılaşp, savaşıp, az olmaları nedeniyle yenildiler. Hoca Murad Bey ve Hoca Niyaz Daruga başta olmak üzere birkaç kişi şehadet derecesine erişti. Kalanları Gazi Abad Kalesi'ne geldiler. Yine o ki: Yine yakın zamanda Ahıl Tekesinden çok sayıda atlı Vas'ta oturan Teke arasına geldiler ve Vas'tan mekânı cennet olan hanın yüksek kapı eşliğinin hizmetine varıp, bir itibarlı lider istediler. Ta ki Yemut isyancılarıyla savaşıp, mücadele edip, hizmetkâr olduklarını ve canlarını feda edebileceklerini ihlas ve içten bağlılık ve inançla beyan ettiler. Rahmetli hân şahlara layık lütuftan onları da nasiplendirip, Sefer ayının ikisinde Cumartesi günü ihtişam sahibi emirlerden ufuk ehlinin başı olan Şah Murad İnak'ı onlarla birlikte padişah hazinesinden çokça para verip, Vas'a doğru gönderdi. Ta ki hizmet edip, iş görsünler. Yiğitlere hediyeler verip, onları mutlu etti. Bilinsin ki rahmetli han daha önce Yemut halkı dünyayı koruyan divanın hizmetinden başkaldırıp, inat ve isyan edip, fesat ve aşırılık ilan edip, kendilerine köle olmaları için Ahıl, Tajn ve Merv'de oturan Teke, Sarık ve Salur uluslarına haber göndermiş idi ve ferman gereği ile zikredilen halklardan üç dört ay boyunca her gün grup grup asker gelip, devlet kapısının eşliğinin toprağını öpme şerefi bulurlardı ve izin alarak Vas'a dönüp, orada toplanıp Yemut'un mal ve hayvanlarını kaçırdılar. Yine o ki: Dünyayı koruyan divanın hizmetkârlarından Abdurrahman Serheng ve Karlı Yüzbaşı ki rahmetli Abdullah Han'ın Serahs'tan dönüşte ferman gereği ile biri Herat elçisi

Sayfa 223

biri de Meymene elçisine, elçilik görevi ile gönderip, adı geçen illere gitmişlerdi. Sefer ayının üçünde Pazar günü dönüp, yüksek makamın hizmeti şerefine eriştiler. Yine o ki: O dönemde bozgunculardan Çavdar büyüklerinin bazıları ve Cemşidi Mehdikulu Beg ve Yumralı İvaz Muhammed Vekil kendi yurtlarının yöneticileri ile yüksek kapının hizmetine gelip, bağlılık ve boyun eğme beyanında bulunup ve cennetlik hanın o zamanın gereği yumuşak kalpli olması nedeniyle onların kırık gönüllerini ve sağlam olmayan inançlarına güç katmak için şahlara layık iltifatlara uygun görüp, altın işlemeli elbiseler giydirip, cömertlik hazinesinden bol miktarda para ve hediyeler ile dönüşlerine izin verdi ve onları kendi yurtlarına doğru yola çıkardı ve o nankör bozguncular kendi yurtlarına varduktan sonra yüksek haydutluk ve gayet hırsızlıkla, sonsuza kadar sürecek olan devletin yaptığı iyiliklere göz yumup, her biri bir tarafa bozgunculuk, fesat ve kötü işlere bel bağlayıp, fakir

halkın mallarına tecavüz edip, yağma elini uzattılar. Öyle ki Çavdar bozguncuları Harezm kervanını ki; gerçekte yürüyen hazine, belki de maden ve nakit konusunda deniz gibi ve dünyanın en iyi yükleriyle yüklü idi, Rus ilinde alışverişini bitirip, Köhne Ürgenç'e gelip, oradan da gökyüzü misali gemilere yüklenip, o dönemde su üzerinden Hiyvak tarafına yola çıkmışlardı. Luzan nehrinin kıyısına yakın geldikleri zamanda, yağma edip birçok mallara ve eşyalara el koydular. Kendi aralarında bölüşüp, yok ettiler ve çevredeki yurtlardaki fakirlere de günden güne hücum edip, zorbalık eli uzattılar. Ve Yumralı halkının da Hilali Kalesi'nin etrafını talanda bukunup, günden güne daha fazla kötülük ve kargaşa çıkardılar ve Cemşidi dahi kendi kalesindeki Kuba Dağı'nın güney tarafını kendilerine yurt edinmiş olup, çok güçlü bir kale inşa edip, oraya kapanmışlardı. Görünüşte itaat sözü ortaya atıp, gerçekte güç kullanarak halkın mallarına el koydular. NAZIM:

Her zaman o gaddar gruplar

Türlü türlü kötülükler ettiler

Sonundaki o vebale bakmadılar

Gözlerini halkın malına diktiler

İmanın bütün gereklerini yerle bir ettiler

İman ehlini canından bezdirdiler

Kâfirleri imana getirdiler

Sayfa 224

Ancak Müslümanlara çok zulüm ettiler

Allah'tan hiç korkmadılar

Halktan da hiç utanmadılar

Her tarafta kargaşa çıkardılar

Halka her tarafta zarar verdiler

Yine o ki: o dönemde yüksek ferman gereği ile Bagi Beg Beylerbeyi ki Kılıç Niyaz Kalesi'nin zafer sahibi orduya ordugâh kurup, duruyordu. Etrafındaki asker ile Taş Havuz'a gelip, Rahimberdi Bey'in ordugâhına girip durdu. Yine o ki: Molla İbrahim Divanbeyi ki rahmetli Abdullah Han onu Buhara elçisi Tohtamış Toksabay ile birlikte elçilik görevi ile Buhara'ya göndermiş idi. O dönemde Buhara valisi Emir Nasrullah Han'a bir itibarlı hizmetçiyi elçilik görevi ile onunla birlikte Harezm'e göndermiş idi. Yol esnasında o elçi vefat etti ve Molla İbrahim Beg'i onun hizmetçileriyle ve emirin gönderdiği mektup ve hediyeleri Sefer ayının sekizinde Cuma günü yüksek kapının hizmeti gözüne yetiştirdi. Yine o ki: Vas mevkiinde sayısız ve kıyas edilemeyecek kadar

Teke ve Sarık ordusu toplanıp, hergün Yemut yığınağının etraf ve çevresinde grup grup ve tayfa tayfa talan edip, çok kişiyi öldürdüler ve otlanmaya çıkan mal ve hayvanlarını ganimet olarak almışlardı. Bu yüzden Yemut isyancıları son derece rahatsız oldular. Sonunda uzak ve yakındaki büyük küçük herkes toplanıp, istişare edip, oy birliği ile o işe karar verdiler ki; büyük kuşun bile gidip, Teke halkına zorbalık edip, yığınaklarını bozup, ortadan kaldırıp ve bu söz yerine geldikten sonra bütün atlıları savaş ve dövüş aletlerini hazırlayıp Yumralı ve Çavdar ve diğer Terekeme halkının bozguncularıyla toplanıp, top ve tophanelerini alıp, Sefer ayının yirmi birinde Perşembe günü tam büyüklük ve kelimelelere sığmayacak tecrübe ile Vas'a gelip, Teke halkının siperinin yakınında yüklerini, ağırlıklarını ve çadırlarını ve diğer eşyalarını indirip, birçok atlıları kalabalık bir şekilde Teke siperini kuşatıp, top atışları ve mızraklarla saldırıp, Teke'yi korumak için çıkan atlıları kovup, kendi siperlerine kapattılar. Az daha çevre ve etrafta toplu bir şekilde siperin içine girip, bütün her şeye el koyacaklardı ve Teke halkı gördü ki bu şekilde ihmal ve gevşeklik gösterecekler ev ve

Sayfa 225

Yurt ve çoluk çocuklarını düşman eline ganimet ve esir olacağına şüphesiz hep birlikte ölüme razı olup, Tanrı tealanın zaferine yaslanıp, kız ve genç ellerine ne geçirdilerse savaşa girip, tam kahramanlık ve kelimelelere sığmayan yiğitlik ile siperden çıkıp, Yemut saflarına doğru yüz tuttular ve Yemut savaşçıları da onlara karşılık hücumla geçti ve savaş kızıştı. Keskin nişancı yiğitler kılıç ve mızrak kullanmaya başladılar. MESNEVİ:

Kalktı her taraftan toz ile duman

Çılgınlardan her taraf mahşer gibi oldu

Yiğitlik atını her tarafa sürdüler

Birbirilerine keskin kılıçlar vurdular

Birbirilerinin canına kast ettiler

Sanki yeryüzünü kana boğdular

Birbirilerini öldürmekten çekinmediler

Onun için çektiler kılıçları ve mızrakları

Sayırsız ceset doldu her taraf

Sonsuz gibi yaralanan oldu

Öyle bir savaş oldu ki aralarında

Gökyüzü toz ve dumandan karardı

Çıktı göğe öyle bir kavga gürültü

Zannedersin sanki mahşer günü

Bu savaşta bir an utanç ve namus yüzünden durur gibi olduktan sonra Yemut ve Çavdar ve Yumrali ve diğer Terekeme bozguncuları Teke halkının Rüstem gibi yiğitliklerini ve İsfendiyar gibi kahramanlıklarının hızlı giden deve misali hamlelerine karşı koyamayıp, sinek sürüsü gibi o savaştan yüz çevirip, yenilgi meydanına yüz tuttular ve birçok top ve tophane, silahlarını, heybelerini ve torbalarını ve bütün alet ve edevatlarını bırakıp, çok korktuklarından hiçbir şeye bakmadan tam acele ile sürat merkebinin avarelik çölüne sürdüler ve Teke savaşçıları hep birlikte onların peşinden yiğitlik atına kamçı vurup, keskin kılıç ve kan döken mızrakları sallayıp, kafa kesmekte ve can almakta Sam-ı Neriman ve kan akıtan Behram'ı bile hayrete düşürdüler ve yığınaklarına varana kadar kovalayıp, dönüş atını kendi siperleri tarafına çevirdiler ve Terekeme isyancılarının birçok alet, edevat, çadır, at, silah ve toplarına el koydular ve bu büyük fetihi elde ettiklerinin simgesi olarak düşmanların bazı leşlerinden

Sayfa 226

İki yüz kadar baş kesip, devlet kapısının eşliğinin hizmetçilerine getirdiler ve şahane iltifatlardan kıymetli elbiseler, çokça para ile ödüllendirildiler ve haddinden fazla övgü aldılar. NAZIM:

Her o ki padişahına isyan etse

Başı ve malı olur berbat

Kim ki sadakatle hizmet ederse

Şüphesiz istediği kadar rahat bulur

Yine o ki: Cennet mekân han Sefer ayının yirmi altısında Salı günü âlimlerin âlimi, fazilet sahiplerinin en büyüğü, ahlakın merkezi Müftü Abdurrezzak Ahund'u rahmetli Abdullah Han'ın şehadet olayının duyurulması ve kendisinin kutlu cülusunun haberi için elçilik görevi ile Buhara padişahı Emir Nasrullah Han'ın yanına gönderdi. Yine o ki: Rebi el-Evvel ayının ikisinde Pazar günü Şeyhülislam İslam Hoca ki; bir süreden beri hafızlık görevinde idi, gücü yetmeyip, kenara çekilmeyi istemiş idi. Onu o görevden mazur görüp, büyüklük göstererek onun yerine oğlu Fazıl Hoca'ya Şeyhülislamlık yüksek derecesini bahşetti. Ve beni ki; dört yıldan beri şiddetli hastalık ve yaşlılık sebebiyle mirablık görevini terk edip, yerime kendimin yakın akrabalarımın rahmetli Muhammed Kerim Beg o makama atanmış idi ve o da bağışlanan Seyyid Abdullah Bahadır Han'ın hazin olayında Yemut bozguncularının kılıcı ile şehadet şerbetini içmiş idi, beni şahlara layık

iltifata uygun görüp, yaşlı olmama rağmen yine de Mirablık yüce görevine atayıp, akran ve denklemlerim arasında gökyüzü gibi başımı göğe erdirip, güneş gibi elitlik bahşetti. KITA:

Padişahın lütfu toprağa düşse

Felek gibi başları yükselir

Çok küçük zerresi sahip olan

Olur aydan daha seçkin

Ve Hoca Murad Bey ve Hoca Niyaz Daruga ki Gazi Abad Kalesi'nin etrafında devriyelik sırasında Yemut isyancılarından bir cemaatle karşılaşp, onların kılıç darbesiyle şehadete ermiş idi, birisinin yerine oğlu

Sayfa 227

Baba Beg'i Bey ve birinin yerine kendi akranında Âdem Beg'i Daruga yapıp, şahlara layık hediyelerle onların şanını yükseltip, başını feleğin üzerinden geçirdi. Yine o ki: Zikredilen ayın üçünde Pazartesi günü cennet mekân han Kongrat Kutluk Murad Bey'i ki daha önce bazı memleket işleri nedeniyle ev ve ailesiyle birlikte Kongrat'tan ayrılıp, Hiyvak'a gelip yerleşmiş idi, devlet büyüklerinden Veyis Niyaz Bay ile emretti ki; Taş Havuz'a gidip oradan Rahimberdi Bey'i kendileriyle birlikte alıp, onun hizmetinde Aral ve Karakalpak ordusuyla Köhne Ürgenç'e gitmişlerdi ve orada durup, Terekeme isyancılarının kulağını çekip, ders vermiş idi ve onlar ferman gereği Taş Havuz'dan Rahimberdi Bey'i kendileriyle birlikte Hocaeli'ne vardığında Karakalpaklar'ın düşman olduklarını haberini işitip, kalmak için Hocaeli Kalesi'ne varıp, durdular. Ta ki o devletsiz cahillerin işi yerle bir olsun. Bu özetin açıklaması şöyle ki: Karakalpak Kongratı'nın Koldolu soyundan Er Nazar Bey ki; cahillikte çöl devinden daha cahil, pislikte en pisten daha kötü idi, Yemut bozguncularının inat ve bozgun yolunda yürüdüğünü görüp, bilgisizlikten ve haydutluktan hareket edip, kendisine yakın yine bir kısım bozguncuyla birlikte birkaç Karakalpak halkını yoldan çıkarıp, kendilerine yardımcı ve yandaş kılıp ve bu günü aydınlatan devlete bağlılık yolundan itaat adımını çekip, düşmanlık yakasından inat ve isyan başını çıkardılar ve şeytanın yoldan çıkarması ve nefesine uyma nedeniyle sonuçsuz ticaret ve boş hayali kafalarına koyup, Kazak Törelere Razlık Töre'yi ki kendi evinde oturup, çaresizlik ile vakit geçirmeye razı idi, kandırarak kendi aralarına katıp, inat ve isyan bayrağını kaldırdılar ve her tarafa adam yollayıp Karakalpak halkının arasında tedirginlik saldılar ve her tarafı yağmalayıp, gemi ile gelmekte olan tüccarların mallarına gasp elini uzatıp, bazı fakirlerin de mal ve hayvanlarını aldılar ve Yemut ile görüşüp, onları kendilerine yardımcı ve muavin yaptılar ve bu olayın meydana gelmesinden sonra Kutluk Murad Bey ve

Karakalpak beyleri ki Rahimberdi Bey'in hizmetinde Hocaeli Kalesi'nde toplanmışlardı. Çevresindeki askerler ile kendilerinin kale ve yurtları tarafına dönüp, grup grup kapanarak kendi yığınaklarını korumaya koyuldular. Yine o ki: Kongrat beyzadelerinden devlet erkânının arasında seçkinlik sahibi Ata Niyaz Beg ki; rahmetli Abdullah Han'ın fermanı ile Hokand vilayetinden gelen elçiye sefaret görevi ile birlikte adı geçen vilayete gitmiş idi, bu sırada

Sayfa 228

yine Rebi el-Evvel ayının beşinde Çarşamba günü zikredilen vilayetin valisi Hüdayar Han'ın birlikte gönderdiği elçisi Kulmuhammed Bey ile âlem kapısının eşliğinin hizmetine varıp, zikredilen hanın gönderdiği hediyeler ve dostluk mektubunu nurlu gözünün bakışlarından geçirdi. Yine o ki: Büyük emirler ve iftihar sahibi zümresinden Seyyid Nazar Bey ve İbadullah İnak ve Mahmud Niyaz Yesavulbaşı ve Muhammed Emin Yüzbaşı ve yine birkaç yüzbaşılar Korlan ordusu ile bir müddetten beri Han Abad Kalesi'ni ele geçirme ve korunmasıyla meşgul idiler ve günlerden beri Yemut isyancılarının top atışları ve mızraklarıyla sıkı kuşatmaya tutup, etraf ve çevresine su gönderip, birçok yollarını kapatmışlardı ve kuşatma sırasında son derece uzamış idi ve orduya yetecek kadar azık ve at yemi o kalede kalmamış idi. Bu yüzden birkaç liderin oy birliği ile Muhammed Emin Yüzbaşı ve diğer fakirler ile o kalede kalıp, diğer emirler ve ordu geri dönüp, Vas'ta Teke içine geldiler. Yüksek emir gereği adı geçen liderlerden Mahmud Niyaz Yesavulbaşı Hilali Kalesi'nin korunmasına gelip, diğerleri Vas'tan ayrılıp, Rebi el-Evvel ayının on yedisinde Pazartesi günü hilafet sahibi cenabın hizmetine varıp, Hüsrevane hediyelerden başarı buldular. Ve o sırada yüksek kudretli amirler zümresinden Yahşi Muhammed Daruga ki; Vas'ta bazı memleket işleri nedeniyle kalıyor idi, oradaki yüksek emir gereği ile gelip, gök kubbe misali kapı eşliğinin hizmetine müşerref olup, padişahlara layık hediyelerden payını aldı. Yine o ki: Zikredilen ayın on dördünde Cuma günü devlet erkânından Molla İbrahim Divanbeyi, yüksek ferman gereği ile Feteng ve Hazarasb ve Beş Arık ordusunu alıp, Taş Havuz'da Bagi Beg Beylerbeyi'nin ordugâhına varıp katıldı ve ondan sonra yüksek emir gereğiyle Bagi Beylerbegi ve Molla İbrahim Divanbeyi ve diğer emirler ve ordu mensupları, Taş Havuz'dan Hilali Kalesi'ne varıp durdular. Ta ki Yemut ve Yumralı ve diğer Terekeme'nin hırsız ve çapulcu atlıları o tarafa gelirse kulaklarını çekip, dderslerini versinler ve o ordus arasındaki liderlerden Hekim Niyaz Atalık ve Hüdayberdi Bey yüksek emir gereği geri dönüp, gökkubbe misali divanın hizmetine vardı. Yine o ki: Büyük âlimlerden halkın sevgilisi Müftü Abdurrezzak Ahund daha önce elçilik görevi ile Buhara

vilayetine gitmiş idi, öyle ki yukarıda yazıldı. Buhara padişahı Emir Nasrullah Han münasebetsiz ve saygısız bir şekilde o saygın kişinin makamına layık saygı ve misafirperverlik gereğini yapmadı ve rahmetli han Abdullah Han'ın vefatı nedeniyle taziyeye cennet mekân hanın tahta çıkışının kutlaması

Sayfa 229

kutlaması için kimseyi göndermeyip, adı geçen müftüyü tek başına geri gönderdi ve o cenap Rebi el-Evvel ayının yirmi üçünde Pazar günü dünyayı koruyan divanın hizmetine müşerref olup, zikredilen emirin gösterdiği hal ve hareketleri yüce kulağına işittirdi. Yine o ki: o sırada tarikat ehlinin büyüğü bilginlerin merkezi, şeriat ehlinin yol göstericisi, hakikat mülkünün sahibi, yüksek rütbeli ve ali mekân Hoca Ahmet İşan ki; daha çok Terekeme'nin bazen de Yemut ve Çavdar'ın yol göstericisi, mürşidi ve din âlimiydi. Dine bağlı bir şekilde İslam şartlarını yürürlükte tutup, inat ve bozguncu ehlinin başkaldırlarına ve isyanlarına mani olup, nankörlüğün sonunun kötü olacağıyla korkuttu ve onların gereksiz hareketlerini yerip, kötüleyip, sevecen nasihatler konusunda abartı gösterdi. Olur ki başkaldıranlar yola gelirler. Belki başkaldıranlara kesin ders olsun diye ölenlerinin cenazesine gitmedi ve kendilerini de gitmekten men etti. İsyancılar o cenabın bu konuşmalarından ve hareketlerinden çok etkilenip, o cenabın ara buluculuk etmesi için pişmanlık gösterdiler. Acizlik ve boyun eğmeye yüz tuttular. Eğer siz hilafer mevkiine varıp bizlerin suç ve günahımıza arabuluculuk yapsanız birçoğumuz yaptığımız başkaldırı ve kötülüklerimizin affını yüksek makamdan dileseniz, bizler dünyayı koruyan divanın toprağını öpmeye gönülden bağlılık adımları atıp, kulluk başını itaat toprağına koyarız ve isyan dumanı ile kararan yüzümüzü tövbe ve özür çiçeği ile güzelleştiririz. Adı geçen İşan onların yalvarmalarını kabul edip, dünyayı koruyan divanın ziyaretine gelip, bağlılık diliyle kabul edilen duayı huzura takdim ettikten sonra “aralarını bulup-düzeltilin”¹⁸¹ ayet-i kerimesinin emri gereği barış sözünü ortaya atıp, Yemut bozguncularının suç ve günahlarının affını diledi. Cennet mekân han zikredilen İşan'ın şanına izzet ve saygı gereğini yerine getirip, birçok Terekeme suçlularının suçlarına af ve bağışlama kalemını çekip birçok günahlarını İşan'a bağışladı ve bozguncuların kaygılı gönüllerinin rahatlama için kerem sahibi dindarların ileri gelenlerinden Ömer İşan ve İbadullah İşan ve Saat İşan ve Muhammed Kerim İşan'ı Hoca Ahmet İşan ile birlikte lütuf ve bağış mektubu ile birlikte Rebi el-Sani ayının ikisinde Salı günü bozguncu ve isyancı ehline doğru gönderdi. Ta ki etkisi olup, öğütler ile onların itaat etmeleri ve yola gelmeleri sağlansın. Ve öğütün

¹⁸¹ Hucurat Suresi, 9. ayet

etkisiyle kararan gönüllerinin ayağına vurulan isyan zinciri kopsun. Yine o ki: Devlet büyüklerinin başlarından tam bağlılık ve itikat sahibi Yakup

Sayfa 230

Muharrem ki; epeyden beri Hilali Kalesi'nin ele tutulması ve korunmasıyla meşgul idi, yüksek ferman gereği Rebi el-Sani ayının başında geri dönüp, gök kubbe misali kapı eşiğinin hizmetine vardı ve zikredilen ayın dördünde Perşembe günü Cemşidiye ve Özbek ordusu, Karakalpak bozguncularını yenip, çokça baş kesip, ganimet ve esir aldıkları haberi âlemi koruyan divanın kulağına vardı. Bu belirsizliğin açıklaması o dur ki: O sıralarda Karakalpak ayak takımından iki bine yakın atlı başbaşa verip, birlikte gelerek Şore Han civarında ve nehrin kuzey tarafındaki diğer halkları talan edip, çokça mal ve hayvanlarını götürmüşler idi. Cennet mekân han o olayı duyup, Mehdikulu Beg başta olmak üzere Cemşidi ordusunu ve Münkat ve Kıpçak ve o taraftaki diğer sığınan halka onları takip emri vermiş idi. Adı geçen sığınanlar duyulması gereken ferman gereği nehri geçip, gitme konusunda sürat gösterip, Karakalpak isyancılarının arkasından dörtlü gittiler ve tan vaktinde evliyanın büyüğü hazretleri, Şeyh Celil Ata Dağı'nın arkasında o kara bahtlı, alnı katı bozguncuların izinden varıp, onlara yetişip, ani bela ve gökten gelen kaza gibi üzerine çöktüler. Can alıcı mızraklar ve kan akıtıcı kılıçların darbeleriyle kanı bozuk düşmandan sayısız kişiyi yokluk çölüne doğru gönderdiler ve o meydanın başından sonuna kadar kızıl kan renginde gül bahçesine çevirdiler ve o isyancı topluluğundan çok az kişi kılıcın darbelerinden kurtulup, o tehlikeden yüz bin meşakkat ve zorlukla çıkıp, etrafa dağılıp, kaybolup, yok oldular ve zafer sahibi ordu sayısız baş kesip, çokça esir ve ganimeti ele geçirdiler ve sağsalim geri döndüler ve adı geçen ayın sekizinde Pazartesi günü Mehdikulu Beg başta olmak üzere birçok sığınanlar koruyan devletin kapı eşiğinin hizmetine müşerref oldular ve şahlara layık lütuflardan, altın işlemeli elbiseler ve iç açıcı kemerlerin hediye edilmesiyle başları göğe erdi ve altın işlemeli eyerli atlara binip, tahmin ettiklerinden daha fazla para ödülüyle ödüllendirildiler. Yine o ki: Zikredilen ayın altısında Cumartesi günü cennet mekân han Karakalpak bozguncularına ders verip, kulaklarını çekmesi için gök rütbeli makamın hizmetkârlarından içten bağlı itikat sahibi Yakup Muharrem ve Hüdaybergen Orus'u Özbeklerden bir grup ile ve bazı Sarık ve Gökkan ordusu ile ki o sırada dünyayı koruyan divanın hizmetindeydi, emir buyurdu. Onlar da kabul edilmesi gereken ferman gereği yola çıkıp, nehirden Kıpçak geçidinden geçtiler. Hızlı bir şekilde yol alıp, Akyarma su geçidinin yanındaki büyüklerden Koçkar Atalık'ın bereketli yanına vardılar ve o etrafındaki Karakalpak bozguncularının halkına yağma ayağını sürüp, öldürme

ve çapul işine ellerini vurdular. Birçok isyancı evini ve ilini bırakıp, hızlı giden develer gibi kaçıp sinek sürüsü gibi kuytu köşelerden gizlenip, kendi canlarını

Sayfa 231

kurtardılar ve fakirler sayısız kadın ve çocuğu esir alıp, çokça alet ve hayvanları ganimet edip, ulu fetih ve zafer ile geri döndüler ve adı geçen ayın on dördünde Pazar günü esirleri getirip, şahane iltifattan mutlu oldular ve Hüdaybergen Orus ki, o seferin ganimetlerinin beşte birine el koymuş idi. Padişahın gazabından ve kızmasından korkarak kaçıp, Kılıç Niyaz Bay da Cemşidiye arasına sığındılar. Yine o ki: Yüksek makamlı liderlerden Muhammed Emin Yüzbaşı ki uzun zamandan beri çok çalışarak ve kelimelere sığmayacak gayret gösterip, Han Abad Kalesi'ni ele geçirmek ile meşgul idi. Zikredilen ayın yani Rebi el-Sani ayının başında hastalanarak vefat edip, o kale içindeki korunan halk her tarafa dağılıp, perişan oldular ve o sırada Cemşidi Mehdikulu Beg ki Karakalpak asillerini getirip, şehirde bekletiyor idi, nifak perdesini bozgunculuk yüzüne çekip, hile ile abisi Mir Muhammed Han'a yemek verme bahanesiyle abisinin hanımı ve çocukları ve bütün mal ve eşyalarını ki; Hiyyak şehrinde yaşıyordu, onları Kılıç Niyaz Bay Kalesi'nin yakınındaki kendisine ait inşa ettiği kalesine alıp, götürmek için dil dökerek ve abartılı vaatlerle izin istedi. Cennet mekân han, kerem sahibi olması nedeniyle onun dilek göğsüne ret elini vurmada izin verdi ve Mehdikulu Beg abisinin birçok yakın akrabaları ve alet ve edevatıyla birlikte Hiyyak şehriden Kılıç Niyaz Bay Kalesi tarafına göçürüp, gönderdi. Kendisi az sayıda hizmetçileri ile şehirde kaldı. Yine o ki: Zikredilen ayın yani Rebi el-Sani ayının yirmi beşinde Çarşamba günü Yemut ve Yumralı'nın bazı yöneticileri kapı eşliğini öpmeye geldiler. Bu özetin açıklaması odur ki: Cennet mekân han dine bağlı ve mütedeyyin kişiler arasından keramet sahibi Ömer İşan ve İbadullah İşan ve Saat İşan ve Muhammed Kerim İşan'ı Yemut'tan elçilik görevi ile gelen Hoca Ahmet İşan'la birlikte bağlılık mektubu ile göndermiş idi. Öyle ki yukarıda zikredildi ve zikredilen İşanlar yüksek ferman gereği yola çıktılar ve Hilali Kalesi'ne vardıklarında Molla İbrahim Divanbeyi ki orada idi, yüksek hüküm gereği onlara katıldı ve hep beraber bozguncular ve nifak ehlinin arasına varıp, yaradanın gazabı ve peygamberin kahrı ve sonunun kötülüğü ve öbür dünyalarının rezilliğini abartarak onları tehdit edip, korkuttular. İnciler düzen faydalı dillerini nasihat ve öğütle açtılar ve her birinin yanında ayrı

Sayfa 232

ağız çekmecelerinden nasihatler saçtılar. “Allah’a itaat edin; elçiye itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de.”¹⁸² ayet-i kerimesinin kutlu konusunu beyan edip, Tanrı ve peygamberi ve kendilerinden olan emire itaat etmelerine teşvik ettiler. Buna rağmen haydut bozguncuların bazıları gönüllerinin kötü olması ve amaçlarının bozuk olmasından zerre kadar kâr etmedi. Ancak aralarından bazılarının gönüllerine ki daha önceden sonsuza yaşayacak bu devletin muhabbeti var idi, o sözlerin etkisiyle bir kısım ünlü ve ilim sahibi ve büyüklerinden bir grup ile birlikte adı geçen İşanlarla birlikte hilafet merkezi yönüne doğru yola çıktılar ve zikredilen ayın yirmi beşinde zikredilen günde kapı eşiğini öpme şerefine eriştiler. Son derece özür dileyerek ve boyun eğerek acizlik yüzünü kulluk toprağına sürdüler. İşledikleri günahlar için pişmanlık duyup, af ve bağış istediler. Mekânı cennet olan han kerem sahibi olmasından “af devletin zekâtıdır”¹⁸³ hadisi gereği onların isyanlarına af ve unutmaya suyundan yıkanmalarına izin verip, şahane acımaya layık gördü ve şahlara layık iltifatından onların her birine az bulunan pahalı elbiseler giydirip, amaçlarına erişirdi ve istek keselerini parayla doldurdu ve o hazretin merhameti ile kendi yurtlarına gitmek için izin aldılar ve bu kadar iyilik gördükten sonra mutluluktan yüksek kapının hizmetine iyi binici olan yiğitlerden bir kısmını bırakarak geri kalanını Muhammed Kerim İşan’ı isteyip, kendileri ile birlikte geri döndüler. Ta ki ev ve ailelerini bu tarafa getirsinler ve kalan bozguncuları da itaat ve ikna yoluna getirip, yüksek kapının toprağına öpme şerefine eriştirsınler. O sıralarda cennet mekân han, gelen Yemutların yöneticileri ile Teke halkını barıştırıp, Teke ve Sarık’ın iyi ata binen bir grubu yüksek kapının hizmetine tutup, geri kalanına kendi yurtlarına gitmek için izin verdi.

Mehdikulu Beg Cemşidi’nin gizli düşmanlığının ortaya çıkması, hile yoluyla Kılıç Niyaz Bay ve Hıtay kalelerini ele geçirmesi ve o kale halkının başına ağır kargaşa ve kaos çıkarması ve Mahmud Niyaz Yesavulbaşı’nın

Sayfa 233

varıp Kılıç Niyaz Bay Kalesi’ne ele geçirmek için teşebbüs etmesi ve Cemşidiye bozguncularının saldırarak yine o kaleyi ele geçirmesi. Mahmud Niyaz Yesavulbaşı’nın yaralanması oradan çıkıp, firar etmesi ile geri dönüş şarkısını söylemesi: Hikâye yazan kalem sayfa uzayında şöyle gezinir ki; O Tanrı teala rahmetinden ümitsiz yani Mehdikulu Beg Cemşidi, yüzlerce hile ve sihirle cennet mekân handan izin alıp, abisi Mir Muhammed Han’ın hanımı ve çocukları, eşya ve mallarını Hiyvak şehriden alıp, Kılıç Niyaz Bay

¹⁸² Nisa Suresi, 59. ayet

¹⁸³ Af zaferin zekâtıdır.

tarafına gönderdi ve kendisi de birkaç gün sonra Rebi el-Sani ayının yirm üçünde Pazartesi gecesini son derece kötü niyet ve düşmanlık gereği ki soysuz zatından belli idi, izin almadan şehirden gizlice çıkıp, Kılıç Niyaz Bay da kendi yığınağına vardı. Horasan sınırında eski yurtta kaldığı esnada kendisinin kötü niyetli ve çirkin ruhlu olması nedeniyle yiyeceğine bir parça kuru ekmek ve giyimine bir yırtık don bulamazken, rahmetli Rahimkulu Han'ın babası rahmetli Allahkulu Han'ın uğurlu zamanında şefkat ve merhameti yüzünden ona birçok etrafındaki kişilerle Horasandan Harezmi vilayetine getirip, kendisinin istediği yerde ki, o yerler Kılıç Niyaz Bay'a bağlı idi. Yer ve yurt verdi. O devletsizlere Rahimkulu Han ve Muhammed Emin Han (Allah onları korusun) o kadar merhamet gösterip, hediyeler ve armağanlar verdiler ki, devlet ve servette çok zengin at ve silahta dünya ehli arasında birinci oldular. Özellikle Mehdikulu Beg ki yüksek mertebeli emirler onun itibar ve iktidarına yaklaşmak için kıskançlık yaparlardı. O nankör böyle bir devlete şükretmeyip, veli nimetleri olan hanedanın hukukuna riayet etmeden “Hayır; gerçekten insan, azar. Kendini müstağni gördüğünden.”¹⁸⁴ ayeti kerimesinin onaylamasıyla başkaldırı ve fesat, asilik ve inat ilmini gün yüzüne çıkardı ve Cemazi el-Evvel ayının üçünde Perşembe günü bazı Yemut ve Yumralı ve Çavdar bozguncularının hep birlikte ki onun yığınağında idiler. Tam hücum ve kelimelere sığmayacak kalabalık ile gelip, Kılıç Niyaz Bay Kalesi'ni ki birçok halk bu vakadan habersiz emin bir şekilde rahat rahat pazarlarda alışverişle meşgul idi. Bir taraftan gürültülü bir şekilde girip, kaleyi fethettiler ve o kaledeki her ne varsa at, silah, eşya, mal, azık hepsine el koydular ve bütün büyükler ve yöneticilerin evini içindekilerle birlikte kendi kalesine götürdü ve kendisinden birkaç kişiyi o kaleyi korumaya tayin edip, kalabalık bir şekilde Hitay üzerine vardı ve onun kalesini de

Sayfa 234

aynı şekilde alıp, halkına da aynı muameleyi gösterdi ve oradan dönerek gelip, Münkat Kalesi'ne vardı ve o halka haddinden fazla tehdit ve korku salarak birkaç Ak Uyluk aldı. Bu dehşetli haber, zikredilen ayın dördünde Cuma günü cennet mekân hanın kutlu kulağına varıp, aynı gün devlet erkânı büyüklerinden Mahmud Niyaz Yesavulbaşı'yı dünyayı koruyan divanında bulunan Özbek ve Yemut ve Çavdar devlet severlerden bir grup ile o nankör bozgunculara karşı savunmayla görevlendirdi. Adı geçen Yesavulbaşı o ferman gereği aynı gün akşam namazı sularında o isyankâra doğru yola çıktı. Pazar gecesini varıp Kılıç Niyaz Bay Kalesi'ne girdi ve Mehdikulu Bey'i korumak için bıraktığı kişileri tutup esir aldı ve Mehdikulu Beg bu haberi işitip, bütün atlı ve yayalarını sürüp, Pazartesi

¹⁸⁴ Alak Suresi, 6 – 7. ayet

gecesi kalabalık bir şekilde gelip, etraf ve çevreden hücumla kalktı. Kızgın ve sinirli bir şekilde kaleye girip, fethetti ve Mahmud Niyaz Yesavulbaşı birkaç süvari ile o beladan yaralanıp, çıkıp, kaçışın yardımını ile kendini kurtardı ve Mehdikulu Beg o kalenin fakir ve halkından çok kişiye şehadet şerbetini içirip, kalanını yağmalayıp, oradan çıkarıp, kaleyi viran etti. Yine o ki: Cennet mekân han o olayı işitip, Cemazi el-Evvel ayının sekizinde Salı günü büyük emirler ve kerem sahibi emin kişi olan Şah Murad İnak'ı bir ordu ile Taş Havuz Hisarı'nı korumak için gönderdi ve Yakup Muharrem ve Allahberdi Atalık'ı bir grup Sarık ve Teke ordusuyla Görlan Kalesi'ne gönderdi ki; o kalenin korunmasına çalışsınlar ve o sıralarda Vas'ta yaşayan Tekeler Yemut'dan korktuğu için kadınları ve çocukları ve eşyalarını ve hayvanlarını alıp Ahıl tarafına göç ettiler. Yine o ki: Zikredilen ayın on birinde Cuma günü büyük emirler ve bilgili büyüklerden Rahimberdi Bey ve Veyis Niyaz Bay ki yüksek ferman gereğiyle birkaç müddetten beri Hocaeli Kalesi'nde oturuyordu. Kendilerine korku ve endişe hâkim olup, geri döndüler. Gelmelerinin sebebi o idi ki; o taraftan Razlık Han Karakalpak bozguncularından tahminen bin at ile Yemut'un içine varmış idi. Ta ki birlikte korunan memleketlerin etraf ve civarında gürültü ve kargaşa çıkarsınlar ve bu taraftan Cemşidiye isyancıları da muhalefet ve isyan bayrağını kaldırıp, düşmanlık ve fesatlık meydanına atlarını sürüp, çok kargaşa çıkardılar. Bu yüzden Rahimberdi'nin korkusu kat be kat artarak Hocaeli Kalesi'nden çıkıp Hiyvak şehrine dönmek için bel bağladı ve Hocaeli hâkimi

Sayfa 235

Murtaza Bey ve diğer büyükler ve yöneticiler ve her ne kadar ki onun o gereksiz işine engel olmaya çalıştılsa da fayda etmedi. Sonuçta Veyis Niyaz Bay ve hizmetindeki orduyla birlikte Hocaeli'nden çıkıp nehrin kuzey tarafından acil bir şekilde yola koyuldular. Görlan geçidinden geçip, yüksek makamın hizmetine vardılar ve makul olmayan özürlerini beyan ettiler. Cennet mekân handan kızgın bir şekilde cevap işittiler ve o günlerde Yemut halkının Zarlık Han'ın istek kesesini iktidar nakitinden boş görüp, etrafındaki ordunun ulak ve silah, alet ve edevatlarını çalıp talan ettiler ve birçok Karakalpak piyade ve yayan olarak kaçıp, her tarafa dağıldılar ve Zarlık Han birkaç isyancı ile kaçıp Yemut bozguncularının başı olan haydut Ata Murad Han'a varıp, ondan sığınma istediler ve Ata Murad Han birkaç günden sonra onları da Karakalpak'ın arasına gönderdi. Yine o ki: Muhammed Kerim İşan ki; bağlılık gösteren Yemutlulardan bir grup ile birlikte muhalefette ayak direyen bozguncular gibi aynı şekilde yoldan çıkıp, gökyüzü büyüklüğünde makamın toprağını öpmeye getirmek için gitmiş idi, öyle ki daha önce

anlatıldı, varıp, bozguncuları itaat ettirip, boyun eğdirmeye davet etti. Onların herbiri bir bahane uydurarak, bir bölümü davete kabul adımını atıp, İşanla birlikte zikredilen ayın ortalarında gelip, kapı eşiğini öpmeye nail oldular. İki günden sonra cennet mekân han yine Muhammed Kerim İşan'ı o gelen Yemut'un yönericileri ile birlikte Yemut'a gönderdi. Ta ki bozguncuların kalan yöneticilerine de vaaz ve nasihatte bulunup, kabul yoluna soksunlar ve dünyayı koruyan dergâhın önüne getirip, sulh ve anlaşma yoluna gitsinler. Yine o ki: Hokand vilayetinin valisi Hüdayar Han'nın elçisi Kulmuhammed Bey ki Rebi el-Evvel ayının sonlarında gelip şehirde duruyordu. Cennet mekân han Cemazi el-Evvel ayının sonlarında Pazartesi günü ona varıp, izin verdi ve yüksek kapı hizmetkârlarından Abdulhalim'i elçilik görevi ile birlikte dostluk ve tanışma mektubunu teslim edip Hokand tarafına gönderdi. Yine o ki: Gökkubbe misali makamın hizmetkârı ve itibar sahibi olanlarından Yusuf Desterhancı ki rahmetli Abdullah Han'ın zamanında Hokand'dan en son gelen elçi ile birlikte Hokand tarafına gitmiş idi. Cemazi el-Sani'nin başında Perşembe günü Hokand elçisi Muhammed Kemal Bey ile gelip, hilafet merkezinin toprağını öpme devletine müşerref olup, Hüdayar Han'ın gönderdiği hediye ve armağanlar ve dostluk mektubunu gök kubbe misali divanın hizmetinin bakışına sundu.

3. 2. 18. Muhammed Niyaz Bey'in Yemut bozguncuları ile birlikte Hiyvak tarafına bozgunculuk ve nifak atını sürmesi ve

Sayfa 236

rezalet olan sonucundan korkmayıp, onlarla birlikte şehre girip, cennet mekân Kutluk Murad Han'ı zulüm kılıcıyla şehadet derecesine erdirmesi ve cezanlandırıcı Tanrı'nın gazabına uğrayıp, ecel merkebinin zindan gibi öbür dünya tarafına koşturması ve Yemut bedhahları yaptıkları suçların cezasına yakalınıp, derhal yenilgi ile katliama uğramaları: Bu belgenin hayret verici evinin anlatılması ve bu üzülen yas evinin destanını yazmak için çok büyük külfete ve sonsuz söz ve sayısız ağıtlar ile bu tür olayların yazılmasını sağlayan kalem der ki; Muhammed Niyaz Bey ki; rahmetli Abdullah Han'ın ağır külfetli olayında Yemut'un kara elli Selhlerine esir olmuştu. Beş buçuk aydan beri o bozguncu ve isyancıların arasında vakit geçirmiş idi. Terekeme bozguncularının fesat dolu ve aldatıcı sözlerine kanıp, beyin yuvasını boş hayallerle doldurdu. Bu sözün açıklaması şöyle ki: Tekereme halkından ki; her daim günahsızların kanını dökmek onların işi ve bütün ömürleri Müslümanların malını yemek, onlara endişe vermek ve onların kara benliğinde zerre kadar dine, millete ve şeriata zerre kadar saygı göstermeden ve uğursuzluk onların simgesi. MESNEVİ:

Acayip bilgisiz ve cahildir onlar

Ki İslam'dan çok gafildir onlar

Birinin işi gücü önemsiz şeyler

Önemsiz şeyler değil, belki kötü şeyler

Onlar için başkalarının malı önemsiz

Sanki haksız kan onlara helal

İstedikleri etrafı yakıp yıkmak

Halka verdikleri zararı seyretmek

Halk arasında kargaşa çıkarmak

Onlar için zulüm etmek sanki hüner

Diker gözünü her zaman halkın malına

Ancak öbür dünyaya hiç bakmaz

Başkalarının malını yemekten doymaz

Her an kan döker gereksiz yere

Onlardan Müslümanlar güvende olmaz

Müslümanlar onlara Müslüman demez

Sayfa 237

O haydut ve Müslüman olmayan halkın rezil ve ayak takımı esasen Selh cemaati hile ve desise ve şeytani işler yüzünden yurt içinde fitne ve kargaşa çıkarmak Muhammed Niyaz Bey'in yanına her gün toplanıp, onu kandırarak ve gizli bir şekilde söylediler ki; "birlikte barış bahanesiyle seni Hiyyak şehrine gönderip, kalabalık bir şekilde hilafet merkezine sokarız ve sen gayret edip konuşma ve anlaşma sırasında Kutluk Murad Han'ı öldürürsün ve onun yerine tahta sen oturursun ve bizler senin hizmetinde olup, canımızı feda edip, her kim ki başkaldırıp, inat edip ve oyun oynarsa keskin kılıç yarasıyla onu ortadan kaldırırız ve bütün Harezm memleketini senin hakimiyetin altına sokarız. Çünkü Hiyyak şehrinde hiç kimsede o kuvvet ve kudret yoktur ki; bizim bu kahramanlık ve yiğitliğimize karşı koyabilsin ve hiç kimsede bu cüret yok ki; sözümüzden zerre kadar dışarı çıksın." NAZIM:

Seni bu yurda padişah yaparız

Sana hizmetkâr olur sana asker oluruz

Ne istersen onu senin için yaparız

İstersen canımızı malımızı feda ederiz

O bozguncuların bu çirkin ve yoldan çıkarıcı sözlerini duyduktan sonra son derece cahillikle Muhammed Niyaz Bey'in teri harekete geçip başına tac giyme sevdası ve ayağını

tahta koyma temmenisi düşüp, şüphesiz onların fesata düşüren ve sonu kötü bu sözlerini kabul edip, o kötü işi ve suç olan hareketi işlemek için onlarla anlaşma yapıp, birlik oldu ve Terekeme bozguncuları onu kendi amaçlarına boyun eğdirip, belki de bu söz yüzünden sonsuz mutluluk ve sevinç buldular. Muhammed Kerim İşan danışma için son kez gittiğinde Ata Murad Han ve Belm ve birkaç isyancı ehli başka uzak ve yakında büyük ve küçükleri toplayıp, aslında kin ve nifak görünüşte dostluk ve birliktelik gösterip, barış için cennet mekân handan ödül almak bahanesiyle birçok atlı veya yayanları

Sayfa 238

tam kalabalık ve gürültülü bir şekilde Muhammed Niyaz Bey ve Muhammed Kerim İşan'ı önlerine salıp, son derece kibir ve gösteriş ile saltanat merkezi Hiyvak (Allah onu afetlerden, yangından ve ayrılıktan korusun) tarafına yola çıktılar. NAZIM:

Yürüyordu düşman ehli grup grup

Tozu dumanından dünyaya ağırlık çöküyordu

Biri görünüşte dostluk gösteriyordu

Ancak gerçeği kinle doluydu

Birinin gönlünde türlü türlü hayaller vardı

Hayal değil belki imkânsız şeyler

Biri kan dökmek için belini bağlamıştı

Biri kendine mal çalmak niyetindeydi

Birinin amacı halkı esir etmektir

Birinin maksadı kendini padişah kılmak idi

Birinin başı yılan gibi yumuşak idi

Ancak içi zehir ile doluydu

Ve cennet mekân han şefkat ve açık kalplilikle akrabalık hukukunu gözeterek, dünya büyüğü emir, bilginlikte tek olan, İltüzar İnak'ı bir grup asker ile Muhammed Niyaz Bey'in karşılaşmasına gönderdi ve Muhammed Niyaz Bey Cemazi el-Sani ayının dördünde Pazar günü bozgun ehli ve haydutlarla birlikte gelip, Hiyvak şehrinin kuzey tarafında Raf'ın sınırından kendi avlusuna indi ve Yemut bozguncularının bazıları şehre girip, her biri tanıdığı birinin konağına ve evine yerleşti ve bazıları adı geçen kentte kalma yatağını kurup, Muhammed Niyaz Bey'in etrafına yerleştiler ve Muhammed Niyaz Bey o gece kendi evinde haydutluk ve yoldan sapanlarla birlikte istirahat etti. O gece adı geçen Bey'in kardeşleri Seyyid Nazar Beg ve Abdurrahman Beg ki; bozguncuların kötü niyetinden ve gizli sırlarından haberdar oldu ve önceden kargaşa ve isyan çıkarmak niyetiyle

bozguncularla elbirliği içinde idiler. Karşılama niyetiyle Muhammed Niyaz Bey'in yanına vardılar ve meclistikileri gönderip, yalnız kaldılar. Yemut'un cahil

Sayfa 239

fedailerıyla danışıp, elbirliği ile cennet mekân hanın öldürülmesi konusunda Muhammed Niyaz Bey'e son derece abartıp ve yol gösterdiler. "Eğer onu öldürürsen yurt kolay bir şekilde senin eline geçer ve kimse sana karşı duramaz" ve o kötü talihli ve alın yazısı kötü olan, önceden o kötü suça niyetlenmiş idi. Onların cesaretlendirmesi ve yönlendirmelerinden kuvvet alarak, tam çaba ve gayret ile o işin yapmaya başladı ve alçak beynine yerleştirdi. O son derece cahil bir şekilde Terekeme bozguncularının vad ettiği ki; "Eğer sizlerin yardımıyla saltanat emri elime geçerse size karşılık olarak üç gün boyunca şehir ulusunun mallarını, paralarını, eşyalarını yağma ve talan için izin veririm veya istediğiniz işi yapmaya yetkili kılarım." Bu sözden onların tamah terleri de harekete geçip, hep birlikte o kötü hareketin yapılması için aralarında sözleştiler ve o anlaşmayı bozmamak için söz verdiler. Ve ondan sonra Seyyid Nazar Beg ve Abdurrahman Beg dönüp şehir içinde o evlere gelip, beklemeye başladılar. Ta ki zalim gündüz tan ağırınca kendini göstermeye başladı. KITA:

Ne bilgisizlik topluluktur ki onlar

Tanrı'nın takdirine rıza göstermez

Habersizdir bu berbat işten

Başına ne iş gelirse kazadır

Ki adı geçen ay yani Cemazi el-Sani ayının beşinde Pazartesi sabahı ki güneşin umursamaz kan dökücü ışığının kılıcının keskin tarafından şafağın kanını döküp, gerçek sabahın nefesini kesti ve yıldız Terekemesi dünya kalesinden takdir yiğitlerinin kılıç ve dayak darbeleri ile kırıldı. Birçok Terekeme halkının vekilleri, beyleri, liderleri kendilerinin tabi olduğu ve hizmetçileriyle Muhammed Niyaz Bey'den önce kaldıkları yerden çıkıp, kalabalık bir grup şeklinde şehre girip, dünyayı koruyan divanın toprağını öpmeye eriştiler ve cennet mekân han gayet cömertlik ve lütuf ile onlarla görüşüp, hal ve ahvallerini sorup, padişahene hediyeler verip, övgüler düzdü ve iltifat hazinesinden her birine ayrı ayrı, avuç avuç gümüş

Sayfa 240

ve altın hediye edip, cömertlik konusunda Hatem gibi oldu ve Terekeme liderleri o hazretin övgülerinden ve hediyelerinden mutlu ve sevinçli olup, görüş evinden çıkıp, saray havasında yüksek kapı hizmetinde durdular. Veziriazam Muhammed Yakup Mihter başta

olmak üzere devlet erkânı ve büyük hazretler memleket meselesi konusunu onlarla konuşup, dialog kurup oturdular. O esnada Muhammed Niyaz Bey etrafındaki kendi hizmetçileri ve Terekeme cahilleriyle kin ve düşmanlık hançerini kin ve düşmanlık ile yanına saklayıp, kendi avlusundan çıkıp, kalabalık bir şekilde gelip, görüş evine girdi ve cennet mekân han yüz türlü edep ve ikram ile yerinden kalkıp, mürüvvet ve şefkat ile kucaklaşıp ve görüşme merasimini yerine getirdi. Mübarek kucağını açtı o sırada o taş kalpli cahil, cehalet ve haydutluk ile belindeki hançeri kılıfından çıkarıp, o günahsız padişahın vücuduna ki; gül yaprağından daha nazik idi, vurup, şehadet derecesine ulaştırdı ve kendisi sonsuz hüsrana layık olup, iki dünyada da utanca yakalandı. KITA:

Öyle bir iş yaptı ki bu fani dünyada

Hiçbir Müslüman kişide görünmedi

Demeyin Müslümanda sonsuza dek

Hiçbir acımasız kâfir bile yapmaz

NAZIM:

Eyvah! Yazılar olsun o ali cenap padişah

Saltanatın zirvesinde güneş gibiydi

Onu kötü niyetli dünya

Yokluğunu göstererek bizden ayırdı

Bu elim olay ve ağır olan bu kötü hadisenin oluşumuna açıklama getiren bilginler, şairler ve söz yazarları son derece üzüntüyle, acıyarak, can acıtıcı mersiyeler, anlatılar ve nazımları yazıya döktüler ve onlarından arasından Muhammed Yusuf Mahdum'un anlatısı ki lakabı Raci'dir. Bu konuda yazdı. TARİH:

Eyvah yazıklar olsun o Hüsrev Kutluk Murad

Alçak dünyadan onu dışarı çıkardı

Harezmi'de hükümrân idi padişah

Sayfa 241

Öldürdü onu kaza hükmüyle alçakça

Cömertlik ve ihsan kaynağıydı o padişah

İyilikde de aydan daha iyiydi

Dünyada şehadet şerbetini içti

Gitti lale bağı olan cennete

Dedi Raci onun peşinden anlatısını

Ah! Muhabbetim dünyadan uzaklaştı

Tesadüf eseri o büyük olayın gerçekleşmesi anında devlet erkânı fedailerinden Fazıl Beg oğlu Yakup Beg ve Molla İbrahim Divanbeyi ve yine bir iki hizmetkârdan başka kimse cennet mekân hanın yanında yoktu. Bozguncular tam hücum ile zulüm ve zorbalık ile onları da şehadet şerbetini içirdi ve derhal Muhammed Niyaz Bey tahtın üzerine binip, içerideki kötü niyetli bozguncular ona tam rağbet ve izzetli bir şekilde biat ettiler ve bu hayret verici olaydan dışarıdaki cemaat ve devlet erkânının haberi yoktu. Bu olaydan haberdar oldukları zaman Yemut bozguncularının kötü gönüllerine bir “yüreklere korku saldı”¹⁸⁵ ayeti kerimesinin konusu ile korku ve endişe yayılıp, bahşi ve vekilleri tam kalabalık ve kelimelerle anlatılamayan acele ile saraydan çıkıp kaçtılar ve derhal sadrazam Muhammed Yakup Mihter Yemut’u tehdit edip, kapının üzerine adam çıkarıp bağirttirdi ki; “Her yerde Yemut görürseniz öldürüp, mal ve eşyasını alın” ve bunu işiten canını feda eden devlet taraftarları derhal kılıçlarını çekip saray kapısını kapatıp, içerideki bozguncuları öldürmeye başladı ve Muhammed Niyaz Bey Yemut fedailerinden kırk kadar kişiyle, görüş evinin koridoruna kapanıp, can havliyle kılıcını çekip, tabancasını çekip, savunmaya koyuldu. Tahminen üç buçuk saat kadar yakınına kimseyi yaklaştırmadı. Ancak şehir içinin birçok fakirleri ve halkı ve oturanlar ve esnafı o olayı işitip, her biri evliden, her taraftan atlılar ve yaya, kılıç ve dayaklarını alıp, çıkıp, Terekeme bozguncularının ki boş hayalleriyle birçok sokakta ve pazarlarda idiler, yiğitlik cesareti ve Rüstem kahramanlığı ile vurup, öldürmeye başladılar ve şehir kapıcıları da birçok kapayı kapatıp, kin ve düşmanlık ile öldürmeye başladılar. MESNEVİ:

Kıldı her tarafa şehir halkı hücum

Gökyüzü arsasında sanki birer yıldız

Sayfa 242

Biri Köyeli her taraftan çıkıp

Feryat figan ile gökyüzü kasrını yıkıp

Gürültü göklerin zirvesine çıktı

Sanki yeryüzünde deprem oldu

Belli her taraf uğultu, gürültü doldu

Sanki kıyamet günü oldu

“Yer şiddetli sarsıldı”¹⁸⁶ gerçek oldu

“Yer, ağırlıklarını dışa atıp-çıkardığı”¹⁸⁷

¹⁸⁵ Haşr Suresi, 2. ayet

¹⁸⁶ Zelzele Suresi, 1. ayet

¹⁸⁷ Zelzele Suresi, 2. ayet

Tuttu kara bulut dünya yüzünü
Dünya değil mavi gök kubbenin yüzü
Baştanbaşa orada yaşayanlar için göründü
“Göğün getireceği günü”¹⁸⁸ gerçek oldu
Yürekli oldu her yaşlı ve güçsüz
Allah’ın yardımıyla sanki öfkeli aslan
Biri pehlivanlıkta Rüstem gibi
Ölümü gönlünün hayaline getirmez
Düşmana doğru hamleler yapıp
Öyle ki Rum ehli bile korktu
Biri eline silahları alıp
Bozgunculara darbeler indirip
Gösterdiler öyle bir kızgınlığı
Ki Behram-ı Gerdun dedi “Aferin”
Öldürme işinde öyle çaba gösterdiler
Ki var olanlara eceli teslim etti
Yemut’a doğru koşular

Sayfa 243

Eşeklere koşan aç aslan gibi
Çıkıp her biri atardı dayak
Göğe yükselirdi tarak turak sesleri
Düşman hangi tarafa kaçsa o tarafa
Hücum edip onu öldürürlerdi
Kaçmaya fesat ehli geçit bulamadı
Bağırarak dediler “Kaçış nereye”¹⁸⁹
Kaçarken nereye ayak koyarlarsa
Değiyordu başlarına binlerce dayak
Bir an içinde her taraf oldu leş leş
Kesildi başlardan birçok baş
Ecel bile hayran oldu bu kadar başa
Ki önce hangi birine baksın
Öyle acele ile can alıp

¹⁸⁸ Duhan Suresi, 10. ayet

¹⁸⁹ Kıyamet Suresi, 10. ayet

Ki kendisi çok yoruldu

Buldu isyan ehli katliam

Ki onun gibisini dünya hatırlamaz

Ve bir anda şehir halkının Rüstem gibi savaşı ve meydan dayağının dik darbeleriyle birçok Terekeme bozguncusu özellikle Yemut başkaldırılarından o kadar çok kişi öldürüldü ki bakarken Rüstem ve İsfendiyar'ın ruhu hayretler içinde kalıp, kendinden geçti. Her tarafta cansız bedenlerden öyle tepeler yükseldi ki yeryüzünün bombesini daha çok yükseltti ve bütün yollarda, mahallelerde ve pazarda sonu kötü bozguncuların pis cesetlerinden her taraf doldu. Ki bütün diyar belki de hızlı giden merkepler bile yürüyemez hale, hatta hareket etmekten bile aciz duruma düştüler ve birçok sokak ve yoldan geçenlere kan selinin dalgaları vurdu o derece ki; halk bir haftaya evden çıkıp, birbirini ziyaret etmeyi unuttu ve

Sayfa 244

kesik başlardan birçoğu, yerde öyle yüksek minareler yükseltti ki gökyüzünün müezzinleri çıkmak için birkaç defa bel bağladı. MESNEVİ:

Doldu sokaklar ve pazar ölülerle

Görüldü şehir içinde tepeler gibi

Tepe denmez dağ gibi oldu onlar

Tepelerden birinin başı Süreyya'ya kadar yetti

Ölülerden bütün köy ders alıp

Yürüyenlerin hepsi üzgün oldu

Vurdu kan dalgası gökyüzüne kadar

Aktı şehirden Hamun Dağı'na kadar

Ne kadar ki gökyüzü eteğini çekse

Şafak sökmedi, eteği kan oldu

Ve bütün hızlı hizmetçiler ve çabuk gassallar şehrin her kapısında çokça dünya misali arabalar ile cesetleri çıkardılar. Son derece acele ve sürat gösterip, zor bela bir haftaya yakın bazı sokaklarda insanların yürümesi yol açtılar ve o ağır olaydan ve hayret verici hadisede bozgunculuk ve isyankâr olan bozgunculardan tahminen beş bin kişi çomak ve tokmak darbeleriyle aşağıların aşağısı olan yokluğa adı atıldılar ve bin kadar kişi esaret zindanına yakalandılar ve ağır işkencelere maruz kaldılar. Sanki o haydut bozguncular cennet mekân han dökülen kanı ve verdiği sözü tuttu ki o hazret onların büyük - küçük, yaşlı - çocuk, gündün güne grup grup olup, kutlu görüş odasına girdiklerinde her gruba ayrı

ayrı, padişahlara layık iltifat ile önem verip, yüz türlü karşılama ve övgüler gösterip, avuç avuç inci ve etek etek altın ve gümüşü esirgemen ve çekinmeden hediye ederdi. O bedbahtlar bu kadar iyilik görmelerine rağmen onun karşılığında yüzlerce kötülük ile ortaya çıktılar ve nankörlüklerinden dolayı Tanrı tealanın kahır ve gazabına yakalanıp, kötü işlerinin karşılığını gördüler. NAZİM:

İyilik iyi onarlara layıktır

Kötülük kötüler için cezadır

Kurtulamaz bir insan karşılıksız

Kötülük yapan karşılığında afetten kurtulamaz

Sayfa 245

Ve o elim olay esnasında isyankârlardan ve bozguncuların bazısı şehir halkının dayak darbelerinden kaçıp, at, silah ve elbiselerini bırakıp, can havliyle, düşe kalka, her taraftan, kale duvarına tırmanıp, çıkıp, kendilerini dışarıya attılar ve çoğu bu sebepten dolayı pis bedenlerini süngülere yakalattılar ve o tehlikeden kurtulanlar, avarelik meydanına adım attılar ve ilahi adalet her kim ki onların alınına yazılmış idi, gördüler ve Seyyid Nazar Beg ki o korkunç olayın gerçekleşmesinde haydut bozguncularla gizlice el birliği ve dil birliği yapmış idi, o cinayet sebebiyle korku ve endişeye kapılıp, kaçma tarafına adım atmayı en doğru yol olarak seçip, şüphesiz o kargaşa esnasında oğlu Abdurrahim Beg ile kendi evinden ata binip, bir grup Yemut'u kendisine yardımcı ve yol arkadaşı kılıp, şehrin doğu kapısına gitti ve çok kalabalık bir şekilde kapıya vardığında kapıcılar ve koruyucular mukavemet göstermeye güçleri yetmeden kaçtılar ve Seyyid Nazar Beg oğlu ve Yemut bozguncularıyla o kapıdan çıkıp, kaçıp, avarelik çölüne başlarını bin türlü zorluk ve pişmanlık toprağını saçtılar. NAZİM:

Her kim ki devletinden yüz çevirirse

Fesat işleri artar ona rağbet çoğalır

Yapamaz işini herkesten dilenir

Kendisini dünyada rezil eder

Çoğalır her an, zillet onu sarar

Hiçbir zaman pişmanlık ona fayda etmez

O kargaşa sırasında acayip güzel şeyler de oldu. Onlardan o ki: Şehir halkı Yemut ve diğer Terekeme bozguncularını öldürmeye başlayınca ellerindeki silah, sopa ve sırık idi. Bazısında o bile yoktu. Bozguncuların altında hızlı atlar ve yanlarında oklu tüfekler ve kınlarında keskin kılıçlar hazır idi. Böyle olmasına rağmen, şehir halkından on kişi,

bozguncuların yüz kişiyi kovalayıp, her tarafa dağıttılar ve izlerinden yetişip, dayak atıp, öldürdüler ve bozguncular “Sanki onlar, ürkmüş yaban eşekleri gibidirler; Arslandan korkup-kaçmışlar.”¹⁹⁰ Yayalar önüne düşüp, kaçtılar. Yanlarında

Sayfa 246

mızraklar hazır ve kılıçlar çıplak olmasına rağmen. Ancak Korku ve endişeden ki Tanrı teala onların kötü gönüllerine salmıştı, elleri havada kuruyup, etraf ve çevrelerindeki yayalara ki onları öldürme maksadıyla gelmişlerdi, bir kılıç veya bir mızrak vurma mecali kalmadı ve Allah teala'nın zaferi ve evliyaullahın yardımıyla güçsüz yayalar, güçlü olup onlardan beş bin kadar kişiyi, ahiretin kötü tarafına gönderdiler. Ancak bozguncular yayalara hiç zarar veremediler. Sadece iki veya üç kişi ki onlar da o kargaşa esnasında diğer sebeplerden dolayı yaralanıp, öldüler. Rivayet ederler ki, o tehlike olaydan kaçmak suretiyle canını kurtaran Yemutlar hayret ve korkudan iki menzillik mesafeyi kat edene kadar, ellerindeki çıplak kılıçları kınlarına koymayı akıl edememişler ve bazılarının elindeki kılıç kabzası bile zorla açılmış ve naklederler ki; o elim hadise esnasında kaçıp kurtulan bozguncuların bazısı derlermiş ki; “Beyaz sarıklı ve yeşil asalı, kahverengi cübbeli bir topluluk acayip suret ve garip cüsse ile bizlere saldırıp, her tarafa dağıttı ve arkamızdan yetişip, asaları ile vurup öldürdüler ve bu yüzden bizlerin azalarımızda özellikle ellerimizde hareket edecek ve kılıç sallayacak güç ve mecal kalmamış idi.” Baskın görüş o ki biz halkın takdir ve iradesiyle evliya ruhu vurdu ve adil olan hâkim kendi amellerimizin cezasına ulaştırdı. NAZİM:

Her cemaat ki kendi şahına kılıç çekerse
Mülkün yıkılmasını arzu ederse
Görür o işlerinin cezasını
Çeker dünyanın cefasını
Kötü olur bu cihanda sonu
Olur berbat onun ahireti
Bulmaz hiçbir işte başarı
İki dünyada da olacağı berbatlıktır.

¹⁹⁰ Müddesir Suresi, 50 – 51. ayet

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÂGEHÎ'NİN CÂMÎ'Ü'L-VÂKIÂT-I SULTÂNÎ ADLI ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

4. 1. CÂMÎ'Ü'L-VÂKIÂT-I SULTÂNÎ ADLI ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Âgehî'nin Câmî'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî adlı eserini transkrip ettikten sonra eserde geçen bilgiler üç başlıkta değerlendirilecektir.

1. Câmî'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî adlı eserde ve diğer kaynak eserlerde bulunan ortak bilgiler.
2. Câmî'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî adlı eserde olmayıp diğer kaynak eserlerde olan bilgiler.
3. Câmî'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî adlı eserde olup diğer kaynak eserlerde olmayan bilgiler.

Öncelikle şunun bilinmesinde fayda vardır; Câmî'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî adlı eserin geçtiği dönem hakkında bilgilerin diğer kaynaklara bakıldığında çok kısıtlı olduğu anlaşılmıştır. Eserde yaşanan olayların tarihleri ayrıntılı bir şekilde verildiği görülmüş ancak kaynak eserlerde bu kadar tefferruatlı bilgiye ulaşamamıştır. Yalnızca Hamid Ziyayev'in *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele* adlı eserinde Muhammed Emin Bahadır Han'ın tahta çıkışının ilk yıllarında Çarlık Rusya'sı ile gerçekleşen siyasi olaylardan bahsedilmiştir. Ayrıca eserde bahsi geçen liderlerden Seyyid Abdullah Han ve Kutluk Murad Han hakkında yapılan incelemelerde birkaç kaynak eserde isimlerinin geçmesi dışında başka bir bilgi bulunamamıştır. O yüzden bu dönemlerin eserde geçtiği yerler doğrudan ikinci madde olan Câmî'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî adlı eserde olup diğer kaynaklarda olmayan bilgiler" başlığı altında görülüp, tekrardan yazılması elzem görülmemiştir.

1. *Câmî'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî adlı eserde ve diğer kaynak eserlerde bulunan ortak bilgiler:* Bu değerlendirme safhasında *Câmî'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî* adlı eserin diğer kaynak eserler ile karşılaştırılıp, onlarla arasında ortak nokta olup olmadığına bakılacaktır.

Mehmet Saray Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi'nin 9. cildinin 701. sayfasında verdiği "Hive'nin etrafı çöllerle kaplıydı" bilgisi "Deşt-i Kıpçak" olarak ve "Türkmen kabileleri ile birlikte olarak geçen" bilgisi de *Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî* adlı eserin genelinde Türkmen Kabileleri olarak geçmektedir¹⁹¹.

Baymirza Hayit'in Rusya ve Çin Arasında Türkistan adlı eserinin 100. Sayfasında geçen "Rusların Hive Hanlığı'nın yakınlarına askeri üsler kurmaya başlaması Hive hanı Muhammed Emin Bahadır Han'ı rahatsız etmişti. Ruslara birçok kez elçiler gönderen Han, onların bu hareketlerinden vazgeçmelerini elçilik vasıtasıyla istemiştir. Bu elçilere Ruslar karşılık olarak, orada bulunmalarının sebebinin ticari nedenler olduğu ve kendilerinin endişeye kapılmamaları gerektiği bildirilmiştir." bilgisi *Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî* adlı eserin geçmektedir. Hatta bu bilgiyle alakalı yazılan yazışma eserde bildirilmiştir¹⁹². Ayrıca yine Baymirza Hayit'in aynı adlı eserinde geçen "1840'lı yıllarda başarısızlığa uğrayan seferden sonra 1854 yılının ilkbaharında Çarlık yönetimi, Petrovskiy'nin idaresinde 17.000 askerin Hive'ye yürünmesi emrini verdi. Bunlar Aral Gölü'nde (Amu Derya'nın aşağı mecrası) yenildiler ve bir barış antlaşması yaptılar ve geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar" bilgisi *Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî* adlı eserde bulunmaktadır. Ancak asker sayısı hakkında kesin malumatlar verilmemiştir¹⁹³.

Zeki Velidi Togan'ın *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi* adlı eserinin 217. sayfasında geçen "Türkistan'ı bir bayrak altında toplamaya çalışan hanlardan biri de Buhara Mangıt hanedanlığından olan Emir Nasrullah'tı. Kendisi birçok Türkistan hayyla mücadele etmiştir. Bunlardan biri de 1845 yılında fethetmek için geldiği Hive Hanı Muhammed Emin Bahadır Han'dır. Hive'yi almak için 1845 yılında Pitnek'e kadar gelmiş ancak bir barış antlaşması yaparak geri dönmüştür" bilgisine *Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî* adlı eserde 27. sayfada rastlanılmıştır.

2. *Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî* adlı eserde olmayıp diğer kaynak eserlerde olan bilgiler: Mehmet Saray'ın Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi'nin 9. cildinin 701. sayfasında verdiği "Bu sebeple Ruslar özellikle 1842'de Çin devleti ile olan sınır anlaşmazlığına çözüm bularak Türkistan'ı işgal etmeye Hokand ve Buhara Hanlıklarını ele geçirmeye mecbur kaldıktan sonra, Hive'yi almak için gereken hazırlıklara başlamıştı" bilgisi *Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî* adlı eserde bulunmamaktadır.

¹⁹¹ ÂGEHÎ, *Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî*, Neşre Hazırlayan; Behram Abdulhalimov, Merkezi Asya Tedkikatları Halkara Enstitüsü, Taşkent 2012, s. 103.

¹⁹² Âgehî, *Câmi'Ü'l...*, s. 70

¹⁹³ Âgehî, *Câmi'Ü'l...*, s. 103 – 109.

Mehmet Alpargu'nun *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*'nin 5. cildinin 252. Sayfasında belirttiği “Muhammed Emin Bey aleyhinde İran ve Ruslar birleşti. 1852 sonlarında Rusya savaşı açarak 1853 Kasım'ında Hive önlerine geldi. Hive aleyhine olan bir antlaşma imzalandı (1855). Acem, Hive aleyhinde savaşta ısrarla devam etti. Han'ı Serahs bölgesinin Giryas adlı mevkiinde kendi Türkmenlerinden biri ihanet ederek hançerle öldürdü. Başını Acem şahı Şah Nasreddin'e eski usul üzere sundular” bilgisi için; *Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî* adlı eserde bu bilgi burada anlatıldığı kadar teferruatlı anlatılmamıştır, denilebilir.

Daha önce de belirtildiği gibi, *Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî* adlı eserin son bölümlerinde bahsi geçen Seyyid Abdullah Han ve Kutluk Murad Han adlı liderlerden birkaç eserde sadece adının geçmesi dışında başka bilgiye rastlanılmamıştır.

3. *Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî* adlı eserde olup diğer kaynak eserlerde olmayan bilgiler:

Değerlendirmenin bu kısmında ise yalnızca *Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî* adlı eserde bulunan bazı bilgiler aktarılacaktır.

Eserin 17 İle 23. sayfaları arasında Muhammed Emin Bahadır Han'ın doğumu, çocukluğu, eğitimi ve tahta geçişine kadar gençliği anlatılmıştır.

23. sayfadan 28. sayfaya kadar Hanın tahta geçirilmeye ikna edilmesi ve Hazarsb Kalesi'ne gelişi anlatılmıştır.

28. sayfadan 36. sayfaya kadar Han'ı tahta geçişi ve tac giyme merasimi anlatılmış ve ilk icraatlarından bahsedilmiştir.

36. sayfa ile 45. sayfalar arası hanın Köhne Ürgenç vilayeti ziyareti bahsedilmiştir.

45. ile 47. Sayflar arası Hanın adamlarından Bekman Bey'in bir Türkmen kervanını talan etmesinden bahsedilmiştir.

47. ile 51. sayfalar arasında Hanın ava çıkması ve ulemayı toplayarak büyük bir ziyafet vermesi anlatılmıştır.

51. sayfadan 63. Sayfaya kadar Hanın yaptırmış olduğu sarayın başlangıç, yapım ve bitiş süreci anlatılmıştır.

63. sayfa ile 71. sayfa arası Hanın askerlerinin bozgunculuk yapan bazı Türkmen kabilelerinin üzerine gitmesi anlatılmıştır.70. sayfada Buhara Emiri Nasrullah ile yapılan bağlılık anlaşması ve Hokand Hanı Muhammed Kerim Bey ile yapılan muhabbet mektubundan bahsedilmiştir.

71. sayfada Hanın ikinci yılının başlangıcı sebebiyle bir başlık atılmış ve bu yılın başlagıcındaki av merasimi 81. sayfaya kadar anlatılmıştır.

81 ve 82. sayfalar arasında da Hanın av merasiminden dönüşünün ardından yaşanan olaylar aktarılmıştır. 82. sayfada Buhara Emirinin Rahmanberdi Ahund ile gönderdiği muvafakatnameden bahsedilmiştir.

83. sayfadan 88. sayfaya kadar Hanın Köhne Ürgenç ve Köhne Vezir ahalisine gidip orada Şark-ı Revak Nehri'nden gelen suyun tarım alanları için ıslah edilmesi anlatılmıştır.

88. sayfada anlatılmaya başlayan Hanın Teke Türkmenlerine yapılan harekât 99. sayfaya kadar anlatılmış, 99. sayfada Hanın dönüşünden, Şükrullah Aka ve Kılıçcan Bay'ın Rusya ile olan görüşmelerinin Han'a aktatılmasından, Emir Nasrullah'ın Şah Han Hoca'yı elçi olarak göndermesine Hanın Rahmetullah Karagöz'ü elçi olarak Buhara'ya göndermesinden bahsedilmiştir. .

Yine aynı sayfadan 101. sayfaya kadar fakirleri, ulemayı ve din adamlarına verdiği ziyafet ve dua merasiminden bahsedilmiştir.

102. sayfadan 103. sayfaya kadar Göklaniye tarafından gelen halkın Hiyvak'a gelişi ve sonrası yaşanan olaylardan bahsedilmiştir. 103'te Yusuf Bey'in Hokand'a elçi olarak gönderilmesi yazılmıştır.

109. Sayfada Hanın tahta geçişinin üçüncü yılının olaylarının anlatılması için bir başlık atılmış ve Bekman Bey'in bozguncu ve hırsızlara karşı harekete geçmesi, Rahmetullah Karagöz'ün Buhara'dan dönmesi daha sonra aynı yıl içerisinde Allahberdi Sufi'nin iyi niyet mektupları ile Buhara'ya gönderilmesi anlatılmıştır. 109 ve 110. sayfalar arasında Hüdayar Bey, Mir Muhammed Han ve Abdullah Han'ın Ruslara yardım eden Kazaklara karşı uyarı ve ceza verme niteliği taşıyan seferi anlatılmıştır.

110 ve 111. sayfada Hana bağlı Yemut askerlerinin Hiyvak kömürcülerini öldüren Teke haramilerine karşı olan seferi anlatılmıştır.

111 ve 112. sayfalarda Buhara'ya gönderilmiş olan Allahberdi Sofi'nin Buhara elçisi Zekeriya Hoca Orak ile geri dönmesi anlatılmıştır. 112. sayfada ayrıca Şeyhülislam Kutbeddin Hoca ve Şükrullah Aka'nın Rum Halifeliği olarak geçen İstanbul'a gönderilmesi, Hokand'a gönderilen Yusuf Bey'in Hokand elçisi Halmurad Bey ile birlikte geri gelmesi, Veyis Bey'in halkın durumunu öğrenmesi için Kongrat taraflarına gönderilmesi, Hokand elçisi Halmurad Bey'in Nur Muhammed Karagöz ile birlikte

Hokand'a iyi niyet ve dostluk mektubu geri gönderilmesi ve Ata Murad Kuşbegi'nin bazı çirkin işleri nedeniyle zindana atılması anlatılmıştır.

113. sayfada Buhara'ya gönderilen Rahmetullah Karagöz'ün Emir Nasrullah'ın elçisi İbadullah Mir Ahund ile birlikte geri gelmesi, Muhammed Emin Bahadır Han'ın Maymun yılı 1264 senesinin Ramazan ayında bir çocuğunun olduğundan ve Buhara Elçisi İbadullah Mir Ahund'un Allahberdi Sofi ile birlikte Buhara'ya geri gönderilmesi anlatılmıştır.

114. sayfadan 125. sayfaya kadar Muhammed Bahadır Han'ın, isyan edip, bozgunculuk yapan bazı Türkmen kabilelerinin üzerine Merv diyarına doğru gitmesi ve ço şiddetli bir şekilde müdahale etmesi anlatılmıştır.

125'ten 128'e kadar Hanın geri dönmesi ve yolda uğradığı mekânlardan bahsedilmiştir. 128. sayfa hanın saltanatının 4. yılı anlatılmaya başlanmış ve Rahmanberdi'nin vefatı 129. sayfaya kadar anlatılmıştır.

129. sayfada Allahberdi Sofi ile birlikte gelen Buhara elçisi Buta Bek Mir Ahund'un Rahmetullah Karagöz ile birlikte gönderilmesi, Hokand'a gönderilen Nur Muhammed Karagöz'ün Hokand elçisi ile Hiyvak'a geri gelmesi, Salur kabilesinden bazı meşhur ve âlim kişilerin hediyeler ile Hanın huzuruna gelmeleri ve Türkmen Sarık tayfasının büyükleri ve yaşlılarının hediyeler ile birlikte Hanın huzuruna geldikleri anlatılmıştır. 129. sayfadan 132. sayfaya kadar Muhammed Emin Bahadır Han'ın hicri 1265 senesinin Rebi el-Evvel ayının dokuzunda Cuma günü çıktığı av merasiminden bahsedilmiştir.

132. sayfada Hanın av merasiminden döndükten sonra Hokand elçisini iyi niyet mektubu ve Yusuf Bey ile birlikte Hokand'a geri göndermesi, Ahıl Tekesi Türkmenlerinden Ferrac'ın 1265 hicri yılının Cemazi el-Evvel ayında hiçbir uyarı ve nasihatleri dikkate almadan Muhammed Emin Bahadır Han'ın emrinde çalışan oduncu ve kömürçüleri, bazı bölgedeki fakir ve kimsesiz halkı zulüm ve gaddarlık ile öldürmesi sonucu Hanın emri ile yakalanması ve onun fermanı ile Ferrac'ın başının kesilmesi ve Rahmetullah Bay Karagöz'ün Buhara elçisine gönderilmesi anlatılmıştır.

133. sayfada Cemazi el-Evvel ayında Sarık kabilesi liderlerinin birçok top, tüfek, mühimmat ve diğer hediyeler ile birlikte Hanın huzuruna gelmeleri ve hana kendi vergilerini kendilerinin toplayıp, getireceklerini bildirdiklerinden, Şaban ayında Hoca Muharrem ve ata Niyaz Muharrem'i Rusya'ya elçi olarak gönderilmesinden, aynı ayda İsa Hoca'nın ölümcül hastalığa yakalanan Abdullah Hoca Nakib'in yerine atanmasından,

Rahmetullah Karagöz'ün Buhara Emiri Nasrullah'ın gönderdiği Recep Beg Mir Ahund ile birlikte Buhara'dan gelmesi ve 5 gün sonra geri gönderilmesinden, Muhammed Emin Bahadır Han'ın Şevval ayının yedisinde Hiyvak'tan çıkarak fakir halkın ahvalini öğrenmek için yurt gezisine çıkmasından, Salur'un iki yüz atlı ile başkente gelip hediyeler getirmesinden, Hanın Baba Muharrem'i daha önce isyan eden Sarık Türkmenlerinin büyüklerine nasihat ve bağlılık konusunda göndermesinden bahsedilmiştir.

134. sayfada Hokand'a gönderilen Yusuf Bey'in Hokand Elçisi Bahadır Dadha ile birlikte geri gelmesi, Salur halkının başına kendi istekleri ile hanın adamlarından Muhammed Emin Beg'in geçirilmesi, Rahmetullah Karagöz'ün Buhara Emiri Nasrullah'ın elçisi İbadullah Karavul Bek ve hediyeler ile birlikte Buhara'dan gelmesi, Han Abad'da Katık Akar Nehri'in başında ve Sipahi Yafi mevkiindeki Mangir taraflarında saray inşa edilmiş olması ve Kundum Kalesi ve Vas mevkiinin suyolları yapılarak abad ve mamur edilmesi anlatılmış ve Hanın saltanatının beşinci yılının başlığı atılmıştır. Aynı sayfadan 142. sayfaya kadar savaş amacıyla yola çıkan ordunun Horasan taraflarına, Dağıstan eteklerine sürmesi ve oradan Muri Suyu taraflarında Salur, Teke ve Sarık ahalisiyle savaşmaları ve kesin bir zaferle kazanmaları ile bu kabilelerin liderlerinin öldürülmesi ve Hanın geri dönmesi anlatılmıştır.

143. sayfada Buhara Emiri Nasrullahın İbadullah Karavul Begi elçi olarak taleplerini iletmek üzere Muhammed Emin Bahadır Han'a göndermesi ve Han'ın Rahmetullah Karagöz'ü Buhara'ya elçi ile geri göndermesi, Hokand Elçisi Bahadır Dadha'nın iyi niyet mektubu ve Ata Niyaz Bey ile birlikte Hokand'a gönderilmesi, 1266 yılının Rebi el-Sani ayında Münkat'ların lideri Bekman Bey'in ölüp yerine Baba Uydaç'ın geçirilmesi, Rebi el-Evvel ayının on dokuzunda hanın Hiyvak'tan halkın ahvalini sormak için yola çıkması anlatılmıştır.

144. sayfada bazı beylerin Gökkan vilayetine doğru yola çıkması, Rahmetullah Karagöz'ün Buhara Elçisi Aziz Hoca ile birlikte geri gelmesi, yine bazı beylerin Hanın izni ile Gökkan'a giden beylere destek amaçlı yola çıkmaları, Buhara elçisinin Emir Nasrullah'ın olumsuz hareketleri nedeniyle yanında bir elçi olmadan gönderilmesi, bozguncuların peşinden yola çıkan Yemut askerlerinin bazı hediyeler ile birlikte geri dönmeleri, Ata Niyaz Beg'in Hokand Elçisi Bek Muhammed Bey ile Hokand'dan geri gelmesi anlatılmıştır.

145. sayfada Rusya'ya gönderilen Ata Niyaz Muharrem ve Hoca Muharrem'in geri gelmesinden, Hanın fakir halkla ilgilenmek için yola çıkıp gelmesinden, İstanbul'a

gönderilen Kutbettin Hıca ve Şükrullah Aka'nın geri gelmesinden, bazı beylerin ferman ile Merv tarafına bozguncu ve hırsızların peşinden gönderilmesi anlatılmıştır.

146. sayfada Muhammed Emin Bahadır Han'ın saltanatının 6. yılı ile ilgili başlık atılmış ve Hokand Elçisi Bek Muhammed Bey'in Rahmetullah Karagöz ile geri gönderilmesi, Ata Niyaz Muharrem'in İran valisi Muhammed Şah Kaçar'ın dostluk ve yardım mektubu ile gönderdiği elçisi ile birlikte Tahran'a gönderilmesi, Muhammed Bahadır Han'ın av için yola çıkmasından bahsedilmiştir. 146. sayfadan 147. sayfaya kadar Merv'e gönderilen beylerin geri dönmesi anlatılmıştır.

148. sayfada Merv'e gönderilen beylerle birlikte gelen Teke ve Sarık büyüklerinden Uraz Yağlı'nın hırsız ve bozguncuları itaat altına alması için geri gönderilmesinden, Hanın halkın ahvalini sorması için yola çıkmasından, Uraz Yağlı'nın itaat ve bağlılığı sağlayamamasından dolayı Hanın Merv'e doğru harekete geçme kararı almasından 149. sayfaya kadar bahsedilmiştir.

150. sayfadan 151. sayfaya kadar Merv'e doğru gidilmesi ve orada yaşanan bazı olaylardan bahsedilmiştir. 151. sayfada İran hükümdarın Muhammed Şah'ın gönderdiği Muhammed Şerif Bay'ın elçilik görevi, hediyeler ve dostluk mektubu ile İran ülkesine gönderilmesi, Ata Niyaz Beg'in Hokand'a gönderilmesi, Hanın seyir ve dinlenme amacıyla yolculuğa çıkması anlatılmıştır.

152. sayfada Hanın saltanatının yedinci yılının başlığı atılmış ve 1268 yılının olayları ile başlanmıştır. Yine aynı sayfada; vakanüvis Muhammed Mirab Riza Âgehî'nin amcasının oğlu olan Muhammed Kerim Beg'in Âgehî'nin mirablık görevi yerine atanması, Hanın av merasimi için başkentten ayrılması, Şükrullah Aka'nın Rus iline gönderilmesi, Hüdayar Beg'i Gökkan ve Tajn'a, Abdullah Han'ın da Bağdis'e bağlı Cemşidi kavminin başına getirilmesi, Kazak beylerinden Hülagü Töre'nin Hiyvak'tan esaretten kurtulup, kaçması ve Deşt-i Kıpçak'a gitmesi anlatılmıştır.

153. sayfada Muhammed Emin Bahadır Han'ın avcılık ve gezi için yola çıkmasından, İran'a gönderilen Muhammed Şerif Bay'ın geri dönüp, hediyeleri Hanın huzurunda sergilenmesinden bahsedilmiştir. Aynı sayfada Hanın beşinci kez Horasan'a doğru yola çıkıp Merv diyarındaki Türkmen bozguncularına karşı mücadelesi anlatılmıştır.

154. sayfada bu kuşatma günlerinde gerçekleşen olaylardan bahsedilmiştir. Bunlar; Sarık kavminden Tanrıberdi Beg'in kardeşini Hanın huzuruna göndermesi, Serahs Tekesi ve Yol Geçer'in büyüklerinin çok miktarda tahıl ve diğer alet ve eşyalarla birlikte gelmeleri, Tajn, Cemşidi ve Gökkan bölgelerine gönderilen beylerin geri dönüp övgülerle

karşılaşmaları, hırsızların ve bozguncuların Hive Hanlığı'nın oduncu ve ateşçilerine saldırmaları üzerine Mir Muhammed Han'ın Cemşidiye askerleri ile birlikte bu hırsız ve bozguncuların üzerine yürümesidir. 154. sayfanın sonundan 156. sayfanın ortalarına kadar Hırat halkından Hazar kavminin isyan ve düşmanlık hareketlerinden ve bu hareketlerin nasıl bastırıldığından bahsedilmiştir.

156. sayfada Hanın Merv'den dönüşünden sonra gerçekleşen olaylardan bahsedilmiştir. Bunlar şöyledir; Hokand'dan gelen Ata Niyaz Bek'in dostluk mektubu ve hediyelerle birlikte Hokand'dan gelmesi, Han tarafından görevlendirilen Muhammed Penah Yüzbaşı'nın ki Penah Kul lakabıyla da bilinir, Yemut ve Yumralı askerleriyle birlikte Reftek yoluna hırsız topluluğuna doğru gönderilmesi, Muhammed Emin Bahadır Han'ın kardeşi Seyyid Ahmet Töre'nin 1268 yılının Şevval ayının Perşembe gecesi vefat etmesi anlatılmıştır.

157. sayfada Muhammed Emin Bahadır Han'ın Hiyyak'ta yaptırdığı büyük caminin içerisinde bazı âlim ve din adamları ile birlikte itikâfa girmesi anlatılmıştır. Yine aynı sayfadan 161. sayfaya kadar ferman gereği Hive Hanlığı'na bağlı beylerin Merv diyarına gidip oradaki hırsız ve bozguncuların mallarını yağma ve talan etmeleri ve Muhammed Emin Bahadır Han'ın av ve gezme amacıyla yola çıkması anlatılmıştır.

161. sayfa Hanın tahta çıkışının sekizinci yılının başlığı ile başlamıştır. Ardından Şükrullah Aka'nın Rus ilinden dönmesi, Hive beylerinden Murad İnak'ın oğlu Muhammed Yusuf Bey'in vefatı, Hüdayar Bek ve Şah Murad İnak'ın hizmetlerinden dolayı rütbelerinin arttırılması, Ata Niyaz Bey'in Hokand'a elçi olarak gönderilmesi, Divan beylerinden Molla İbrahim Divanbegi'nin bazı meseleler yüzünden Buhara'ya gönderilmesi, Bazı Türkmen ve Özbek gençlerinden 500 kadar bir birliğin Handan izin alarak Bend-i Sultan yakınında hırsız ve bozgunculara saldırıp ganimet elde etmeleri anlatılmıştır.

162. sayfada Hendek mevkiine gönderilen Er Niyaz Muharrem'in geri dönmesi, vezirlik sahibi ve başbakanlığa bağlı Abdullah Kuşbegi'nin vefatı, bazı emirlerinin başkaldırışı yüzünden saltanatını kaybeden Hüdayar Bey'in gücünü toplayarak isyancı beylerine saldırıp, baht açıklığı sayesinde tahtına tekrar oturması ve bu haberi elçilik yolu ile Hive'ye iletmesi, 1269 senesi Fare yılında Hut bölgesinde Niyaz Yesavulbaşı ve Devletyar Bek Merv yakınlarından Karayaf boyunda bir hendek kazması ve burayı korumaya alması yazılmıştır.

163. sayfada Hokand tarafından gönderilen elçinin Şükrullah Aka ile birlikte Hokand'a geri gönderilmesi, Emir Nasrullah'ın Buhara'dan Toktamış Toksabay'ı dostluk mektubu, hediyeler ve Molla İbrahim Divanbegi ile birlikte Hive'ye geri göndermesi, Muhammed Şerif Bay'ı Buhara Elçisi ile geri göndermesi, Muhammed Murad Muharrem ve Seyyid Nazar Bey'i Türmen'den Taze Kongrat ve Çavdar kavimlerinin askerleriyle birlikte bazı Türkmen hırsız ve bozguncuların kulağının çekilmesi ve onların yakalanması için gönderilmesi yazılmıştır. 163. Sayfanın sonlarından 169. sayfaya kadar Hanın ordusunun Merv'e altıncı kez gitmesi ve kuşatma sırasında ordu içerisinde veba salgının başlaması ve bundan dolayı Hanın Hiyvak'a geri dönmesinin olayları anlatılmıştır.

169. sayfada Muhammed Emin Bahadır Han'ın Merv seferinden dönüp saltanat makamında oturduktan sonraki olaylar anlatılmaya başlanmıştır. Bunlar şu şekildedir; Buhara'ya gönderilen Muhammed Şerif Bay'ın Emir Nasrullah tarafından gönderilen Sefer Bek Mirahor ile Hiyvak'a gelmesi ve Han gelene kadar beklemeleri, Merv Seferinde hayatını kaybeden Seyyid İsa Hoca'nın yerine abisinin oğlu Seyyid İsmail Hoca'nın nakiplik görevine getirilmesi, Allahyar Atalık'ın yerine de kardeşi Devletyar Bek'in getirilmesi, Yusuf İnak'ın bazı hoş olmayan davranışlarından dolayı azledilip yerine onun akrabalarından İskender Bek'in İnaklık makamına getirilmesi Abdulkadir Mirab'ın da genç olması sebebiyle yüzbaşılık görevinden azledilip yerine akrabalarından İvaz Murad Bek'e yüzbaşılıktan mirab görevinin verilmesi, Buhara elçisi Sefer Bek Mirahor'u Molla İbrahim Divanbegi ile elçilik yoluyla ve dostluk mektubu ile birlikte Buhara'ya göndermesi aktarılmıştır. Aynı sayfanın sonundan 174. sayfanın ortasına kadar Mualla Medresesinin yapımı ve tamamlanması anlatılmıştır.

174. sayfa Muhammed Emin Bahadır Han'ın saltanatının dokuzuncu yılının başlığıyla başlamıştır. Daha sonra Bazı Yemut ve Özbek kavminden bir grubun Handan izin alarak Merv yolunda Libab tarafına gitmekte olan bazı bozguncu ve hırsız kervanına saldırıp birçok ganimet ve esirle dönmeleri anlatılmıştır. 174. sayfanın sonundan 175. sayfanın ortalarına kadar Muhammed Emin Bahadır Han'ın av merasimi için çıkması anlatılmıştır. 175. sayfanın geri kalanında ise Muhammed Emin Bahadır Han'ın çok sevdiği amcaoğlu ve dünya işlerinden tamamen sıyrılıp, uhreviyat için tamamen kendisini kapatan Şehzade Allahberdi Töre'nin vefatı ve Mehdikulu Bek Cemşidi'nin abisi Mir Muhammed Han'ın gelişine kadar Hendek halkının arasına gönderilip, Hive'ye geri dönmesi anlatılmıştır.

176. sayfada Meymene valisinin elçisinin gönülden bağlılık ve sadakat beyanından bulunmak için Hiyvak'a gelmesi ve Kadı Musa İşan'ın vefat etmesi anlatılmıştır.

177. sayfada bazı Hive beylerinin Mir Muhammed Hanın yardımına Ilgar gönderilmesinden, Buhara elçisi Niyaz Bek Toksabay'ın Hive'nin eminlerinden Muhammed Emin Yüzbaşı ile Buhara'ya gönderilmesinden, Kadı Yusuf İşan'ın Hiyvak'ın büyük adalet sarayında kadılık mertebesine atanıp, onun yerine kazaskerlik makamına Rahmanberdi Reis'in atanmasından ve Cemşidi Hal Nazar'ın da Rahmanberdi Reis'in yerine belediye işleri için atanmasından bahsedilmiştir.

178. sayfada Umbay Sülalesinin yüksek beylerinden Muhammed Kerim Beh ibn. Yusuf Bek'in kuşbegilik makamına getirilmesi ve Kaçar tayfasından İsmail Han Sertib'in bir grup asker ve beş adet topla Merv kalesine Türkmenlere yardım için gelmesinden bahsedilmektedir.

179. sayfaların ortasından 180. sayfanın ortalarına kadar Kızılbaş askerinin Merv Türkmenlerine Hendek'te Hive ordusuna saldırıp yenildiği ve dağıldıkları haberinin gelmesi olayı anlatılmıştır. 180. Sayfanın sonuna kadar da Rusya'nın Ak Mescid'e saldırmaları ve orayı ele geçirmeleri yüzünden Hokand'daki Hive elçileri Ata Niyaz Bek ve Şükrullah Aka'nın Hokand valisi Hüdayar Bey tarafından tehlikeler nedeniyle bekletilmesi ve ardından bu elçilerin geç de olsa Hiyvak'a gelmeleri ve yanlarında hediyeler ile dostluk mektubu olduğu anlatılmıştır.

181. sayfada Rahmetullah Yesavulbaşı'nın Türkmenlerden Yemut askerli ile Merv'de Hendek tarafındaki orduya destek için gönderilmesi, 1269 yılının Cemazi el-Evvel ayının on üçünde Uygur halkının liderlerinden Adına Bay Atalık'ın vefat etmesi ve yerine oğlu Baba Niyaz Beg'in atalık görevine oturması, Merv diyarına Türkmenlere destek için giden ve yenilerek dağılan Kızılbaş askerlerinin zor durumda olduğunu anlatan ve Meşhek valisi Muhammed Vali Han'a gönderilen bir mektubun Hendek'te bulunan Hive askerlerinin eline geçmesi, Buhara elçisi Habibullah Hoca'yla birlikte Muhammed Emin Yüzbaşı'nın Hiyvak'a armağan ve dostluk mektubu ile geri gelmesi ve Kazakların arasına vekâlet yoluyla hâkim olan ve Deşt-i Kıpçak'ta Konuk Nehri'nin yakınlarında bir kale bina eden Hoca Niyaz Bek'in vefatı anlatılmıştır.

182. sayfada Hüdayar Bey'in Göklan ordusu ile Karayaf'a atanması, Şaban ayının beşinde Çarşamba günü Buhara elçisi Habibullah Hoca'nın Kıpçak büyüklerinden Yahşi Muhammed Daruğan ile birlikte Buhara Emiri Nasrullah'a gönderilmesi anlatılmıştır. 182.

sayfanın ortalarından 184. sayfanın sonuna kadar Kaçar askerlerinin firar ederek Merv'i terk etmesi ve Merv'in ele geçirilmesi anlatılmıştır.

185. sayfada Merv kalesini ele geçiren beylere hediyeler takdim edilmesi, Hokand elçisi Muhammed Kerim Bahadır Han'ın yanında elçilik görevi ve şiirli bir mektup ile Kubat Hoca Han'ın Hokand'a gönderilmesi, Merv'i ele geçiren beylerden Şah Murad İnak, Devletyar Atalık ve Er Niyaz Muharrem'in birçok Sarık ve Teke kavmi büyükleriyle birlikte Hiyvak'a Muhammed Emin Bahadır Han'ın huzuruna gelmeleri, Mir Muhammed Han'ın kardeşi Mehdikulu Bek Serhenk'in Mir Muhammed'in yanına kendisinin yerine bakıp abisinin Hiyvak'a gelmesi için gönderilmesi ve Kurban Bayramında Hiyvak'ta bulunması gerektiğini söylemesi ve Buhara'ya gönderilen Yahsi Muhammed Daruga'nın Buhara Elçisi Minkad Tohtamış Toksabay ile Hiyvak'a geri gelmesi anlatılmıştır.

186. sayfa Muhammed Emin Bahadır Han'ın saltanının onuncu yılının başlığı ile başlatılmış ve Kaplan yılı Muharrem ayının yedisinde av ve gezi için yola Han tarafından yola çıkılması anlatılmıştır. Daha sonra Merv'i ele geçirip Kurban Bayramı için Hiyvak'ta bulunan Hive beylerinin Merv'e geri dönmeleri, Buhara Elçisi Minkad Tohtamış Toksabay'ın Nebi Bay ile birlikte Buhara'ya geri gönderilmesi ve inşa edilen Mualla Medresesi'nde Muhammed Emin Bahadır Han'ın istirahat için kalıp ertesi gün Rebi el-Evvel ayının onunda Cuma günü bir bayram ve ziyafet tertip etmesi anlatılmıştır.

187. sayfada Hokand valisi Hüdayar Bey'in büyük eğlence ve düğün münasebetiyle hazırlıklar yapıp, tanışma ve birlikte hareket etme isteğini aktarması için Hızır Bey'i elçi olarak göndermesinden ve Muhammed Emin Bahadır Han'ın bu daveti mutlulukla karşılayıp bazı hediyeler ve eşyalar ile Hokand hükümdarına karşılık vermesi anlatılmıştır. Aynı sayfanın ortalarından 189. sayfanın sonlarına kadar ise Muhammed Emin Bahadır Han'ın Merv diyarına gidişi ve yolda uğradıkları yerler anlatılmıştır.

189. sayfanın sonundan 198. Sayfanın başına kadar Muhammed Emin Bahadır Han'ın Merv Kalesi'nde İran askeri ve Türkmenlerden oluşan bir ordu ile savaşp, hayatını kaybetmesi ve ardından ordusunun yenilmesi detayları ile anlatılmıştır Ancak burada olayların tekrar yazılmasına elzem nazarıyla bakılmamıştır. . Ayrıca Muhammed Emin Bahadır Han'ın vefatı bazı şairler tarafından yazılan anlatılar da bu sayfa aralıklarında verilmiştir.

198. sayfadan 200. sayfaya kadar Seyyid Abdullah Bahadır Han'ın merhum Muhammed Emin Bahadır Han'ın yerine tahta geçişi ve başa geçtikten sonra yaptığı ilk icraatlerden bahsedilmiştir.

200. sayfadan 205. sayfaya kadar Seyyid Abdullah Bahadır Han'ın çevre hanlıklara elçiler göndererek kendi saltanatını duyurması ve gerekli gördüğü makamlarda bazı değişikliklere gitmesi ve Abdullah Bahadır Han'ın tahta çıkışı için yazılan bazı anlatılar bu sayfa aralıklarında gösterilmiştir.

205. sayfada Seyyid Abdullah Han'ın kendi adamlarından Ata Niyaz Bek'i Hokand Hanlığı'na Muhammed Emin Bahadır Han'ın vefatı ve kendi saltanatının duyurulması için göndermesinden, geçen yıl Şevval ayında Hokand'a giden Kubat Han Hoca'nın Hokand elçisi Abdulmevla Töre Nakip ile birlikte Abdullah Han'ın huzuruna gelmesinden ve Muhammed Kerim Kuşbegi'nin bazı hoş olmayan hareketlerinden dolayı görevinden azledilip yerine Hase Bek'in atandığı bilgileri yer almaktadır.

206. sayfada Rahmetullah Yesavulbaşı'nın bazı çirkin işlerinden dolayı azledilip yerine Niyaz Muhammed Muharrem'in getirilmesi ve Rahmetullah'ın Kuşbegi Seyyid Yusuf Hoca İşan'ın araya girmesiyle hapisten kurtulması ardından aynı sayfadan 208. sayfanın ortalarına kadar Abdullah Han'ın bazı olumsuz davranışları olan Yemut Türkmenlerinin üzerine gidişi ve taarruz etmeden geri dönmesi anlatılmıştır.

208. sayfanın ortalarından 210. sayfanın sonlarına kadar şehzadeler Tengrikulu Töre, Abdulaziz Töre ve Caferkulu Han'ın Seyyid Abdullah Bahadır Han'ı öldürüp tahta geçme niyetleri ve bu niyetlerinin açığa çıkması sebebiyle öldürülmeleri anlatılmıştır. 210. Sayfanın sonlarında ise Töre Murad Atalık'ın hafızlık görevinden kendi isteğiyle ayrılıp yerine büyük oğlu Hekim Niyaz Bek'in atanması anlatılmıştır.

211. sayfada Kadı Yusuf'un yerine Atacan Mahmud Âlem'in atanması, Hokand elçileri Abdulmevla Töre Nakip ve Taşbay Bey'in Yusuf Desterhancı ile birlikte Zülkade ayının sekizinde Hokand'a doğru gönderilmesi ve Buhara elçisi Tohtamış Toksabay'ın Molla İbrahim Divanbeyi ile birlikte Buhara'ya gönderilmesi anlatılmıştır. Ayrıca 211. sayfanın ortalarından 212. Sayfanın başlarına kadar yazar Âgehî okuyucuya seslenerek rahatsızlığını ve bu dönem içerisinde meydana gelen olayları neden yazamadığını anlatmış ve bu aralıkta Seyyid Abdullah Han'ın ve Kutluk Murad Han'ın vefat etmesi sonucu onlardan ve yaptıklarından bahsederken "rahmetli han" diye bahseceği bilgisini vermiştir.

212. sayfanın başlarından 219. sayfanın başına kadar olan bölümde Seyyid Abdullah Han'ın Yemut Türkmenlerinin yapmış oldukları baskın, talan ve bozgun gibi kötü işlerinden dolayı Seyyid Abdullah Han'ın bunların üzerine yürümesi ve ardından Yeke Denk adlı bölgede çarpışma sırasında öldürülerek şehadet şerbetini içmesi anlatılmıştır. Bu olayı yazar Hicri 1271 senesi Zilhicce ayının 17'si Cumartesi olarak

tarikhlemektedir. Öte yandan bu çarpışmada sonraki Hive hanı Seyyid Kutluk Murad Han'ın da yer aldığı ve o zaman İşanlık görevinde bulunduğu yazılmıştır. Ayrıca bu sayfa aralıklarından bazı şairlerin vefat eden han hakkında Raci ve Kâmil adlı şairlerin yazmış oldukları anlatılar ve mesneviler gibi nazım biçiminde yazılmış yazılarına da yer verilmiştir.

219. sayfanın başlarından 221. sayfanın başına kadar Kutluk Murad Han'ın 1272 Hicri senesinde Hive tahtına geçmesi ve ardından Hiyvak halkının duyduğu mutluluk ve hanın ilk icraatlerinden bahsedilmiştir. 221. sayfada Yemut Türkmenleri ile olan esir takasından, yine aynı Türkmenlerin Han Abad Kalesi'ni yağmaladıklarından ve bu yağmanın durdurulması için Murad Han'ın Bagi Bey Beylerbeyi'ni Kılıç Niyaz Bey Kalesi'ne, Rahimberdi Bey, Hekim Niyaz Atalık, Hasa Kuşbegi, Hodaybergen Bey'i de Taş Havuz taraflarına gönderip, onların Terekeme ahalisi ile çarpıştığını yazmıştır.

222. sayfada Hiyvak'tan çıkan bir devriyenin Gazi Abad Kalesi civarında Yemut çapulcuları ile karşılaşp az sayıda oldukları için yenilip geri çekildiklerinden, Hanın huzuruna gelen Yemut büyüklerinin bir yönetici isteğine Kutluk Murad Han'ın Şah Murad İnak ile karşılık vermesi ve onları çokça para bahşisi ile birlikte Vas'a Sefer ayının on ikisinde Cumartesi günü gönderdiğinden ve bu sayfanın sonundan 223. sayfanın başlarına kadar da Herat'a elçi olarak gönderilen Abdurrahman Serheng ve Meymene'ye elçi olarak gönderilen Karlı Yüzbaşı'nın Sefer ayında geri gelmeleri anlatılmıştır.

223. sayfada Çavdar kavminin büyükleri yanlarında Cemşidi Mehdikulu Beg ve Yumralı İvaz Muhammed Vekil ile Han'ın huzuruna geldikleri ve Rusya'dan 'e dönen bir Hive kervanının bozguncu ve yağmacılar tarafından yağmalandığı anlatılmıştır.

224. sayfada Kılıç Niyaz Bey Kalesi'ne gönderilen Bagi Beg Beylerbeyi'nin Rahimberdi Bey'in yanına Taş Havuza gönderilmesi, vefat eden Abdullah Han'ın Buhara'ya göndermiş olduğu Molla İbrahim Divanbeyi'nin dönüş yolunda vefat eden Buhara emiri Nasrullah Han'ın elçisi Tohtamış Toksabay'ın taşıdığı mektup ve hediyelerle huzura gelmesi ve 224. sayfanın sonlarından 226. sayfanın başlarına kadar Teke ve Sarık ahalisine bağlı bir ordunun Terekeme, Çavdar ve Yumralı ahalisini baskınlar ile bezdirmesi ve durumu değiştirmek için Terekeme, Çavdar ve Yumralı ahalisine bağlı bir ordunun Vas'a kadar giderek yaptığı çatışmalar anlatılmıştır.

226. sayfada Seyyid Kutluk Murad Han, Müftü Abdurrezzak Ahund'u Seyyid Abdullah Han'ın vefatı ve kendisinin tahta geçtiğini duyurması için Buhara'ya göndermesinden, Şeyhülislam İslam Hoca'nın görevinden kendi isteği ile çekilip yerine

Fazıl Hoca'nın atanmasından bahsedilmiştir. Bu sayfada son olarak Âgehî kendisinin şiddetli hastalığı ve yaşlılığı sebebiyle Mirablık görevinden çekilip yerine Seyyid Abdullah Han'ın yanında öldürülen akrabalarından Muhammed Kerim Beg'in yerine kendisinin tekrar atanmasının sevincinden bahsetmiştir.

227. sayfada Kongrat Kutluk Murad Bey'e Taş Havuz'a gidip Rahimberdi Han ile birlikte Karakalpakların düşmanca davranışlarından dolayı onların üzerine Hocaeli Kalesi'ne gidilmesinin emredilmesi ve vefat eden Seyyid Abdullah Han'ın Hokand'a göndermiş olduğu elçisi Ata Niyaz Beg'in Rebi el-Evvel ayının beşinde Çarşamba günü Hokand emiri Hüdayar Han'ın birlikte gönderdiği elçisi Kulmuhammed Bey ile birlikte gelmesi anlatılmıştır.

228. sayfada Seyyid Abdullah Han'ın önlerinde öldürüldüğü ve Yemut halkı tarafından savunulan Han Abad Kalesi'nin Seyyid Nazar Bey, İbadullah İnak ve Mahmud Niyaz Yesavulbaşı ve Muhammed Emin Yüzbaşı ve yine birkaç yüzbaşı ile kuşatılmasının ancak kuşatmanın uzun sürmesi ve ordunun azık ihtiyacının artması sonucu bu beylerin Vas'a gitmeleri, Hilal Kalesi'ne gönderilen Mahmud Niyaz Yesavulbaşı dışındaki bütün beylerin Revi el-Evvel ayının on yedisi Pazartesi günü hanın huzuruna çıkmaları ve Vas'taki memleket işleri ile ilgilenen Yahlı Muhammed Daruga'nın da Kutluk Murad Han'ın huzuruna çıkması anlatılmıştır. Sayfanın devamında Taş Havuz'da duran Bağı Bey'in ordusuna katılmak üzere giden Hekim Niyaz Atalık'ın ve Hüdayarberdi Bek'in hanın huzuruna gelmelerinden ve Buhara emiri Nasrullah'ın Kutluk Murad Han tarafından gönderilen Müftü Abdurrezzak Ahund'u yalnız göndermesinden ve taziye ve kutlama mesajları göndermediğinden bahsedilmiştir.

229. sayfada sözü dinlenen din büyüklerinden Hoca Ahmet İşan'ın Yemut ve Çavdar halkına yaptığı vaazdan ve onları yaptıkları iddia edilen bu bozgunculuk ve yağmacılık gibi çirkin işlerden uzak tutmak için yaptığı konuşmadan ve bu konuşmanın yaptığı çarpıcı etkiden bahsedilmiştir.

230. sayfada devlet büyüklerinden Yakup Muharrem'in Rebi el-Sani ayında Cemşidiye ve Özbeklerden oluşan ordu ile Karakalpakları bozguna uğrattığının haberinin gelmesi olayı ve Karakalpak galibiyetinden sonra Kılıç Niyaz Bay ve Hüdaybergen Orus'un bu mağlupların üzerine yağma ve çapul için harekete geçmeleri ve elde edilen ganimetleri kendilerine almalarından dolayı hanın gazabından korkup Cemşidiye ahalesinin arasına gizlenmeleri anlatılmıştır.

231. sayfada Han Abad Kalesi'ni kuşatmış olan Muhammed Emin Yüzbaşı'nın vefatı ile orada bulunan halkın dağılmasından, Karakalpak asilerini Hiyvak'ta bekleten Cemşidi Mehdikulu Beg'in de abisinin yakın akrabalarını ve eşyalarını Kılıç Niyaz Bay Kalesi'nin yakınlarında olan kendi kalesine götürmek için izin istemesinden bahsetmiştir. Son olarak Rebi el-Sani ayının yirmi beşinde Çarşamba günü Yemut ve Yumralı'nın bazı yöneticilerinin Kutluk Murad Han'ın huzuruna af ve bağışlanma için çıkmalarından bahsedilmiştir. Bu anlatım 233. sayfaya kadar devam etmiştir.

233. sayfada Cemşidi Mehdikulu Beg'in hile yolu ile Kılıç Niyaz Bay Kalesi'ni ele geçirmesi ve Mahmud Niyaz Yesavulbaşı'nın kaleden yaralanarak Hiyvak'a geri gelmesi anlatılmıştır.

234. sayfanın ortalarından başlamak üzere bu sayfada olayı duyan Kutluk Murad Han'ın Cemazi el-Evvel ayının sekizinde Salı günü emirlerinden Şah Murad İnak'ı ordu ile Taş Havuz'a, Yakup Muharrem ve Allahberdi Atalık'ı Görlan Kalesi'ne göndermesinden ve Hocaeli Kalesi'nde bulunan Rahimberdi Bey ve Veyis Niyas Bey'in Karakalpakların çok kalabalık bir orduyla gelmesinin haberini aldıktan sonra buldukları yerden kaçıp Hiyvak'a gelmelerinden ve bu duruma Kutluk Murad Han'ın çok sinirlenmesinden bahsedilmiştir.

235. sayfada Muhammed Kerim İşan'ın Yemutları bozgunculuklarından vazgeçirmeye çalışması, bunda başarılı olmasından, Hokand elçisi Kulmuhammed'in hizmetkârlarından Abdulhalim ile birlikte Hokand'a gönderilmesinden bahsedilmiştir. Cemazi el-Sani ayının başında Perşembe günü Abdullah Han tarafından gönderilen Yusuf Desterhancı'nın Muhammed Kemal Bey ile Hiyvak'a gelmesinden bahsedilmiştir.

236. sayfadan eserin son sayfası olan 246. sayfaya kadar Seyyid Kutluk Murad Han'ın Yemut'un Selh kabilesinin elinde altı aya yakın bir süredir esir olan ve kendilerinin taht bahaneleriyle kandırdığı Muhammed Niyaz Bey tarafından sarayında öldürülmesi, bu olayın ardından kendisiyle birlikte gelen Yemut mensuplarının Hiyvak şehri halkı tarafından katledilmeleri anlatılmıştır. Bu olayın tarihi Âgehî tarafından 1272 Hicri senesinin Cemazi el-Sani ayının beşinde Pazartesi olarak yazılmıştır. Bu olayın ardından yazılmış bazı şiir, mesnevi ve anlatılar da bu sayfalar arasında yer almıştır. Değerlendirmenin bu kısmındaki bilgilere yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde başka kaynaklarda ulaşamamıştır.

SONUÇ

Amcası Hive resmi vakanüvisi Munis'in yetiştirdiği Âgehî, Munis'ten yarım kalan *Firdevs-ül İkbâl* adlı eseri tamamlamış ve daha sonra Hive Hanlığı'nın 1846 – 1856 yılları arasını anlatan *Câmi'Ü'l-Vâkıât-ı Sultânî* adlı eserini yazmıştır. Eserde Muhammed Emin Bahadır Han, Abdullah Bahadır Han ve Kutluk Murad Han'ın dönemi yazılmıştır. Bu eserde bahsi geçen bilgilerin doğruluğu her zaman tartışmaya açıktır. Çünkü bu bilgiler tarafsız bir gözlem ve izleme olanağı ile yazılmadığı için yaşanan her olay, bahsi geçen her devlet adamı ve ordu mensubu adil, yiğit vb. sıfatlarla belirtilmiş ve yanlışlıkları yazar belirtilmemiştir. Ancak yazara göre hükümdarına ihanet eden veya görevini kötü kullanan insanlar kötü addedilmiş ve lanetlenmiştir. Ayrıca eserde İslam dini anlayışına uymayan bazı benzetmeler yapılmıştır. Bunun yanı sıra kronolojik sıraya özen gösterilmiş ancak Seyyid Abdullah Han ve Kutluk Murad Han'ın ölümleri çok yakın olduğu için¹⁹⁴ Âgehî'nin eserin yazımına ara verdiği anlaşılmış ve bu ara vermenin sebebini okuyucuya açıkladığı görülmüştür. Âgehî'nin diğer eserleri de Hive Hanlığı'nın son dönemlerine kadar olan bilgileri içermesi ve hala birçoğunun incelenmemiş olması sebebiyle çok değerli ve araştırılması gereken eserler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hive Hanlığı Türkistan Hanlık Tarihini inceleyenlerin için çok güzel bir araştırma sahasıdır. Özellikle Kongat sülalesinin orta devirleri çok iyi bilinmediği için bu devirlerin anlatımına özen gösterilmiştir. Ayrıca bu hanlık Çarlık Rusya'yı en çok uğraştıran hanlık olmuştur. Bu sebeple işgal edilen en son hanlık durumundadır. Ancak yapılan kaynak araştırmalarında Hive Hanlığı'nın bu döneminin çok fazla araştırma konusu olmadığı görülmüştür. Muhammed Bahadır Emin Han'ın çeşitli Türkmen kabileleriyle olan olumlu veya olumsuz münasebetleri kaynak eserlerde çok fazla yer bulamamıştır. Bu durum da bize bu dönemin araştırma sahası olması konusunda itici güç olmuştur. Ayrıca ekonomik hayatı, yönetim ve ordusu ve diğer özellikleriyle¹⁹⁵ de dikkat çekmektedir.

Bu eserin değerlendirilmesi için diğer kaynak eserler başvurulmuştur. Bu eserlerde ortak geçen bilgiler, bu eserde olup diğer kaynak eserlerde olmayan bilgiler gibi başlıklar

¹⁹⁴ Bu iki hükümdarın hüküm süreleri bir yılı daha bulmamaktadır.

¹⁹⁵ Sulama kanalları açarak, Hive topraklarındaki sulama olanağını arttırmak vb..

altında değerlendirmeler yapılmıştır. Bu başlıklardan birisi olan *Câmi'Ül-Vâkıât-ı Sultânî adlı eserde olup diğer kaynak eserlerde olmayan bilgiler* başlıklı bilgiler diğer eserler araştırılarak ve araştırmalar sonucu incelenen kaynaklarda rastlanılmayan ve bu sayede Türkistan Tarihi'nde önemli bir rolü olan Hive Hanlığı'nın bazı dönemleri için bir ışık kaynağı olma çabası güdülmüştür. Eserdeki bu bilgiler sayfa aralıklarıyla birlikte verilmiş ve Muhammed Emin Bahadır Han, Seyyid Abdullah Han ve Kutluk Murad Han'ın dönemleri hakkında diğer kaynaklarda rast gelinmeyen bilgiler değerlendirilmiştir. Bu bilgiler arasında Muhammed Emin Bahadır Han'ın ve onun haleflerinin av merasimlerinden, yapmış oldukları görev değişikliklerine, fakir halkının ahvalini öğrenmek için yaptıkları gezilerden, nasıl öldürüldüklerine kadar bütün ayrıntılar aktarılmaya çalışılmıştır. İleride Hive Hanlığı tarihi çalışmak isteyen bilim insanları için yol gösterici olması temenni edilerek bu bilgiler huzurlarınıza sunulmuştur.

KAYNAKÇA

ÂGEHÎ, *Câmi'ül-Vâkıât-ı Sultânî*, Neşre Hazırlayan; Behram Abdulhalimov, Merkezi Asya Tedkikatları Halkara Enstitüsü, Taşkent 2012.

AIBAI, Kailibinuer, “*Âgehi'nin Riyâzü'd-Devle adlı eseri*”, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013.

ALPARGU, Mehmet, *Genel Türk Tarihi*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, T. T. K. Yay., Ankara 1990.

-----, *Orta-Asya ve Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Çev. Ragıp Hulusi Özdem, T.T.K. Yay., Ankara 2013.

BREGEL, Yuri, *An Historical Atlas Of Central Asia*, Boston 2003.

ÇAY, M. Abdulhalik, *Ali Suavi'nin Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması*, Orkun Yayınları, İstanbul.

ÇELİK, Muhammed Bilal, “*Firdevsü'l-İkbâl'e göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2004.

GAYRETULLAH, Hızırбек, *Sömürülen Vatan: Türkistan*, Töre-Devlet Yayınları, İstanbul 2013.

GERÇEK, Şenel, “*Muhammed Rızâ Âgehi'nin Firdevsü'l-İkbâl'i [100b-200a] (giriş, transkripsiyonlu metin, dil-yazım özellikleri, dizin-sözlük)*”, Basılmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2011.

GÜNDOĞDU, Abdullah, *Hive Hanlığı Tarihi (Yadigâr Şibaniler Devri: 1512 – 1740)*, Tutibay Yayınları, Ankara 2007.

HAYİT, Baymirza, *Rusya ve Çin Arasında Türkistan*, Otağ Yayınları, 1975.

KAHYA, Hayrullah, “*Mûnis ve Âgehi Firdevsü'l-İkbâl (vr. 1b-156b) (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin)*”, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.

KOÇ, Dinçer, *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı (XIX. Yüzyılın İlk Yarısı)*, İdeal Kültür ve Yayıncılık, İstanbul 2015.

-----, “Hive (Harezmi) Hanlığı”, *Avrasya'nın Sekiz Asrı – Çengizogulları (Hazırlayanlar Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloglu, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.*

KAMAN, Sevda, “*Firdevsü'l-İkbal: Giriş-transkripsiyonlu metin (Vr.156b-336a)-inceleme-dizin*”, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.

PALA, İskender, “Âgehî Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.

ŞİMŞİR, Sebahattin, *Türk Dünyası Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012.

TAŞAĞIL, Ahmet, “Türkistan Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 41, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.

TEKİN, Feridun, “Muhammed Rıza Âgehî ve Ta’vizü’l-Âşıkîn Divanı”, *Türk Kültürü*, S. 446, Yıl 38, Haziran 2000.

-----, “*Âgehî Divanı (Ta’vizü’l-âşıkîn) nin Dil Özellikleri -Ses ve Şekil Bilgisi*”, Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001.

-----, “Muhammed Rıza Âgehî ve “Çay” Redifli Bir Gazeli”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 21, Bahar 2006.

-----, “19. Yüzyıl Harezmi Tarih Yazıcılığı (Munis, Agehî, Beyanî)”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt II, S. 3, Kış 2008.

TOGAN, Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1950.

-----, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, C. 1 (Batı ve Kuzey Türkistan), İstanbul, 1981, s. 217.

SARAY, Mehmet, Genel Türk Tarihi, C. 9 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

YILMAZ, Salih, “Muhammed Rıza Âgehî’nin “Gülşen-i Devlet” Adlı Eserinde Geçen Karakalpaklarla İlgili Bölümlerinin Tercümesi”, *Türk Kültürü Dergisi*, S. 472, Yıl 40, Ağustos 2002.

-----, “Âgehî’nin ‘Riyazu-d Dovle’ Adlı Eserinde Geçen Karakalpak Türklerine Dair Kayıtlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 146, Eylül - Ekim 2003.

YAZICI ŞAHİN, Serpil, “*Mûnis Harezmî & Rızâ Agehî, Firdevsü'l-İkbal [200b-300a] (Giriş, transkripsiyonlu metin, inceleme, dizin-sözlük, tıpkıbasım)*”, Basılmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2016.

ZİYAYEV, Hamid, *Türkistan’da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, TTK. Ankara 2007.

ORJİNAL METİN VE TRANSKRİPSİYON

جامع الوقعات سلطانی

بیقغانی بایراق آلیبان بیحساب
 شه کرمی دین بولوبان کامیاب
 چونکه تماشادین آلیب شاه کام
 بیردی جواب اهل کوراش کا تمام
 چیکتی قدم قصر مصفا ساری
 قصر نی کیم جنت اعلا ساری
 مسند عزت دا مکان ایلادی
 جام طرب میلی عیان ایلادی
 بزم توزوب اول کیجه جمشیدوار
 باده دولت دین اولوب کامکار

و تانکلاسی شنبه کونی کیم جمشید خورشید مشرق بزمکاهی دین چیقیب سپهر صیدکاهی غه توجه مرکبین سوردی اول حضرت مذکور بولغان حولی دلکشادین مراجعت توسنین عزیمت نما قیلیب شکاراندازلیغ طریقہ سی بیله |A 40a| محمد امین یوزباشی نینک یافی نینک ایاقیغه کیم سابقاً مذکور بولوب ایردی اوردوی اعلا و بارکاه معلاهمول موضع دا برپا و مهیا ایردی نزول اجلال فیضی دین فردوس مثال قیلدی لار و تانکلاسی یکشنبه صباحی کیم خورشید انور چابکسواری خلعت کلناری بیله جلوهر بولدی حضرت اعلاخانانی خیاطخانه احسانی دین خلایق فخره انعامی بیله امرای عظام و عظمای کرامنی کلکون پوش قیلیب اوزکا سپاه دین ممتازلیغ و اوز اقرانی اراسیدا سرافرازلیغ بیردی لار و چاشت چاغی اول موضع دین نظام تازه و شوکت بی اندازه بیله نهضت کورکوزوب یول عزیمتی اثناسیدا برق سرعت ایتالکولارنی باد حرکت آهولارغه سالیب شکاراندازلیغ تماشاسیدین بهره تمام آلیب آق توبه داغی |A 40b| باغ غه نزول ایتی لار دوشنبه کونی آندین کوچوب ینه صیداندازلیغ طریقہ سی بیله عازم بولوب کوچه اتا علیه الرحمه جواری داغی باغنی بهار حضوری فیضی دین بهشت آثار قیلدی لار و آندین سه شنبه کونی اشهب جهانگردنی مسافت |C 451a| نورد قیلیب اذمخشر قلعه سی نینک شرقی جانبین مخیم خیام دولت و معسکر عساکر صولت قیلیب نزول اجلال کورکوزدی لار و چهارشنبه کونی آندین ازدحام تمام و سپاه سعادت نظام بیله نهضت قیلیب قطب فلک حقیقت کوهر دریای طریقت مرجع فیوضات ملک ودود حضرت اسم محمود اتا علیه التحیه و الثنانینک جوار فایض الانواریداغی رباط دلکشاسی غه شرف قدومیدین جنان باغی دیک مصفالغ بیتکوردی و خفتن چاغی من زار المقابر کتب الله تعالی بکل قدم عبادة سنة |A 41a| مضمونی مقتضاسی بیله اول حضرت نینک روضه متبرکه سی زیارتیغه مشرف بولوب مراسم زیارت اداسیدین سونک اول قدمکاه شرافت اکتناه خادم لاری غه نذر طریقہ سی *بیله* مبلغ وافر انعام قیلیب و ارواح طیبه دین

Yıqganī bāyrāq ālibān biḥesāb

Şa°-i germidén bolubān kāmyāb

Çüngé temāşādan ālib şah°-ı kām

Bérđi cevāb éhl-i Gürāşgē tamām

Çıktı kadem kaşr-ı meşafē sarı

Kaşrını kim cennet a°la sarı

Mesned i°zzetde mekān éyledi

Cām-ı tarb meyli a°yan éyledi

Nizam tüzüp meyli a°yān éyledi

Bāde°-i devletdén olup kamkar

Ve tānglesi Şenbe° küni Cemşid-i Hurşid maşrıq bezmgāhidén çıkıp şehr-i şeyyidgāhiğe tuce merkebinı surdı. Ol hazret mezkur bolgān havlu°-i dilksādén murācaa°-t-ı tusnin a°zimetnumā kılıp şikārendāzlig̃ terikası bile Muḥammed Émin Yüzbāşı°ning Yāfi°ning ayakığe kim sabıkan mezkur bolup èrdi. Ordu-yı a°la ve bargāh°-ı mua°lla humül mevzide barçā ve müheyyā èrdi. Nuzul-u iclāl feyzidén Ferdus mişal kıldılar ve tānglesi yekşenbe şabāhı kim hurşid-i énver çabksuvārī hila°t gülnarı bile cilveger boldı. Hazret-i a°la hākānī ḥayāthāne iḥsanıdén ḥalāa°-i faḥre ena°mı bile ümerā-yı a°zām ve a°zimā-yı kerémni kılgunpuş kılıp özgā sipahdén mümtāzlig̃ ve öz akrānı arasında serāfirāzlig̃ bėrdiler ve çaşt-i çağı ol mevzudén nizām-ı tāze ve şevket-i biéndāze bile nahzet körküzüb yol a°zimetini ešnāsıde berksura°t eytālkularni bād-ı hareket āhvallérge salıp şikārendāzlig̃ temāşāsıdén bahre°-i tamām ālıp Āk Topa°dağı bağge nüzul ittiler. Düşenbe küni āndén köçüb yine şeyyidandāzlig̃ terikası bile a°zim bolub Kökçe Ata a°lia él-raḥme civarıdağı bağıni bahār huzurı feyzidén behşetaşar kıldılar ve āndén Seşenbe küni eşhab-ı cihangirdeni mesafet nurid kılıb Ez-maḥşer Kale°sining şarkī canibin muḥim ḥıyām-ı devlet ve mua°sker-i a°sakir şavlet kılıb kātib-i felek hākikāt gevheri derya-yı tarikāt merca°-i feyvzat mülk-u vedud hāzret-i Āsım Māḥhmud Ata a°liya et-taḥiye ve°ş-şenaning civar feyz el-envérideği ruba°-ı dilküşasige şeref-i kudumidén canan bağıdeyk meşafeliğ̃ yitkurdı ve ḥuftan çağı *men zār el-meḳabir kitabullāh te°ali bekul kadem i°bādet sene-i* mezmuni muḳtazası bile ol hazretning rože-i mutebergesi ziyāretiğe müşerref bolub merāsım-i ziyāret edāsıdén song ol kademgāh şerāfetiktināh ḥādemeleriğe nazar terikası bile meblağ̃-ı vafar ena°m kılıb ve ervaḥ-ı tēbadén

استعانت تاپیب قایتیب ینه همول حولیدا مسند عزتغه نزول ایتیب استراحت کورکوزدی لار و ایرتاسی پنجشنبه کونی آندین کوچوب ازدحام تمام بیله زی موضعی داغی رباط عالی سی غه وارد بولوب شرف قدومیدین آنکا سرافرازیغ بینکوردی لار و جمعه کونی چاشت چاغی همول رباطدین فرح و نشاط بیله نهضت قیلیب شهر ساری دولت مرکبین سوردی لار و یول اثناسیدا درگاه نصرت دستکاه ملازم لاریدین چابک قدم صداقت توام یوسف محرم و بیوتیه معارفیدین |A 41b| شجاعت نمای خال نیاز بای سارق مفسدلاریدین بیش باش و بیر اسیر کیلتوروب اول حضرت نینک شم سهندیغه تحفه چیکتی لار بو اجمال تفصیلی اولکیم چون مذکور بولغان بهادرلار بیر آز کیشی کا باش بولوب مرو مفسدلاری نینک دستبردی اوچون اول حضرت دین رخصت آلیب عازم بولمیش ایردی لار اتفاقا همول اوان دا سارق حرامی لاریدین سیکیز آتلیغ کیلیب خیقو توابعی نینک قوم غه کیرکان اوتونچی لاریدین اون ایکی کیشی نی کوب تیوه بیله دستگیر قیلیب فراری بولمیش ایردی لار مذکور بولغان آلمان اول حرامی لار نینک مونداق افعال قبیحه سیدین آگاه لیغ تاپیب کمال حمیت دین جلادت طریقه سیغه همت بادپاسین سوروب بیر نیچه کون سرعت تمام بیله |A 42a| قطع مسافت قیلیب طزن حدودیغه بیتکاندا مفسدلار نینک ایزیدین یتیب بیش کیشی سین تیغ تیز دمیدین اوتکاریب سر مذلت اثرین جسد پُر حسدی دین جدا قیلدی لار و بیروین اسارت زنجیری بیله مقید قیلیب بارچه اسباب و مراکبین دست تصرف لاریغه کیرکوزدی لار اما ایکاوای همول آشوب اثناسیدا فرار دستیارلیغی بیله آلمان نینک چنک انتقامیدین قوتولدی و بهادرلار همول ظفرغه اکتفا قیلیب سالم و غانم مظفر و منصور مراجعت ایتیب مذکور بولغان کون یول عزیمتی اثناسیدا اول حضرت نینک ملازمتی شرفیغه ↑ مشرف ↓ بولدی لار و التفات ملوکانه و انعامات پادشاهانه¹ و خلاع فاخره و نوازش متکاتره بیله اوز اقرانیدین مهتازلیغ و اوز اشباهیدین سرافرازیغ تاپتی لار |A 42b| و حضرت اعلاخاقان کیتی ستانی همول کون ↑ ربیع الاول آیی نینک سلخیدا ↓ بیشین چاغی شوکت کیانی و صولت سلیمانی بیله دار الخلافه خیقو شیڈها الله تعالی بالنظام و النسق غه آفتاب حضور پرتوبین سالیب شهر سکانی نینک دیده انتظار لاریغه نور یتکوردی لار و سلطنت سریریدا نشیمین ایتیب فیض و صولیدین خلافت ایوانین کلشن قیلدی لار بیت

ای قدمینک یمنی دین تاپتی فیوضات شهر

بولدی نصارت ارا غیرت جنات شهر

¹ پادشاهانه: A

isti'ānet tapıb kaytıb yine humūl havalide mesned i'zzetige nuzul etibistirāhat kōrkūzdiler ve ertesi pencşenbe küni āndēn köçüp izdiham tamam bile Zi mevzi'degi rubat-ı a'lisige varid bolub şeref-i kudumidēn ānge serafizlig yitkurdiler ve Cuma° küni çast çağı humūl rubatdēn ferah ve neşāt bile nahzet kılıb şehir sarı devlet merkebin surdiler ve yol eşnasidē dergāh-ı nuşretdestgah mülazımleridēn çabukqadem sadaqattuum Yusuf Muħarrem ve Yemutiye mea°rifiden şecāa°numā-yı Hāl Niyaz Bay sarık müfsidleridēn bēş baş ve bir esir kelturub ol hāzretning sum-u semendiğe tuhfē çıktiler. Bu icmāl tefsili olkim çün mezkūr bolğan bahādırlar bir āz kişige baş bolup Merv müfsidlerining destburdı uçun ol hāzretidēn ruhsat ālıb a°zim bolmuş irdiler. İttifaqa humūl avanda sarık haramileridēn sēkiz atlig kēlib Hiyvaq tevabi°ining kumge kirgen otunçileriden on iki kişini köb tive bile destgir kılıb firāri bolmuş irdiler. Mezkūr bolğan āl-amān ol haramilerning mundaq ifa°l kabāhasidēn āgahlig tapıb kemāl-i hamidēn celadet terikasıge hemt-i badpasin sürüb bir niçe kün sura°t tamam bile kati° mesafet kılıb Tajn hududige yetgende mufşş-idlerning izidēn yetib bēş sin tiğ tiz demidēn oțgarib ser-i mezaletaşarin cesd pur hissidēn cüdē kıldiler ve birāvın esāret zenciri bile mekid kılıb barçe esbāb ve merākibin dest-i taşriflerige kirkūzdiler amā eykavi humūl āşub eşnasidē firar destyārliğı bile āl-amāning çenk intikamidēn kütüldi ve bahādırlar humūl zaferge iktifā kılıb salim ve ğanim muzaffer ve mansur mürācaa°t itib mezkūr bolğan kün yol a°zimetri eşnasidē ol hāzretning melaziöeti şerefige müşerref boldiler ve iltifāt-ı mülükāne ve ena°mat-ı padişāhāne ve hılal-i faħre ve nevāziş-i müttekaşüre bile öz aķranidēn mümtazlig ve öz eşbāhidēn serafrazlig taptiler ve hāzret-i a°la haķan gitistānī humūl kün rebi° el-evvel āyining selaħide pēşin çağı şevket keyanī salıb şehir sekānining dide°-i intizarlerige nur yitgurdiler ve saltanat seriridē neşeymen etib feyz ve şevlidēn hılafet ivanin-i gülşen kıldiler. BEYT

Ey! kademing yumnidēn taptı feyuzat şehir

Boldı nezaret ara ğayret cennēt-i şehir

هیجا بیشه سی نینک ضیغی |C 451b| و و غا معرکه سی نینک رستمی بکمان بی نینک اهل فساد کاروانین
 نهب و غارت قیلغانی چون تراکمه طوایی دین سارق و سالور جماعه سی کیم شرارت ذات و رذالت¹ صفات دا
 اوزکا طوایی دین ممتاز و مستثنی دور کمال جهالت دین ضلالت |A 43a| رسومی غه اقدام کورکوزوب تور
 بیلدین بری ربقه اطاعت دین بویون تولغاب عناد و مخالفت اموریغه اصرار کورکوزور ایردی لار² حضرت
 اعلاخاقانی همول متمرذلار نینک تنبیه و کوشمالی اوچون نامدار و شجاعت شعار سرکرده لار دین دولت و
 اقبال مرئی بکمان بی نی کیم منقت اولوسی نینک سرآمدی ایردی دوردی کم و بلم و نور محمد و قربان نیاز
 پهلوان باشلیغ بیوتیه مبارزلار بیدین اوچ یوز جاغلیغ آتلیغ³ بیله ربیع الاول آبی نینک سیکیزیدا پنجشنبه
 کونی بو یورمیش ایردی لار آلا فرمان واجب الامتنان موجبی بیله مذکور بولغان کون غیرت یکرانیغه رکوب
 قیلیب مقصد میدانیغه روان بولدی لار و دریای آمو ساحلی دین قطع مراحل و طی منازل قیلیب |A 43b|
 قباقلی موضعی غه وارد بولدی لار و آندین جول تدارکی اوچون مشک و مطهره لاریغه سو آلیب هفت ریک
 خوارزم قطعی غه عازم بولدی لار کیم هر بلندی فلک پشته سی اوچی غه همسر و هر پستی تحت الثرا توئیغه
 برابر ایردی و آنداق بورتاق ایردی کیم صرصر خرام مرکب لار قدم اورغان همان قرنیغه چه باتار ایردی بلکه
 خیال بیکی آیینک قطعین تصور قیلسه اورنیدین تیرانهای یاتار ایردی آیینکدیک ناهموار و سقر نهودار
 ریک زارغه⁴ حضرت خدیو کامکار دولتی نینک امدادی بیله قدم اوروب تخت موضعی غه یتی لار و آندین مراکب
 و مواشی لارین سوغاریب آمو ولایتی نینک یوقاریسی غه بیغنا لغان چارواغه چپاول اورماق نیتی بیله ↓ بینه
 ایلغار قیلیب بیر نیچه منازل قطعی دین *سونک* یاری حاجی آتلیغ قودوق غه یتیب نزول ایتی لار و آندین
 سو آلیب سیراب و شاداب لیغ |A 44a| تا پغاندین سونک نهضت بادپاسین بادیه پیما قیلیب مسافت نوردلیک
 و مراحل کردلیک مراسمی بیله رفتک یولیغه یتوشوب قودوق باشیغه توشتی لار و آندا رسوم استراحت دین
 سونک آتالنیب آیین سرعت بیله عزیمت قیلدی لار و اوچ منزل لیک مسافت ↑ قطع ↓ قیلغاندین سونک بیر
 یولغه یتوشتی لار کیم آندین سارق و سالور مفسدلاری نینک کاروانی بخارا ولایتی غه قاتنار ایردی اتفاقا سپاه
 نصرت دستکاه همول یولغه کیرکان همان مرو مفسدلاری و مشهد روافضی نینک ایکی بولاک کاروانی کیم
 حقیقت دا کنج روان ایردی بیری مرو دین چیقیب بخاراغه و بیری بخارادین عازم بولوب مروغه بارور ایردی
 اوچرادی ↑ درحال ↓ آلمان کمال چابک لیک بیله |A 44b| توشلوق توشیدین آت سالیب قوی کله سیغه
 قورت داخل بولغاندیک همول کاروان اهلی غه ارالاشیب *کوب* محاربه و مضاربه رسومیدین سونک دست
 تاییب بارچه سین قتلعام قیلدی لار و مال و متاع لارین کیم اوچ یوز تیموه کا یوکلانکنان قیمت بها اجناس و اقمشه

¹ رذالت: A, C.

² A: above the line.

³ A: اتلیغ.

⁴ A: above the line instead of crossed-out دین.

Hicā bişesining zeygmi ve Vega mu'arekesining rüstemi Bekmān Biyning ehl-i fesād kervānin nehib ve gayret kılğanı çün Terèkeme tevāifidèn Salur cemāe'si kim şerāret zat ve rezālet şifātda özgé tevāifidèn mümtāz ve müsteşnidur. Kemāl-i cehāletdèn çelalet rüsumige iqdām körküzüb tört yıldèn beri rebka'-i itāa'dèn boyun tolğab i'nād ve muhalefet emverige ısrār körküzür èrdiler. Hāzret-i a'la haqānī humūl mütemerridlerning tenbih ve goşmalı üçün nāmdār ve şecaa'tşia'r sergerdelerdèn devlet ve iqbāl merbi Bekman Biy'ni kim münkat ulusning serāmedi èrdi durdı. Kem ve belm ve nur Muḥammed ve Qarabān Niyāz Pehlivān başlıg Yemutiye mubārizleridèn üç yüz çağlıg atlıg bile Rebi' el-evvel āyning sekizidè pencşenbe küni buyurmış èrdiler. Āler fermān-ı vācib el-imtinān mucibi bile mezkūr bolğan kün gayret yekraniğe rükub kılıb maqşad meydāniğe revān boldiler ve Deryā-yı Āmu sahilidèn qatī'-i merāhil ve ti menzil kılıp Kabāklı mevzi'ige vārid boldiler ve āndèn çöl tedāriki üçün meşk ve meḥterelerige su alıb Heft-i Røk Harezmi qatī'ige a'zim boldiler kim her belend-i felek piştesi ucige hemser ve her piste taht el şera tevbiğe berāber erdi ve āndaq burtāk èrdi kim şurşur hārāmi merkebleri kadem urgan hemān qaraniğeçe batar èrdi. Belki Hayāl Biki Āning qatī'in teessür kılse ornidèn tibrānümā-yı yatār èrdi. Ānindeyk nāhemvar ve saqar-ı namudār reykarğe hāzret-i ḥudyu kāmkar devletning imdādı bile kadem urub Taht mevzi'ige yettiler ve āndèn merākib ve mevāşilerin suğarib Merv vilayetining yukarısıge yıgnalgén çaravge çapul urmāk niyeti ile yine ılgar kılıb bir niçe menāzil qatī'idèn song Yāri Hacı atlıg kudukge yétib nuzul èttilerve āndèn su alıb seyrāb v şadablıg tapgéndèn song nahzet-i badihpimā kılıb mesāfetnurdelik ve merāhilkerdelik merāsimi bile Reftek Yoluğe yetuşub kuduk başige tutiler ve āndé rüsum-u istirāhatdèn song ātaléniv āyın süra't bile a'zimet kıldiler ve üç menzillik mesafet kati' kılğéndèn song bir yolge yetüştiler kim āndèn Sāriq ve Sālur müfsidlérining kervāni Buḥara vilāyetige katnār èrdi. İttifaqa sipāh-ı nuşretdestgāh humūl yolge kirgén hemān Merv müfsidléri ve Meşhed ruéfzining iki bulag kervānı kim haqıqātdé Genc-i Revān èrdi. Biri Merv'dèn çıkıp Buḥara'ge ve biri Buḥara'dèn a'zim bolub Merv'ge barur èrdi uçradı. Derḥāl ālamān-ı kemāl çabuklik bile tuşluq tuşidèn āt sālīb Qoy Qalesige kuret dāhil bolğandeyk humūl kervān ehliğe arālēşib köb muḥārebe ve muzārebe rüsumidèn song dest tāpıb bārçesin qatliā'm kıldiler ve mal ve metāa'lérin kim üç yüz tivege yoklāngén kıymetbahā ecnās ve aqmeşe

زر و سیم ایردی دست تصرفیغه آلیب حیطة اختیار یغه سالدیلار و سودادین سود قیلغان کاروان یانکلیغ متاع بیکران نی محامل و مواشی لارغه یوکلایب بهجت فراوان و شاد خندان لیغ بیله معاودت کورکوزدی لار و منازل متکثره و مراحل متنوعه قطعی دین سونک ربیع الثانی آیی نینک اون اوچیدا پنجشنبه کونی کلبان باغ قریه سیدای حولی غه کیم حضرت اعلاخاقان کیتی ستانی |A 45a| آبا و اجدادی دستوری بیله خیونیک آریقی نینک قازوی غه چیقیب همول حولیدا آرام و استراحت کورکوزمیش ایردی لار آستان فلک |C 452a| آشیان ملازمتی شرفیغه استسعاد تاپتی لار و اولحضرت آلارنی نوازش پادشاهانه و عواطف خسروانه سیغه مشمول و موصول ایتیب خلاع خورشیدشعاع و البسه کران بها انعامی بیله اوز اکفا و اشباه لاری اراسیدا قویاش یانکلیغ ممتاز و سرفراز قیلدی لار و اول الامان عتبه عالی ملازمتی غه بتوشکاندین بورونقی کون کیم چهارشنبه ایردی بخارا پادشاهی امیر نصر الله نینک بو درگاه عالم پناه دین بارغان ایلیجی لار کیم فضایلها ب داملا ایش مراد رئیس بیله صداقت انتساب الله بردی صوفی ایردی لار آلا رغه حضرت خان |A 45b| مغفور وفاتی نینک فاتحه خوان لیغی و حضرت اعلاخاقان کیتی ستانی نینک جلوس همایونی مبارکبادلیغی اوچون قوشوب بیبارکان ایکی ایلیجی سی کیلیب آستان بوسلیغ شرفین تاپتی و مذکور بولغان آی نینک یکرمه اوچیدا شنبه کونی همول ایلیجی لارغه حضرت اعلاخاقانی آستان فلک پاسبانی¹ ملازم لاری نینک سرآمدی دین صدق و اخلاص وظیفه بیکیش خلیفه نی سفارت رسمی بیله قوشوب بخارا غه ارسال قیلدی لار و جمادی الاول آیی نینک اون اوچیدا جمعه کونی عتبه آسمان مرتبه ملازم لاری دین عبد الحلیم کیم خان مغفور نینک امر عالی سی موجی بیله خوقند ولایتی دین کیلکان ایلیجی کا سفارت طریقہ سی بیله همراه بولوب مذکور ولایت غه بارمیش ایردی همول ولایت حاکمی نینک |A 46a| قوشوب بیبارکان ایلیجی سی بیله کیلیب یکجهت لیک اظهاری اوچون تاپشورغان محبت نامه سین جناب رفعت مآب خادم لاری نینک نظر انوری مطالعه سیغه بیتکوردی لار و جمادی الثانی آیی نینک اواسطی دا مشهد مقدس حاکمی الله یار خان کیم آصف الدوله غه اشتهار تاپمیش دور ایران دار الملکی نینک پادشاهی محمد شاه طرفیدین نیابتاً جمیع خراسان ولایتی نینک حاکم حکمرانی دور بو آستان دولت نشان ملازم لاریغه صدق و اخلاص طریقہ سی بیله بیبارکان ایلیجی سی کیلیب نواب دولت انتساب و خدام منزلت مآب واسطه سی بیله باریاب حضور کامل السرور بولوب کیلتورکان اخلاص نامه سین نظر کیمیا اثر مطالعه سی شرفیغه مشرف قیلدی و الله اعلم² |A 46b| معلوم بولسون کیم بخارا پادشاهی امیر نصر الله نینک بیکیش خلیفه غه قوشوب بیبارکان ایلیجی سی کیم پارسا خواجه ایردی رجب آیی نینک یکرمه توریتدا جمعه کونی عتبه اعلا ملازمتی شرفیغه مشرف بولوب امیر نینک بیبارکان محبت نامه سین پیشکش و تحفه سی بیله آستان عالیشان ملازم لاری نینک نظر انوری پیشکاهی غه بیتکوروب نوازشات خسروانه دین سرفراز لیغ تاپتی و ینه معلوم بولسون کیم خوقند ایلیجی سی کیم موافقت و مصادقت اظهاری اوچون کیلیب

¹ پاسبان altered from پاسبانی: A.

² بالصواب C adds.

zir ve sim ʻerdi. Desti teşarifiġe ālib ḡayat^c-i iḡtiyāriġe sālдилer ve sudadın sud kılgén kervān yānglıġ metā^c bıkranmı meḡāmil ve mevāşilérġe yoklāb behcet ferévān şād-u handānlıġ bile mu^cavedet kórkúzdiler ve meñzil-i mütekeşşüre ve meraḡil-i metnua^c-i қаti^cden song Rebi^c el-şāni āyining on üçidé Pencşenbe küni Kalbén Baġ kārıyesidėġi ḡavlıġe kim ḡazret-i a^cla ḡaḡān ġitistāni āva ve ʻecdādı desturı bile ḡiyuning āriḡining ḡazuyġe çıkıb humül ḡavlide āram ve istirahat kórkúzmiş ʻerdiler. Āsitān-ı felek āşiyān-ı mülāzimati şerefiġe istisa^d taptiler ve olḡazret ālarnı nevāziş-i pādişāhane ve u^cvāti^f-i ḡüsrevānesiġe meşmul ve muşul itib ḡala^c-i ḡurşidsa^c-i ve el-bese^c-i kurānbaha ʻena^cmi bile öz ʻékfā ve ʻşbāhléri arāsidé ḡoyāş yānlıġ mümtāz ve serafrāz kıldiler ve ol ʻelamān a^ctiba^c-i a^cli mülāzimetige yetüşġendén burunġe kün kim Çehārşenbe ʻerdi. Buḡara pādişāḡı ʻemir Naşr’ullāḡ’ning bu dergāḡ-i a^climpenāḡden bargén ʻelçiler kim feżayelmāab damla ʻEşmurād Re^cis bile şadāḡat-i intisāb’ullah berdi. Şofi ʻerdiler. Ālarġe ḡazret-i ḡan maġfur vefāting fātiḡa ḡānlıġi ve ḡazret-i a^clā ḡaḡān ġitistāning cūlus-ı humayuni mübārebādliġi üçün ḡoşub yıbargén iki ʻelçisi kēlib āsitān busliġ şerefin tāptı ve mezkūr bolġan āyning yigirmi üçidé şenbe küni humül ʻelçilerġe ḡazret-i a^cla ḡaḡānī āsitān-ı felek pāsbāni mülāzımlérining serāmedidén şadık ve iḡlaş vazıfe Bėkiş ḡalifeni sefāret-i resmī bile ḡoşub Buḡara’ġe irsāl kıldiler ve cemādi el-evvel āyining on üçidé Cu^cma küni a^ctiba^c-i āsman mertebe mülāzımléridén A^cbd’ulḡālim kim ḡān-ı maġfurning emr-i a^clisi mucibi bile ḡoḡand vilāyetidén ġelġén ʻelçigé sefāret ḡariḡasi bile hemrāḡ bolub mezkūr vilāyetġe barmış ʻerdi, humül vilāyet ḡakiminin ḡoşub yıbargén ʻelçisi bile kēlib yekcehtlik izḡarı üçün tapşurgén muḡabbetnāmesin cenāb-ı refa^ctmāab ḡademelérining nazār-ı ʻenveri muḡala^csiġe yitkürdiler ve cemādi el-şani āyining avāsidé meşhed-i muḡaddis ḡakimi Allahyār ḡān kim āşif el-devleġe iştihār tapmışdur İnan dār el-mülukining pādişāḡı Muḡammed Şah ḡarafidén niyābeten camia^c ḡorāsān vilāyetining ḡakim-i ḡükümranıdur bu āsitān-ı devletnişān mülāzımlériġe şıdık ve iḡlaş ḡariḡası bile yıbargén ʻelçisi kēlib nevvāb-ı devlet intisāb ve ḡaddém-i menzilatmaāb vāsıtası bile baryab-ı ḡuzur kémāl el-sürur bolub kēltürgén iḡlaşnāmesi nazār-ı kimyāaşar muḡala^csi şerefiġe müşerref kıldı ve Āllah a^clem ma^clum bolsun kim Buḡara pādişāḡı emir Naşr’ullāḡ’ning Bėkiş ḡalife’ġe ḡoşub yıbargén ʻelçisi ki Pārsā ḡoca ʻerdi, Receb āyning yigirme törtidé Cu^cma küni a^ctiba^c-i a^cla mülāzimetri şerefiġe müşerref bolub emirning yıbargén muḡabbetnāmesin pişkeş ve töḡfesi bile āsitān-ı a^clişān mülāzimlerinin nazār-ı ʻenveri pişġahiġe yitgurub nevazişāt-ı

hüsrevānedèn serafrāzlig taptı ve yine maʿlum bolsun kim Hoḳand  lçisi kim muafaḳat ve m şadaḳat ızharı  ç n k lib

کوب مدت دین بری خیوق شهردا متمکن ایردی آنکا حضرت اعلاخاقان کیتی ستانی دنوازلغ لار کورکوزوب درگاه عالم پناه خادم لاریدین عبد الحلیم نی ایلچی یوسونلوق همراه قیلیب محبت و استمهالت نامه بیله شعبان آیی نینک اولیدا خوقند ولایتی غه ارسال قیلدی لار

حضرت اعلاخاقان کیتی ستانی نینک کلبان باغ و صیاد باغی غه جمیع علمای عظام |A 47a| و فضلی کرامنی اونداب جشن عالی مرتب قیلغانی و خوان احسانیدین بارچه اعالی و اسافل نینک محظوظ و بهره مند بولغانی چون اول حضرت نینک سنت سنیه و عادت بهیه سی اول ایردی کیم همیشه علمای فصاحت شعار و فضلی بلاغت آثارغه من اکرم عالهاً فقد اکرمنی حدیثی مضمونچه عزت و احترام کورکوزوب مهمان سرای احسانیه تکلیف قیلیب خوان الطافیدین |C 452b| بهره تمام بیتکورور ایردی لار و اول جماعه اکابریدین بیرویکا کلام ربّانی نینک مبارک سوره لاریدین بیر سوره نینک تفسیری درس کوی لیکن بویوروب مضمون همایونی استماعیدین محظوظ و بهره مند بولور ایردی لار بو طریقہ بیله مذکور بولغان آی یعنی شعبان آیی نینک ایکینجی کونی کیم یکشنبه ایردی کلبان باغ قریه سیداعی رباط فیاض النشاط و باغ لازم الانبساطی کیم نزاهتدا بهشت قصریغه طعنه کر و طراوتدا |A 47b| جنت باغی غه عیب کستر ایردی و هر طرف دلکش حوض لار و سلسبیل وش جویچه لاردا چوچوک و سوزوک سولار آقیب¹ جنات عدن تجری من تحتها الانهار¹ مضمونین آشکار ایتار ایردی² او هر جانبدا زیبا اشجارلار و دلکشا شاخسارلاردا تورلوق میوه لار پیشیب³ وفاکته کثیره لا مقطوعه ولا ممنوعه³ معنی سین اظهار قیلور ایردی مثنوی

پیشیب هر طرف میوه لار بیحساب
جهان لذتیدین بولوب کامیاب
یاشیل یافراق ایچرا قیزاریب قطار
زمرد ارا نعل اولوب آشکار
تہاشاسیدین جان حلاوت تاپیب
ولی طعمیدین کام لذت تاپیب
آقیب هر طرف شیرہ سی سر بسر
روان اولدی هر یانغه جوی شکر
تولوب حوض لار ایچرا حیوان سویبی
بولوب خوشکوار ایلاکیم جان سویبی
خیابان لار اولمیش لار آراسته

¹¹ Qur'an XX: 76, XCVIII: 8.

² A: hereafter crossed-out.

³³ Qur'an LVI: 32-33.

kob müddettèn beri Hıvaq şehridé mütemekkin èrdi. Āngé hazret-i a^lā haqān gitistāni dilnevāzlıglér körküzüb dergāh-ı a^lempenāh hādemleridèn Ābd'ul-halim'ni èlçi yūsunluq hemrāh kılib muhabbet ve istimāletnāme bile Şa^bān āyining evvelidè Hoqand vilāyetige irsāl kıldılér.

Hazret-i a^lā Hakan Gitistāni'ning Gülbān Bağ ve Seyād Bağ'ge camia^c i^lma-yı a^czām ve fazilā-yı kerēmni undāb çeşn a^li mertebe kılganı ve hān ihsānidèn bārçe a^li ve āsāfilning mahzuz ve bahremend bolgāni çün ol hazretning senet-i seniye ve a^cdet-i behiyesi ol èrdi kim hemişe i^lma-yı feşahāşī^cār ve fūzelā-yı belagātāşārgē *men ikrām a^limen faqad ikrāmine* hadişi mezmuniçe izzet ve ihtirām körküzüb mehmān sarā-yı ihsāniğe teklif kılib hān iltifatidèn bahre^c-i tamām yitgurur èrdiler ve ol cemāa^c ekābiridèn birāvige kelām-ı rabbānining mübārek sureléridèn bir surening tefsiri ders koyligèn buyurub mezmun-u humāyuni istimāi^cdèn mahzuz ve bahrend bolur èrdiler. Bu tariqa bile mezkūr bolgān āy ya^cni Şa^bān āyining ikinci küni kim Yekşembe èrdii Gülbān Bağ kariyesidègi rubā^t-ı fāiz el-neşat ve bağ-ı lāzım el-inbisātı kim nezāhatdè behşet qarige ta^cnegir ve terāvetdè cennet bāğige i^cyb-u kester èrdi ve her taraf dilkeş hūzlér ve selsebiluş coyçelèrdè çocuk ve süzük sulér ākıb *Cennat-i A^cdn tevri men tehteha el-enhar* mezmunun āşikār itér èrdi ve her cānibdè zibā-i işcārlér ve dilküşā şaheserlerdè türlü türük meyveler pişib ve *fākehēt keşiret lā maqtua^ct ve la memnua^ct* ma^cnisin izhar kılır èrdi. MESNEVİ

Pişib her taraf meyveler bihesāb

Cihan lezzetidèn bolub kāmıyāb

Yāşil yāfrāk içrā kızārıb kaqār

Zamirde ārā l^aal olub āşikār

Temāşāsıdèn cān helāvet tapıb

Veli ta^cmidèn kām lezzet tapıb

Ākıb her taraf şiresi ser beser

Revān oldı her yānge coy şeker

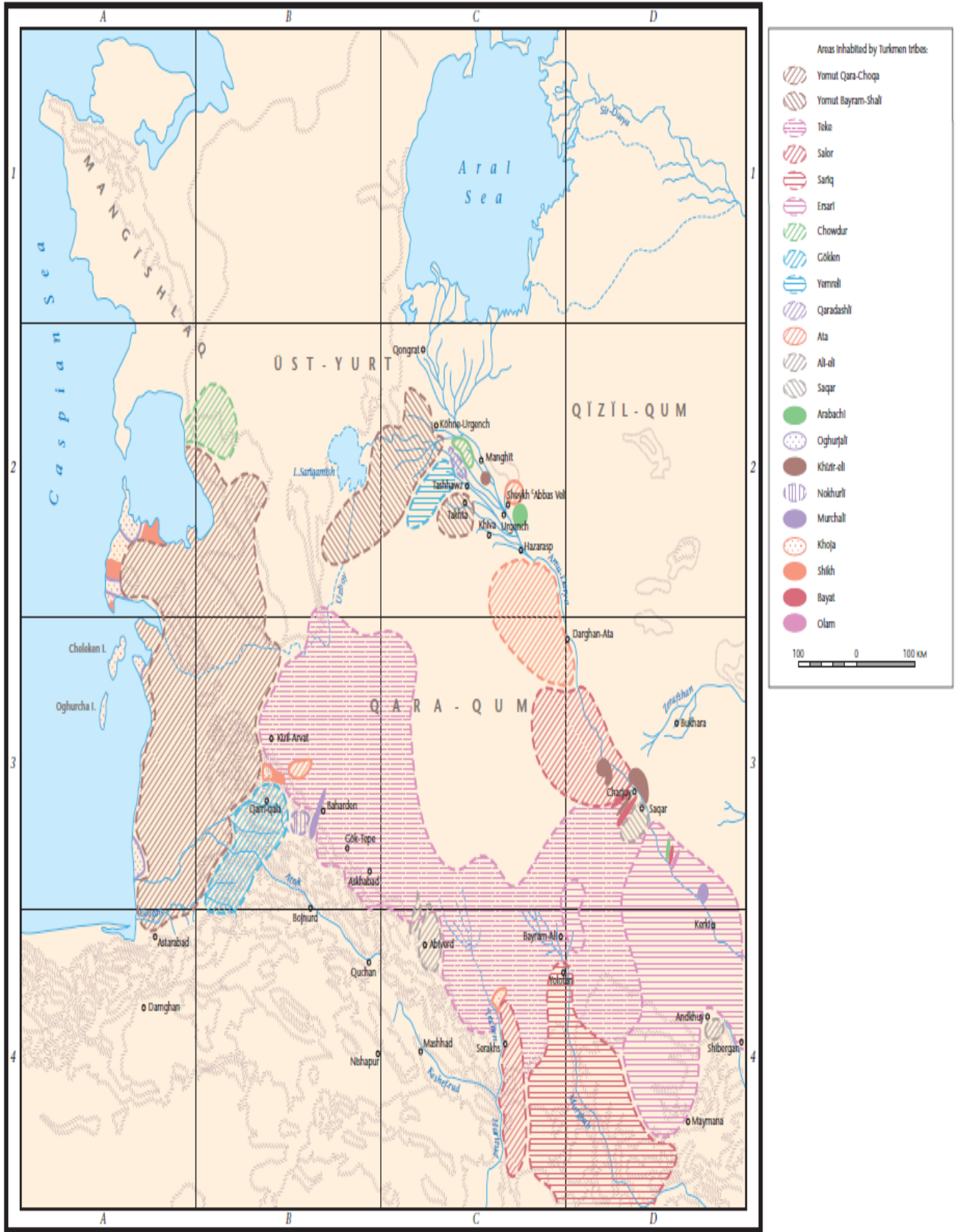
Tolub hūzlér içrā hivān suyi

Bolub hoşkevār èylé kim cān suyi

Heybānlér olmışlér āraste

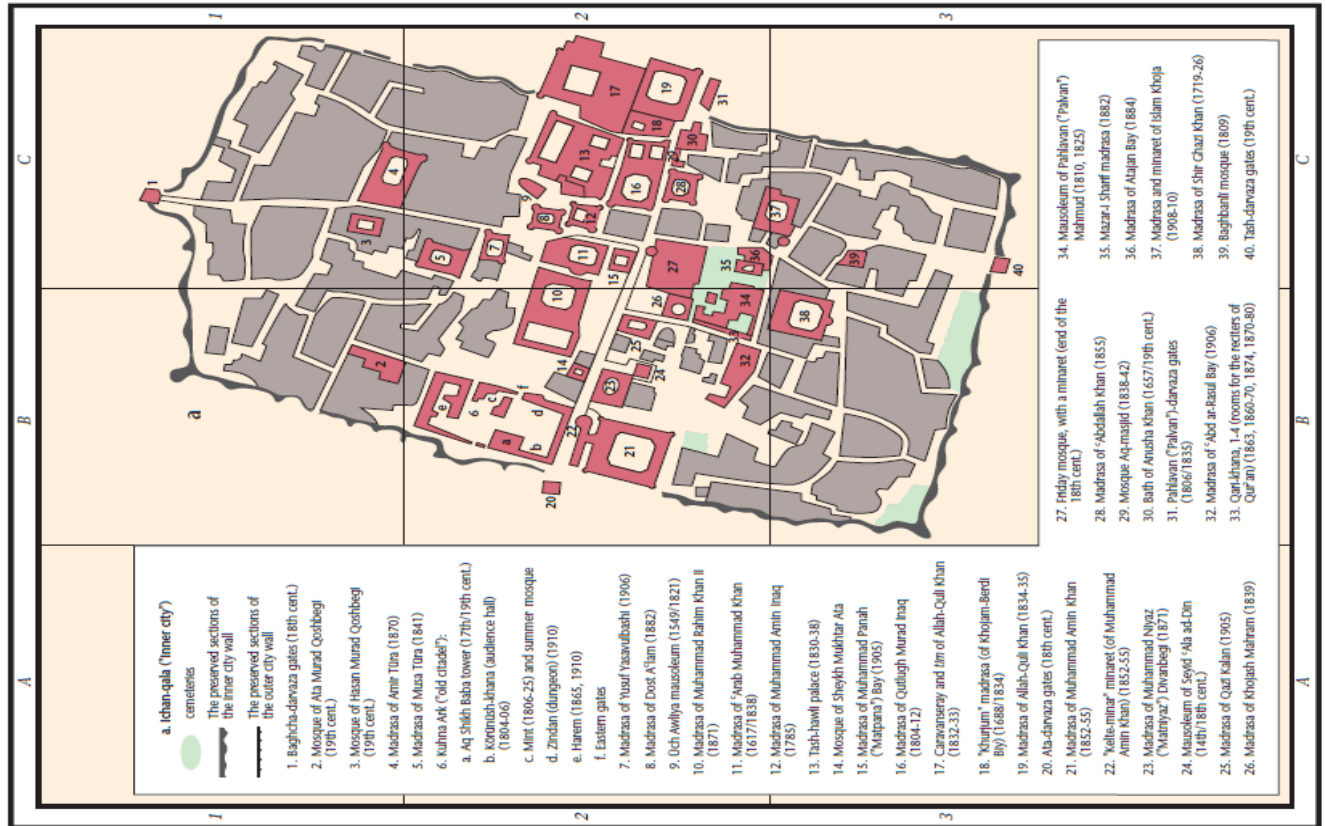
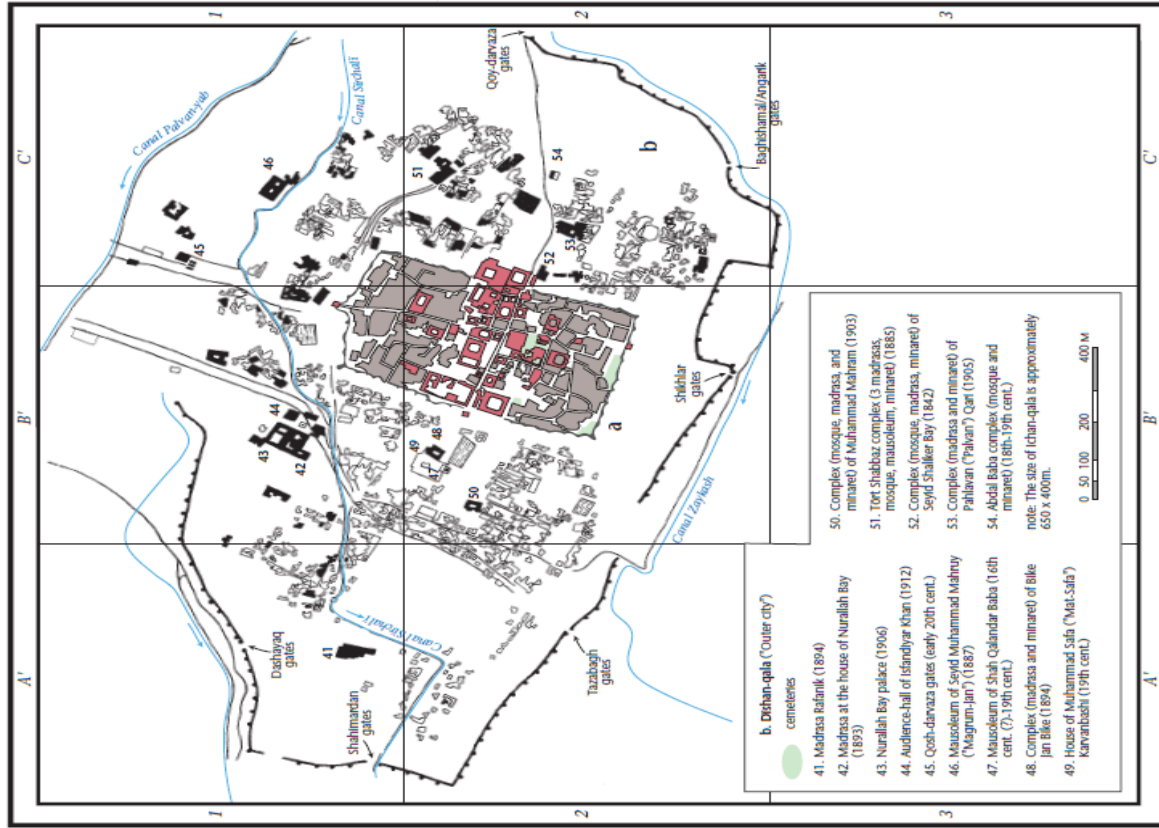

HARİTALAR

© Yuri Bregel 2003
HARİTA 1¹⁹⁶ - 20. yüzyıl başlarında Türkmen Kabilelerin Türkistanü'daki dağılımı.

¹⁹⁶ BREGEL, Yuri, *An Historical Atlas of Central Asia*, Boston 2003, s. 75

HARİTA 2¹⁹⁷ - 19. yüzyılda Hive Şehri

¹⁹⁷ Bregel, *An Atlas...*, s. 85

ÖZEL ADLAR DİZİNİ

A

- Aba Encud Han, 195
- Abdali, 166
- Abdulaziz Töre, 206, 208, 253
- Abdulcabbar Divanbegi, 214
- Abdulhalim, 57, 231, 256
- Abdulkadir Beg, 148
- Abdulkadir Mirab, 170, 250
- Abdulkerim Bek, 204
- Abdullah Bek, 203
- Abdullah Han, 116, 148, 153, 215, 245, 248
- Abdullah Han Beylerbeyi, 153, 155, 167, 176, 192, 200
- Abdullah Kuşbegi, 121, 163, 249
- Abdullah Muharrem, 193, 194
- Abdullah Töre, 120, 195
- Abdullah Yüzbaşı, 186
- Abdulmevla Töre Nakip, 204, 209, 253
- Abdurrahim Beg, 239
- Abdurrahman Beg, 234
- Abdurrahman Halife, 114, 126, 127, 130, 141, 142, 160
- Abdurrahman Serheng, 200
- Abdurrezzak Ahund, 223, 225, 254, 255
- Abulldah Hoca Nakib, 138
- Açık Deniz, 111, 118
- Âdem Beg, 223
- Adina Bay Atalık, 181, 251
- Afgan, 166
- Afganistan, 12, 16
- Âgehî, 9, 10, 11, 12, 17, 18, 25, 47, 73, 81, 172, 173, 174, 175, 177, 184, 203, 242, 243, 248, 253, 254, 256, 257, 259, 260
- Ağa Niyaz Pervaneçi, 96, 97
- Ahed Beg, 111
- Ahıl, 117, 127, 143, 187, 199, 230
- Ahıl Nehri, 137
- Ahıl Tekesi, 131, 137, 140, 142, 194, 199, 204, 219, 246
- Ahmet Bey, 98
- Ak Bay, 115
- Ak Bulak, 113
- Ak Derbent, 191
- Ak Kervansaray, 106
- Ak Mescid, 180, 251
- Ak Mescid Kalesi, 180
- Ak Uyluk, 230
- Ak Uyrak, 115
- Akasi Han, 48
- Akça Bulak, 115
- Aksaray, 205
- Aktopa, 51, 54, 92
- Akyarma, 227
- Alaşa, 156, 159, 160
- Ali İli, 102, 121, 147, 152, 155, 158, 160, 177
- Allah Kulu Han, 9, 10
- Allahberdi Atalık, 230, 256
- Allahberdi Sofi, 57, 118, 120, 132, 245, 246
- Allahberdi Sufi, 116, 245
- Allahberdi Töre, 175, 218, 250
- Allahyar Atalık, 166, 168, 170, 250
- Allahyar Beg, 155, 162
- Allahyar Bek, 158, 160, 161
- Allahyar Han, 57
- Alleş Bey, 155
- Aman Ferrac, 137
- Aman Halife, 146
- Amu Derya, 12, 14, 16, 41, 56, 85, 89, 94, 98, 106, 112, 115, 134, 149, 153, 155, 158, 159, 161, 175, 243
- Arabacı, 177
- Aral, 14, 223, 243
- Asım Mahmud Ata, 136
- At Yolu, 136
- Ata, 27, 54, 63, 70, 82, 94, 110, 116, 148, 149, 153, 185, 246, 247, 248, 249, 251, 253, 255
- Ata Murad Han, 231, 233
- Ata Murad Kuşbegi, 63, 70, 94, 104, 119, 246
- Ata Nazar Mütevelli, 126
- Ata Niyaz Beg, 147, 148, 154, 158, 163, 180, 183, 204, 224
- Ata Niyaz Muharrem, 138, 148, 149, 154, 201, 247, 248

Atacan Mahdum Âlem, 209
Atacan Yüzbaşı Kıpçak, 102
Az Mahşer, 211
Aziz Pehlivan Mahmud, 126

B

Baba Beg, 186, 223
Baba İnak, 98
Baba Muharrem, 138, 139, 141, 247
Baba Niyaz Atalık, 188
Baba Niyaz Beg, 181, 182, 251
Baba Uydaçı, 147, 247
Babacan Bek, 134
Badgis, 155, 167, 176
Bağı Beg Beylerbeyi, 216, 219, 221, 225, 254
Bağı Bek, 211
Bağı Bey Bek, 134
Bahadır Dadha, 138, 147, 247
Bayram Ali Han Kalesi, 101, 104, 144, 146
Bayram Ali Kalesi, 161
Bayram Alihan Kalesi, 75
Bedgiş, 169
Begican Beg, 212
Begiş Halife, 98, 144
Behbudi Dağı, 143
Bek Niyaz Divanbeyi, 200
Beki Yüzbaşı, 114
Bekiş Halife, 101, 102, 103, 121, 140, 147, 148, 149,
150, 152, 153, 155
Bekman Bey, 56, 73, 116, 147, 244, 245, 247
Bektav, 112
Bel Kuyusu, 114
Belm, 233
Bend-i Sultan, 163, 249
Bene, 213
Berdi Muhammed Beg, 131
Beş Ağaç, 146
Beykiş Halife, 57, 90
Bigi Yüzbaşı, 111
Bişmerken, 112, 115
Bori Töre, 114
Boriçi, 149
Borli, 161, 175
Botan Dağı, 93

Bögür, 95
Bökür Kırtı, 136
Buhara, 14, 15, 16, 40, 48, 51, 56, 57, 61, 79, 91, 93,
95, 96, 106, 107, 116, 118, 119, 120, 132, 134, 136,
137, 138, 147, 158, 163, 164, 170, 175, 177, 180,
181, 182, 185, 186, 200, 203, 209, 221, 223, 225,
243, 244, 245, 246, 247, 249, 250, 251, 252, 253,
254, 255
Bukri, 117
Buta Bek Mir Ahund, 132, 246
Buta Bek Mir Ahunda, 134
Butbaş, 123

C

Cafer Ali Han, 208
Caferkulu Han, 206, 208, 253
Can Hoca, 113
Celil Ata Dağı, 226
Cemşidi, 79, 121, 122, 153, 155, 156, 159, 178, 211,
214, 220, 226, 227, 229, 248, 250, 251, 254, 256
Cemşidiye, 73, 156, 167, 176, 226, 227, 229, 230, 249,
255
Cenagent, 114
Cengiz Han, 94
Ceyhun deryası, 95
Ceyhun Deryası, 85
Ceyhun nehri, 146
Ceyhun Nehri, 151, 187, 201

Ç

Çarbağ, 61
Çarcoy, 138, 148
Çardereli, 87
Çarluk Rusya, 14, 242, 257
Çavdar, 111, 122, 140, 143, 159, 163, 165, 179, 187,
203, 206, 212, 220, 221, 222, 225, 229, 230, 250,
254, 255
Çemşidi, 116, 150
Çeryek, 104
Çil Burç, 106, 131, 153
Çilburç, 75, 76
Çimen Beyd, 183

Çin, 12, 14, 51, 62, 89, 93, 98, 101, 103, 114, 132, 243,
259
Çirle, 122, 140, 150, 169
Çumakay, 112
Çumkay, 115
Çüngöl, 87

D

Dağıstan, 110, 137, 139, 143, 247
Damolla Eşmurad Reis, 48
Damolla Hal Nazar, 178
Damolla Hal Nazar Reis, 193
Damolla İşan Murad Reis, 57
Damolla Nurniyaz, 61
Damolla Rahmenberi Ahund, 59
Damolla Yusuf Ahund Bek, 170
Dericez, 140
Deşt-i Kıpçak, 110, 111, 116, 155, 181, 185
Deve boyun, 106
Deve Boyun, 161
Devlet Murad İnak, 141
Devletyar Atalık, 179, 185, 187, 190, 191, 193, 200,
252
Devletyar Beg, 148, 159
Devletyar Bek, 150, 164, 166, 170, 249, 250
Devletyar Bey, 156
Doğu Türkistan, 12, 13
Dost Muhammed Han, 189
Dusum Bey, 148

E

Ebu-l Gazi Han, 17
El-Aman, 122
elçisi Sefer Bek Mirahor, 250
Emir Kebir oğlu İbrahim Bek, 209
Emir Muhammed Han Cemşidi, 147
Emir Nasrullah, 15, 40, 48, 51, 57, 61, 79, 91, 96, 106,
107, 116, 118, 119, 132, 136, 138, 139, 147, 164,
170, 175, 177, 181, 182, 185, 186, 200, 209, 221,
223, 225, 243, 245, 246, 247, 250
Emir Nasrullah Han, 148
Emir Töre Murad Atalık, 98
Er Nazar Bey, 223

Er Nazar İnak, 98
Er Nefes Yüzbaşı, 186
Er Niyaz Muharrem, 148, 163, 177, 191, 193, 194
Erdar, 186
Eski Nehir, 147
Ez-Mahşer, 54

F

Fazıl Beg, 218, 236
Fazıl Hoca, 223, 254
Fendi, 139, 143
Fergana, 13
Feteng, 225
Fitenk, 98

G

Gazi Abad Kalesi, 219, 223, 254
Gazi Mustafakulu, 104
Giryas, 15, 244
Gökçe, 95, 211
Gökkan, 73, 99, 109, 110, 116, 122, 140, 143, 147, 152,
153, 155, 156, 162, 182, 227, 247, 248, 251
Göktopa, 126
Görlan, 149, 230, 231, 256
Görlan Kalesi, 230, 256
Gülban, 56
Gülban Bağ, 61
Gülban bağı köyü, 58
Güney Sibiryaya, 12
Gürgen, 109, 110
Güvercinli, 132

H

Habibullah Hoca, 181, 182, 185, 251
Hal Nazar Bahadır, 189
Hal Niyaz Bay, 55
Halmurad Bey, 119, 245
Han Abad, 94, 139, 206, 211, 218, 247, 254, 255
Han Abad Kalesi, 206, 218, 224, 227, 254, 255
Han Kuyusu, 140
Han Topası, 112
Hanabat, 151, 161, 162

Harcıhas, 123, 140
Harezm, 10, 16, 35, 40, 47, 56, 73, 95, 99, 106, 109,
110, 118, 122, 131, 137, 139, 144, 146, 150, 152,
153, 157, 158, 160, 162, 164, 165, 169, 176, 180,
182, 183, 185, 194, 199, 200, 204, 209, 211, 214,
216, 218, 220, 221, 229, 233, 236, 259, 260
Harezm Yemut, 205
Harezmşah, 37, 48, 110
Hasa Kuşbegi, 219, 254
Hase Bek, 204, 253
Havuz Han, 100
Haydar kuyusu, 113
Hayradap, 211
Hazar, 157
Hazar Denizi, 14
Hazara, 167
Hazarasb, 19, 37, 38, 41, 98, 106, 132, 146, 165, 175,
185, 187, 201, 225
Heft-i Rek, 74, 99, 106, 122, 131, 152, 165
Heft-i Rek Harezm, 74, 131, 140
Hekim Ata hazretleri, 135
Hekim Niyaz Atalık, 219, 225, 254, 255
Hekim Niyaz Bek, 209, 253
Hemdem Kura, 73
Hendek, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 169, 176, 177,
178, 179, 180, 181, 249, 250, 251
Herat, 166, 167, 176, 188, 192, 193, 200, 219, 254
Hercihas, 169
Hırat, 157, 249
Hıtay, 229
Hızır Bey, 186, 252
Hilali, 91
Hilali Kalesi, 211, 220, 224, 225, 226, 228
Hindistan, 16
Hindukuş, 12
Hive, 210
Hive, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 57, 201, 243,
244, 249, 250, 251, 252, 254, 257, 258, 259
Hive Hanlığı, 9, 14, 16, 18, 19
Hiyyak, ii, 20, 37, 55, 57, 63, 70, 82, 89, 90, 91, 95, 97,
107, 108, 112, 114, 115, 117, 121, 131, 132, 134,
136, 138, 140, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153,
154, 155, 158, 159, 162, 164, 165, 169, 170, 175,
176, 178, 185, 187, 194, 195, 199, 201, 205, 207,
209, 211, 216, 217, 218, 219, 220, 223, 227, 229,

230, 231, 232, 233, 234, 245, 246, 247, 248, 249,
250, 251, 252, 254, 255, 256
Hoca Ahmet İşan, 225, 226, 228, 255
Hoca Kulu Bey, 114
Hoca Muharrem, 121, 122, 137, 148, 246, 247
Hoca Murad Bey, 219, 223
Hoca Niyaz Bey, 99, 111, 113, 181
Hoca Niyaz Daruga, 219, 223
Hoca Semender Termezi, 17
Hoca Takiri, 114
Hoca Töre, 114
Hocaeli, 94, 111, 223, 230, 255, 256
Hocaeli Kalesi, 223, 230
Hocam Şükür, 96, 104, 105
Hokand, 14, 16, 57, 79, 106, 110, 118, 134, 137, 138,
147, 148, 149, 154, 158, 163, 164, 180, 184, 186,
204, 209, 224, 231, 243, 244, 245, 246, 247, 248,
249, 250, 251, 252, 253, 255, 256, 259
Horasan, 12, 15, 16, 57, 139, 140, 147, 151, 155, 165,
169, 179, 182, 207, 229, 247, 248
Hudaybergen Bey, 219, 254
Humul, 59
Hüdabergen Beg, 203
Hüdayar Bek, 186
Hüdayar Bey, 73, 99, 110, 116, 122, 140, 147, 148,
152, 153, 156, 162, 166, 182, 185, 245, 249, 251,
252
Hüdayar Han, 163, 180, 181, 184, 186, 204, 209, 224,
231, 255
Hüdaybergen Orus, 227, 255
Hükümet Han, 176, 192, 200
Hülagu Töre, 155

I

Ilgar, 152, 177, 251

İ

İbadullah İnak, 206, 224, 255
İbadullah İşan, 218, 226, 228
İbadullah Karavul Beg, 147
İbadullah Karavul Bek, 139, 247
İbadullah Mir Ahund, 119, 120, 246
İbn. Fadlân, 13

İlakay Han, 112, 115
İltüzar İnak, 234
İltüzer Han, 11
İran, 12, 15, 16, 57, 86, 149, 152, 154, 155, 169, 179,
182, 184, 207, 244, 248, 252
İrgiz, 111
İrgiz Turgay suyu, 114
İsa Hoca, 138, 246, 250
İskender Bek, 170, 250
İsmail Han Sertib, 178, 179, 182, 251
İsmail Han Sertip, 182
İsmail Muharrem, 111
İvaz Atalık, 150
İvaz Bey, 111, 113, 209
İvaz Hoca, 98, 193, 203
İvaz Murad Beg, 147
İvaz Murad Mirab, 186
İvazmurad Bek, 170

K

Kabaklı, 56, 74, 78, 99, 106, 131, 146, 152, 153, 155,
158, 165, 187, 201, 203
Kaçar, 109, 152, 178, 179, 182, 183, 248, 251, 252
Kadı Musa İşan, 176, 251
Kadı Mustafakulu, 96, 105
Kadı Rahmanberdi, 203
Kadı Yusuf, 178, 209, 251, 253
Kadı Yusuf İşan, 178, 251
Kamışlı Kak, 154
Kamışlı Kol, 112
Kamuran Şah b. Mahmud Şah Aba Encud, 166
Kandahar, 189
Kandım Kalesi, 205
Kara Göl, 115
Kara Kuyu, 112
Kara Sadır Baraturgan Suyu, 112
Kara Tal, 44
Kara Topa, 115
Kara Yılın, 95
Kara Yılın, 92
Karaburun, 96, 104
Karadaşlu, 73, 107, 111, 122, 140, 147, 148, 156, 159,
164, 179
Karagöl, 121, 140

Karahan Muharrem, 107
Karakalpak, 9, 17, 92, 99, 111, 135, 209, 223, 226, 227,
230, 231, 255, 260
Karakul, 112
Karayaf, 164, 165, 169, 178, 182, 188, 189, 191, 194,
199, 249, 251
Karip han, 41
Karlı Yüzbaşı, 98, 200, 219, 254
Katık Akar Nehri, 139, 247
Kavşut Han, 191
Kazak, 12, 17, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 155, 182,
185, 224, 248
Kazakistan, 13
Kazıklı, 144
Kendum Kan, 194
Kerimdad Han, 167, 176
Keşman, 74, 76
Kevkebe, 50, 52, 59
Kevkebe Kalesi, 51
Keyhanpu, 86
Kıçrak Kubaş, 112
Kılıç Niyaz Bay, 50, 91, 227, 229, 255, 256
Kılıç Niyaz Bay Kalesi, 219, 227, 229, 230, 256
Kılıçcan Bay, 79, 107, 245
Kılıçhan, 109
Kılıçlı, 113
Kımme, 84
Kıpçak, 93, 99, 110, 111, 114, 116, 135, 149, 161, 175,
181, 182, 209, 226, 243, 248, 251
Kırgızistan, 13
Kısnak, 185
Kıyat, 9, 73, 107, 110, 182, 200
Kızılkaya, 142, 143, 191
Kızılkum, 179
Kışman, 100, 146
Koçkar Atalık, 227
Koldolu, 223
Kongrat, 9, 27, 73, 99, 114, 118, 119, 134, 135, 136,
137, 140, 159, 165, 178, 179, 206, 212, 223, 245,
250, 255
Korlan, 99, 206, 224
Köhne Ürgenç, 48, 51, 91, 92, 93, 94, 110, 136, 138,
147, 148, 151, 154, 155, 161, 162, 185, 206, 220,
223, 244, 245
Köhne Vezir, 91, 93, 211, 245

Kökçe, 54
Kubat Han Hoca, 184, 204, 253
Kuday Niyaz, 91
Kulmuhammed Bey, 224, 231, 255
Kundum Kale, 139
Kunlun, 12
Kurban Niyaz Pehlivan, 56
Kutbeddin Hoca, 118, 245
Kutbettin Hoca, 149
Kutlu Murad, 131, 146
Kutluk Murad, 203, 235
Kutluk Murad Bey, 223, 255
Kutluk Murad Han, 10, 15, 20, 209, 216, 217, 218, 231, 232, 242, 244, 253, 254, 255, 256, 257, 258
Kutluk Murad İnak, 194
Küşman, 131

L

Lazım Kervansarayı, 132
Lebdan, 94
Levzan nehri, 185
Libab, 175, 250
Lider Nazar, 131

M

Mahmud Ata, 95, 117
Mahmud Niyaz Yesavulbaşı, 99, 122, 140, 166, 189, 203, 205, 206, 224, 229, 230, 255, 256
Mañçurya, 12
Mangıt, 15, 116, 243
Mangir, 139, 247
Maşırık, 164
Maverahünnehir, 12
Mehdi Kulu Beg, 169
Mehdikulu Beg, 220, 226, 227, 229, 230, 254, 256
Mehdikulu Bek, 176, 185, 250, 252
Mehdikulu Bek Cemşidi, 176
Mehdikulu Bey, 230
Merv, 15, 55, 56, 73, 74, 75, 90, 95, 96, 100, 104, 106, 116, 120, 121, 123, 124, 126, 131, 134, 137, 138, 139, 141, 143, 144, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 169, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183,

184, 186, 187, 188, 194, 199, 200, 219, 246, 248, 249, 250, 251, 252

Meşhed, 57
Meşhek, 181, 251
Meşhet, 179, 180, 181
Meymene, 176, 182, 192, 200, 220, 251, 254
Mihne, 142
Minkad Tohtamış Toksabay, 185, 252
Mir Muhammed, 186
Mir Muhammed Han, 73, 75, 79, 116, 121, 122, 144, 150, 153, 156, 159, 164, 166, 167, 169, 176, 177, 182, 185, 190, 191, 197, 208, 211, 214, 227, 229, 245, 249, 250, 252
Mir Muhammed Han Cemşidi, 167
Miskin Seyyid, 86
Moğolistan, 12, 203
Molla İbrahim Beg, 221
Molla İbrahim Divanbeg, 163
Molla İbrahim Divanbegi, 164, 170, 175, 249, 250
Molla İbrahim Divanbeyi, 209, 221, 225, 228, 236, 253, 254
Molla Muhammed, 177
Moskuman, 211
Muhammed Bahadır Emin Han, 257
Muhammed Bahadır Han, 28, 37, 41, 51, 93, 94, 109, 111, 133, 175, 193, 197, 246, 248
Muhammed Emin Bahadır Han, 10, 14, 15, 17, 28, 62, 81, 173, 174, 197, 229, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 252, 253, 257, 258
Muhammed Emin Beg, 138, 139, 141, 247
Muhammed Emin Yüzbaşı, 54, 93, 95, 178, 181, 188, 200, 206, 209, 224, 227, 251, 255
Muhammed Emin Yüzbaşı Yafi, 54
Muhammed Emir Beg, 212
Muhammed Kemal Bey, 231, 256
Muhammed Kerim Bahadırbaşı, 180, 184
Muhammed Kerim Beg, 154, 223, 248, 255
Muhammed Kerim Bek ibn. Yusuf Bek, 178
Muhammed Kerim Bey, 79, 244
Muhammed Kerim İşan, 169, 170, 226, 228, 231, 233, 256
Muhammed Kerim Kuşbegi, 192, 204, 253
Muhammed Kerim Mirab, 212, 216
Muhammed Kul, 131
Muhammed Muharrem, 193, 253

Muhammed Murad Muharrem, 99, 111, 113, 122, 140,
150, 159, 161, 165, 179, 184, 187, 199, 203, 209,
250
Muhammed Nazar İnak, 150, 193, 211
Muhammed Nazar Yüşbaşı, 186
Muhammed Nazar Yüzbaşı, 191
Muhammed Nebi Bay, 200
Muhammed Nezir, 199, 203
Muhammed Nezir İnak, 199
Muhammed Niyaz, 15, 20, 193, 211, 216, 231, 256
Muhammed Niyaz Bek, 199, 203
Muhammed Niyaz Bey, 232, 233, 234, 235, 236
Muhammed Niyaz Yesavulbaşı, 164
Muhammed Penah Muharrem, 177
Muhammed Penah Yüzbaşı, 158, 186, 249
Muhammed Rahim Bahadır Han, 70, 150, 158, 200
Muhammed Rahim Han, 10, 16
Muhammed Rıza Er Niyazbek, 9
Muhammed Salih Atalık, 41, 98, 99, 111, 113
Muhammed Şah, 57, 149, 152, 154, 155, 179, 248
Muhammed Şah Kaçar, 149
Muhammed Şerif Bay, 154, 155, 164, 170, 185, 248,
250
Muhammed Vali Han, 181, 251
Muhammed Veli Han, 179, 181
Muhammed Yakup Bay, 104
Muhammed Yakup Mihter, 70, 82, 92, 94, 109, 132,
141, 191, 197, 199, 211, 216, 217, 235, 236
Muhammed Yakup Mihterbaşı, 41
Muhammed Yusuf Bek, 162
Muhammed Yusuf Mahdum, 214, 235
Mukned Baba Bey, 203
Munis, 9, 10, 11, 17, 257, 260
Murad İnak, 162, 203, 249
Murad Kuşbegi, 92
Murçak, 143, 144
Muri, 139, 143, 144, 247
Murtaza Bey, 230
Musa, 169
Musa Kuyu, 123
Musa kuyusu, 141, 150
Musa Töre, 193, 194, 201
Musa Töre b. Emir Ruşenzamir Rahmankulu İnak, 193
Mümincan Kari, 69
Münkat, 73, 93, 147, 226, 247

Münkat Kalesi, 230

N

Nasreddin Şah, 179, 182
Nayman, 84, 97, 106, 203
Nazar Vekil, 208
Nebi Bay, 186, 199, 252
Necmeddin El-ekber Aziz, 52
Niyaz Bay Kalesi, 101
Niyaz Bek Toksabai, 175, 177, 251
Niyaz Muhammad Bay Kalesi, 104
Niyaz Muhammed Bay, 142
Niyaz Muhammed Muharrem, 204
Niyaz Muhammed Yüzbaşı, 111, 167
Niyaz Muharrem, 50, 148, 149, 156, 159, 185, 190,
246, 247, 248, 249, 252
Niyaz Yesavulbaşı, 214, 224, 230, 249, 255
Nur Muhammed, 56, 115, 134, 245, 246
Nur Muhammed Karagöz, 119
Nurbaşı Muhammed Emin Yüzbaşı, 92
Nurdelik, 50

O

Oğruk, 213
Or, 134
Oraz Yağlı, 124, 150, 151
Orta Kuyu, 117
Otamış Hacı, 17

Ö

Ömer Bey, 104, 105
Ömer İnan, 226, 228
Özbek, 17, 90, 116, 123, 143, 144, 163, 175, 181, 187,
226, 230, 249, 250
Özbekistan, 13

P

Pamir, 12
Parsa Hoca, 57, 61
Pehlivan Bey, 111
Pehlivan Mahmud Aziz, 85

Pehlivan Niyaz Bay, 186, 214

R

Raf, 234

Rahimberdi Bek, 111

Rahimberdi Bey, 219, 221, 223, 230, 254, 256

Rahimkulu Han, 10, 229

Rahmanberdi, 91, 110, 111, 133, 218, 245, 246, 251

Rahmanberdi Ahund, 91, 245

Rahmanberdi Bey, 110, 111

Rahmanberdi Kadı, 193

Rahmanberdi Mahdum, 143

Rahmanberdi Reis, 178, 251

Rahmenberdi Ahund, 79

Rahmenberdi Bey, 211

Rahmenberdi Mahdum, 141

Rahmetullah Karagöz, 61, 79, 106, 107, 116, 119, 134,
136, 137, 138, 147, 149, 154, 186, 245, 246, 247,
248

Rahmetullah Yesavulbaşı, 73, 99, 121, 140, 150, 159,
161, 181, 184, 187, 204, 251, 253

Razlık Töre, 224

Razlik Han, 230

Recep Beg Mir Ahund, 138, 247

Reftek, 148, 158, 163, 175, 249

Reg-i Harezmi, 150

Rusya, 14, 15, 16, 107, 110, 116, 118, 243, 244, 245,
246, 247, 251, 254, 259

S

Saat İsan, 226, 228

Safalı, 201

Sağca, 150

Sağça, 116, 122, 140, 165, 187

Sakar, 148, 159, 177

Salar, 152, 153

Salur, 73, 74, 134, 138, 139, 141, 143, 144, 150, 152,
156, 166, 219, 246, 247

Sark, 104, 134, 137, 138, 139, 141, 143, 144, 151, 156,
182, 183, 185, 186, 187, 188, 199, 219, 221, 227,
228, 230, 246, 247, 248, 252, 254

Sark, 167

Sark kalesi, 167

Sark Kalesi, 166

Sâsânîler, 12

Sebeos, 12

Sefer Bek Mirahor, 170

Semanduk, 105

Serahs, 15, 20, 96, 104, 124, 126, 130, 141, 143, 144,
150, 151, 152, 153, 156, 160, 188, 189, 194, 197,
200, 203, 219, 244, 248

Serahs Kalesi, 142, 152

Sergali, 205, 211

Seyhun Nehri, 111

Seyil Dağı, 152

Seyyid Abdullah Ahund, 203

Seyyid Abdullah Han, iii, 10, 15, 20, 153, 155, 167,
176, 192, 200, 209, 210, 211, 216, 218, 219, 221,
223, 224, 231, 232, 242, 244, 253, 254, 255, 256,
257, 258

Seyyid Abdullah Hoca, 41

Seyyid Ahmet İsan, 190

Seyyid Ahmet Töre, 111, 149, 150, 158, 249

Seyyid Alaaddin Hoca, 195

Seyyid İsa Hoca, 169, 170

Seyyid İsmail Hoca, 170, 197, 250

Seyyid Mahmud Töre, 149, 150, 151, 200

Seyyid Muhammed Bahadır Han, 210

Seyyid Muhammed Han, 10, 166, 167, 188, 192

Seyyid Muhammed Hoca, 186

Seyyid Nazar Beg, 149, 150, 234, 239

Seyyid Nazar Bek, 186

Seyyid Nazar Bey, 73, 113, 122, 140, 148, 159, 161,
165, 166, 179, 184, 206, 224, 250, 255

Seyyid Nezir Bey, 99, 111

Seyyid Abdullah Han, 225

Sipahi Yafi, 139, 247

Sipher Hisarı, 85

Suduk, 132, 158

Sudvar, 146

Sultan Sencer Mazi Kalesi, 101

Sultan Üveys Ata, 149

Suphankulu Mirahor, 79

Süleyman Bek, 191

Süleyman Han, 140

Ş

Şaduman Han, 176, 182
Şah Abat, 45, 50, 91
Şah Han Hoca, 107, 245
Şah Muhammed Ahund, 113
Şah Muhammed Onbegi, 102
Şah Murad İnak, 148, 162, 163, 166, 179, 185, 205,
219, 230, 249, 252, 254, 256
Şah Nasreddin, 15, 244
Şark-ı Revak, 91, 92, 93, 147, 245
Şeyh Abbas-ı Veli, 87, 89
Şeyh Celil Atatağı, 41
Şeyh Necmeddin, 93
Şeyh nehri, 98
Şeyhülislam İslam Hoca, 223, 254
Şor Bulak, 114
Şora Han, 87, 175
Şore Han, 226
Şumah, 93
Şükrullah Ağa, 79
Şükrullah Aka, 149, 155, 162, 164, 180, 187, 245, 248,
249, 250, 251
Şükrüllah Aka, 107, 118, 149

T

Tac Murad Beg, 147
Tacikistan, 13
Tağa Mirab, 107, 111
Tağa Yımırab, 121
Tağa Yimirab, 98
Tağa Yumırab, 122, 140, 147, 148
Tahran, 149, 179, 248
Taht, 100, 106, 131, 146, 152, 155, 158, 161, 163, 165
Taht kuyusu, 106, 131, 146, 158
Taht Kuyusu, 100
Tajın, 55, 148, 149, 150, 152, 153, 155, 156, 158, 159,
160, 189, 219, 248
Tallik, 136
Tanrıberdi Beg, 156, 248
Tanrıberdi Bek, 159, 160
Tanrıku Töre, 82, 121

Taş Havuz, 50, 91, 211, 219, 221, 223, 225, 230, 254,
255, 256
Taşbay Bey, 209, 253
Tav Kara Denizi, 115
Tavkara Denizi, 112
Taze Kongrat, 73, 99, 111, 122
Tecen, 141, 143, 147, 149, 150
Tecen nehri, 141
Tecen Nehri, 142
Teke, 96, 104, 117, 124, 137, 139, 150, 151, 152, 153,
185, 186, 187, 188, 189, 191, 197, 205, 219, 221,
222, 224, 228, 230, 245, 247, 248, 252, 254
Tengrikulu Töre, 206, 208, 253
Terekeme, 56, 116, 117, 143, 151, 164, 177, 187, 206,
209, 212, 214, 216, 218, 219, 221, 222, 223, 225,
232, 233, 234, 235, 236, 238, 240, 254
Tilku Bay, 115
Timur, 13
Tohtamış Toksabai, 209, 221, 253, 254
Toktamış Toksabai, 164, 250
Töre Murad Atalık, 99, 111, 113, 150, 159, 161, 209,
253
Turna kırı, 149
Türk, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 74, 203, 243, 244, 259,
260
Türkler, 12
Türkistan, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 87, 242,
243, 257, 258, 259, 260
Türkmen, 14, 15, 17, 90, 123, 143, 151, 163, 165, 243,
244, 246, 248, 249, 250, 257
Türkmenistan, 13

U

Uç kuyu, 113
Uraz Yağlı, 96, 151, 248
Urkin, 113
Uygur, 12, 181, 251
Uzeli, 137

Ü

Üç Ocak, 175
Üç Tepe, 158, 159, 161
Üçtopa, 98

Ürgenç, 89, 92, 93, 94, 162, 175

V

Vas, 139, 219, 221, 224, 230, 247, 254, 255

Veyis Bay, 111, 118, 119, 136

Veyis Niyaz Bay, 101, 223, 230

Veysel Karani, 112, 134

Veysel Karani Nurullah Muzcia, 112

Vukufi Allahberdi Sufi, 48

Y

Ya'kubi, 12

Yafi, 127

Yahşi Muhammed Daruga, 224

Yahşi Muhammed Daruga, 185

Yahşi Muhammed Darugan, 182, 251

Yakşı Murad Yüzbaşı, 98

Yakup Bay, 106, 107

Yakup Bay Hakani, 107

Yakup Beg, 218, 236

Yakup Bey, 140

Yakup Muharrem, 41, 82, 110, 114, 116, 133, 134, 140,
142, 149, 154, 161, 175, 185, 186, 211, 218, 219,
226, 227, 230, 252, 255, 256

Yaman suyolunu, 136

Yar Muhammed Han, 166

Yari Hacı, 56, 100, 152, 155, 158, 161, 163, 165, 194,
201

Yari Hoca, 106

Yarihaci, 74

Yavaki, 89

Yazi, 116, 194

Yedi Kum, 56

Yeke Denk, 210, 211, 216, 253

Yemut, 20, 55, 56, 73, 99, 117, 118, 121, 124, 140,
143, 147, 148, 157, 158, 159, 163, 175, 181, 204,
205, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 215,
218, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 229, 230,
231, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 245, 247, 249,
250, 251, 253, 254, 255, 256

Yeni Arık, 84, 97, 132, 146, 201

Yeni Yaf, 211

Yesavulbaş Abdurrahman, 51

Yılgunlı, 210

Yılgunli, 205

Yimrab Dayı, 113

Yol Geçen Kalesi, 144, 146, 152, 166

Yolgeçen kalesi, 142

Yumralı, 99, 140, 153, 158, 159, 163, 177, 220, 221,
227, 229, 249, 254, 256

Yumrali, 121, 122, 148, 212, 222, 225

Yusuf Beg, 138

Yusuf Bey, 110, 118, 137, 245, 246, 247, 249

Yusuf Desterhancı, 177, 184, 188, 192, 199, 209, 231,
253, 256

Yusuf Hoca İşan, 201, 204, 253

Yusuf İnak, 170, 250

Yusuf Muharrem, 55

Yusufcan Muharrem, 148, 149

Yusufcan Muharrem Cemşidi, 148

Z

Zarlık Han, 231

Zekeriya Hoca Orak, 118, 245

Zi, 55, 205, 211, 216

ÖZGEÇMİŞ

Muhammed İkbal MÜMİNOĞLU – 27 Eylül 1991 İstanbul’un Bakırköy ilçesinde doğdu. 2009 yılında Osman Ülkümen Anadolu Lisesi’nden mezun oldu. 2010 Yılında Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde lisans eğitimine başladı. 2014 yılında Lisans eğitimini tamamlayıp, aynı yıl formasyon eğitimini tamamladı ve Eylül 2014 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Lisans eğitimine başladı. Şuanda tez aşamasında bulunmaktadır.

VİTAE

Muhammed İkbal MÜMİNOĞLU was born in İstanbul – Bakırköy in 27 September 1991. He graduated from Osman Ülkümen High School in 2009. He started his undergraduate education in Gaziantep University, Faculty of Science and Art, Department of History in 2010. He graduated from the department in 2014, in the same year he finished the Education of Formation and in September 2014 he started He started his post graduate education in Gaziantep University Institute of Social Science, Department of History. He is in the stage of thesis now.